

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-4/2
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

<i>Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.</i> <i>Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.</i> <i>Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.</i> <i>Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.</i> <i>Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.</i> <i>Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.</i> <i>Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.</i> <i>Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,</i> <i>Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.</i> <i>Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.</i> <i>Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.</i> <i>Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.</i> <i>Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.</i> <i>Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.</i> <i>Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.</i> <i>Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.</i> <i>Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.</i> <i>Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.</i> <i>Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.</i> <i>Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.</i> <i>Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.</i> <i>Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc</i> <i>Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.</i> <i>Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.</i> <i>Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.</i> <i>Lamers Jon, q/x.f.d., prof.</i> <i>Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.</i> <i>Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.</i> <i>Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.</i> <i>Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.</i> <i>Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD</i>	<i>Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.</i> <i>Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent</i> <i>Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.</i> <i>Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.</i> <i>Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.</i> <i>Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.</i> <i>Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.</i> <i>Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.</i> <i>Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.</i> <i>Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.</i> <i>Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD</i> <i>Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.</i> <i>Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.</i> <i>Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.</i> <i>Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.</i> <i>Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.</i> <i>Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.</i> <i>Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.</i> <i>Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.</i> <i>Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.</i> <i>Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.</i> <i>Cho‘ponov Otanazar Otojovich, f.f.d., dos.</i> <i>Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.</i> <i>Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.</i> <i>Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.</i> <i>O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.</i> <i>O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.</i> <i>Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.</i> <i>Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.</i> <i>Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.</i> <i>Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD</i> <i>Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent</i>
--	--

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№4/2 (125), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 228 b. – Bosma nashrning elektron varianti- <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

IQTISODIYOT FANLARI

Abdullayeva Sh.E. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlari faoliyatini innovatsion boshqarish usullari	5
Abdumalikov Sh.J. O'zbekistonda tibbiy xizmatlar marketingi strategiyalarining ustuvor yo'nalishlari	7
Akramova Yu.M. Trends in the formation of forestry management mechanisms	10
Aliyev M.E. O'zbekiston iqtisodiyotida kichik tadbirkorlik subyektlarining yaimdagi ulushining hududiy differensial tahlili	13
Axmedov A.B. Hududlar investitsiya jozibadorligini baholashning universal usuli	16
Berdiboyev O.A. Innovatsion bank xizmatlarini iqtisodiy barqarorlikka ta'siri va ularni belgilovchi omillar	20
Berdiev G.I. Theoretical and methodological foundations for improving the mechanism of state regulation of the household sector in the national economy	23
Boyjonova Sh.J. Lizing xizmatlari va servisini rivojlantirish asosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash xususiyatlari	26
Dosekeev J.I. Qoraqalpog'iston Respublikasida turizm xizmatlarini rivojlantirishning istiqbollari	28
Ergashev A.O. Kasbiy ta'lim tashkilotining imidjini, brendini, maqomini shakllantirish	33
Ergasheva N.K. How technology is changing the way we manage money	35
Fayzullaev Z.S. Qishloq xo'jaligi yerlarida shakllangan rentani taqsimlashning asosiy yo'nalishlari	37
Gabbarov S.N. Qo'ng'iroq tumanida chorvachilikni rivojlantirishda yaylovlardan foydalanish samaradorligini baholash	40
Gulmuratov S.N. Sirdaryo viloyati tibbiy turizm bozorining hozirgi holati va rivojlanish istiqbollarini tahlil qilish va baholash	43
Hakimov A., Talabboyeva M., Eshmonova B. Turkiy dunyo: turizm prizmasi orqali hamkorlik	48
Ibragimov N.K. Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish	51
Ismoilov Sh.D. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar	54
Ismoilova F.K. Ta'lim xizmatlari bozorini xalqarolashtirish jarayoning mohiyati va asosiy yo'nalishlari	58
Kazakov U.J. O'zbekistonda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda muhim iqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasi o'zgarish tendensiyalari tahlili	61
Kazakov U.J. O'zbekiston iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichklarining prognoz qiymatlarini ishlab chiqish va istiqbollarini belgilash	65
Kojalepesov S.S. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy samaradorlikni shakllantiruvchi omillar va uni baholash mezonlari	70
Koshnazarova M.A., Kusaliyev R.N. Raqamli ta'lim transformatsiyasi va uning samaradorligi	73
Mahamadova M.M. Turistik korxonalar faoliyatini rivojlantirish va raqobatbardoshligini boshqarishning metodologik jihatlari	76
Maxmudov R.J. Islom dinida kambag'allik muammosi va uni qisqartirish bo'yicha yondashuvlarning o'ziga xos xususiyatlari	80
Mustafakulov Sh.I., Turg'unov J.A. O'zbekistonda sanoatni yashillashtirish jarayonining o'ziga xos xususiyatlari	82
Otamurotova D.D. Mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli	87
Qodirov B.T. The economic side is the production and performance of solar panels	90
Qosimova D.S., Mirzakarimova M.B. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlanishining xalqaro tajribasini O'zbekistonda tadbiq etish yo'llari	95
Qosimova D.S. Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarida biznes jarayonlarni transformatsiya qilish: raqamli texnologiyalar asosida samaradorlikni oshirish yo'nalishlari	98
Qo'ziboyev U.U. Mintaqada biznes tuzilmalarini rivojlantirishning diversifikasiyasini takomillashtirish	101

Ravshanova M.M. Oliy ta'lim raqobatbardoshligini oshirishning marketing strategiyalari samaradorligini baholash	103
Raximova G.S., Xamidullayev M. Olmaliq shahrida ekologik holatning o'zgarish sabablari	107
Raximova N. O'zbekistonda mintaqaviy turizmni rivojlantirish istiqbollari	109
Shermatov A.A. The nature and features of development of investment activity in the service sector in modern economic conditions	114
Sultanov S. Improving the organizational and economic mechanism for enhancing competitiveness in the transport services market	117
Xaydarova D.Sh., Raxmatullayev O'X. Davlat byudjeti daromadlari va ularni shakllantirishning istiqbolli yo'nalishlari	121
Xaydarova E'.Sh. Qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion salohiyatini baholashning o'ziga hos jihatlari	124
Xudayberganov A.X. Innovatsion rivojlantirishning mintaq iqtisodiyotida tutgan o'rni	126
Xudayberganov M.F. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlari	131
Xolmirzayev U.A. Bilimlar iqtisodiyotining mamlakat va hududlar iqtisodiy rivojlanishidagi rolini baholashga uslubiy yondashuvlar	136
Yorqulov M.A. Turizmning ustuvor turlarini rivojlantirish va tarmoqda turizm mahsulotlarini takomillashtirish	139
Атажонов Ж.О. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари кооперация алоқаларининг йўналишлари, ташкилий-иқтисодий механизми ва омиллари	144
Закимов А.М. Ўзбекистонда аграр соҳасида кооперацияни ривожлантириш ва уни самарали бошқариш-тўлақонли бозор муносабатларига ўтишнинг гаровидир	152
Курбаниязов Ш.К. Корпоратив бошқарувнинг ташкилий тузилмаси ва бошқарув механизмлари	156
Сон Е.М. Пути перехода на среднесрочное бюджетирование и внедрение его механизмов в Узбекистане	166
Табаев А.З. Агрокимёвий хизматларни рағбатлантириш ва уни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш йўналишлари	169
Туйчиева М.Г. Внедрение цифровых технологий в зарубежных банках: опыт и перспективы	173
Усманова Д.С., Акрамова Г.Б. Культурные различия в медиапредставлении гендера	176
ARXITEKTURA FANLARI	
Bobobekov B.Q. Zamonaviy arxitektura uslublari va yo'nalishlarning vujudga kelishi	179
Durdiyeva G.S., Zargarov A.K., Ro'zmetov R. Juma masjid me'moriy yodgarligining yog'och qurilmalariga ta'sir qiluvchi omillar tahlili	181
Hadjiyeva D.I. Xiva dizayn kodi: u mavjudmi va u qanday bo'lishi kerak?	185
Inog'omov B.I., Jumayeva S.E. Yoshlar markazi binolarining arxitekturaviy xususiyatlari	188
Kadyrova S.A., Jumayeva Sh.E., Isroilov D.A. Mehmonxonalarda tashqi va ichki go'zallik	192
Kadirova S.A., Muxsimov J.T. Arxitektura va loyihalashda bim bo'yicha rossiya taklif qilayotgan yondashuv	195
Setmamatov M.B., Jumabayeva M.S. Xiva Deshan va Ichan qal'adagi qadimgi turar joy binolarini regeneratsiya qilish bo'yicha tahlillar	204
Setmamatov M.B., Ismailov D.S. O'zbekiston hududida sabzavot va donli ekinlarni yetishtiradigan yangi binolarni yaratish bo'yicha tadqiqotlar	208
Setmamatov M.B., Olimov A.E. Yashil arxitektura asosida yangi ko'p qavatli binolarni yaratish bo'yicha tadqiqotlar	212
Джолдасов А.Б. Куйи Амударё минтақаси карвон йўллари иншоотлари типологияси	215
Машарипова С.А. Замонавий архитектура ва бионика	218
Тухтаева М.С. Зарубежный опыт в архитектурном формировании и развитии школ искусств	222
Хамидова В.А. Қишлоқ аҳоли пунктларининг жамоат марказлари ҳудудларини ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш	226

UO'K 658:330.1(075)

**KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUB'YEKTLARI FAOLIYATINI
INNOVATSION BOSHQARISH USULLARI***Sh.E.Abdullayeva, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari faoliyatini innovatsion boshqarish usullari tahlil etiladi. Global bozordagi raqobat va iqtisodiyotdagi tezkor o'zgarishlar sharoitida innovatsion boshqaruv kichik korxonalar uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Maqolada zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, risklarni oqilona boshqarish, kadrlar salohiyatini yuksaltirish hamda bozor talablari bilan uyg'un marketing siyosatini shakllantirishning ustuvorligi ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, "kaizen", "lean management", "agile" kabi yondashuvlardan foydalanish korxonaning ichki jarayonlarini soddalashtirish va ushbu jarayonlarga yangilik kiritish imkoniyatlarini kengaytirishi ta'kidlanadi. Maqola innovatsion boshqaruv orqali kichik biznesning raqobatbardoshlik darajasi va barqaror rivojlanishiga zamin yaratish yo'llarini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, innovatsion boshqarish, raqamli texnologiyalar, risklarni boshqarish, raqobatbardoshlik.

Аннотация. В данной статье рассмотрены методы инновационного управления в деятельности субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства. В условиях глобальной конкуренции и динамичных экономических преобразований инновационное управление играет ключевую роль для малого бизнеса. В материале подчеркивается важность внедрения современных технологий, рационального управления рисками, повышения квалификации кадров, а также формирования маркетинговой стратегии в соответствии с рыночными требованиями. Особое внимание уделяется применению подходов «kaizen», «lean management», «agile» с целью упрощения внутренних процессов и расширения возможностей для внедрения новшеств. Статья анализирует способы повышения конкурентоспособности и устойчивого развития малых предприятий посредством инновационного управления.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, инновационное управление, цифровые технологии, управление рисками, конкурентоспособность.

Abstract. This article examines innovative management methods within the operations of small businesses and private entrepreneurship. Under conditions of global competition and rapid economic shifts, innovative management holds strategic importance for small-scale enterprises. The discussion highlights the significance of incorporating modern technologies, prudent risk management, workforce capacity building, and aligning marketing strategies with market demands. Special attention is given to methodologies such as "kaizen," "lean management," and "agile" to streamline internal processes and expand opportunities for implementing innovations. The article explores ways to enhance competitiveness and achieve sustainable growth in small businesses through innovative management approaches.

Keywords: small business, private entrepreneurship, innovative management, digital technologies, risk management, competitiveness.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari har bir jamiyatning iqtisodiy rivojlanishida poydevor sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu segment iqtisodiyotda bandlikni ta'minlash, bozorni zarur mahsulotlar va xizmatlar bilan to'ldirish hamda raqobat muhitini shakllantirish bilan birgalikda, innovatsion g'oyalarni tezkor tarzda tatbiq etish imkoniyati bilan ham ajralib turadi. Biroq kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari muntazam ravishda o'z faoliyat uslublarini takomillashtirib borishlari, maqsadli strategiyalarini belgilashlari va zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini joriy etishlari lozim bo'ladi. Aynan shu ma'noda innovatsion boshqarish usullari ushbu subyektlar uchun ustuvor ahamiyat kasb etadi. Innovatsion boshqaruv – bu yangiliklarni amaliyotga tatbiq etish

jarayonini nazorat qilish, risklarni baholash, resurslarni samarali taqsimlash va bozor talablariga mos yechimlar ishlab chiqishni o'z ichiga oladigan murakkab faoliyat turidir.

Davr talablariga ko'ra, bozordagi shiddatli raqobat va mijozlarning o'zgaruvchan ehtiyojlari tadbirkorlardan yangicha boshqaruv yondashuvlariga murojaat qilishni taqozo etadi. Bir tomondan, texnologik rivojlanish kompakt uskunalar, dasturiy platformalar va raqamli marketing vositalarini jadal sur'atlar bilan kuchaytirdi. Boshqa tomondan, global iqtisodiy tendensiyalar, ekologik masalalar va ijtimoiy omillar orqali har bir tadbirkorlik subyekti uchun imkoniyatlar bilan birga qator cheklovlar ham yuzaga keldi. Shunday sharoitda kichik biznes rahbarlari va xususiy tadbirkorlar innovatsion boshqaruv usullariga tayanish orqali o'z pozitsiyalarini mustahkamlashlari mumkin. Bunda avvalo startap formatidagi yangi subyektlar hamda an'anaviy yo'nalishlarda ishlovchi tadbirkorlar innovatsion yondashuvdan muvaffaqiyatli foydalanishlari uchun tizimli strategiyaga ehtiyoj sezadilar.

Innovatsion boshqarish, eng avvalo, ichki jarayonlarni rejalashtirish va nazorat qilishga yangicha ko'z bilan qarashni talab etadi. Jumladan, tadbirkor korxona faoliyati uchun muhim bo'lgan sohalarida zamonaviy texnologiyalarni joriy etishi, bo'limlar o'rtasidagi integratsiyani ta'minlashi va xodimlar malakasini doimiy ravishda oshirish siyosatini izchil amalga oshirishi lozim. Aytaylik, raqamli platformalardan foydalanish marketing yoki savdo jarayonlarini tezlashtirishi, iste'molchilar bilan aloqa kanallarini kengaytirishi hamda bozor tahlilini aniqlashtirishi mumkin. Bundan tashqari, moliyaviy boshqaruvda ham innovatsion yechimlar – masalan, bulutli hisob-kitoblar, onlayn to'lov sistemalari va aniq analitik hisobotlar – kichik biznes uchun sarf-xarajatlarni nazorat qilish hamda daromadlarni aniqlash imkonini beradi. Shunday qilib, jarayonlarni raqamlashtirish, avtomatlashtirish yoki sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish innovatsion boshqarishdagi ustuvor tamoyillar sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, kuchli g'oyalar, ixtirolar yoki yangiliklarni muvaffaqiyatli tadbiq etish uchun tadbirkorlik subyektlarida innovatsion muhit shakllantirilishi zarur. Xususan, rahbariyat xodimlarga faqat belgilangan vazifalarni bajarishni buyurish bilan cheklanmasdan, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va takomillashtirishga intilish ruhini uyg'otishi kerak. Masalan, xodimlar o'rtasida "brainstorming" (aqliy hujum), "design thinking" (dizayn fikrlash) yoki "agile" kabi metodlardan foydalanish, ular orasida loyihalarni tezkor sinab ko'rish va bozor reaksiyalariga moslab tezkor o'zgartirish kiritish amaliyotini joriy etish korxonani ichki jihatdan yanada fleksibil va ishonchli qiladi. Bunda xodimlar ilhomlantirilsa, ularning o'z tajribasi va innovatsion fikrlashlari tezroq ro'yobga chiqishi mumkin. Shunday muvaffaqiyatli innovatsiyalar hodisasi ko'p hollarda jamoaviy hamkorlik, ishonch va ochiqlik muhiti mavjud bo'lgan korxonalarda yuzaga keladi.

Innovatsion boshqarish masalasida risklarni oqilona boshqarish ham alohida o'rin tutadi. Barcha yangiliklar tabiatan ma'lum darajada noaniqlik va riskni o'z ichiga oladi. Shu bois, kichik biznes rahbarlari har qanday innovatsion loyihani amalga oshirishda puxta risk tahlili o'tkazishi, reja "A" dan tashqari o'rinbosar choralari ("plan B") va byudjetni boshqarish strategiyasini ishlab chiqishi lozim. Innovatsion boshqaruvning o'ziga xos xususiyati shundaki, bu jarayonda riskni butunlay inkor etish imkonsiz, aksincha, uning qay darajada maqbul, nazoratga olinadigan ekanini aniqlash muhim. Masalan, yangi mahsulotni bozorga chiqarishdan avval kichik tajriba partiyalar ishlab chiqarish, cheklangan hududda sotuvi yoki maqsadli auditoriyada sinov marketinlarini o'tkazish orqali xulosa chiqarish mumkin. Shunday test natijalari asosida tadbirkorlik subyekti risk darajasini aniq baholaydi, qiymat zanjiri yoki ta'minot zanjirida mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan uzilishlarni oldindan hisobga oladi va yakuniy qaror qabul qiladi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining innovatsion boshqaruvida bozorni tahlil qilish va strategik rejalashtirish jarayoni ham katta ahamiyatga ega. Qisqa muddatli, o'rta muddatli va uzoq muddatli maqsadlarni aniqlash subyektlarni barqaror rivojlanish sari yo'naltiradi. Sohaning trendlarini, raqobatchilarining strategiyalarini hamda iste'molchilar talablari o'zgarishlarini izchil tahlil qilib borgan holda, biznes egasi o'z mahsulot yoki xizmatlarini doimiy yangilab borish ehtiyojini his etadi. Aynan shu jarayonni samarali tashkil etishda raqamli marketing usullari, big data analitikasi va onlayn platformalar orqali real vaqt rejimida turli ko'rsatkichlarni kuzatib borish

ustunlik beradi. Shuningdek, strategik rejalashtirish korxonaga aniq maqsadlarga qaratilgan innovatsion loyihalarni tanlash va samarali resurs taqsimotini amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Bir muhim omil shuki, innovatsion boshqarish faqat yangi texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan bo'lmay, balki mavjud biznes jarayonlarni takomillashtirish, xarajatlarni optimallashtirish va xodimlar malakasini oshirishni ham o'z ichiga oladi. Bunda "kaizen" tamoyili (uzluksiz yaxshilash) yoki "lean management" (tejamkor boshqaruv) kabi yondashuvlar kichik biznesda muvaffaqiyatli qo'llanishi mumkin. Ayniqsa, omborxonani boshqarish, yetkazib berish zanjirlarini soddalashtirish yoki mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini doimiy ravishda oshirish bo'yicha kichik o'zgarishlarning ham ijobiy ta'siri katta bo'ladi. Xususiyl tadbirkor aniq strategiya va rejaga ega bo'lgan taqdirda, qiymat zanjiridagi har bir halqada ortiqcha xarajatni kesib tashlashi, jarayonlarni avtomatlashtirishi yoki qo'lda bajariladigan ishlarni soddalashtirishi orqali resurslardan tejashga erishadi. Bunday jarayonlar ham aslida innovatsion boshqarishning ajralmas qismi sifatida ko'rilishi lozim.

Xalqaro tajribaga murojaat qiladigan bo'lsak, rivojlangan davlatlarda kichik biznes subyektlari asosan texnoparklar, inkubatorlar yoki akseleratorlar platformalaridan foydalanish orqali o'z innovatsion salohiyatlarini oshiradilar. Bunday tashkiliy tuzilmalar ilmiy-texnik g'oyalarni real ishlab chiqarish va bozorga yo'naltirishga yordam beradigan infrastrukturani, malakali maslahatchilarni va investitsion qo'llab-quvvatlashni bir joyga jamlaydi. Shuningdek, kichik korxonalar o'zaro hamkorlikda klasterlar yoki konsorsiumlar tuzish orqali faoliyat ko'rsatib, "ochiq innovatsiyalar" (open innovation) modeli bo'yicha tajribalarni almashadilar. Bunday mexanizmlar innovatsion boshqarish samaradorligini oshirish bilan birga, raqobatbardosh mahsulot yoki xizmatlar yaratilishiga turtki bo'ladi. Shu bilan birga, xususiyl tadbirkorlik subyektlari uchun hamkorlik tarmog'i qancha keng bo'lsa, ular bozor konyunkturasidagi o'zgarishlarga shuncha moslashuvchan bo'lishadi.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, innovatsion boshqarish kelajakda kichik biznes va xususiyl tadbirkorlik subyektlari rivojlanishining asosiy omili sifatida ko'riladi. Har qanday subyekt o'zining miqyosidan qat'i nazar, jadal sur'atlarda o'zgarib borayotgan iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik muhitga moslashishi uchun uzluksiz innovatsiyalar jarayonini vujudga keltirishi kerak. Bu jarayonni to'g'ri yo'lga qo'yish uchun esa strategik rejalashtirish, xodimlarni tayyorlash, samarali moliyaviy boshqaruv va bozor talablari bilan izchil ishlovchi marketing tizimi kabi bir butun kompleks yondashuv zarur. Aynan shu majmua innovatsion boshqaruvning real ijodiy kuchga aylanishiga xizmat qiladi. Shu sababli, kichik biznes va xususiyl tadbirkorlar bugungi kunda yangilikni tadbiiq etish, risklarni bosqichma-bosqich kamaytirish, ichki jarayonlarni soddalashtirish va kadrlar malakasini doimiy ravishda yaxshilash kabi tamoyillarni hayotga joriy qilish orqali barqaror muvaffaqiyatga erishishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Drucker, P. F. *Innovation and Entrepreneurship* : [monografiya] / P. F. Drucker. – New York : Harper & Row, 1985. – 277 p.
2. Schumpeter, J. A. *The Theory of Economic Development* : [monografiya] / J. A. Schumpeter. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1934. – 255 p.
3. Tidd, J., Bessant, J. *Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change* / J. Tidd, J. Bessant. – 6th ed. – Chichester : John Wiley & Sons, 2018. – 680 p.
4. Freeman, C. *The Economics of Industrial Innovation* : [monografiya] / C. Freeman. – Cambridge, MA : MIT Press, 1982. – 256 p.
5. Deakins, D., Freel, M. *Entrepreneurship and Small Firms* / D. Deakins, M. Freel. – 6th ed. – London : McGraw-Hill Education, 2018. – 336 p.
6. Porter, M. E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors* : [monografiya] / M. E. Porter. – New York : Free Press, 1980. – 396 p.

UO'K 61

O'ZBEKISTONDA TIBBIY XIZMATLAR MARKETINGI STRATEGIYALARINING USTUVOR YO'NALISHLARI

Sh.J.Abdumalikov, o'qituvchi, Guliston Davlat Universiteti, Guliston

Annotatsiya. Maqolada tibbiy xizmatlar sohasidagi marketing strategiyasining ustuvor jihatlari yoritib berilgan. Hozirgi kunda O'zbekistondagi tibbiy xizmatlar sohasidagi marketing

faoliyati qay yo'sinda ketayotganliga aks ettirilib o'tilgan. Tibbiy xizmatlar marketingiga doir taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: *Protsedura, strategiya, sog'liqni saqlash marketinggi, raqamli marketing, tibbiy xizmatlar, iste'molchi*

Аннотация. *В статье обозначены приоритеты маркетинговой стратегии в сфере медицинских услуг. Отражено направление маркетинговой деятельности в сфере медицинских услуг в Узбекистане. Даны предложения и рекомендации по маркетингу медицинских услуг.*

Ключевые слова: *Процедура, стратегия, маркетинг здравоохранения, цифровой маркетинг, медицинские услуги, потребитель.*

Abstract. *The article highlights the priority aspects of the marketing strategy in the field of medical services. The direction of marketing activities in the field of medical services in Uzbekistan has been reflected. Proposals and recommendations on marketing of medical services are given.*

Keywords: *Procedura, strategy, healthcare marketing, digital marketing, medical services, consumer*

Kirish. Ilgari sog'liqni saqlash marketingi bosma, televideniya, radio va to'g'ridan-to'g'ri pochta kabi an'anaviy taktikalarga e'tibor qaratgan. Marketologlar kompaniyalarni boshlashadi va reklamalar chop etilgandan so'ng real vaqt rejimida o'zgartirishlar kiritib olmay, eng yaxshisiga umid qilishadi.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlar sharhi (taxlili). Bugungi sog'liqni saqlash iste'molchisi o'tmishdagi sog'liqni saqlash iste'molchisidan ancha farq qiladi. Bemorlar sog'lomroq, uzoq umr ko'rishadi va sog'liqni saqlash tashkilotlariga kamroq ishonadilar

Tadqiqot metodologiyasi. Sog'liqni saqlashda raqamli marketingning o'rni Sog'liqni saqlash iste'molchilari aloqa tezligi va qulayligi va qulayligi uchun onlayn xizmatlarni tanlamoda. Becker's Hospital Review tushuntirganidek [0], "Kasalxonalar ajoyib darajada aqlli, shaffoflik va tibbiy xizmat ko'rsatuvchi provayderlardan ikki tomonlama aloqani talab qiladigan iste'molchilar bilan ish olib boradi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Foydalanish uchun 6 ta raqamli marketing strategiyasi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, sog'liqni saqlash marketingi inqilobning o'rtasida. Ushbu oltita raqamli taktika bemorlarni jalb qilish va bugungi raqobatbardosh sog'liqni saqlash sohasida doimiy o'sishni ta'minlash uchun juda muhimdir.

1. Qidiruv uchun optimallashtirish (SEO) Think With Google Study tadqiqotiga ko'ra [Ошибка! Источник ссылки не найден.], qidiruv tizimlari shifoxona veb-saytlariga boshqa manbalarga qaraganda uch baravar ko'p tashrif buyuruvchilarni jalb qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kasalxonalarni mobil qurilmada tadqiq qilgan bemorlarning 44 foizi oxir-oqibat uchrashuvni rejalashtirishadi.

2. Video kontent ishlab chiqarish Video marketing iste'molchilarni, ayniqsa sog'liqni saqlashni jalb qilishning navbatdagi asosiy imkoniyatini egallaydi. Eyeview Digital tadqiqotiga ko'ra [0], ochilish sahifalarida videodan foydalanish konversiyalarni 80% gacha oshirishi mumkin. Sog'liqni saqlash tug'ma shaxsiy, hikoyalarga boy sanoat bo'lganligi sababli, video juda kuchli ilovalarga ega bo'lishi mumkin.

3. Ijtimoiy tarmoqlar orqali ishtirok etish. Ijtimoiy tarmoqlardan bemorlar bilan muloqot qilish, shifokorlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini yaxshilash uchun foydalanish mumkin. Yaqinda o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, iste'molchilarning sog'liqni saqlash muassasasida davolanish to'g'risidagi qarorlarining 57 foizi ushbu provayderning ijtimoiy media aloqalari kuchli ta'sir ko'rsatadi, bu bemorlarning onlayn aloqada bo'lgan sog'liqni saqlash tashkilotlariga ishonishini ko'rsatadi.

4. Yuqori darajada shaxsiylashtirilgan kompaniyalarni yaratish. Har qanday odam tibbiy yordamga murojaat qilishi mumkin bo'lgan sabablar umumiy sog'lomlikka erishish istagidan hayot uchun xavfli favqulodda vaziyat yoki kasallikgacha bo'lishi mumkin. Xuddi shunday, sog'liqni saqlash sohasidagi xabarlar chuqur hissiy bo'lishi mumkin va sotuvchilar to'g'ri bemorlarga erishish uchun noto'g'ri bemorlarni nishonga olishdan ehtiyot bo'lishlari kerak.

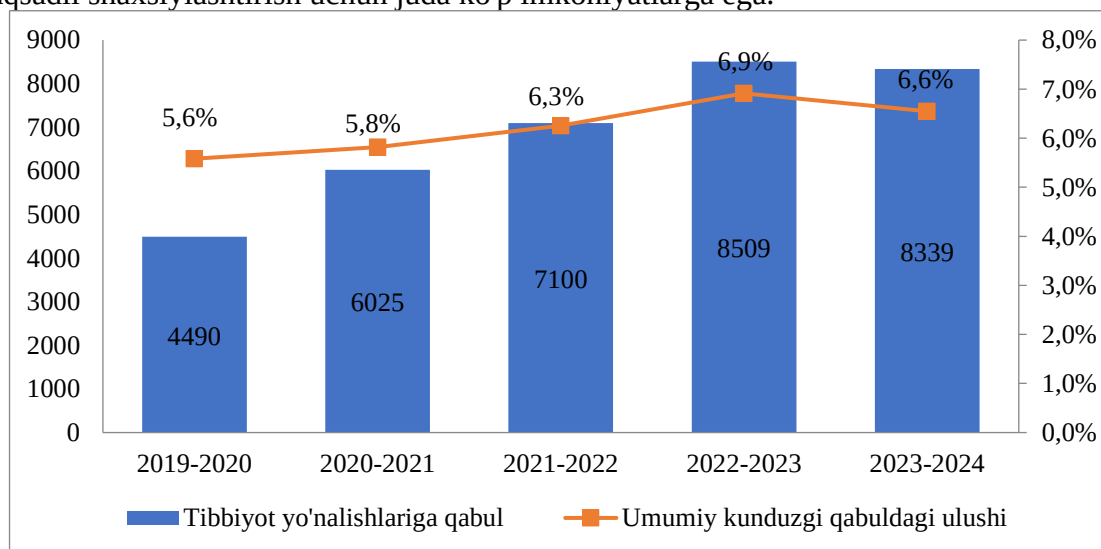
5. Analitikaga ustuvor ahamiyat berish. Raqamli marketingning ajoyib jihatlaridan biri, agar kompaniya rejalashtirilganidek ketmasa, unumdorlikni doimiy ravishda kuzatib borish va real vaqtda tuzatishlar kiritish qobiliyati borligidadir. Google Analytics orqali bemorning shaxsiy daxlsizligini buzmasdan foydali, amalda bo'ladigan ma'lumotlarni to'plash uchun sotuvchilar GAning shaxsiy o'lchovlaridan foydalanuvchining umumiy xususiyatlarini, masalan, kimdir mavjud bemor ("bemor") yoki yangi tashrif buyuruvchimi (yo'qmi) olish uchun foydalanishi mumkin. "bemor bo'lmagan").

1-jadval

O'zbekiston davlat tibbiyot yo'nalishiga qabul kvotalarininig o'zgarishi [0]

O'quv yili	2019-2020		2020-2021		2021-2022		2022-2023		2023-2024	
Davlat tibbiyot oliy talim muassasalari	Gran t	Kontrak t	Gran t	Kontrak t	Gran t	Kontrak t	Gran t	Kontrak t	Gran t	Kontrak t
Toshkent tibbiyot akademiyasi	510	835	861	1039	1004	1196	969	1741	985	1545
Toshkent pediatriya tibbiyot instituti	375	355	285	340	310	515	315	525	310	310
Qoraqalpog'iston tibbiyot instituti			196	204	200	275	210	170	205	205
Toshkent farmaseftika instituti	55	400	135	365	170	330	130	320	135	375
Toshkent davlat stomatologiya instituti	75	315	150	325	90	110	140	285	160	435
Andijon tibbiyot instituti	260	260	336	364	360	415	365	584	370	590
Buxoro tibbiyot instituti	160	280	264	336	305	395	320	650	330	695
Samarqand tibbiyot instituti	275	335	371	454	415	460	420	680	440	460
Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti					165	235	170	365	180	409
Guliston davlat universiteti (tibbiyot fakultetlari)					10	40	10	40	30	70
Navoiy davlat pedagogika institute (tibbiyot fakultetlari)					10	40	10	40	20	30
Jizzax davlat pedagogika instituti (tibbiyot fakultetlari)					10	40	10	40	10	40
Jami:	1710	2780	2598	3427	3049	4051	3069	5440	3175	5164
O'quv yili kesimida jami qabul	4490		6025		7100		8509		8339	

6. Elektron pochta strategiyangizni yangilash. Ba'zilar aytganlariga qaramay, elektron pochta marketingi hali ham tirik va yaxshi. Bu nisbatan arzon, samarali va tezkor aloqa shakli bo'lib, tor maqsadli shaxsiylashtirish uchun juda ko'p imkoniyatlarga ega.

1-rasm. O'zbekiston davlat tibbiyot yo'nalishiga qabul kvotalarininig umumiy kunduzgi qabul parametrlariga nisbati foiz hisobida o'zgarishi [0]

Avvalo, mobil yetkazib berishni optimallashtirish muhim ahamiyatga ega. IBM Watson Marketing [Ошибка! Источник ссылки не найден.] kompaniyasining 2018-yilgi hisobotiga

ko'ra, sog'liqni saqlash sohasidagi elektron pochta xabarlarining 47,6 foizi mobil qurilma orqali ochilgan bo'lsa, faqat 25,9 foizi ish stoli kompyuterida ochilgan.

Hulosa va takliflar. Yakuniy fikrlar Raqamli marketing sog'liqni saqlash sohasini rivojlantirishga yordam berdi. Qidiruv mexanizmlarini vosita sifatida ishlatish, ajoyib multi-media kontenti bilan maqsadli ma'lumotni yaratish, bemorlarni ijtimoiy tarmoqlarga jalb qilish va kompaniya ma'lumotlari tahlilidan foydalanish orqali bemorlarning faolligi va sodiqligi tez yaxshilanadi. Sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirishda va yuqori darajadagi xizmat sifatini ta'minlashda albatta eng asosiy omillardan biri bu ushbu sohada xizmat qilayotgan mutaxassislar soni va bilim darajasi deb o'ylaymiz, O'zbekistonda hamma sohada bo'lgani kabi, tibbiyot sohasida ham 2016-yildan so'ng islohatlar jadallashdi buni biz tibbiyot oliy ta'lim muassasalariga qabul kvotalarining oshirilish va tibbiyot fakultetlarining xududlarda ochilishi bilan izohlashimiz mumkin.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Dankers, Marloes; Verlegh, Peeter; Weber, Karla; Nelissen-Vrancken, Marjorie; //Marketing of medicines in primary care: An analysis of direct marketing mailings and advertisements. <https://research.ebsco.com/>
2. <https://50wheel.com/developed-by/eyeview-digital/>
3. <https://www.discoverresultsfast.com/web?agid=164616160728&cid=21019158690&ga>
4. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalariga yillik qabul kvota parametrlari asosida muallif ishlanmasi.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 24-maydagi PF-81 sonli "Oliy ta'lim tashkilotlariga o'qishga qabul qilish va davlat buyurtmasini joylashtirish tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi farmoni., <https://lex.uz/uz/docs/-6937332>

UDC: 332.334.2

TRENDS IN THE FORMATION OF FORESTRY MANAGEMENT MECHANISMS

Yu.M.Akramova, PhD Student, «Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers» National Research University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada o'rmon resurslarining barqaror rivojlanishi, ekologik muhofaza va ijtimoiy mas'uliyat kabi asosiy jihatlar ko'rib chiqiladi. Maqola o'rmon xo'jaligi boshqaruvining tarixiy rivojlanishini, zamonaviy usullarini va ularning samaradorligini tahlil etadi. Shuningdek, global va mahalliy darajadagi tendensiyalarni aniqlab, o'rmonlarni boshqarishda amal qilinadigan qonunlar va normativ hujjatlar haqida ma'lumot beradi. Natijada, maqola o'rmon xo'jaligi yerlarini boshqarish mexanizmining shakllanishi va kelajak istiqbollari o'ida tavsiyalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: O'rmon xo'jaligi, boshqarish mexanizmi, barqaror rivojlanish, ekologik muhofaza, ijtimoiy mas'uliyat, tendensiyalar, tamoyillar, resurslarni boshqarish

Аннотация. В статье будут обсуждаться основные аспекты, такие как устойчивое развитие лесных ресурсов, защита окружающей среды и социальная ответственность. В статье анализируется историческое развитие, современные методы и эффективность управления лесным хозяйством. В нем также подробно описываются законы и правила, действующие в области глобального и местного уровня и работают в управлении лесами. В результате в статье предлагаются рекомендации по формированию механизма управления земельными ресурсами и будущих перспектив.

Ключевые слова: лесное хозяйство, механизм управления, устойчивое развитие, устойчивое развитие, социальная ответственность, управление ресурсами.

Abstract. The article will discuss the main aspects such as sustainable development of forest resources, environmental protection and social responsibility. The article analyzes the historical development, modern methods and efficiency of forestry management. It also details the laws and regulations valid in the field of global and local levels and operating in the administration of forests. As a result, the article offers recommendations on the formation of the forestry land management mechanism and future prospects.

Keywords: forestry, management mechanism, sustainable development, sustainable development, social responsibility, resource management.

Introduction. Forestry is an important area of natural resource management and their sustainable development [1]. Forests are not only an important part of ecosystems, but also many

useful resources for humanity, such as wood, plants, and fauna. Forests also play an important role in the fight against climate change, in the storage of soil and management of water resources [2].

The forest management mechanism includes necessary principles and strategies to achieve sustainable development. This process is aimed at uniting environmental protection, social responsibility and economic interests. It is important in effective and stable management of forest resources, ensuring their availability for future generations. Forestry is an important area of natural resource management and their sustainable development [3].

Materials and methods. Forests cover approximately 31% of the Earth's land area and play a crucial role in sustaining ecological balance, supporting biodiversity, and mitigating climate change. They provide vital resources such as timber, non-timber forest products, and ecosystem services that are essential for human survival and economic development. However, the increasing pressures from urbanization, industrialization, and climate change pose significant threats to forest ecosystems worldwide [4]. As a result, effective forestry management has become imperative to ensure the sustainable use of forest resources while preserving their ecological integrity. The concept of "trueness" in forestry management refers to the accuracy and reliability of practices and policies employed to manage forest resources. It encompasses the alignment of management strategies with ecological principles, stakeholder needs, and sustainable development goals [5]. Understanding and implementing trueness in forestry management is essential for developing mechanisms that not only meet current demands but also safeguard forests for future generations. This paper aims to explore the principles underlying the formation of a forestry management mechanism that embodies trueness. It will examine how these principles can be integrated into practice to enhance the effectiveness of forestry management strategies.

Results. By analyzing existing literature and case studies, this paper seeks to provide insights into the critical role of trueness in promoting sustainable forestry practices and addressing the challenges faced by forest ecosystems. Forests is about 30% of the Earth's surface, and they perform many environmental functions:

- Climate regulation: Forests assimilate carbon dioxide (CO₂), reducing climate change. They also produce oxygen.
 - Biodiversitys are: forests are a living space of various plants and animals. They ensure the health of ecosystems.
 - Save the soil: forests play an important role in preventing soil erosion and increasing soil fertility.
 - Water resources: forests affect the water cycle, fills groundwater and improves water quality.
- Forestry is also economically important:
- Wood and other resources: wood, paper, jum and other products from forests are an important part of the economy.
 - Tourism and recreation: Forests are attractive places for tourism and have a positive impact on the local economy.
 - Learns: Many jobs are created in the field of forestry, which is a source of income for the local population.

Forestry is socially important:

- Local teams: forests play an important role in the culture and traditions of local communities.
- Education and research: Forests will be a field for research in ecology and biology.

Sustainable forestry is based on the following basic principles:

- Sustainable use of resources: control and rehabilitation of the amount of resources derived from forests.
- Environmental protection: protection of forests and maintaining their biodiversity.
- Social cooperation: Strengthening cooperation between local communities and government agencies.

A number of trends in the future in the field of forestry:

- Cooperate with climate change: adapting forest management strategies to the conditions of climate change.

- Digital Technologies: Use digital technologies in the management of forests, such as the use of drones.
- Sustainable Development Goals: Forest resources within the framework of the UN Development Goals (SDGs).

Discussion. Forestry is not only playing an important role in natural resource management, but also to ensure environmental sustainability, support economic development and increase social responsibility. By following the principles of sustainable management, we can ensure the availability of forests for future generations. Forestry development, all stakeholders are required together.

This section is a list of all materials and resources used in the study. Materials may include:

- Plant or animals: If the experiment is associated with biological materials, their type, address and other important information is provided.
- Chemicals: If research includes chemical analysis or tests, the chemicals used, their concentrations and sources are displayed.
- Equipment: equipment used in the study, their model and manufacturer. For example, spectrophotometer, microscopy, computer programs, etc.
- Location: If the study is carried out in a certain place, the description and its importance is displayed.

This section describes the methodology and methods used in the study process. The information provided was used by the SPSS program for the statistical analysis. The growth rate was analyzed using the ANOVA (analysis variance). In summary, this introduction sets the stage for a comprehensive exploration of trueness and its implications for forestry management mechanisms. The following sections will delve deeper into the theoretical framework, practical applications, and case studies that illustrate successful implementation of these principles in real-world contexts. Through this analysis, we aim to contribute to the ongoing discourse on sustainable forestry management and highlight the importance of integrating trueness into decision-making processes.

In **conclusion**, the concept of trueness in forestry management serves as a foundational principle for promoting sustainable practices that align ecological integrity with socio-economic needs. Throughout this paper, we have examined how integrating trueness into forestry management mechanisms can lead to more effective decision-making processes, enhance stakeholder engagement, and foster resilience in forest ecosystems against the pressures of climate change and human activity. The principles of trueness—accuracy, reliability, and alignment with ecological and social values—are essential for developing management strategies that not only meet current demands but also ensure the long-term health of forest resources. By prioritizing these principles, forestry management can transition from a short-term, exploitative approach to one that emphasizes sustainability, conservation, and responsible resource use. Case studies highlighted in this paper demonstrate that successful implementation of trueness in forestry management is achievable through collaborative governance, adaptive management practices, and the integration of traditional ecological knowledge. These approaches not only enhance the effectiveness of forestry policies but also empower local communities and stakeholders, ensuring that their voices are heard in the decision-making process. Ultimately, the future of our forests hinges on our ability to adopt a holistic approach that recognizes the interconnectedness of ecological health, economic viability, and social equity.

REFERENCES:

1. AR Babajanov, MD Mahsudov. Diversification of land fund in the district. Monograph. LAP Lambert Academic Publishing, 77-78
2. Abdurashid A., Muhammadbek M. Regulation of the Diversification of the Use of the District Land Fund through the General Scheme //Design Engineering. – 2021. – C. 2565-2581.
3. Altiev, A., & Mahsudov, M. (2020). Improvement of the regulation mechanisms of the land use diversification. International Journal of Pharmaceutical Research. ISSN, 9752366.
4. Sultanovich, A. A., & Ugli, M. M. D. (2019). Methods of forecasting and management of land fund diversification in local areas. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8(3), 403-411.
5. Samosa R. C. et al. Methodology for Determining the Costs of Environmental Protection Measures in Land Management //European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). – 2021. – T. 10. – C. 39-45.

**O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING
YAIMDAGI ULUSHINING HUDUDIY DIFFERENSIAL TAHLILI****M.E.Aliyev, magistrant, Urganch RANCH texnologiya universiteti, Urganch**

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi hududlari kesimida kichik tadbirkorlik subyektlarining yalpi ichki mahsulotdagi (YAIM) ulushi tahlil qilinadi. 2010–2024 yillar davomidagi statistik ma'lumotlar asosida kichik biznesning iqtisodiyotdagi o'rni, rivojlanish tendensiyalari hamda hududlar o'rtasidagi farqlar ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari kichik tadbirkorlikning ayrim viloyatlarda iqtisodiy yetakchi omilga aylanganini, boshqalarda esa uning salmog'i nisbatan pastligicha qolayotganini aniqladi. Maqolada, shuningdek, bu farqlarning sabablari va hududiy iqtisodiy siyosatga ta'siri tahlil qilinadi. Tahlillar natijasida kichik tadbirkorlikni hududlar kesimida rivojlantirishga doir takliflar ilgari suriladi. Mazkur ilmiy ish hududiy iqtisodiy tengsizlikni yumshatish, iqtisodiy faollikni hududlar bo'ylab balanslashtirish hamda kichik biznes siyosatini optimallashtirishda amaliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: kichik tadbirkorlik, YAIM, hududiy tahlil, iqtisodiy o'sish, iqtisodiy tengsizlik.

Аннотация. В данной статье проводится анализ доли субъектов малого предпринимательства в валовом внутреннем продукте (ВВП) в разрезе регионов Республики Узбекистан. На основе статистических данных за 2010–2024 годы рассматриваются роль малого бизнеса в экономике, тенденции его развития и региональные различия. Результаты исследования показывают, что в некоторых регионах малое предпринимательство стало ведущим экономическим фактором, тогда как в других его вклад остаётся относительно низким. В статье также анализируются причины этих различий и их влияние на региональную экономическую политику. На основе проведённого анализа предлагаются рекомендации по стимулированию малого бизнеса в регионах. Работа может быть полезной для смягчения региональных экономических диспропорций, балансировки экономической активности и оптимизации политики в области малого предпринимательства.

Ключевые слова: малое предпринимательство, ВВП, региональный анализ, экономический рост, экономических диспропорций.

Abstract. This article analyzes the share of small business entities in the gross domestic product (GDP) of Uzbekistan by region. Based on statistical data from 2010 to 2024, it examines the role of small entrepreneurship in the economy, development trends, and regional disparities. The findings reveal that in some regions, small businesses have become key economic drivers, while in others their contribution remains relatively low. The study also investigates the causes of these disparities and their implications for regional economic policy. Based on the results, recommendations are provided to support the balanced development of small businesses across regions. This research may have practical significance in mitigating regional economic inequality, enhancing economic activity, and optimizing small business policies.

Keywords: small business, GDP, regional analysis, economic growth, economic inequality.

Kirish. Kichik tadbirkorlik subyektlari zamonaviy bozor iqtisodiyotining ajralmas elementi bo'lib, iqtisodiy barqarorlik, bandlikni ta'minlash va innovatsion faollikni rag'batlantirishda muhim o'rin tutadi. Ularning milliy yalpi ichki mahsulot (YAIM) dagi ulushi iqtisodiy faollikning darajasini va mahalliy resurslarning qay darajada safarbar etilayotganini aks ettiradi. Jahon amaliyoti ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlar tajribasida kichik biznes nafaqat iqtisodiy o'sishning katalizatori, balki hududlararo tengsizlikni yumshatishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda kichik tadbirkorlik subyektlarini rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirdi. Soliq yengilliklari, kredit resurslariga qulayliklar, tartibga solish tizimining soddalashtirilishi bu sohaning salmog'i oshishiga xizmat qildi. Biroq mavjud rasmiy statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mamlakatning turli hududlarida kichik biznes subyektlarining YaIM dagi ulushi o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjud. Ba'zi

viloyatlarda ushbu ulush yuqori bo'lib, u iqtisodiy hayotning asosiy qismiga aylangan bo'lsa, boshqa hududlarda bu ko'rsatkich pastligicha qolmoqda.

Mazkur maqola aynan mana shu hududiy tafovutlarning sabablarini aniqlash, tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishni maqsad qiladi. 2010–2024 yillar davomida yig'ilgan statistik ma'lumotlar asosida kichik tadbirkorlik subyektlarining YAIM dagi ulushi dinamikasi o'rganiladi, mintaqalararo farqlar aniqlanadi va ular tahlil qilinadi. Shu orqali kichik biznesni rivojlantirish siyosatini hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda takomillashtirish imkoniyatlari yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Kichik tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiyotdagi o'rni masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Jahon banki, Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO), Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (EBRD) kabi xalqaro institutlarning hisobotlarida kichik biznesning yalpi ichki mahsulotga qo'shgan hissasi, bandlikdagi ulushi va innovatsion faollikdagi roli alohida ta'kidlanadi. [4], [8], [10] Masalan, OECD (2020) hisobotida kichik va o'rta biznes subyektlari rivojlangan davlatlarda YAIMning 50–60 foizini, bandlikning esa 60–70 foizini ta'minlayotgani qayd etilgan.

O'zbekiston kontekstida esa bir qancha ilmiy tadqiqotlar kichik tadbirkorlikni rivojlantirishning institutsional asoslari, soliq va kredit siyosati, tashqi omillar ta'siri va davlat qo'llab-quvvatlov choralarga bag'ishlangan. Jumladan, Qosimov A. (2019) tomonidan tayyorlangan "O'zbekiston hududlarida kichik biznes rivojlanishining tahlili" nomli tadqiqotda viloyatlar kesimida kichik tadbirkorlik faolligi o'rganilgan.[6] Shuningdek, Karimova D. (2021) o'z tadqiqotida kichik biznesning pandemiyadan keyingi tiklanishiga e'tibor qaratgan. [5]

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada quyidagi metod va usullar qo'llanildi: Vaqtli ketma-ketlik tahlili (time series analysis), hududlararo solishtirma tahlil (comparative regional analysis).

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasining 14 ta viloyati, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent shahri bo'yicha 2010-yildan 2023-yilgacha bo'lgan davrda kichik tadbirkorlik subyektlarining yalpi ichki mahsulotdagi (YAIM) ulushi dinamikasi o'rganildi. [1] Tahlil natijalari hududlar o'rtasida sezilarli iqtisodiy tafovutlar mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan, Jizzax viloyati ushbu davr mobaynida o'rtacha 81.2 foizlik ulush bilan yetakchilik qilgan bo'lib, bu kichik tadbirkorlikning hudud iqtisodiyotidagi markaziy rolini tasdiqlaydi. [1] Shuningdek, Samarqand (77.6%), Surxondaryo (77.6%), Namangan (76.8%) va Xorazm (76.5%) viloyatlari ham yuqori o'rtacha ko'rsatkichlarga ega bo'lib, bu hududlarda kichik biznes subyektlari iqtisodiy faollikning asosiy drayveri sifatida shakllanganini bildiradi. [1] Mazkur viloyatlar tahlil qilinayotgan yillar davomida barqaror yuqori natijalarni saqlab qolgan bo'lsa, ba'zi hududlarda, xususan Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy viloyati hamda Toshkent shahrida kichik biznes ulushi past darajada saqlanib qolgan. Bu holat hududlarda ishlab chiqarish tuzilmasi, infratuzilma imkoniyatlari, investitsion jozibadorlik, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati va davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining farqliligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Tadqiqotda shuningdek, yillik eng kam va eng yuqori ko'rsatkichlar orasidagi farq – ya'ni o'zgarish oralig'lar (range) ham aniqlanib, bu ko'rsatkich Jizzax (11.8%), Namangan (11.0%) va Samarqand (11.9%) viloyatlarida yuqori bo'lgan. Bu esa ushbu hududlarda kichik biznes ulushining o'zgaruvchanligi nisbatan katta bo'lganini anglatadi, ya'ni u yerda iqtisodiy sharoitlar tez-tez o'zgarib turgan yoki sezilarli davlat intervensiyalari kuzatilgan bo'lishi mumkin. Aksincha, Xorazm (9.1%) va Surxondaryo (9.4%) viloyatlarida ushbu oraliq nisbatan kichik bo'lib, kichik tadbirkorlik salmog'ining barqarorligini bildiradi. Dinamik tahlil natijalariga ko'ra, 2020–2023 yillarda ayrim hududlarda kichik biznes ulushining pasayishi kuzatilgan, bu pandemiyadan keyingi iqtisodiy inqirozlar, talabning qisqarishi va normativ-huquqiy o'zgarishlar bilan izohlanadi. Jumladan, 2023 yilda respublika bo'yicha o'rtacha ulush 54.3 foizni tashkil qilgan bo'lsa, Jizzaxda 75.3%, Andijonda 68.6%, Buxoroda 72.5% bo'lgan, ya'ni o'rtacha ko'rsatkichdan ancha yuqori darajada saqlangan. Qoraqalpog'iston Respublikasida esa bu ko'rsatkich 64.6% ni tashkil qilgan bo'lib, ayrim yillarda respublika o'rtacha darajasidan past bo'lgan. Bu tahlillar hududiy siyosatni differensiallashtirish, resurslarni muvozanatli taqsimlash va kichik tadbirkorlikni hududiy rivojlantirishda ixtisoslashgan yondashuv zarurligini ko'rsatadi. [1]

Kichik tadbirkorlik subyektlarining YAIMdagi ulushi (2010–2023)

Hudud	Eng kam (%)	Eng ko'p (%)	O'rtacha (%)	Farq (±%)
Jizzax viloyati	75.3	87.1	81.2	11.8
Samarqand viloyati	70.8	82.7	77.6	11.9
Surxondaryo viloyati	73.6	83.0	77.6	9.4
Namangan viloyati	72.1	83.1	76.8	11.0
Xorazm viloyati	71.9	81.0	76.5	9.1
Buxoro viloyati	64.5	81.5	74.5	17.0
Andijon viloyati	67.3	83.6	73.4	16.3
Sirdaryo viloyati	65.9	80.0	73.4	14.1
Farg'ona viloyati	63.6	73.9	69.6	10.3
Qashqadaryo viloyati	57.4	75.7	67.0	18.3
Qoraqalpog'iston Respublikasi	60.1	69.7	63.4	9.6
Toshkent shahri	51.1	68.1	60.0	17.0
Toshkent viloyati	48.2	67.9	59.6	19.7
Navoiy viloyati	27.8	51.6	40.7	23.8

2010–2023 yillar davomida O'zbekiston hududlarida kichik tadbirkorlik subyektlarining YAIMdagi ulushi o'rtacha darajada 60% dan yuqori bo'lgan bo'lsa-da, viloyatlar o'rtasida bu ko'rsatkichlar katta tafovut bilan ajralib turadi. Eng yuqori o'rtacha ulushga ega bo'lgan Jizzax viloyati (81.2%) bo'lib, u doimiy ravishda kichik biznesga tayanayotgan iqtisodiy modelni namoyon qilgan. U bilan bir qatorda Samarqand (77.6%), Surxondaryo (77.6%), Namangan (76.8%) va Xorazm (76.5%) viloyatlari ham yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lib, bu hududlarda kichik tadbirkorlik iqtisodiy hayotda yetakchi rol o'ynayotganini bildiradi.

Biroq ayrim viloyatlar, xususan Navoiy viloyati (40.7%), Toshkent viloyati (59.6%) va Toshkent shahri (60.0%)da bu ko'rsatkich sezilarli darajada past bo'lib, ular orasida Navoiy viloyati eng past o'rtacha ulushga ega. Bu viloyatda yirik sanoat korxonalarining ustunligi, davlat sektori kuchli ekanligi va kichik biznesning cheklanganligidan dalolat beradi. Toshkent shahri va Toshkent viloyatida ham yirik xizmat sohasi, sanoat va markazlashgan iqtisodiy faoliyat sabab kichik tadbirkorlik ikkilamchi darajada qolmoqda.

Farq (±%) ko'rsatkichlari hududlar o'rtasida hamda vaqt mobaynida kichik tadbirkorlik ulushining barqaror yoki o'zgaruvchanligini ko'rsatadi. Navoiy viloyatida bu farq 23.8% bo'lib, bu eng yuqori ko'rsatkichlardan biridir — bu yerda iqtisodiy siyosat yoki tashqi ta'sirlar keskin o'zgarishlarga olib kelgan bo'lishi mumkin. Toshkent viloyati (19.7%), Qashqadaryo (18.3%), Toshkent shahri (17.0%), Buxoro (17.0%) va Andijon (16.3%) da ham ulushning yillik o'zgaruvchanligi yuqori bo'lgan.

Aksincha, Surxondaryo (9.4%), Xorazm (9.1%) va Qoraqalpog'iston (9.6%) da kichik tadbirkorlik ulushi nisbatan barqaror saqlanib qolgan. Bu hududlarda mahalliy iqtisodiy siyosat, infratuzilma va resurs taqsimoti bir maromda bo'lishi ehtimolga yaqin.

Xulosa va takliflar. O'zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik subyektlarining YaIMdagi ulushi yildan-yilga o'zgarib borayotgan bo'lsa-da, hududlar kesimida ushbu ulushda sezilarli differensial tafovutlar mavjud. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Jizzax, Samarqand, Surxondaryo va Namangan viloyatlari kichik biznes salohiyati bo'yicha yuqori natijalarga erishgan, bu esa bu hududlarda tadbirkorlik muhitining nisbatan rivojlanganligini bildiradi. Aksincha, Navoiy viloyati, Toshkent shahri va Qoraqalpog'iston Respublikasida bu ko'rsatkich past bo'lib, iqtisodiy faollik yirik korxonalar yoki davlat investitsiyalari hisobiga shakllanayotganini ko'rsatadi.

Ushbu farqlar hududiy iqtisodiy siyosatda differensial yondashuv zarurligini taqozo etadi. Ya'ni, kichik tadbirkorlikni rivojlantirish siyosatida har bir hududning iqtisodiy, demografik va infratuzilmaviy xususiyatlari inobatga olinishi lozim. Statistik tahlil shuni anglatadiki, kichik biznesning YaIMdagi ulushini oshirish orqali nafaqat mahalliy daromadlarni ko'paytirish, balki hududiy iqtisodiy tengsizlikni yumshatish, bandlikni kengaytirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash mumkin.

Shunga asoslanib, quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. Hududiy yondashuvni kuchaytirish – past ko'rsatkichlarga ega viloyatlar uchun maxsus kichik biznes dasturlari ishlab chiqish, jumladan soliq imtiyozlari, subsidiya va grantlarni kengaytirish zarur.

2. Infratuzilmani yaxshilash – kichik tadbirkorlik subyektlari faoliyat yuritayotgan sanoat zonalari, savdo markazlari va logistika tarmoqlariga infratuzilmaviy qo'llab-quvvatlash berilishi kerak.

3. Moliyaviy kirish imkoniyatlarini oshirish – startaplar va kichik biznes subyektlariga qulay kreditlar, mikromoliyalash va investitsion kafolat mexanizmlari joriy etilishi lozim.

4. Innovatsion kichik biznesni rag'batlantirish – faqat miqdor emas, balki sifatli o'sishni ta'minlovchi yo'nalishlar (IT, agrotexnologiyalar, ekologik toza mahsulotlar)ni rivojlantirishga ustuvorlik berilishi lozim.

5. Monitoring va tahlil tizimini takomillashtirish – kichik biznes faoliyatini real vaqt rejimida baholab borish, hududiy indikatorlar asosida strategik qarorlar qabul qilish zarur.

Xulosa qilib aytganda, kichik tadbirkorlik subyektlarining YaIM dagi ulushini tizimli, hududiy va innovatsion asosda rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiyotida hududlararo muvozanatni ta'minlash va barqaror o'sishga erishishning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. "O'zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik faoliyati ko'rsatkichlari (2010–2023)". – <https://stat.uz>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. "Kichik biznesni rivojlantirishda hududiy omillar". – 2022 y.

3. OECD (2020). *Financing SMEs and Entrepreneurs 2020: An OECD Scoreboard*. Organisation for Economic Co-operation and Development. – <https://www.oecd.org>

4. World Bank Group (2021). *Doing Business in Uzbekistan: Regulatory Environment for SMEs*. – <https://www.worldbank.org>

5. Karimova D. (2021). "Postpandemiya sharoitida O'zbekistonda kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash strategiyalari". // Iqtisodiyot va Innovatsiya, №4.

6. Qosimov A. (2019). "O'zbekiston hududlarida kichik biznes rivojlanishining iqtisodiy tahlili". // Milliy iqtisodiyot: nazariya va amaliyot, №2.

7. G'afurov I. (2020). "Kichik biznesning YAIMdagi ulushini oshirish omillari va yo'nalishlari". // Oliy ta'lim iqtisodiyoti jurnali, №3.

8. International Labour Organization (ILO). (2021). *Small and Medium-Sized Enterprises and Decent and Productive Employment Creation*. – <https://www.ilo.org>

9. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-5992 (27.05.2020). "Kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida".

10. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2022). *Private Sector Diagnostic: Uzbekistan*.

UO'K 332.146.2(292.471): 330.322

HUDUDLAR INVESTITSIIYA JOZIBADORLIGINI BAHOLASHNING UNIVERSAL USULI

A.B.Axmedov, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada Hududlar investitsiya jozibadorligini oshirish, investitsiyalar oqimini baholash, ulardan keladigan samaradorlik asosida mintaqani iqtisodiy rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratilgan

Kalit so'zlar: Investitsiya, investitsion jozibadorlik, innovatsiya, universal usul, samaradorlik, qaror qabul qilish

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы повышения инвестиционной привлекательности регионов, оценки инвестиционных потоков и экономического развития региона на основе создаваемой ими эффективности.

Ключевые слова: Инвестиции, инвестиционная привлекательность, инновации, универсальный метод, эффективность, принятие решений

Abstract. The article focuses on issues of increasing the investment attractiveness of regions, assessing investment flows, and economic development of the region based on the efficiency they generate.

Keywords: *Investment, investment attractiveness, innovation, universal method, efficiency, decision-making*

Kirish. Mamlakatda amalga oshirilayotgan investitsion islohotlar 2030-yilga qadar, iqtisodiyot hajmini 2 barobar oshirish va «daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar» qatoriga kirish masalalariga qaratilgan. Shuningdek, mamlakat sanoat salohiyatini oshirish asosida iqtisodiyotni rivojlantirishda «asosiy kapitalga kiritiladigan investitsiyalar hajmining yillik o'rtacha 7 foiz atrofida o'sishini ta'minlash [1] nazarda tutilgan.

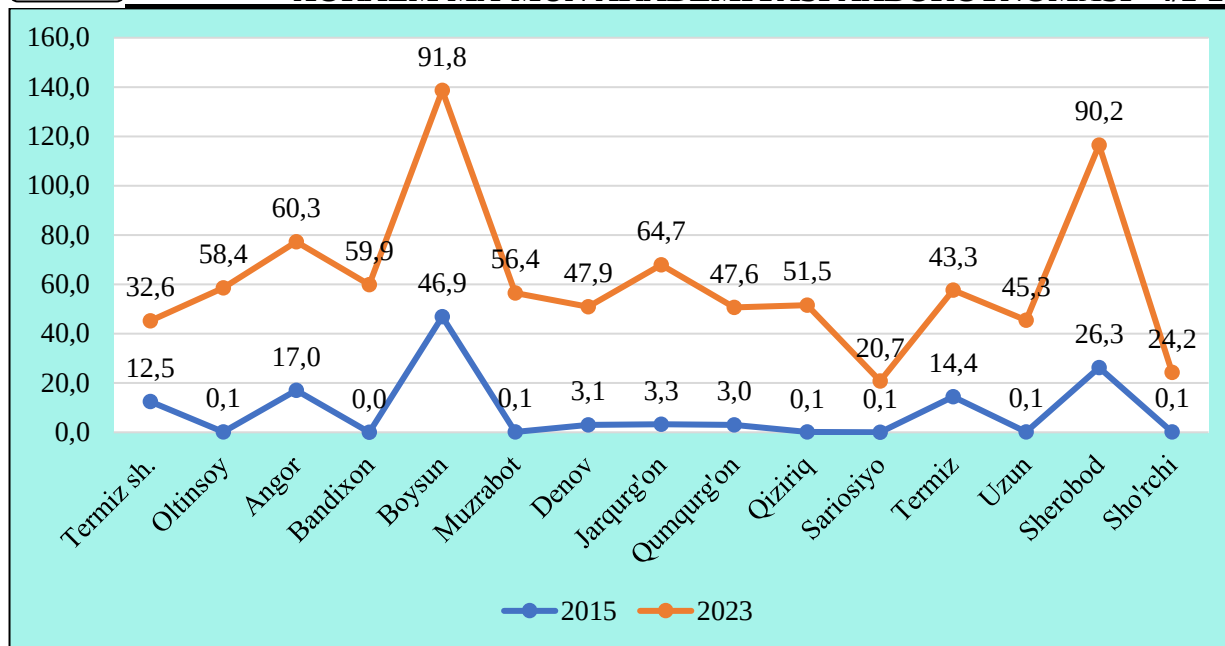
Adabiyotlar sharhi. Hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish masalalariga qaratilgan ilmiy izlanishlar Miriam Ruiz, Mehdi Behname, Henryk Dzwigol, Olena Aleinikova, Yuliia Umanska, Nadiia Shmygol, Yaroslav Pushak, Vitaliy Okulov Ann Vlasovets, Ataul Karim Rukon, Vlada Petrova Vitaliy Okulov, Vlada Petrova Vitaliy Okulov, Rudolf-Ferdinand Danckwerts, V.N.Vedyapina, G.A. Brok, K.M.Galyar, Kadochnikov, Kovalev, A.P. kabi olimlar tomonidan amalga oshirilib, tadqiq etilgan.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan investitsiyalarning mazmun-mohiyati, vazifalari, xorijiy investitsiyalarning mamlakat iqtisodiyotiga jalb etish va uning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri muammolari o'rganilgan. Ushbu masalalar D.G'.G'ozibekov, N.G'.Karimov, R.X.Xojimatov, H.H.Imomov, A.V.Vaxabov, B.K.G'oyibnazarov, M.R.Raximova, A.E.Ishmuxamedov, T.M.Axmedov, O.O.Olimjonov, I.A.Yakubov, H.M.Saidaxmedov, A.M.Qodirov, Q.X.Abduraxmonov, Sh.I.Mustafaqulov, B.T.Bayxonov va boshqalarning tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan.

Professor Sh.Mustafaqulov o'z monografiyasida xorijiy investiyalarning mamlakat hududlariga investitsiyalar oqimini mamlakat iqtisodiyotiga yo'naltirish bilan bir qatorda, ijtimoiy-siyosiy masalalar ham hal etiladi..., investorlarning qarorlariga nafaqat iqtisodiy naflik, balki ijtimoiy naflik ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi deya ta'kidlaydi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Surxondaryo viloyatining investitsion jozibadorligi hududning geografik joylashuvi (chegara, transport) bilan bir qatorda tabiiy xususiyatlar va mehnat salohiyatining afzalliklari bilan bog'liq. Ulardan hududda investitsiya loyihalarini amalga oshirish bo'yicha muloqot o'tkazish mintaqaning iqtisodiy salohiyati va aholi farovonligini oshirish uchun transchegaraviy infratuzilma loyihalarini amalga oshirish uchun faol foydalanish kerak.

Tahlil va natijalar. Bu borada Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasining ma'lumotlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 2023-yilda 17956,0 mlrd. so'm asosiy kapitalga investitsiya o'zlashtirilgan bo'lib, bu 2022-yilga nisbatan 55,2 foizga oshgan. Bunda 2015 yilda viloyatga bor-yo'g'i 191,7 mlrd. so'm to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etilgan bo'lsa, 2023-yilga kelib bu ko'rsatkich 11114,8 mlrd. so'mga yetdi [3]. Bunda eng yuqori ko'rsatkich Boysun tumanida 3179,3 mlrd. so'm va Sherobod tumani 3260,9 mlrd. so'm jalb qilgani bilan ijobiy natijalarga erishmoqda. Umuman olganda, xorijiy investitsiya va kreditlari jalb qilishda viloyat o'rtachasi(53,0 %)dan yuqori bo'lgan qiymatlarga Oltinsoy (58,4 %), Angor(60,3 %), Bandixon(59,9 %), Boysun(91,8 %), Muzrabot(56,4 %), Jarqo'rg'on(64,7 %) va Sherobod(90,2 %) tumanlari to'g'ri kelgan (1-rasm).

1-rasm. Surxondaryo viloyatiga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar dinamikasi

Manba: Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlangan

Rasmda keltirilgan 2015-yil va 2023-yillarda Surxondaryo viloyatiga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar dinamikasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 2015-yilda tumanlararo o'rtacha xorijiy investitsiya hajmi 9,1 %ni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilga kelib bu ko'rsatkich 43,9 foizga oshib, 53,0 %ni tashkil etdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, investorlarning qarorlari samaradorligini baholash uchun qiyin bo'lgan bir qator subyektiv omillar ta'sir qilishi aniqlandi, shu bilan birga ular qisman investorning bilimlari bilan belgilanadigan individual imtiyozlar tizimini ifodalaydi. Tadqiqot mintaqaviy marketing doirasida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan marketing vositalarini o'rganadi. Bizningcha, hududiy marketing asosida:

- mintaqaning raqobatbardosh ustunliklari baholanadi va qo'llab-quvvatlanadi, boshqa raqobatdosh hududlarga nisbatan uning investitsiyalar uchun jozibadorlik darajasi aniqlanadi;

- ma'muriy-hududiy obyektning raqobatbardoshligi parametrlari uning bozor o'zgarishlari va bozor jarayonlariga moslashish asosida uzluksiz rivojlanish qobiliyati sifatida tahlil qilinadi.

Umuman olganda, mintaqaning investitsion jozibadorligini tahlil qilishda "4R" kompleksi vositalaridan foydalangan holda real investitsiya jozibadorligini aniqlash kerak, bu esa investitsiya mahsuloti sifatida investitsiya loyihasining (alohida hudud) tavsiflovchi xususiyatlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Ushbu yo'nalishdagi istiqbollar maqsadli auditoriyaga ta'sir ko'rsatadigan va shu tariqa iqtisodiy subyektlarning faolligini oshirish uchun mintaqaning yangi raqobatdosh ustunliklarini shakllantirishda foydalanish uchun mintaqaviy (hududiy) marketing vositalarini o'zgartirishdan iborat.

So'nggi paytlarda ilmiy ishlarda va ilmiy-ommabop nashrlarda investitsiya loyihasi (korxona) muayyan mahsulot sifatida qaraladigan yondashuvni uchratish mumkin [3]. Yuqoridagilarni hisobga olsak, nafaqat investitsiya loyihasini mahsulot sifatida, balki butun korxonani ham ko'rib chiqish mumkin. Shunda korxonaning investitsion jozibadorligini marketing nuqtai nazaridan, korxonaning investitsion faoliyatini esa mahsulot sifatidagi sifatini oshiradigan iqtisodiy faoliyat sifatida baholash mumkin.

Muayyan korxona faoliyati bilan bog'liq investitsiya jarayonining har bir alohida subyektining manfaatlarini qondirish darajasi to'g'risida ma'lumotga ega bo'lgan holda, nomutanosiblik sabablari to'g'risida xulosa chiqarish va investitsiya manfaatlari muvozanatini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin. Surxondaryo viloyatining 2010-2023 yillarda investitsion jarayon subyektlari manfaatlarini qondirish tahlilini o'tkazish uchun dastlab interval usulidan foydalangan holda 3 guruhga (yomon, o'rta va yaxshi) ajratib ushbu holatlar bo'yicha manfaatlar balansi o'rganiladi (2-jadval).

Surxondaryo viloyatining 2010-2023 yillarda investitsion jarayon subyektlari manfaatlarini qondirish tahlili

Ko'rsatkich	Juda yomon	Yomon	O'rta	Yaxshi	O'sish sur'ati		
					Yomon	O'rta	Yaxshi
Investitsion kapital-IK, mlrd. so'm	2817,9	7143,1	11468,2	15793,0	2,54	1,61	1,38
Iqtisodiy qo'shilgan qiymat-IQQ, mlrd. so'm	220,5	434,2	648,0	861,7	1,97	1,49	1,33
Investitsiya qilingan korxona tomonidan mahsulot sotish hajmidan maqsadli jamg'armalarga va barcha darajadagi byudjetlarga tushumlar shaklida davlat daromadi-D1, mlrd. so'm	1286,4	5575,2	10512,5	11857,7	4,33	1,89	1,13
Korxonalarning mahsulot (tovarlar, ishlar, xizmatlar) sotishdan olingan daromadi-SOD, mlrd. so'm	8269,9	27527,1	52801,5	120888,2	3,33	1,92	2,29
Korxonalarning yalpi foydasi-KYF, mlrd. so'm	918,9	5667,3	15027,1	53422,1	6,17	2,65	3,56
Korxonalarning sof foydasi-KSF, mlrd. so'm	135,6	1532,3	7259,5	22210,7	11,3	4,74	3,06
Ishlab chiqarish hajmi-Q, million tonna	271,2	5034,7	18667,3	49421,4	18,57	3,7	2,65
Mahsulotlarni sotish hajmidan maqsadli jamg'armalarga va barcha darajadagi byudjetlarga tushumlar ko'rinishidagi davlat daromadi-D2, mlrd. so'm	2576,4	11601,7	110837,1	882525	4,5	9,55	7,96
Korxona tomonidan iste'mol qilingan moddiy resurslar va xizmatlar hajmi-N, mlrd. so'm	6644,4	26734,4	176151,8	1134675	4,02	6,59	6,44
Xodimlar soni-XS, ming kishi	430	462	517	628	1,07	1,12	1,21

Manba: Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlangan

Jadval natijalariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, hozirgi kunda Surxondaryo viloyatining 2010-2023-yillarda investitsion jarayon subyektlari manfaatlarini qondirish tahliliga ko'ra, yomon korxonalar guruhi qolgan guruhlariga nisbatan yuqori o'sish darajasiga ega bo'lganligi ko'rinib tursa-da, ammo, guruhga kiruvchi korxonalar soniga nisbatan olganda investitsiya jarayoni subyektlari manfaatlarining yuqori muvozanatini 77,4% bilan yaxshi guruhga kiruvchi korxonalar va o'rtacha manfaatlar balansini mos ravishda 54,8 %ni ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Hududlar investitsiya jozibadorligini baholashning taklif etilayotgan usuli universaldir, chunki u loyiha samaradorligining asosiy an'anaviy ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi va shuning uchun ham mulkchilik va sanoatning har qanday shaklidagi hududlar va korxonalar uchun mos keladi. Bundan tashqari, investitsiya jarayoni subyektlari manfaatlarining mutanosiblik darajasini hisobga olgan holda, loyihalarining jozibadorligini yangicha tahlil qilish mumkin bo'ladi, bu bilan bog'liq holda quyidagi afzalliklar yuzaga keladi:

- birinchidan, hududlar investitsiya jozibadorligini baholashning mavjud usullaridan farqli o'laroq, bu usul investitsion loyihalarni nafaqat iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari asosida, balki institutlar manfaatlarini muvozanati darajasidan kelib chiqib tanlash imkonini beradi. Bu davlat, korxona mulkdorlari va boshqalar manfaatlarini katta kelishuvga erishgan taqdirda, iqtisodiy samaradorlik nisbatan yetarli emasligi sababli loyihani jozibador deb tasniflash kerak, chunki u qisqa muddatli iqtisodiy samaradorlikka ega bo'lgan loyihalarga qaraganda davlatning iqtisodiy xavfsizligini qo'llab-quvvatlash va oshirish nuqtai nazaridan ko'proq istiqbolli hisoblanadi;

- ikkinchidan, taklif etilayotgan usul doirasida korxonalarda amalga oshirilishi rejalashtirilgan loyihalar yanada jozibador bo'lib, ularning investitsiya faoliyati asosiy manfaatdor tomonlarning talablariga ko'proq mos keladi, ya'ni korxonaning ichki qiymati, uning barqaror uzoq muddatli va muvozanatli rivojlanishini ta'minlaydigan (korxona egalarining manfaatlarini), eng katta makroiqtisodiy samarani olish, soliq tushumlarini qisqa muddatda "ishlab chiqarish" mumkin emasligini hisobga olgan holda, investitsiya faoliyatini oshirishga qaratilgan korxonalarning uzoq

muddatli rivojlanishi (davlat manfaatlari) bilan solishtirganda, qisqa muddatda foyda olish, maqbul darajadagi tavakkalchilik (investor manfaatlari) bilan solishtirganda ustuvor bo'lishi;

- uchinchidan, hududlar investitsiya jozibadorligini baholashning taklif etilayotgan usuli davlat boshqaruvi organlari tomonidan sanoatni rivojlantirish siyosatini shakllantirish, ularning samaradorligini oshirish maqsadida qo'llanilishi mumkin, chunki bu nafaqat samaradorlikni ta'minlash talablariga, balki investitsiya loyihalarini tanlashga imkon beradi;

- to'rtinchidan, hududning investitsion jozibadorligini tahlil qilishda korxonadagi investitsiya jarayoni subyektlari manfaatlarining muvozanat darajasini baholash korxonaning barqaror rivojlanishining potensial istiqbollarini hisobga olishga imkon beradi va milliy mahsulot ishlab chiqaruvchilarning investitsion jozibadorligini oshirish va jahon bozoridagi mavqeyini mustahkamlash uchun ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan loyihalarni tanlash uchun asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бабаев М. Маркетинг инвестиционных проектов в строительстве [Электронный ресурс] / М. Бабаев // Журнал «Право и жизнь». – Режим доступа: [http://www.law-n-life.ru/arch/142/142-11.doc.](http://www.law-n-life.ru/arch/142/142-11.doc.;);
2. Кочемасова, А.В. Мировой опыт привлечения прямых иностранных инвестиций в условиях глобализации экономики / А.В. Кочемасова // Финансы и кредит. – 2013 – № 18 – С. 66–77.
3. Oksan Bayulgen. Foreign Investment and Political Regimes. Cambridge, 2010 12-p.
4. G'ozibekov D.Ye. "Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari" T.: "Moliya" nashriyoti. 2003 45- bet.
5. Yaxshimuratova A.R. O'zbekiston hududlariga investitsiyalarni jalb qilishning o'ziga xos xususiyatlari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 5, sentyabr-oktyabr, 2021 yil
6. Mustafakulov Sh.I. Investitsion muhit jozibadorligi: nazariya, metodologiya va amaliyot. Monografiya. BMA. 2017 208-b.
7. Asqarova M.T., Hakimov H.A. Makroiqtisodiy siyosat. O'quv qo'llanma. T.: TDIU, 2016 314 b.
8. <https://stat.uz/uz/>
9. <https://surxonstat.uz/>

UO'K 336.71

INNOVATSION BANK XIZMATLARINI IQTISODIY BARQARORLIKKTA TA'SIRI VA ULARNI BELGILOVCHI OMILLAR

O.A. Berdiboyev, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada innovatsion bank xizmatlarini iqtisodiy barqarorlikka ta'siri va ularni belgilovchi omillari, bankning innovatsion rivojlanishini oldindan belgilab beruvchi omillari, iqtisodiy rivojlanishni belgilovchi xususiyatlari, Zamonaviy bank faoliyatiga o'tish: ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik omillari bo'yicha taklif va tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Fintech, iqtisodiy, innovatsion, tijorat banklari, bank xizmatlari, moliyaviy, raqamli bank.

Аннотация. В научной статье рассматривается влияние инновационных банковских услуг на экономическую стабильность и их детерминанты, факторы, предопределяющие инновационное развитие банка, характеристики, определяющие экономическое развитие, а также предложения и рекомендации по переходу к современному банкингу: социально-экономические и технологические факторы.

Ключевые слова: Финтех, экономика, инновации, коммерческий банкинг, банковские услуги, финансы, цифровой банкинг.

Abstract. This scientific article describes the impact of innovative banking services on economic stability and their determinants, factors that predetermine the innovative development of a bank, characteristics that determine economic development, and proposals and recommendations on the transition to modern banking: socio-economic and technological factors.

Key words: Fintech, economic, innovation, commercial banks, banking services, financial, digital banking.

Mamlakatdagi xo'jalik yurituvchi subyektlar va jismoniy shaxslarning innovatsion bank xizmatlari to'g'risidagi salohiyatining shakllanishi va rivojlanishida innovatsion texnologiyalarining roli juda katta.

Bank tizimida innovatsiyalarini joriy qilish sur'atlari, ularning chegaralari bozor ehtiyojlari va tijorat banklarining manfaatlarini bilan emas, balki mamlakat xavfsizligi, uning aholisi uchun keltiradigan qulayliklar bilan belgilanishi lozim.

Bankning innovatsion rivojlanishini oldindan belgilab beruvchi omillar quyidagilardir:

- ilm-texnika taraqqiyoti, texnika va dasturiy ta'minotni ishlab chiqish axborotni saqlash, uzatish va qayta ishlash vositalari;

- boshqa banklar va nobank kredit tashkilotlari (investitsiya kompaniyalari, pensiya jamg'armalari, kredit kooperativlari, sug'urta, lizing tashkilotlari va boshqalar) raqobati;

- mijozlarning so'rovlarining xilma-xilligi, ularning moliyaviy-iqtisodiy savodxonligini oshirish va xizmat ko'rsatish sifatiga talablarning ortib borishi hamda ularning manfaatlarini hisobga olish darajasi;

- mijozlar bilan o'zaro munosabatlarning xarakterini o'zgartirish: bankning vazifasi korxonalar va bank mijozlari biznesining jadal rivojlanishini ta'minlaydigan yangi progressiv moliyaviy xizmatlarni taqdim etishdan iborat;

- moliyaviy vositalar turlarini va operatsiyalarni amalga oshirishning yangi mexanizmlarini kengaytirish;

- axborot oqimlari va ularni qayta ishlash tezligini oshirish, axborotga kirish usullarini o'zgartirish, mijozlar xabardorligini oshirish.

Zamonaviy texnologik inqilob sharoitida va ayniqsa yaqinda rivojlangan mamlakatlar industrial jamiyatga o'tayotgan bir paytda, iqtisodiy rivojlanishning sifat jihatidan yangi xususiyatga ega bo'ldi.

Uning belgilovchi xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- birinchidan, innovatsion jarayonni innovatsiyalarni yaratish, tarqatish va ulardan foydalanish jarayoni sifatida sifat, miqdor va tarkibiy o'zgarishlar markaziga qo'yish;

- ikkinchidan, innovatsion jarayonni doimiy ishlaydigan omilga aylantirish;

- uchinchidan, o'zgarish tezligi misli ko'rilmagan darajada yuqoriligi.

O'zbekiston banklar tizimini jadal rivojlantirish ssenariysi va chora-tadbirlar dasturi belgilangan, bunda:

- Banklari rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlarining miqdoriy va sifat jihatidan o'sishi;

- boshqaruv samaradorligini oshirish;

- kreditlash sohasida dolzarb loyihalarni amalga oshirish va boshqalar kiradi.

Bank tizimini jadal rivojlantirishning asosiy qoidalarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

1) Bank tizimi nafaqat davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatiga, balki mamlakat miqyosiga, hududlarning har bir shaxs va har bir xo'jalik yurituvchi subyektini moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga bo'lgan ehtiyojlariga, qarz mablag'lari bilan ta'minlashga mos bo'lishi kerak. Bu iqtisodiyotda moliyaviy vositachilik samaradorligini oshirish, butun hudud bo'yicha bank xizmatlarining mavjudligini ta'minlash bank tizimi dasturida belgilangan eng muhim vazifalardan biri deb hisoblasa bo'ladi;

2) Bank tizimini rivojlantirishda yanada oshkoralik, mijozlar va investorlar uchun ochiqlik, ilg'or biznes modellarini, yangi bank texnologiyalari va bank mahsulotlarini joriy etishdan iborat bo'lgan sifat o'zgarishlariga aniq ehtiyoj sezilmoqda. Bu bank tizimiga rivojlangan mamlakatlardan ortda qolayotgan mamlakatlardan rivojlanishning yuqori darajasiga ko'tarilish imkonini beradi: YaIMga nisbatan bank kapitali, YaIMga nisbatan bank aktivlari va YaIMga nisbatan bank kreditlari. Bu ko'rsatkichlar hozirda Yevropa Ittifoqi, Angliya, AQSh va Yaponiyadagidan pastdir;

3) Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish bilan birgalikda bank tizimini rivojlantirishning har qanday qabul qilingan faol ssenariysini amalga oshirish uchun bank tizimining har bir subyektining innovatsion faoliyatining metodik vositalari va mexanizmi zarur.

Tijorat banklari uchun bank innovatsiyalarini ishlab chiqish va joriy etish tijorat banklarining umumiy faoliyatiga aylandi, bunda to'rtta asosiy bosqichni ajratib ko'rsatish mumkin: 1-bosqich Bozor holati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash, yangi bank mahsulotlari va xizmatlariga bo'lgan potensial ehtiyojlar to'g'risidagi ma'lumotlarni tahlil qilish.

Bank innovatsiyalari o'z maqsadlariga ko'ra, yangi xususiyatlarga ega bo'ladi.

Bu bizga bank innovatsiyalarini tasniflash turlarini tizimlashtirishga imkon beradi.

Bundan tashqari, FinTech hamkorliklari startaplarga ma'lumotlarga asoslangan tushunchalarga kirishni taklif qiladi, ularning qaror qabul qilish jarayonlarini kengaytiradi va biznes modellarini takomillashtiradi.

“Innovatsion bank xizmatlari” atamasi moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarning keng doirasini qamrab oladi. Ushbu tadqiqot uchun biz maqsadli va keng qamrovli tadqiqotlarni ta'minlab, tekshiriladigan o'ziga xos jihatlarni aniq belgilashni maqsad qilganmiz.

Ushbu raqamli transformatsiya foydalanuvchi tajribasini oshirdi va tadbirkorlar uchun yangi yo'llarni ochdi. Tadqiqot onlayn biznes hisoblari, tezkor kreditlar va integratsiyalashgan biznes yechimlari kabi xususiyatlarga to'xtalib, zamonaviy tadbirkorlar tomonidan ushbu platformalardan qanday foydalanilishini o'rganadi.

Bank sektori uchun ushbu tadqiqotdan olingan ma'lumotlar banklar uchun xizmat ko'rsatish portfelini yaxshilash va kengaytirish uchun yo'l xaritasini taqdim etadi. Banklar tobora raqamli asrda raqobatbardosh ustunlik uchun kurashayotgan ekan, tadbirkorlarning o'ziga xos ehtiyojlari va muammolarini tushunish muhim ahamiyatga ega. O'z innovatsiyalarini tadbirkorlik talablari bilan uyg'unlashtirib, banklar o'zlarining bozordagi mavjudligini oshirishlari va mijozlar bilan chuqurroq munosabatlarni rivojlantirishlari mumkin.

Innovatsion bank xizmatlari va tadbirkorlik o'sishi o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot siyosatchilar, moliya institutlari va tadbirkorlarning o'zlari uchun qimmatli ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin. Innovatsion bank xizmatlarining tadbirkorlik rivojlanishiga qo'shadigan potensial hissasi va afzalliklarini tushunib, siyosatchilar ushbu xizmatlardan foydalanishni rag'batlantirish uchun qo'llab-quvvatlovchi siyosat va qoidalarni ishlab chiqishlari va amalga oshirishlari mumkin.

Bank xizmatlarini qayta shakllantirmoqda. Blokcheyn, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili sektor uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlar va muammolarni taklif qiladi, mobil banking, raqamli hamyonlar hamma joyda keng tarqalmoqda.

Texnologiyalardagi yutuqlar va raqamli bank xizmatlarining joriy etilishi bank sektorining operatsion samaradorligi va mijozlar tajribasiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Raqamli bank xizmatlarini o'z operatsiyalariga qo'shish orqali tadbirkorlar moliyaviy jarayonlarni soddalashtirishlari, kengroq mijozlar puliga kirishlari va bozordagi umumiy raqobatbardoshligini oshirishlari mumkin.

Zamonaviy davrda elektron banking va mobil banking moliyaviy sohada o'zgaruvchan kuchlar sifatida paydo bo'ldi. Fintechning paydo bo'lishi va elektron banking va mobil bankingning yuksalishi bank sektorini uning zamonaviy ko'rinishiga aylantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi.

Elektron banking va mobil banking tizimiga o'tish bank landshaftini tubdan o'zgartirib, tadbirkorlarga zamonaviy biznesning jadal sur'atlariga mos keladigan yanada tezkor, qulay va samarali bank tajribasini taklif qildi.

Blokcheyn texnologiyasining paydo bo'lishi moliyaviy sohada ilmiy o'zgarishga olib keldi, markazlashmagan moliya (DeFi) — bu inqilobning boshi. DeFi, blokcheyn ustida qurilgan moliyaviy ilovalarning murakkab tarmog'i markazlashtirilmagan ekotizimni rivojlantirish orqali an'anaviy moliyaviy vositachilarni buzishni va'da qiladi, bunda moliyaviy operatsiyalar vositachilarga ehtiyoj sezmasdan bevosita tomonlar o'rtasida amalga oshiriladi.

Blokcheynga asoslangan DeFi harakati texnologik innovatsiyalarning moliya bilan uyg'unligini ifodalaydi va tadbirkorlarga raqamli asr uchun moliyaviy xizmatlarni qayta belgilash uchun keng vositalar to'plamini taqdim etadi.

Bank sektorining ijobiy trayektoriyasini davom ettirish uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

Barqaror integratsiya: Banklar ekologik xavfsiz moliyaviy mahsulotlarni taklif qilish va o'z operatsiyalari va investitsiyalar orqali barqarorlikni rag'batlantirish orqali yashil bank amaliyotlarini faol ravishda kiritishlari kerak.

Kiberxavfsizlikni kuchaytirish: Foydalanuvchi ma'lumotlari xavfsizligini ta'minlash va ishonchni saqlash uchun banklar kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak, chunki ular raqamli bank xizmatlari ko'lamini kengaytiradi.

Axloqiy Sun'iy intellekt (AI) amaliyotlari: Sun'iy intellekt (AI) bank sektoriga ko'proq integratsiyalashgani sababli, institutlar sun'iy intellektga asoslangan jarayonlarda shaffoflik, adolat va javobgarlikni ta'minlash uchun axloqiy me'yorlarga amal qilishlari kerak.

Mijozlarga yo'naltirilgan innovatsiyalar: Mijozlarga yo'naltirilganligini ta'minlash uchun banklar iste'molchilarning ehtiyojlarini to'g'ridan-to'g'ri qondiradigan, foydalanuvchi tajribasini oshiruvchi va moliyaviy inklyuzivlikni rag'batlantiradigan innovatsiyalarni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak.

Bundan tashqari, blokcheynning meteorik yuksalishi dunyoni markazlashmagan moliya (DeFi) tushunchalari bilan tanishtirdi, oldingi bank paradigmalarini o'zgartirdi va yanada shaffof, xavfsiz va demokratlashtirilgan moliyaviy yechimlarni taklif qildi.

Xulosa qilib aytganda, Innovatsion bank xizmatlari nafaqat tijorat, balki jismoniy shaxslar uchun ham katta ahamiyatga ega bo'lib, bu sohada rivojlanish mamlakatlar uchun ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhimdir. O'zbekistonning innovatsion rivojlanish strategiyasi va bank tizimini jadal rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar bu jarayonni yanada kuchaytiradi. Bank innovatsiyalari, xususan, raqamli texnologiyalar va yangi moliyaviy xizmatlar, tadbirkorlar va jismoniy shaxslarning biznes faoliyatini osonlashtiradi va ularning iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bank xizmatlarida innovatsion texnologiyalar joriy etish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar.
2. AQSH, Yaponiya va Yevropa Ittifoqidagi bank innovatsiyalari haqida ilmiy maqolalar.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanishini amalga oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida" 2022-yil 6-iyuldagi PQ-307-son qarori.
5. FinTech hamkorliklari va bank innovatsiyalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar.
6. Raqamli bank xizmatlari va tadbirkorlik dinamikasi bo'yicha akademik adabiyotlar.

UDC 338.24

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE MECHANISM OF STATE REGULATION OF THE HOUSEHOLD SECTOR IN THE NATIONAL ECONOMY

G.I.Berdiev, PhD, Associate Professor, Gulistan State University, Gulistan

Annotatsiya. Global iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida uy xo'jaliklarining milliy iqtisodiyotlardagi roli tobora ortib bormoqda. Mazkur tadqiqot ishida O'zbekistonda uy xo'jaligi sohasini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: uy xo'jaligi sektori, davlat tomonidan tartibga solish, iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy himoya, O'zbekiston.

Аннотация. В условиях глобальных экономических преобразований роль домашних хозяйств в национальных экономиках стала все более значительной. В данном исследовании рассматриваются теоретические и методологические основы совершенствования механизма государственного регулирования домашнего хозяйства в Узбекистане.

Ключевые слова: домохозяйство, государственное регулирование, экономическая эффективность, социальная защита, Узбекистан

Abstract. In the context of global economic transformations, the role of households in national economies has become increasingly significant. This study examines the theoretical and methodological foundations for improving the mechanism of state regulation of the household sector in Uzbekistan.

Keywords: household sector, state regulation, economic efficiency, social protection, Uzbekistan

Introduction. In the context of the current transformation of national economies, accompanied by the dynamics of global processes and deepening integration into the global economic system,

improving the mechanism of state regulation of the household sector is of particular relevance. Changes in the socio-demographic structure of the population, the growing role of households in the formation of consumer demand, changes in the consumption and saving model, and the need to ensure the stability of economic reproduction necessitate a review of traditional approaches to state support for this sector. Households, acting simultaneously as consumers and participants in the production process (especially in the context of small business and informal employment), are becoming an important link in the structure of the national economy, which requires the creation of an effective, adaptable, and innovative mechanism for state regulation. In the context of the unstable global situation and internal structural changes in the economy, the issue of improving household regulation is becoming not only theoretically significant but also practically relevant for ensuring a balance between economic efficiency and the social protection of citizens.

Literature review. The degree of development of the research topic is characterized by the presence of a sufficiently extensive range of theoretical and empirical works devoted to the problems of state regulation of various sectors of the economy, including the household sector. Significant attention is paid in domestic and foreign literature to the study of mechanisms of state support, analysis of the effectiveness of the use of budget funds, as well as the features of the formation and implementation of regulatory legal instruments. For example, the works of Akhmetshina L.G. [1] and Badalyan M.E. [2] demonstrate the development of theoretical approaches to state support for the household sector and determine its development trends at the international level. The research of N.G. Barishnikov [3-5] allows for the identification of criteria for assessing the effectiveness of the use of state support funds in the agricultural sector, which has certain methodological significance for the analysis of state regulation of households.

Also, special attention is paid to the problems of financial literacy and the behavior of business entities, which is reflected in the works of Babiars and Robb K.A. [6] and Barbashina E.A. [7]. These studies contribute to understanding the specifics of households' functioning as economic agents, however, their results are more often considered in the context of consumer behavior formation and are not always integrated into the system of state regulation. Along with this, the foreign experience presented by the research of Yu.A. Bugay [8-9] and L.V. Vinnichuk [10] allows for valuable recommendations for improving state support mechanisms, however, their adaptation to the specifics of the national economy, particularly the Republic of Uzbekistan, remains insufficiently researched.

In the context of the Republic of Uzbekistan, the topic of improving the mechanism of state regulation of the household sector requires further in-depth study, as existing research is often fragmentary, focused on individual aspects, and does not cover a comprehensive approach to the problem. The lack of an integrative model that considers both macroeconomic and microeconomic factors necessitates conducting new research that will allow for the synthesis of dispersed theoretical and empirical data into a single conceptual model. At the same time, the application of modern methods of economic-mathematical modeling and statistical analysis, which have already proven themselves in foreign research, can serve as a basis for developing recommendations adapted to the realities of Uzbekistan's economy.

Methods. The methodological basis of the research involves the application of a complex of methods that ensure a deep and comprehensive analysis of the posed problem. First of all, system analysis is used, which allows us to consider households as an integral part of a complex economic system, to identify the interrelationships between various elements, and to assess the influence of external and internal factors on their functioning. Comparative analysis is applied to compare the experience of various countries in the field of state regulation of households, which allows for the identification of the most effective models and their adaptation to national conditions.

Results. Determining the level of efficient resource allocation is an important function of the economy. The government's policy, influencing the current economic situation, is aimed at redistributing resources in a way that contributes to maximum efficiency and social growth. This should also contribute to the fair distribution of economic development benefits. Since ideas about justice are shaped by social norms, welfare economics, which is part of normative economic theory, analyzes the distribution of benefits from the perspective of socially acceptable moral standards.

Thus, the balance between fairness and effectiveness can vary depending on the needs of the community. Finding harmony between these categories often requires limiting certain rights, which is reflected in social inequality and differences in well-being between different population groups. The level of society's well-being is determined by the equal distribution of social goods in society, and the well-being of society is determined by the level of well-being of its members [1]:

$$W = (W_1, W_2, \dots, W_i, \dots, W_n), 1 < i < n, (1)$$

Where

W_i - the welfare of the i -th individual

n - number of members of the society

It is assumed that individuals value their own well-being above all else and strive to maximize it. By combining the functionality of individual order processing units (UI), we can obtain the organizational processing functionality [3]:

$$n = U_1 + U_2 + \dots + U_i + \dots + U_n. (2)$$

Individual preferences influence individual consumption, and as individual utility increases, social welfare also increases until it reduces the utility of other members of society. When this condition is met, the organization reaches the Pareto optimum. According to the Pareto criterion, resource allocation is considered effective if it is impossible to improve the situation of some people without worsening their situation. However, this criterion only considers individual well-being and does not address issues of social inequality. If the improvement of the well-being of one member of society is associated with a decrease in the well-being of other members, social changes are not sustainable.

The Caldor-Hicks compensation principle offers a redistribution mechanism where the benefits of some may outweigh the losses of others, which theoretically allows for the compensation of negative consequences for the affected parties. However, compensation is not mandatory in practice. This criterion allows for an increase in overall well-being if the winning party can compensate for the losses of the losing party. However, the Caldor-Hicks criterion can give rise to the Skitovsky paradox, where both the transitions from the initial state to the final state and vice versa are considered valid. This paradox is resolved by Skitovsky's double standard, which states that social security system reform is only possible if the transition period meets the Caldor-Hicks criterion, but not vice versa.

Conclusion. The effective regulation of the household sector is crucial for ensuring economic stability, social well-being, and sustainable development. This study has explored the theoretical and methodological foundations for improving state regulation mechanisms in Uzbekistan, emphasizing the growing role of households as key economic agents. The findings indicate that households not only contribute to consumer demand but also actively participate in production, particularly within small businesses and informal employment. Therefore, state policies must evolve to provide comprehensive support that enhances both economic efficiency and social protection.

In conclusion, while Uzbekistan has made significant progress in developing state regulation policies for the household sector, further improvements are needed to ensure a more dynamic and inclusive approach. By implementing a comprehensive, data-driven regulatory model, the government can enhance economic stability and foster long-term growth. Future research should focus on integrating digital solutions and exploring innovative financial instruments to further optimize household sector regulation.

REFERENCES:

1. Ахметшина Л.Г. Мировой опыт государственной поддержки сектора домашних хозяйств: оценка и тенденции развития / Л.Г. Ахметшина, М.Г. Порвадов // В мире научных открытий. - 2013. - № 8-2 (44). - С. 206-222.
2. Бадалян М.Э. Принципы формирования системы государственного регулирования сферы сектора домашних хозяйств / М.Э. Бадалян // Вестник университета. - 2013. - № 21. - С. 8-15.
3. Барышников Н.Г. Анализ и особенности оценки эффективности использования субсидий в сельском хозяйстве / Н.Г. Барышников, Д.Ю. Са-мыгин // Аудит и финансовый анализ. - 2008. - № 5. - С. 163-168.
4. Барышников Н.Г. Критерии оценки эффективности использования средств государственной поддержки сектора домашних хозяйств / Н.Г. Барышников, Ю.С. Зарькова // Экономический анализ: теория и практика. - 2010. - № 19 (184). - С. 25-28.

5. Барышников Н.Г. Методология анализа использования бюджетных средств в сельском хозяйстве / Н.Г. Барышников, Д.Ю. Самыгин, Ю.С. Зарькова // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. - 2010. - № 8 (70). - С. 101-107.
6. Бабиарц, и Робб К.А. (2014). Финансовая грамотность. Журнал семейных экономических вопросов, 35. doi:10.1007/s10834 -013 9369-9.
7. Барбашин Е.А. К развитию теоретических представлений человека как субъекта трудовой деятельности и объекта управления / Е.А. Барбашин, Д.Е. Ванин, М.Н. Терехов // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. - 2012. - № 2. - С. 34-37.
8. Бугай Ю.А. Зарубежный опыт государственного регулирования сектора домашних хозяйств / Ю.А. Бугай, Ю. Кранц, О.Ю. Сергеев // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. - 2016. - № 12 (146). - С. 174-180.
9. Бугай Ю.А. Экономический анализ эффективности существующих инструментов государственной поддержки агропромышленного комплекса региона / Ю.А. Бугай Ю.А. // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. - 2017. - Т. 19. - № 3 (40). - С. 174-183.
10. Винничек Л. Методика оценки механизма государственного регулирования сектора домашних хозяйств / Л. Винничек, А. Ефимов // Международный сельскохозяйственный журнал. - 2015. - № 6. - С. 37-43.

UO'K 338.12.017

LIZING XIZMATLARI VA SERVISINI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI QO'LLAB-QUVVATLASH XUSUSIYATLARI

Sh.J.Boyjonova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqola lizing xizmatlarini rivojlantirish orqali kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ochib beradi. Lizing bozorining rivoji, uning tadbirkorlik subyektlari uchun iqtisodiy imkoniyatlar yaratishdagi o'rni va servisini kengaytirish bo'yicha takliflar yoritiladi.

Kalit so'zlar: Lizing, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, moliyaviy xizmatlar, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy qo'llab-quvvatlash, investitsiya, servisini kengaytirish.

Аннотация. В статье раскрывается важность поддержки малого бизнеса и частного предпринимательства посредством развития лизинговых услуг. Будут обсуждаться вопросы развития рынка лизинга, его роль в создании экономических возможностей для бизнеса, а также предложения по расширению его услуг.

Ключевые слова: Лизинг, малый бизнес, частное предпринимательство, финансовые услуги, инновационное развитие, экономическая поддержка, инвестиции, расширение услуг.

Abstract. This article reveals the importance of supporting small businesses and private entrepreneurship through the development of leasing services. The development of the leasing market, its role in creating economic opportunities for business entities, and proposals for expanding its services are discussed.

Key words: Leasing, small business, private entrepreneurship, financial services, innovative development, economic support, investment, service expansion.

Kirish. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakat iqtisodiyotining tayanch qismi sifatida investitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o'rinlari yaratish va aholi farovonligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, ushbu sohani rivojlantirishda moliyaviy resurslarga cheklangan kirish va zamonaviy texnologiyalarni xarid qilishdagi qiyinchiliklar asosiy muammolar hisoblanadi. Ushbu muammolarni hal qilishda lizing xizmatlari va servisini rivojlantirish muhim omil sifatida maydonga chiqadi. Ushbu maqolada lizing xizmatlarining kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashdagi rolini tahlil qilish hamda rivojlantirish bo'yicha takliflar beriladi.

Lizing — bu kreditning pulsiz shakli bo'lib, odatda ishlab chiqarish vositalari va boshqa moddiy boyliklarni keyinchalik foydalanuvchilar tomonidan muntazam ravishda haq to'lab borib, sotib olish sharti bilan uzoq muddatli ijaraga berish.

Lizing — mashina, asbob-uskuna, transport vositalari, ishlab chiqarish inshootlarini uzoq muddatli ijaraga olish; uzoq muddatli foydalaniladigan tovarlar eksportini kreditlashning shakllaridan biri.[2]

Adabiyotlar sharhi. "Lizing" (yoki "leasing") atamasi iqtisodiyot va moliya sohasiga tegishli bo'lib, uning kelib chiqishi G'arb mamlakatlariga borib taqaladi. Ushbu so'zning ildizlari ingliz

tilidagi "lease" soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, bu "ijaraga berish" yoki "ijaraga olish" maʼnosini anglatadi.

"Lizing" tushunchasi va amaliyoti birinchi marta rasmiy ravishda 19-asrda AQShda keng ommalasha boshlagan. 1950-yillarda esa zamonaviy maʼnodagi lizing kompaniyalari shakllandi.

Oʻzbekistonda birinchi lizing kompaniyalari 1994-yildan boshlab tashkil etila boshladi. 2003-yilda 6 ta lizing kompaniyasi ishladi. Oʻzbekiston Respublikasida lizing munosabatlari Oʻzbekiston Respublikasining 1999-yil 14 aprelda qabul qilingan "Lizing toʻgrisida"gi qonuni bilan tartibga solinadi. Lizing boʻyicha amaliy ishlarni olib boradigan "Oʻzbeklizing International" (1995), "Oʻzqishloqxoʻjalikmashlizing" aksiyadorlik kompaniyalari respublikadagi yirik lizing kompaniyalari hisoblanadi.[3]

Tahlil va natijalar. Oʻzbekiston va boshqa mamlakatlardagi lizing bozorining rivojlanishi iqtisodiy oʻsish, tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlash va kichik hamda oʻrta biznesni rivojlantirish bilan bogʻliq jarayonlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Keling, bu bozorning rivojlanish holati va xususiyatlarini batafsil koʻrib chiqamiz:

Oʻzbekiston lizing bozori

1. Qonunchilik bazasi:

Oʻzbekistonda lizing faoliyati 1999-yilda qabul qilingan "Lizing toʻgʻrisida"gi qonun asosida tartibga solinadi. Ushbu qonun lizing operatsiyalarining huquqiy asoslarini belgilaydi va bozorni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

2. Asosiy yoʻnalishlar:

Qishloq xoʻjaligi texnikalari: Bu soha lizing bozorining muhim qismi hisoblanadi. Oʻzbekistonda fermer xoʻjaliklari uchun texnikalarni lizing asosida olish amaliyoti keng qoʻllanilmoqda.

Sanoat uskunolari va transport vositalari: Bu segment ham faol rivojlanmoqda, ayniqsa kichik va oʻrta biznes uchun.

3. Moliyalashtirish manbalari:

a. Banklar tomonidan moliyalashtirish.

b. Davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash dasturlari.

c. Xalqaro moliya institutlarining ishtiroki (masalan, Osiyo Taraqqiyot Banki).

4. Raqamli texnologiyalar joriy qilinishi:

Onlayn platformalar orqali lizing shartlarini koʻrib chiqish va shartnomalar tuzish qulaylik yaratmoqda.

Boshqa mamlakatlarda lizing bozori rivoji

1. Yevropa mamlakatlari:

a. Yevropada lizing bozori yaxshi rivojlangan va asosan avtomobil, uskunalar va texnologiyalar lizingiga asoslangan.

b. Kichik biznes uchun soliq imtiyozlari va davlat subsidiyalari lizing bozorining rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

2. AQSh: AQSh lizing bozori jahonning eng katta va rivojlangan bozorlardan biri boʻlib, texnologiyalar va innovatsiyalarni lizingga yoʻnaltirish muhim oʻrinni egallaydi.

Oʻzbekiston lizing bozori boshqa mamlakatlarnikiga nisbatan rivojlanish bosqichida boʻlib, asosan qishloq xoʻjaligi va kichik biznesni moliyalashtirishga qaratilgan.

Lizing bitimining barcha ishtirokchilari — lizing beruvchilar, lizing oluvchilar va davlatga beriladigan qator afzalliklar bilan bogʻliq. Asosiy afzalliklarga quyidagilar kiradi:

1. Lizing bitimini tuzish uchun lizing obyektini sotib olish uchun bir vaqtning oʻzida katta miqdordagi oʻz mablagʻlarini jalb qilish talab etilmaydi;

2. Lizing shartnomasi lizing obyektining oʻzini oqlash muddatiga (2-3 yil, baʼzan 5-6 yil) tuziladi, bu muddat odatda tijorat banklari tomonidan shartlar boʻyicha kreditlanmaydi;

3. Agar lizing objekti lizing kompaniyasi balansida boʻlsa, lizing oluvchi asosiy vositalarni qayta baholashga muhtoj emas;

4. Agar lizing objekti lizing kompaniyasi balansida boʻlsa, lizing oluvchi lizing obyektini hisobga olgan holda balans tarkibini yaxshilash imkoniyatiga ega;

5. Lizing operatsiyasida lizing to'lovlarining moslashuvchan jadvalidan foydalaniladi va lizing oluvchiga lizing obyekti foydalanishga topshirilgunga qadar to'lovlarni amalga oshirmaslik imkonini beradi;

6. Davlatlar hukumatlari ishtirokchilarga tezashtirilgan amortizatsiyani qo'llash imkonini beradi, bu esa obyektning balans qiymatini pasaytirish va natijada mol-mulk solig'i to'lovlarni kamaytirish imkonini beradi;

Tadqiqot davomida quyidagi natijalar aniqlandi:

1. Lizing xizmatlari kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy yengilliklar yaratadi, bu esa uskunalar xaridini soddalashtiradi.

2. Lizing xizmatlarining rivojlanishi tadbirkorlikning texnologik yangilanishini tezlashtiradi.

3. Davlat tomonidan subsidiya va imtiyozlarning mavjudligi kichik biznes subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini oshiradi.

4. Lizing xizmatlarida texnik yordam va konsalting xizmatlarini kengaytirish servisni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashda lizing xizmatlari moliyaviy mexanizm sifatida samarali ishlaydi. Xalqaro tajriba lizing xizmatlarining kichik tadbirkorlik uchun asosiy texnologik va moliyaviy resurslarni yaratish imkoniyatini tasdiqlaydi. Biroq, lizing xizmatlarining salohiyati to'liq amalga oshirilishi uchun quyidagi takliflarni hayotga tatbiq etish muhim:

1. Qonunchilikni takomillashtirish: Lizing faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani rivojlantirish zarur.

2. Servisni kengaytirish: Lizing kompaniyalari tomonidan texnik xizmatlar, konsalting va ma'lumot yordamini kuchaytirish kerak.

3. Raqamli texnologiyalarni joriy etish: Onlayn lizing platformalarini rivojlantirish orqali xizmatlar ko'lamini kengaytirish lozim.[5]

Xulosa qilib aytganda, lizing xizmatlari va servisni rivojlantirish kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlashda muhim vosita hisoblanadi. U nafaqat kichik biznesning texnologik yangilanishini ta'minlaydi, balki iqtisodiy faollikni oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Servisni rivojlantirish orqali lizing xizmatlarining samaradorligi oshirilishi, tadbirkorlarning imkoniyatlarini kengaytirishi va iqtisodiy o'sishga qo'shimcha turtki berishi mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вахрин П.И. Инвестиции: Учебник – М.: 2002.
2. Газман В.Д. Лизинг: теория, практика, комментарии. Учебник – М.: Фонд “Правовая культура”, 2000. – 416 с.
3. Горемыкин В.А. Лизинг: Учебник. – М.: Дашков и Ко, 2003. 944 с.
4. Джуха В.М. Лизинг. Учебное пособие – Ростов н/Д.: Феникс, 1997
5. Горемыкин В.А. Основы технологии лизинговых операций Учебное пособие – М.: ИНФРА-М, 2000. – 384 с.
6. Прилуцкий Л.Н. Финансовый лизинг. Правовые основы, экономика, практика. Учебное пособие – М.: Издательство “Ось –89” 1999. – 272 с.
7. Прилуцкий Л.Н. Лизинг. Правовые основы лизинговой деятельности в Российской Федерации. Учебное пособие – М.: Издательство “Ось — 89” 2000. – 128с.

UO'K 379.851

QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASIDA TURIZM XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI

J.I.Dosekeev, o'qituvchi, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasida turizm xizmatlarini rivojlantirishning iqtisodiy istiqbollari tahlil qilingan. Sayyohlar oqimi dinamikasi, turizm tuzilmasi va investitsiya loyihalariga alohida e'tibor qaratildi. Tarmoq samaradorligi va hudud raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: turizm, turistik xizmatlar, hudud iqtisodiyoti, investitsiyalar, turizm turlari.

Аннотация. В статье анализируются экономические перспективы развития туристических услуг в Республике Каракалпакстан. Особое внимание уделено динамике туристического потока, структуре туризма и инвестиционным проектам. Предложены рекомендации по повышению эффективности отрасли и конкурентоспособности региона.

Ключевые слова: туризм, туристические услуги, экономика региона, инвестиции, виды туризма.

Abstract. The article analyzes the economic prospects for the development of tourism services in the Republic of Karakalpakstan. Special attention is paid to the dynamics of the tourist flow, tourism structure, and investment projects. Recommendations are made to improve the efficiency of the industry and the competitiveness of the region.

Keywords: tourism, tourism services, regional economy, investment, types of tourism.

Zamonaviy jahon amaliyoti shuni isbotlaydiki, turizm industriyasi mintaqalarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda asosiy rollardan birini o'ynaydi. Turizm yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish va xorijiy investitsiyalar oqimini rag'batlantiradi. Qoraqalpog'iston Respublikasi raqobatbardosh turizm klasterini shakllantirish uchun asos bo'la oladigan noyob tabiiy va madaniy resurslarga ega.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan turizm sohasini rivojlantirish, jumladan, ichki va kirish turizmini faollashtirish, infratuzilmani rivojlantirish va sohada tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha muhim qadamlar qo'yilmoqda. Shunga qaramay, Qoraqalpog'iston yuqori salohiyatga ega bo'lsa da, mamlakatning sayyohlik makonidan yetarli darajada foydalanilmayapti.

Ushbu maqolaning maqsadi Qoraqalpog'iston Respublikasida turizm xizmatlarini rivojlantirishning iqtisodiy istiqbollarini institutsional, infratuzilma va tabiiy resurs omillariga e'tibor qaratgan holda har tomonlama tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

- Hududning turistik salohiyatini baholash;
- Turizm infratuzilmasining hozirgi holatini tahlil qilish;
- Turizm rivojlanishini cheklovchi omillarni aniqlash;
- Turistik xizmatlar o'sishini rag'batlantirish bo'yicha takliflarni shakllantirish.

Tadqiqot metodologiyasi

Ish jarayonida quyidagi usullar qo'llanildi:

1. Statistik ma'lumotlar tahlili — Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi materiallari va O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida.

2. SWOT-tahlil — tarmoq rivojlanishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni aniqlash.

3. Iqtisodiy geografik tahlil — Qoraqalpog'istonning hududiy xususiyatlari va ularning turizmga ta'sirini baholash uchun.

4. Strategik hujjatlarning kontent-tahlili — turizmni rivojlantirishni tartibga soluvchi davlat dasturlari va qonunchilik hujjatlarini o'rganish.

5. Mintaqa turizm sohasi mutaxassislarining ekspert intervyu-fikrlarini to'plash (ma'lumotlar umumlashtirilgan holda keltirilgan).

Metodologiya, shuningdek, mintaqaviy iqtisodiyot, sotsiologiya va boshqaruv sohasidagi ishlanmalardan foydalangan holda fanlararo yondashuvga asoslanadi.

Mavzuning xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilganligi

Xorijiy tadqiqotlar

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda turizmning rivojlanishi va uning mintaqa iqtisodiyotiga ta'siri masalalari XX asrning 70-yillaridan boshlab faol o'rganilmoqda. Ahamiyatli ishlar orasida R. Batlarning1 turistik destinatsiyalarning hayotiy sikli nazariyasini alohida ta'kidlash kerak, bu ma'lum bir hududlarda turizmning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish imkonini beradi. Shuningdek, J.Tripplning[2] turizm industriyasining klaster modeli to'g'risidagi ishlari ham muhim bo'lib, ularda biznes, davlat va mahalliy hamjamiyatning o'zaro ta'sirining roli ta'kidlanadi.

D.Pirs[3] va Dj.Jenkins[4] tadqiqotlarida turistik brendlarni shakllantirish va mintaqalarni xalqaro bozorda joylashtirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Mahalliy tadqiqotlar

O'zbekistonda turizmning nazariy va amaliy jihatlarini faol rivojlantirish so'nggi o'n yilliklarda boshlandi. Respublikada turizm sohasini strategik rivojlantirish masalalarini tadqiq etgan A.Raxmanov⁵ va alohida hududlarda turizmni samarali rivojlantirish uchun mintaqaviy jihatlar va to'siqlarni o'rgangan Sh.Aripov⁶ kabi mualliflar eng ko'zga ko'ringan mahalliy mualliflar hisoblanadi.

N.Bazarov[7] noyob tabiiy-madaniy merosga ega Qoraqalpog'iston Respublikasi uchun ayniqsa dolzarb bo'lgan ekologik va etnografik turizm masalalarini ko'rib chiqadi.

Shunga qaramay, O'zbekistonda turizm sohasida ko'plab tadqiqotlar mavjudligiga qaramay, Qoraqalpog'istonning iqtisodiy rivojlanish nuqtai nazaridan istiqbolli yo'nalish sifatidagi o'ziga xos xususiyatlari yetarlicha chuqur o'rganilmagan.

Qoraqalpog'iston O'zbekistonning shimoli-g'arbiy qismini egallaydi va tabiiy-geografik landshaftlarning xilma-xilligi bilan ajralib turadi: cho'llardan tortib Orol dengizi qoldiqlari va Ustyurt platosigacha. Ekoturizm va ilmiy turizm nuqtai nazaridan mintaqaga o'ziga xoslik baxsh etgan Orol inqirozi alohida e'tiborga loyiq.

Mintaqaning asosiy turistik obyektlari:

- I.V.Savitskiy nomidagi Nukus davlat san'at muzeyi — avangard san'atining eng yirik kolleksiyalaridan biri;

- Mizdaxon majmuasi — qadimiy qabriston va me'moriy yodgorlik;

- Orol dengizi qoldiqlari va kemalar qatnaydigan qabristonlar — sanoat va ekologik turizm obyektlari;

- Ustyurt platosi — geografik va fototurizm uchun jozibador bo'lgan noyob tabiiy landshaftdir.

Mintaqada turizmning turli shakllari: tarixiy-madaniy, ekologik, etnografik va hatto ekstremal turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud.

Ayni paytda Qoraqalpog'iston infratuzilmasi yuqori xalqaro standartlarga javob bermaydi. Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, viloyatda 50 ga yaqin mehmonxona va mehmon uylari mavjud bo'lib, ularning aksariyati kichik biznes obyektlari bo'lib, xalqaro standartlar bo'yicha sertifikatlanmagan⁸.

Transport infratuzilmasi cheklangan reyslarga ega bo'lgan Nukus shahridagi aeroportni, shuningdek, mintaqani mamlakatning boshqa qismlari bilan bog'laydigan avtomobil va temir yo'l yo'nalishlarini o'z ichiga oladi.

Muammoli hududlar:

- Zamonaviy mehmonxona majmualarining yetishmasligi;

- Gidlar va turoperatorlarning cheklangan soni;

- Turistik xizmat ko'rsatish obyektlari (restoranlar, suvenir do'konlari, axborot markazlari) ning sust rivojlanganligi;

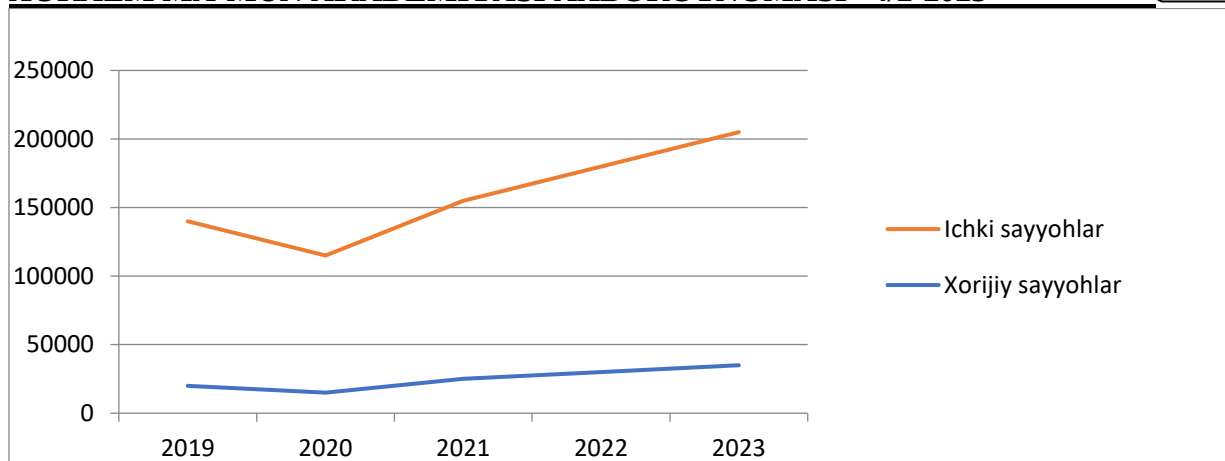
- Sayyohlarni jalb qilish uchun cheklangan miqdordagi tadbirlar va festivallar.

Qoraqalpog'istonda sayyohlar oqimi dinamikasi tahlili so'nggi besh yil ichida ichki va tashqi turizmning barqaror o'sishini ko'rsatdi.

1-jadval

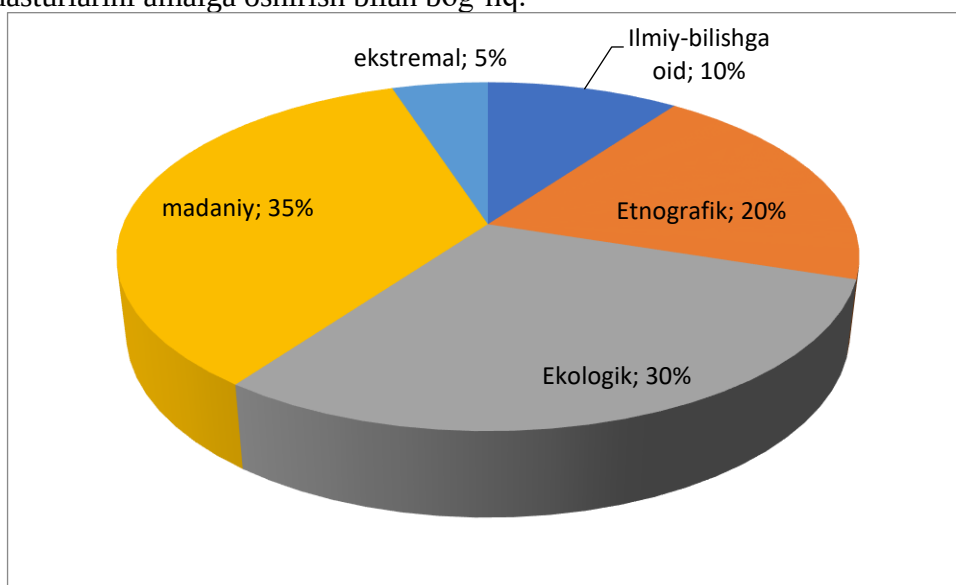
Qoraqalpog'istonda turistlar soni (2019-2023 yy.)

Yil	Ichki sayyohlar	Xorijiy sayyohlar	Jami soni
2019	120 тыс.	20 тыс.	140 тыс.
2020	100 тыс.	15 тыс.	115 тыс.
2021	130 тыс.	25 тыс.	155 тыс.
2022	150 тыс.	30 тыс.	180 тыс.
2023	170 тыс.	35 тыс.	205 тыс.

1-rasm — Qoraqalpog'istonda turistik oqim dinamikasi (2019-2023 yy.)

Turistik oqim tarkibida ichki turizm ustunlik qiladi, biroq kirish turizmi o'sishining ijobiy tendensiyasi kuzatildi, bu Qoraqalpog'istonni xorijda targ'ib qilish va transport infratuzilmasini yaxshilash dasturlarini amalga oshirish bilan bog'liq.

2-rasm-Qoraqalpog'istonda turizm turlari bo'yicha turistlar tarkibi (2023y.)

2-jadval

Viloyatda turizmdan olingan daromadlar (2019-2023 yy.)

Yil	Turizmdan olingan daromad (mln so'm)	O'sish sur'ati(%)
2019	210 000	—
2020	180 000	-14%
2021	240 000	+33%
2022	290 000	+21%
2023	350 000	+20%

Mintaqaning iqtisodiy istiqbollari bir nechta asosiy yo'nalishlar bilan bog'liq:

1. Ekoturizm va etnografik turizmni rivojlantirish — qoraqalpoqlarning madaniy an'analari, xalq hunarmandchiligi va tabiiy landshaftlardan foydalanish.

2. Barqaror turizm — ekotizimlar rolini oshirish va tabiiy merosni asrab-avaylash (Orol dengizi va unga tutash hududlar).

3. Investitsiyalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish — davlat dasturlarini amalga oshirish, masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yildagi PQ-5234-sonli qarori9.

4. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik — grant mablag'larini jalb qilish va YUNESKO, BMTTD va boshqa xalqaro tuzilmalar loyihalarida ishtirok etish.

5. Transport logistikasini rivojlantirish — Nukus shahridagi aeroportni modernizatsiya qilish va yangi transport uzellarini qurish.

Qoraqalpog'iston turizm sohasining SWOT tahlili

Kuchli tomonlari	Zaif tomonlari
Boy tarixiy-madaniy va tabiiy meros	Mehmonxonalar tarmog'i rivojlanishining past darajasi
Geografik o'ziga xosligi (Orol, Ustyurt)	Transport imkoniyatlari cheklangan
Davlat yordami	Malakali kadrlar yetishmasligi
Ekoturizmga qiziqishning ortishi	Hududning turistik reklamasining zaifligi
Imkoniyatlar	Tahdidlar
Ekologik va etnoturizmning ommalashuvi	Ekologik tanazzul (Orol inqirozi)
Xorijiy investorlarni jalb qilish	Global va mintaqaviy raqobat xatarlari
Transchegaraviy hamkorlikni rivojlantirish	Tashqi iqtisodiy omillarga bog'liqlik
Turistik marshrutlarni kengaytirish	Ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik

Qoraqalpog'istonda turizm xizmatlarini rivojlantirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun quyidagilar zarur:

- Turizm sohasi uchun kadrlarni kasbiy tayyorlash dasturlarini faollashtirish;
- Turizm sohasida kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni rag'batlantirish (mehmonxonalar, kafelar, agentliklar);
- Atrof-muhitni saqlashga e'tibor qaratgan holda "yashil turizm" standartlarini joriy etish;
- Zamonaviy raqamli platformalardan foydalangan holda xalqaro miqyosda marketing kampaniyalarini kengaytirish;
- Mintaqani ommalashtirishga hissa qo'shadigan mintaqaviy va xalqaro festivallar, ko'rgazmalar va boshqa tadbirlarni tashkil etish.

Qoraqalpog'iston Respublikasida turizm xizmatlarini rivojlantirishning iqtisodiy istiqbollari katta, ammo ularni amalga oshirish uchun mavjud to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha kompleks ishlar olib borish zarur. To'g'ri davlat siyosati, biznes va xalqaro tashkilotlar tomonidan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, mahalliy aholini faol jalb qilish mintaqaning turizm sohasini barqaror rivojlantirish uchun katalizator bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Butler R. The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. Canadian Geographer, vol. 24, no. 1, 1980.
2. Trippl J. Regional Innovation Systems and the World Outside. Economic Geography, vol. 10, no. 3, 2011.
3. Pearce D. Tourist Development. Routledge, 1989.
4. Jenkins J. Tourism Planning and Policy. John Wiley & Sons, 1997.
5. Рахманов А. Развитие туристической отрасли в Узбекистане: вызовы и перспективы. – Ташкент: Изд-во "Fan", 2020.
6. Арипов Ш. Региональные особенности развития туризма в Узбекистане. // Журнал «Экономика и инновации», №4, 2021.
7. Базаров Н. Экологический туризм в Каракалпакстане: проблемы и перспективы. // Журнал «Туризм и экономика», №3, 2022.
8. Государственный комитет по развитию туризма Республики Узбекистан. Отчет за 2023 год.
9. Постановление Президента Республики Узбекистан "О мерах по ускоренному развитию туризма в Республике Каракалпакстан на 2023–2026 годы", №ПП-5234 от 10.02.2023 г.

KASBIY TA'LIM TASHKILOTINING IMIDJINI, BRENDINI, MAQOMINI SHAKLLANTIRISH

**A.O. Ergashev, i.f.n., O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
huzuridagi Oliy va professional ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash
markazi, Toshkent**

Annotatsiya. Mazkur maqolada kasbiy ta'lim tashkilotlarining zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni, ularning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonidagi ahamiyati hamda imidji, brendi va maqomini shakllantirishning nazariy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda xorijiy va mahalliy tajribalar asosida kasbiy ta'lim tashkilotlari uchun imidj va brend boshqaruvi strategiyalarini ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada kasbiy ta'lim tashkilotining maqomini oshirishda marketing kommunikatsiyalari va ommaviy axborot vositalarining o'rni ham ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Kasbiy ta'lim, imidj, brend, maqom, ta'lim sifati, marketing kommunikatsiyasi, brend boshqaruvi, ijtimoiy obro', innovatsion rivojlanish.

Аннотация. В данной статье раскрывается роль профессиональных образовательных организаций в современной системе образования, их значение в процессе социально-экономического развития, а также теоретические основы формирования имиджа, бренда и статуса. В исследовании проводится анализ возможностей разработки стратегий управления имиджем и брендом профессиональных образовательных учреждений на основе зарубежного и отечественного опыта, а также их внедрения в практику. Кроме того, в статье показана роль маркетинговых коммуникаций и средств массовой информации в повышении статуса профессиональных образовательных организаций.

Ключевые слова: профессиональное образование, имидж, бренд, статус, качество образования, маркетинговые коммуникации, управление брендом, социальный престиж, инновационное развитие.

Abstract. This article explores the role of vocational education institutions in the modern education system, their importance in the process of socio-economic development, and the theoretical foundations of forming their image, brand, and status. The study analyzes the possibilities of developing image and brand management strategies for vocational education institutions based on foreign and local experience, as well as their implementation into practice. In addition, the article highlights the role of marketing communications and mass media in enhancing the status of vocational education institutions.

Key words: vocational education, image, brand, status, education quality, marketing communications, brand management, social prestige, innovative development.

Bugungi globallashuv va raqobatbardoshlik sharoitida har bir davlatning taraqqiyoti, eng avvalo, ta'lim tizimi samaradorligi bilan belgilanadi. Xususan, kasbiy ta'lim tizimi jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Chunki raqobatbardosh, malakali va zamon talablariga mos mutaxassislar tayyorlash aynan kasbiy ta'lim tashkilotlari zimmasiga yuklatilgan. Shu bois, bugungi kunda ushbu ta'lim muassasalarining ijobiy imidji, brendi va maqomini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kasbiy ta'lim tashkilotining imidji — bu jamoatchilik ongida mazkur muassasa haqida shakllangan ijobiy yoki salbiy tasavvurlar majmui bo'lib, uning ta'lim sifatiga, bitiruvchilarining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligiga va hamkor tashkilotlar bilan aloqalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi [1]. Bunday sharoitda kasbiy ta'lim tashkilotlari o'z brendini yaratish va uni bozor talablariga mos holda rivojlantirish orqali ta'lim bozorida o'z o'rnini mustahkamlashi, mijozlar — ya'ni o'quvchilar va ularning ota-onalari ishonchini qozonishi zarur.

Shuningdek, marketing kommunikatsiyalari va ommaviy axborot vositalari vositasida tashkilotning maqomini yuksaltirish hamda ta'lim sifatini targ'ib qilish mexanizmlarini yaratish hozirgi zamon kasbiy ta'limining muhim vazifalaridan sanaladi. Xalqaro va mahalliy tajribalar shuni

ko'rsatmoqdaki, brend va imidj boshqaruvi orqali ta'lim tashkilotining ijtimoiy obro'sini oshirish, ta'lim bozorida o'ziga xos uslub va qadriyatlarni shakllantirish muassasa faoliyatining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Imidj va brend tushunchalari ilk bor biznes boshqaruvi va marketing sohasida shakllangan bo'lib, keyinchalik ta'lim tizimi faoliyatida ham keng qo'llanila boshlandi. Ta'lim muassasasining imidji — bu uning faoliyati, o'qitish sifati, bitiruvchilar muvaffaqiyati va jamoatchilik fikri orqali shakllanadigan ijtimoiy obrazdir [2]. Brend esa ta'lim tashkilotining bozor va ijtimoiy maydondagi obro'-e'tibori, nomi va qiymatini ifodalaydi.

Kotler va Keller (2016) ta'kidlaganidek, tashkilotning imidj va brendi iste'molchilarning (bunda talabalar, ota-onalar va ish beruvchilar) ongida mahsulot yoki xizmat haqida shakllangan hissiy va mantiqiy obrazlar majmuasidir [3]. Shu sababli, kasbiy ta'lim tashkilotlari o'z imidji va brendini shakllantirish orqali talabalarning jalb etilishi, bitiruvchilarning ishga joylashish ko'rsatkichi va jamoatchilik ishonchini oshirishga erishishi mumkin.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, Germaniya, Janubiy Koreya, Malayziya kabi davlatlarda kasbiy ta'lim muassasalari har yili o'zining brend strategiyasini yangilab, ijtimoiy va raqamli kommunikatsiyalar orqali o'z imidjini mustahkamlashga e'tibor qaratmoqda [4]. Aynan shu yondashuv natijasida, bu davlatlarda bitiruvchilarning ishga joylashish darajasi yuqori va ta'lim sifati xalqaro reytinglarda yetakchi o'rinda.

O'zbekistonda ham ta'lim tizimining barcha bosqichlarida, xususan, kasbiy ta'lim tashkilotlarida imidj va brend siyosatini shakllantirish zarurati mavjud. 2023-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatdagi 392 ta kasbiy ta'lim tashkilotining faqat 23 foizi ijtimoiy tarmoqlarda va internet platformalarda o'zining PR va marketing siyosatini yuritmoqda [5]. Bu esa ta'lim muassasasining ijtimoiy obro'sini oshirish, bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini ta'minlash va jamoatchilik ishonchini qozonishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Shuningdek, kasbiy ta'lim tashkilotining maqomi — bu uning ijtimoiy va iqtisodiy tizimdagi o'rni, huquqiy maqomi, ta'lim sifati, o'quvchilar oqimi va ish beruvchilar bilan hamkorlik darajasiga bog'liq bo'lgan murakkab ijtimoiy institut sifatidagi mavqeyi hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv, taqqoslash, tahlil va sintez metodlari, empirik usullar — so'rovnoma, intervyu va kuzatuv usullari qo'llanildi. Tadqiqot doirasida O'zbekiston Respublikasi hududidagi 10 ta kasbiy ta'lim muassasasida (2023-yil holatiga) 200 nafar respondent — ta'lim muassasalari rahbarlari, o'qituvchilar, talabalar va ish beruvchilar o'rtasida so'rovnoma va intervyu tashkil etildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy manbalarga tayangan holda nazariy va amaliy tahlil amalga oshirildi:

- UNESCO-UNEVOC (2020) xalqaro hisobotlari;
- O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yilgi rasmiy statistik ma'lumotlari;
- Xorijiy davlatlar (Germaniya, Janubiy Koreya, Malayziya) kasbiy ta'lim muassasalari brend boshqaruvi tajribalari;
- Mahalliy ilmiy maqolalar va monografiyalar.

O'zbekistondagi kasbiy ta'lim tashkilotlari imidji va brend boshqaruvi holatini empirik tahlil qilish maqsadida 2023-yilda Toshkent, Samarqand, Andijon va Buxoro viloyatlaridagi 10 ta kasbiy ta'lim tashkilotida so'rovnoma o'tkazildi [3]. Unda 200 nafar respondent ishtirok etdi. So'rovnoma natijalariga ko'ra respondentlarning 65 foizi o'z ta'lim muassasasining brendi va imidji jamoatchilik orasida yetarlicha tanilmaganligini bildirdi. 20 foiz respondent tashkilotning imidji haqida ijobiy fikr bildirgan. 15 foizi esa bu borada umuman ma'lumotga ega emasligini ta'kidladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, mamlakatdagi 392 ta kasbiy ta'lim muassasasining atigi 23 foizi muntazam ravishda o'zining rasmiy internet sayti va ijtimoiy tarmoqlarda PR va marketing faoliyatini olib bormoqda [4].

Masalan, Germaniyada kasbiy ta'lim muassasalari har yili o'zining maxsus brend strategiyasini ishlab chiqib, o'quvchilar va ish beruvchilar orasida PR kompaniyalarini o'tkazadi. UNESCO-

UNEVOC 2020-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, brendi yuqori bo'lgan kasbiy ta'lim muassasalarining bitiruvchilar ishga joylashish ko'rsatkichi 87-92 foizni tashkil etadi [5].

O'zbekistonda esa 2023-yil yakuni holatiga ko'ra, kasbiy ta'lim bitiruvchilarining ishga joylashish darajasi 56 foiz atrofida bo'lib, PR va marketing faoliyati sust bo'lgan hududlarda bu ko'rsatkich 40 foizgacha tushgan.

Ushbu raqamlar shuni ko'rsatadiki:

-Kasbiy ta'lim tashkilotlarida zamonaviy marketing kommunikatsiyalari, ijtimoiy tarmoqlar va digital PR imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmayapti.

-Imidj va brend boshqaruvi uchun tizimli strategiyalar ishlab chiqilmagan.

-Jamoatchilik va ish beruvchilar orasida ta'lim muassasalari haqidagi ijobiy fikr va obro' yetarli darajada shakllanmagan.

Bunda asosiy sabab sifatida, kasbiy ta'lim tashkilotlari o'zining yagona brend siyosatiga ega emasligi va marketing kommunikatsiyalari samaradorligining pastligi ko'rsatilmogda. Xalqaro tajribada esa, Germaniya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda ta'lim muassasasi brendi va ijobiy imidji o'quvchilar oqimini oshirish va bitiruvchilarni ishga joylashtirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda kasbiy ta'lim tashkilotlari faoliyatini raqamlashtirish, ijtimoiy tarmoqlarda brend siyosatini olib borish, xalqaro reytinglarga kirishga harakat qilish, bitiruvchilar va ish beruvchilar bilan uzviy aloqa o'rnatish mexanizmlari hali yetarli darajada shakllanmagan.

Shuningdek, ta'lim tashkilotlarining PR va marketing yo'nalishlarida faoliyatining tizimli ravishda yo'lga qo'yilmagani va bu yo'nalishda kadrlar salohiyati yetishmasligi ham dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bu esa bevosita ta'lim muassasasining maqomi va ijtimoiy obro'siga ta'sir qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi 2023-yilgi statistik byulleteni. — Toshkent, 2023. — 75 b.
2. UNESCO-UNEVOC. (2020). Branding TVET Institutions for Better Employability Outcomes. International Report. — Bonn, Germany.
3. Akhmedov R. (2021). Kasbiy ta'lim tizimida marketing boshqaruvi asoslari. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
4. Tursunova N. (2022). Professional ta'lim muassasalarining imidj va brend siyosati. O'zbekiston iqtisodiyoti va ta'lim jurnali, 3(12), 35-42.

UDC 004

HOW TECHNOLOGY IS CHANGING THE WAY WE MANAGE MONEY

N.K. Ergasheva, Associate professor, Fergana state university, Fergana

Annotatsiya. Texnologiyalar odamlarning shaxsiy moliyalarini boshqarish usulini o'zgartirmogda. Ushbu maqolada budget tuzish, xarajatlarni kuzatish va oqilona investitsiya qilishda yordam beradigan turli vositalar va ilovalar ko'rib chiqiladi. Mobil bank xizmatlaridan tortib avtomatik tejash tizimlarigacha — texnologiya pulni boshqarishni yanada oson va hamma uchun qulay qildi. Shuningdek, maqolada kiberxavfsizlikning ahamiyati va raqamli vositalarga haddan tashqari bog'lanish xavflari ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Texnologiya, ilovalar, xavfsizlik, shaxsiy moliya, pulni boshqarish, budget tuzish.

Аннотация. Технологии изменяют способ, которым люди управляют своими личными финансами. В этой статье рассматриваются различные инструменты и приложения, которые помогают составлять бюджет, отслеживать расходы и делать разумные инвестиции. От мобильного банкинга до автоматических сбережений — технологии сделали управление деньгами более простым и доступным. Также обсуждается важность кибербезопасности и риски чрезмерной зависимости от цифровых инструментов.

Ключевые слова: Технологии, приложения, безопасность, личные финансы, управление деньгами, составление бюджета.

Abstract. Technology is transforming the way people handle their personal finances. This article looks at different tools and apps that help with budgeting, tracking expenses, and making

smart investments. From mobile banking to automated savings, technology has made managing money easier and more accessible. It also discusses the importance of cybersecurity and the risks of depending too much on digital tools.

Key words: Technology, apps, security, personal finance, money management, budgeting. Technology has changed almost every part of our lives, including how we manage money.

In the past, people had to write down expenses or balance checkbooks. Now, smartphones, apps, and online banking have made it simple to track spending, save money, and even invest.

Understanding how to use these tools is important in today's fast-changing financial world. Fintech (financial technology) makes it easier for people to take control of their money, whether they want to save, invest, or simply stay on top of their bills.

This article explores how technology is improving personal finance, the benefits and challenges of these digital tools, and what the future might hold for financial management.

This study is based on information from reliable sources, such as financial reports, expert articles, and research studies. It focuses on five key areas:

1. How technology makes managing money more convenient.
2. The effectiveness of budgeting and spending trackers.
3. How artificial intelligence (AI) helps with financial decisions.
4. The risks of online financial management, especially cybersecurity.
5. How technology affects financial habits and decision-making.

The research shows several important ways that technology has changed personal finance:

1. **Better Financial Awareness and Education**

More people are learning about money management through online courses and financial tools.

Apps provide real-time updates on spending, helping users make smarter financial decisions.

2. **Improved Budgeting and Saving**

Budgeting apps help people track spending and stay within their financial limits.

Automated savings tools encourage users to save regularly without much effort.

3. **Easier Access to Financial Services**

More people, including those who don't use traditional banks, can access financial services through mobile apps.

Some apps use games and rewards to keep users engaged with their finances.

4. **Simpler Investing Options**

Robo-advisors help people invest without needing expert knowledge. Portfolio management tools make it easier to diversify investments and reduce risks.

5. **Challenges and Risks**

Cybersecurity is a major concern, with risks of data breaches and fraud.

Some people rely too much on technology, which may reduce their financial decision-making skills.

6. **Future Trends**

AI and machine learning will provide more personalized financial advice.

Blockchain technology could make financial transactions more secure and transparent.

Technology has made managing money much easier, but it also comes with risks. While fintech tools help users track spending and save money, relying too much on automation can make people less engaged with their finances.

The impact of technology on personal finance has been profound, revolutionizing the way individuals manage their money, make financial decisions, and access services. One of the most significant changes brought about by technological advancements is the increased financial awareness and education among individuals. Online courses, financial literacy platforms, and mobile applications have played a crucial role in educating people about money management. These tools offer real-time financial updates, helping users track their spending and make more informed decisions. Unlike traditional financial education, which was often limited to formal settings or

personal experiences, technology has democratized financial knowledge, making it widely accessible to diverse populations. As a result, individuals are now better equipped to understand financial concepts, plan budgets, and achieve their financial goals.

In addition to financial education, technology has significantly improved budgeting and saving practices. Budgeting applications, such as personal finance trackers and automated savings tools, allow users to monitor their expenses meticulously. These apps categorize spending, provide insights into financial habits, and even offer personalized recommendations for saving more efficiently. Automated savings tools help individuals set aside money without manual intervention, ensuring consistent saving habits. This ease of budgeting and saving fosters greater financial discipline, reducing the likelihood of overspending and encouraging the accumulation of savings over time. In an era where financial stability is a key concern, the ability to track and control spending through digital means has become an essential aspect of financial well-being.

Another major transformation in personal finance is the easier access to financial services. Traditional banking systems often exclude individuals who lack formal banking access, particularly in underdeveloped or rural areas. However, with the advent of mobile banking and fintech applications, financial services are now accessible to a broader population. Mobile banking apps, digital wallets, and peer-to-peer payment systems provide convenient and cost-effective solutions for financial transactions. Furthermore, some financial applications incorporate gamification and reward-based systems to engage users, making financial management a more interactive and enjoyable process. This increased accessibility has not only expanded financial inclusion but also empowered individuals to take control of their financial health regardless of their geographic location or economic background.

Another key issue is security. As more people use digital finance tools, the risk of hacking and fraud increases. Financial companies need to invest in strong security measures, and users should be careful about sharing personal financial information online.

The future of personal finance will likely involve even smarter technology. AI-powered financial assistants could give personalized advice, and blockchain might improve the security of online transactions. However, it's important to ensure that these advancements benefit everyone, not just those who are already financially secure.

Technology has completely changed the way people manage their money. From budgeting apps to robo-advisors, digital tools have made financial planning easier and more efficient. However, challenges like cybersecurity risks and over-reliance on technology must be considered.

As new financial technologies continue to develop, people need to stay informed and use these tools wisely. The key is to balance the convenience of digital finance with responsible money management.

REFERENCES:

1. Alderman, L. (2022). The Rise of Fintech: How Technology is Reshaping Personal Finance. *The Wall Street Journal*.
2. Baker, H. K., & Ricciardi, V. (2019). Investor Behavior: The Psychology of Financial Planning and Investing. John Wiley & Sons.
3. Deloitte. (2021). Digital Banking: The Future of Personal Finance Management.
4. Financial Planning Association. (2020). The Role of Technology in Financial Planning.
5. Kelley, A. (2021). How Apps Are Changing Personal Finance Management. *Forbes*.

UO'K: 332.334.2

QISHLOQ XO'JALIGI YERLARIDA SHAKLLANGAN RENTANI TAQSIMLASHNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Z.S. Fayzullaev, tayanch doktorant, "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada qishloq xo'jaligi korxonalarining yer solig'ini belgilanishida yer rentasi mexanizmlarini hisobga olinishi, shakllangan yer rentasini taqsimlash masalalari, yer rentasi asosida yer ijara haqqini belgilanishi, yer solig'i va yer rentasining o'zaro bog'liqligi kabi masalalar tahlili bayon etilgan. Tadqiqot natijasida taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yer rentasi, yer solig'i, differensial renta, differensial renta I, differensial renta II, yer uchastkasining joylashuvi, yerdan intensiv foydalanish, tuproq unumdorligi.

Аннотация. В статье описывается бухгалтерский учет механизмов аренды земель в обозначении земельного налога, вопросов распределения сформированной арендной платы земли, основываясь на арендной плане земли, таких как земельный налог и взаимная взаимозависимость. Предложения и рекомендации были разработаны в результате исследования.

Ключевые слова: Аренда земель, налог на землю, дифференциал рента, дифференциальная рента I, дифференциальная рента II, расположение земли, межсервативное использование, плодородие почвы.

Abstract. The article describes the accounting of land rental mechanisms in the designation of land tax, the issues of distribution of the formed land rent, based on the rent of land, such as land tax and mutual interdependence. Suggestions and recommendations were developed as a result of research.

Key words: Land rent, land tax, differential rent, differential rent I, differential rent II, location of the land, interertive use, soil fertility.

Kirish. Qishloq xo'jaligi korxonalarining yer solig'ini hisoblash uslubi yer rentasini shakllantiruvchi omillar to'liq hisobga olinmaganligi shu o'rinda, yer rentasini hisoblash uslubi hamda yerdan shakllangan rentani taqsimlash masalalari bugungi kunda mamlakatimiz agrar sektorida muammoli va fermer xo'jaliklarining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan holatdir. Soliqqa tortishning tamoyillariga ko'ra, soliqlar shu jumladan yer solig'i ham yetarlilik, rag'batlantiruvchi hamda adolatlilik tamoyillariga muvofiq belgilanishi va undirilishi lozim [1-3].

Yer solig'i asosan yer rentasini taqsimlashning to'g'ridan-to'g'ri vositasi bo'lganligi sababli, uni belgilash bir qator omillar va shartlarni hisobga olishni o'z ichiga oladi. Yerga solinadigan soliq yer rentasini o'z ichiga olganligi sababli, soliq miqdori yer rentasiga bog'liq bo'lishi kerak, ya'ni foydalanilayotgan yer maydonining rentasi qanchalik yuqori bo'lsa, mos ravishda yer solig'i ham yuqori bo'lishi lozim [4-6].

Rentani taqsimlash masalasida iqtisodchilar turli fikrlarni ilgari suradi masalan, ayrim iqtisodchilar differensial renta II ni yer solig'i ko'rinishida undirilishini lozim deb hisoblasa ayrimlari esa, differensial renta I va II ni ham davlat soliq ko'rinishida undirilishini ma'qullaydi. Umuman olganda, rentani taqsimlash masalasiga yondashuvlar turlichadir. Bu yerda asosiy masala shuki, mamlakatimiz agrar sektori uchun rentani taqsimlash bo'yicha maqbul variant tanlanishi kerak.

Yer rentasini o'zlashtirish subektlariga yer egalari, davlat va yer resurslarini o'zlashtirgan qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari kiradi, ularning har biri amaldagi ijtimoiy-iqtisodiy tizim tamoyillariga muvofiq, rentani taqsimlashda ishtirok etish huquqidan foydalanadi. Shunday qilib, yer egalari, shu jumladan davlat, yerga davlat mulki bo'lgan taqdirda, rentaning bir qismini renta huquqi ostida oladilar, rentani fiskal tarzda olib qo'yish yer solig'i ko'rinishida amalga oshiriladi.

Materiallar va metodlar: Renta taqsimotining nisbatlari doimiy emas. Rivojlanayotgan yer munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlariga va davlat iqtisodiy siyosatining turli jihatlariga qarab, yer rentasi uning tashkil topgan joyida o'zlashtirilishi, yer egalari va tovar ishlab chiqaruvchilar o'rtasida qayta taqsimlanishi yoki butunlay davlat budjetiga olib qo'yilishi mumkin. Bundan tashqari, amalda bir qator hollarda renta bilan bir qatorda kengaytirilgan takror ishlab chiqarishning normal jarayonini taminlash uchun zarur bo'lgan daromadning bir qismi tovar ishlab chiqaruvchidan olinadi. Bularning barchasi birgalikda yer solig'i miqdoriga nisbatan renta daromadlari hajmining buzilishiga va ularni umumiy daromadlar oqimida subektlar foydasiga taqsimlashning rasmiy mezonlarini ishlab chiqish zarurligiga olib keladi [7].

Yer rentasini optimal taqsimlash haqidagi g'oyalar, qoida tariqasida, juda subektiv xususiyatga ega bo'lib, bevosita iqtisodiy ustuvorliklar va hukmron nazariy konsepsiya bilan belgilanadi. Rentaning sotsializatsiyasi ko'lami haqida eng dolzarb savol qolmoqda, uning eng radikal yechimi davlat foydasiga to'liq qaytarib olishdir. Rentani ijtimoiylashtirish bilan bog'liq masalalar bugungi kunda ham muhokama qilinmoqda. Biroq, ushbu g'oyalarni amaliy amalga oshirish uchun taklif

qilingan variantlar, ularni xilma-xilligiga qaramay, amalga oshirish qiyin. Budget tizimini shakllantirishning asosiy manbai sifatida yer rentasidan foydalanish holatlari tarixga malum. Hozirda, davlatlarni sanoatlashtirish uchun tejamkorlik zarurati bizni nafaqat ijara haqini, balki qishloq xo'jaligi korxonalarining sof daromadini katta qismini ham davlat ixtiyoriga undirilmoqda. Biroq, tajriba shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan yer rentasini to'liq tortib olinishini faqat milliy miqyosdagi loyihalarni moliyalashtirishdagi bo'shliqni qoplash zarurati tufayli vaqtincha, majburiy va favqulodda chora sifatida ko'rish mumkin. Aks holda, qishloq xo'jaligining turg'unligi muqarrar natijadir.

O'z navbatida, yer egalarining renta daromadlarini differensiallashtirish yer maydonlaridan foydalanishning muqobil variantlari o'rtasida taqsimlashni optimallashtirishning eng muhim iqtisodiy funksiyasini bajaradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida u fermer xo'jaligini eng samarali boshqaradigan va shu orqali ularga eng yuqori renta daromadini taminlaydigan yerdan foydalanuvchilarga topshirishga undaydi. Shu nuqtai nazardan, renta iqtisodiy kategoriya sifatida boylikni oshirish nominal funksiyasidan tashqari, resurslarni eng samarali sohalarga doimiy ravishda qayta taqsimlash uchun turtki yaratadi. Differensial yer rentasini soliq shaklida butunlay olib qo'yish fermerlarni yerdan foydalanishning eng yaxshi usulini topishga bo'lgan rag'batlarini susaytiradi. Boshqacha qilib aytganda, fermer xo'jaliklari yerdan samarali foydalanishga befarq bo'lishadi, chunki ularning shaxsiy daromadlari yerni qayta ishlash samaradorligiga hech qanday aloqasi bo'lmaydi. Shubhasiz, davlat bu borada unchalik moslashuvchan emas va shuning uchun yer resurslaridan maqbul foydalanilishini va ularning samaradorligini doimiy o'sishini taminlay olmaydi. Bu ehtimol, yer rentasini to'liq ekspropriatsiya qilishga qarshi yagona jiddiy dalildir.

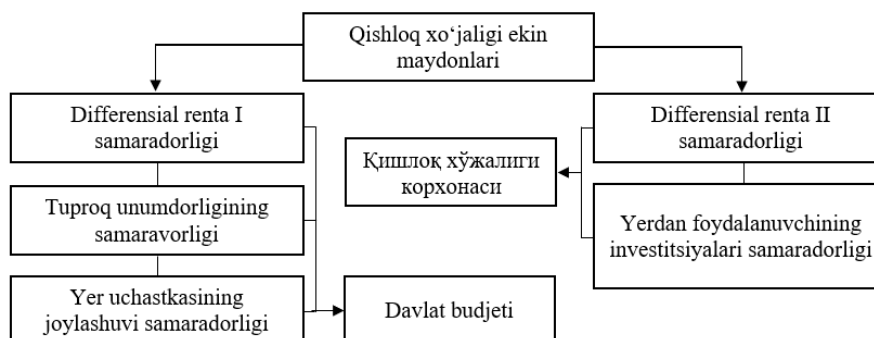
Natijalar: Bu masala bo'yicha bizning yo'nalishimiz, bir tomondan, rentaga asoslangan soliq tizimini yaratishimiz lozim. Bu yerda davlat va yerdan foydalanuvchilar o'rtasida rentani taqsimlashning optimal nisbatlarini o'rnatish vazifasi birinchi o'ringa chiqadi. Qolaversa, uning yechimi ko'p jihatdan davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosati doirasida tanlab olingan ustuvor yo'nalishlarga bog'liq bo'ladi. Yer rentasi quyidagicha taqsimlanishi maqsadga muvofiqdir.

Bizningcha, xo'jalikning renta daromadlari xususan, differensial renta II ni (*yerning tabiiy unumdorligi va holatidan keladigan daromad*) yer ijara haqqi sifatida davlatga to'lanishi, differensial renta II ni (*yerdan foydalanuvchining turli ko'rinishdagi investitsiyalari natijasidan keladigan daromad*) yerdan foydalanuvchining ixtiyorida qoldirilishi maqsadga muvofiqdir (1-rasm).

Muhokama. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi yer rentasining evolyusiyasi bilan chambarchas bog'liq. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun renta munosabatlarini o'rganish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy ishlab chiqarish vositasi yerning, o'ziga xos xususiyatlari tufayli katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

1-rasm

Yer rentasining taqsimlanishi

Xulosa. Iqtisodiy kategoriya sifatida yer rentasi turli tabiiy va iqtisodiy sharoitlarga ega bo'lgan qishloq xo'jaligi sohasidagi ishlab chiqarish tarmoqlarida kelib chiqadigan munosabatlarni ifodalaydi. Yer rentasi va yerning pul qiymatini hisoblash zarurati, ayniqsa, hozirgi paytda, bozor, shu jumladan yer bozori faollashayotgan paytda keskin namoyon bo'lmoqda. Aniqki, agar renta mavjud bo'lsa, u miqdoriy ko'rsatkichga ega bo'lishi va iqtisodiy faoliyatda ishlatilishi zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (asosiy qonun). – Toshkent: O'zbekiston, 2005.
2. O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi. Toshkent: Adolat, 2011.
3. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. Toshkent: Adolat, 2010.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-3454-son Qarori (2017 yil 29 dekabr).
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ qiymatini aniqlash tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi 235-son Qarori (2014 yil 18 avgust).
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Qishloq xo'jaligida bozor mexanizmlarini keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 149-son Qarori (2018 yil 28 fevral).
7. Altiev A.S. Yer resurslaridan foydalanish tizimini erkinlashtirishning iqtisodiy mexanizmi. Toshkent: Fan, 2009. (97, 98, 111 betlar).
8. Jo'raev A., Toshmatov Sh., Abdurahmonov O. Soliq va soliqla tortish. Toshkent: Norma, 2009. (125 bet).

UO'K: 338.43

**QO'NG'IROT TUMANIDA CHORVACHILIKNI RIVOJLANTIRISHDA
YAYLOVLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH
S.N. Gabbarov, dots., Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qo'ng'iro't tumanida yaylovlar va pichanzorlar maydoni o'zgarishining chorva bosh soni hamda chorvachilik mahsulotlari yetishtirish hajmiga ta'sirini baholash bo'yicha korrelyatsion tahlil natijalari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: korrelyatsion tahlil, yaylovlar, pichanzorlar, go'sht, jun va sut mahsulotlari.

Аннотация. В данной статье представлены результаты корреляционного анализа по оценке влияния изменения площади пастбищ и сенокосов на поголовье скота и объем производства продукции животноводства в Кунгиротском районе.

Ключевые слова: корреляционный анализ, пастбища, сенокосы, мясо, шерсть и молочная продукция.

Abstract. This article presents the results of a correlation analysis to assess the impact of changes in the area of pastures and hayfields on the number of livestock and the volume of livestock production in the Kungiro't district.

Keywords: correlation analysis, pastures, hayfields, meat, wool and dairy products.

Keyingi yillarda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi yerdan foydalanuvchilar ixtiyoridagi yer maydonini keskin pasayishi kuzatilgan. Tarkibiy jihatdan olib qaraganda asosiy pasayish pichanzor va yaylovlar hamda boshqa yerlar hissasiga to'g'ri kelgan. Haydaladigan yerlarda deyarli o'zgarish yo'q deyish mumkin. Bu esa yaylovlar va pichanzorlardan foydalanish samaradorligini oshirish lozimligini asoslaydi[1]. Yaylovlar va pichanzorlardan foydalanishning mavjud holatini baholash maqsadida ulardagi o'zgarishning chorva bosh soni, tarkibi va chorva mahsulotlari miqdoriga ta'siri qarab chiqildi. Korrelyatsion tahlil usulidan foydalangan holda ushbu ko'rsatkichlar orasidagi bog'liqlikning qanchalik darajada zich ekanligini 1990-2023 yillar ma'lumotlari asosida tahlil qilib o'tildi [2] (1-jadval).

Yetishtirilgan umumiy go'sht miqdori bilan chorva bosh soni orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyentlari natijalariga ko'ra ikkala miqdor orasida yuqori bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Xususan, yetishtirilgan go'sht miqdori bilan jami chorva bosh soni orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,97 ni tashkil qilmoqda. Bundan tashqari qoramollar, qo'y va echkilar bosh sonidagi o'zgarish hamda yetishtirilgan go'sht miqdoriga yuqori darajada bog'liq bo'lib, korrelyatsiya koeffitsiyenti mos ravishda 0,92 va 0,97 ga teng ekanligi aniqlandi.

Qo'ng'iro't tumanida yaylovlar va pichanzorlar maydoni o'zgarishining chorva bosh soni hamda chorvachilik mahsulotlari yetishtirish hajmiga ta'sirini baholash bo'yicha korrelyatsion tahlil natijalari

	MT	ML	MSHG	MH	MILK	WOOL	LEA	L	LL	LC	LSHG	LSH	LH	LCA	PAS
MT	1,00														
ML	0,99	1,00													
MSHG	0,96	0,91	1,00												
MH	0,33	0,20	0,54	1,00											
MILK	0,96	0,93	0,98	0,48	1,00										
WOOL	0,70	0,61	0,83	0,84	0,77	1,00									
LEA	-0,04	-0,17	0,18	0,85	0,14	0,50	1,00								
L	0,97	0,97	0,92	0,28	0,92	0,72	-0,10	1,00							
LL	0,92	0,94	0,84	0,10	0,83	0,60	-0,32	0,97	1,00						
LC	0,93	0,95	0,82	0,08	0,82	0,57	-0,32	0,97	0,98	1,00					
LSHG	0,97	0,94	0,96	0,45	0,95	0,81	0,10	0,98	0,90	0,90	1,00				
LSH	0,18	0,07	0,41	0,86	0,35	0,71	0,90	0,20	0,01	-0,01	0,38	1,00			
LH	0,64	0,67	0,57	0,05	0,64	0,21	0,07	0,60	0,50	0,54	0,64	0,19	1,00		
LCA	0,73	0,76	0,65	0,05	0,68	0,33	-0,03	0,73	0,65	0,72	0,75	0,18	0,93	1,00	
PAS	0,09	-0,01	0,25	0,77	0,24	0,44	0,94	0,00	-0,23	-0,20	0,21	0,84	0,33	0,19	1,00

Bu yerda: MT – yetishtirilgan go'sht miqdori (tirik vaznda, tonna); ML – yetishtirilgan qoramol go'shti (tonna); MSHG – yetishtirilgan qo'y va echki go'shti (tonna); MH – yetishtirilgan ot go'shti (tonna); MILK – yetishtirilgan sut miqdori (tonna); WOOL – jun (fizik vaznda); LEA – yetishtirilgan qorako'l terisi (dona); L – chorva bosh soni jami (bosh); LL – qoramollar bosh soni jami (bosh); LC – sigirlar bosh soni jami (bosh); LSHG – qo'y va echkilar bosh soni jami (bosh); LSH – qo'ylar bosh soni jami (bosh); LH – otlar bosh soni jami (bosh); LCA – tuyalar bosh soni jami (bosh); PAS – pichanzorlar va yaylovlar maydoni (gektar).

Ammo, shunga alohida e'tibor qaratish lozimki qo'ylar bosh soni bilan yetishtirilgan go'sht miqdori orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,18 ga teng bo'lib, keyingi yillarda echkichilikning rivojlanayotganligidan dalolat bermoqda. Ot va tuyalar bosh soni ham go'sht hajmiga yetarli darajada ahamiyatli ta'sirga ega ekanligi aniqlandi. Boshqa tomondan esa pichanzor va yaylovlar maydonidagi o'zgarish bilan yetishtirilgan go'sht miqdori orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,09 ga teng bo'lgani holda go'sht yetishtirishda pichanzor va yaylovlardan samarali foydalanilmayotganligini asoslamoqda.

Chorvachilik mahsulotlari yetishtirish bo'yicha pichanzor va yaylovlarning rolini baholab o'tamiz[3]. Korrelyatsion tahlil natijalari qorako'l terisi yetishtirish yuqori darajada ahamiyatli ekanligini ko'rsatmoqda. Bundan tashqari mintaqada ot go'shti yetishtirishda ham pichanzor va yaylovlar ta'siri yuqori ekanligi aniqlandi. Ammo yetishtirilgan jami go'sht bilan ot go'shti orasidagi bog'liqlik ancha zaif, ya'ni korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,33 ni tashkil qiladi. Boshqa barcha holatlarda mahsulot yetishtirish bilan pichanzor va yaylovlar maydoni orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,50 kichik qiymatga ega bo'lmoqda.

Jun, sut, qo'y va echki go'shti yetishtirishda yaylovlar va pichanzorlar ta'siri ijobiy ekanligini kuzatish mumkin. Sut ishlab chiqarishda barcha turdagi chorva tarkibining ta'siri yuqori, faqat qo'ylar bosh soni bilan sut miqdori orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,34 ni tashkil qilmoqda. Xuddi go'sht yetishtirishda bo'lgani kabi yaylovlar va pichanzorlar maydoni bilan tumanda ishlab chiqarilgan sut miqdori orasidagi bog'liqlik ham ancha past qiymatga teng bo'lmoqda. Yaylovlarda chorvachilikni tashkil qilishda muhim mahsulot bo'lgan jun yetishtirishda qo'y va echkichilikning ahamiyati deyarli birdek ekanligini ko'rish mumkin, ammo qorako'l terisini yetishtirishda asosiy chorva tarkibi sifatida qo'ychilikni qarash mumkin. Ahamiyatlisi shundaki jun yetishtirishda yaylovlar va pichanzorlarning roli nisbatan yuqori ahamiyatga ega. Qorako'l terisini yetishtirilgan hajmi bilan yaylovlar va pichanzorlar maydoni orasidagi bog'liqlik 0,94 ni tashkil qilmoqda.

Tumanda chorva bosh sonini o'zgarishi bilan yaylovlar va pichanzorlar maydoni orasida hech qanday bog'liqlik mavjud emasligini kuzatish mumkin. Boshqa tomondan esa qoramollar va sigirlar soni bilan korrelyatsiya koeffitsiyenti mos ravishda -0,23 hamda -0,20 ni tashkil qilmoqda, ya'ni ahamiyatsiz darajada bo'lsa-da teskari ta'sirni mavjudligini asoslamoqda. Yaylovlar va pichanzorlar maydonidagi o'zgarish qo'y va echkilar bosh soniga ham ahamiyatsiz ta'sir ko'rsatayotgan bo'lsa, alohida olib qaraganda qo'ylar bosh soni bilan yaylovlar va pichanzorlar maydoni orasidagi

bog'liqlikni ifodalovchi korrelyatsiya koeffitsiyenti 0.84 tashkil qilgani eng yuqori qiymatga ega bo'lgan yaylovlarda aynan qo'ychilik bilan shug'ullanish keng yo'lga qo'yilganligi asoslamoqda.

Ot go'shti yetishtirishda yaylovlar va pichanzorlarning ta'siri yuqori bo'lsa-da, bosh soni bilan bog'liqlik darajasi ancha zaifligi aniqlandi. Ya'ni holatni yaylovlarda boqish muhim bo'lgan tuyalar bosh sonida ham kuzatish mumkin. Buning asosiy sababi esa tadqiq qilinayotgan davrda ular bosh sonidagi o'zgaruvchanlikning past darajada bo'lganligidir[4].

Keltirilgan tahlil natijalaridan ko'rishimiz mumkinki, chorvachilik mahsulotlari yetishtirishda yaylovlar va pichanzorlardan foydalanish past darajada. Bundan tashqari bosh soni bo'yicha olingan natijalar ham yaylovlar va pichanzorlarda faqat qo'ychilik bilan shug'ullanilayotganligini asoslamoqda. Fikrimizcha bu kabi sharoitda yaylovlar va pichanzorlardan foydalanish samaradorligini oshirish, ularda chorva tarkibini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratish talab qilinadi.

Ayni tahlil fermer va dehqon xo'jaliklari uchun ham amalga oshirib o'tildi. Fermer xo'jaliklarida yetishtirilgan chorva mahsulotlari hamda chorva bosh soni bilan yaylovlar va pichanzorlar maydoni orasidagi korrelyatsion tahlil natijalariga e'tiborni qaratib o'tamiz (2-jadval).

2-jadval

Qo'ng'iro't tumanida yaylovlar va pichanzorlar maydoni o'zgarishining fermer xo'jaliklarida chorva bosh soni hamda chorvachilik mahsulotlari yetishtirish hajmiga ta'sirini baholash bo'yicha korrelyatsion tahlil natijalari

	MT	ML	MSHG	MH	MILK	WOOL	L	LL	LC	LSHG	LSH	LH	LCA	PAS
MT	1													
ML	1	1												
MSHG	0,94	0,94	1											
MH	0,91	0,88	0,8	1										
MILK	0,9	0,88	0,86	0,9	1									
WOOL	0,96	0,94	0,87	0,98	0,92	1								
L	0,78	0,76	0,69	0,85	0,79	0,84	1							
LL	0,75	0,73	0,67	0,82	0,76	0,81	0,98	1						
LC	0,74	0,71	0,68	0,85	0,84	0,83	0,95	0,96	1					
LSHG	0,78	0,76	0,69	0,85	0,79	0,84	1	0,97	0,95	1				
LSH	0,73	0,71	0,64	0,81	0,74	0,79	0,78	0,7	0,78	0,78	1			
LH	0,76	0,73	0,66	0,85	0,83	0,82	0,92	0,85	0,93	0,92	0,92	1		
LCA	0,7	0,67	0,59	0,78	0,7	0,76	0,75	0,67	0,75	0,76	1	0,91	1	
PAS	-0,17	-0,21	-0,12	0	0,26	-0,05	0,04	0,04	0,27	0,04	0,04	0,19	0,02	1

Fermer xo'jaliklarida qorako'l terisi yetishtirish mavjud bo'lmaganligi sababli tahlilni amalga oshirishda mazkur ko'rsatkich chiqarib tashlandi.

Olingan natijalariga ko'ra fermer xo'jaliklari tomonidan ishlab chiqilgan chorva mahsulotlari hamda ularda mavjud bo'lgan bosh soni bilan yaylovlar va pichanzorlar maydoni o'zgarishi orasida hech qanday bog'liqlik mavjud emasligi aniqlandi. Shuningdek, yuqoridagi natijalardan farqli ravishda go'sht yetishtirishda barcha turdagi chorvaning deyarli bir xil ahamiyatli ekanligi aniqlandi. Bundan ko'rinadiki yaylovlar va pichanzorlardan samarali foydalanishda chorva fermerlarini ko'paytirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Dehqon xo'jaliklari kesimida amalga oshirilgan tahlil natijalari bo'yicha ham yaylovlar va pichanzorlarning ahamiyati pastligicha qolmoqda (3-jadval).

Eng yuqori ko'rsatkich ot go'shti yetishtirishga to'g'ri kelmoqda ya'ni yetishtirilgan go'sht miqdori bilan yaylovlar va pichanzorlar maydoni orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,44 ga teng bo'lmoqda. Boshqa tomondan barcha holatlarda chorva bosh soni bilan yaylovlar va pichanzorlar maydoni zaif ammo teskari bog'liqlikka ega bo'lmoqda. Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda muhim subyekt hisoblangan hamda mavjud chorvaning salmoqli qismiga egalik qilayotgan dehqon xo'jaliklari bo'yicha olingan natijalar yuqorida keltirilgan fikrlarni tasdiqlaydi va tumanda mavjud yaylovlar va pichanzorlardan foydalanish talab darajasida emasligini ko'rsatadi[5].

Keltirilgan tahlil natijalaridan ko'rishimiz mumkinki, chorvachilik mahsulotlari yetishtirishda yaylovlar va pichanzorlardan foydalanish past darajada. Bundan tashqari bosh soni bo'yicha olingan natijalar ham yaylovlar va pichanzorlarda faqat qo'ychilik bilan shug'ullanilayotganligini asoslamoqda. Fikrimizcha bu kabi sharoitda yaylovlar va pichanzorlardan foydalanish

samaradorligini oshirish, ularda chorva tarkibini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratish talab qilinadi.

3-jadval

Qo'ng'iro't tumanida yaylovlar va pichanzorlar maydoni o'zgarishining dehqon xo'jaliklarida chorva bosh soni hamda chorvachilik mahsulotlari yetishtirish hajmiga ta'sirini baholash bo'yicha korrelyatsion tahlil natijalari

	MT	ML	MSHG	MH	MILK	WOOL	LEA	L	LL	LC	LSHG	LSH	LH	LCA	PAS
MT	1,00														
ML	1,00	1,00													
MSHG	0,96	0,94	1,00												
MH	0,58	0,53	0,76	1,00											
MILK	0,97	0,95	0,99	0,73	1,00										
WOOL	0,81	0,78	0,87	0,87	0,86	1,00									
LEA	0,97	0,97	0,90	0,49	0,91	0,78	1,00								
L	0,96	0,97	0,88	0,51	0,90	0,81	0,96	1,00							
LL	0,94	0,95	0,84	0,47	0,86	0,80	0,95	0,99	1,00						
LC	0,91	0,93	0,78	0,37	0,80	0,73	0,94	0,97	0,99	1,00					
LSHG	0,96	0,97	0,90	0,53	0,91	0,81	0,97	1,00	0,97	0,95	1,00				
LSH	0,87	0,88	0,82	0,56	0,83	0,79	0,87	0,94	0,92	0,89	0,95	1,00			
LH	0,84	0,85	0,75	0,23	0,77	0,44	0,76	0,81	0,77	0,77	0,82	0,73	1,00		
LCA	0,91	0,90	0,88	0,54	0,88	0,71	0,82	0,89	0,86	0,83	0,90	0,85	0,91	1,00	
PAS	-0,10	-0,17	0,13	0,47	0,08	0,11	-0,28	-0,28	-0,33	-0,40	-0,24	-0,29	-0,09	0,05	1,00

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari ixtiyoridagi yer maydoni 1990-2023 yillar mobaynida 2,13 barobarga kamaygan bo'lib, mahsulot yetishtirish hajmidagi o'sish intensivlashtirish evaziga ta'minlanmoqda. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, kamayishdagi asosiy ulush pichanzor va yaylovlar hamda boshqa yerlar hissasiga to'g'ri kelib, ulardan foydalanish samaradorligini oshirishni tabiiy zaruratga aylantirmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Augustine D.J., Derner J.D., Fernandez-Gimenez M.E., Porensky L.M., Wilmer H., Briske D.D., Fernandez-Gimenez M.E., Parensky L.M., Wilmer H., Briske D.D., et al. Adaptive multi paddock rotational grazing management a ranch scale assessment of effects on vegetation and livestock performance on semi-arid rangeland. Rangel. Ecol. Manag. 2020, 3, 796–810.
2. Sauxanov J.K., Gabbarov S.N. Chorvachilikni rivojlantirishda yaylovlardan samarali foydalanishni takomillashtirish (Qoraqalpog'iston Respublikasi Qo'ng'iro't tumani misolida), Monografiya, 148 bet, Toshkent-“Metodist nashriyoti”-2023.
3. Gabbarov S.N. O'zbekiston Respublikasida mavjud yaylov fondi va undan samarali foydalanishning istiqbolli yo'nalishlari // ISSN 2181-8150, Журнал “O'zbekiston qishloq va suv xo'jaligi” Toshkent №8, 2022 yil 43-44 betlar. (08.00.00; №15).
4. MacLaren C., Storkey J., Strauss J., Swanepool P., Dehnen-Schmitz K. Livestock on diverse cropping systems improve weed management and sustainable yields whilst reducing inputs. J. Appl. Ecol. 2019, 56, 144–156.
5. Gabbarov S.N. Qoraqalpog'iston Respublikasida chorvachilikni raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish istiqbollari // “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning statistik tahlilini takomillashtirishning nazariy va uslubiy jihatlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Toshkent 2022. 27 may, 280-283 bet.

UO'K: 338.48

SIRDARYO VILOYATI TIBBIY TURIZM BOZORINING HOZIRGI HOLATI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARINI TAHLIL QILISH VA BAHOLASH S.N.Gulmuratov, o'qituvchi, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sirdaryo viloyatida xizmatlar sohasini rivojlantirishda tibbiyot turizmining o'rni va ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqolada viloyatning tibbiyot turizmi salohiyati, bu sohaning iqtisodiy ta'siri, rivojlanish yo'lida duch keladigan muammolar va ularning yechimlari tahlil qilinadi. Shuningdek, tibbiyot turizmini rivojlantirishning istiqbollari va bu sohaning viloyat iqtisodiyoti uchun ahamiyati yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Sirdaryo viloyati, xizmatlar sohasi, tibbiyot turizmi, rivojlanish, iqtisodiyot, turizm, sog'liqni saqlash, mintaq, investitsiya, ish o'rinlari, daromad, infratuzilma, salohiyat, istiqbollari.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение медицинского туризма в развитии сферы услуг Сырдарьинской области. В статье анализируется потенциал медицинского туризма региона, экономическое влияние этой отрасли, проблемы, с которыми она сталкивается в своем развитии, и пути их решения. Также отмечены перспективы развития медицинского туризма и значение этой отрасли для экономики региона.

Ключевые слова: Сырдарьинская область, сфера услуг, медицинский туризм, развитие, экономика, туризм, здравоохранение, регион, инвестиции, рабочие места, доход, инфраструктура, потенциал, перспективы.

Abstract. This article examines the role and importance of medical tourism in the development of the service sector in the Sirdaryo region. The article analyzes the region's medical tourism potential, the economic impact of this sector, the challenges faced in its development, and their solutions. It also highlights the prospects for developing medical tourism and the importance of this sector for the region's economy

Key words: Syrdarya region, service sector, medical tourism, development, economy, tourism, healthcare, region, investment, jobs, income, infrastructure, potential, prospects.

Kirish: Bugungi kunda xizmatlar sohasi har bir mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning rivojlanishi nafaqat iqtisodiy o'sish, balki aholi turmush darajasining yuksalishida ham muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda ham xizmatlar sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, tibbiyot turizmi kabi istiqbolli yo'nalishlar mintaqalarda xizmatlar sohasini rivojlantirish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish imkoniyatini beradi. Ushbu maqola Sirdaryo viloyatida xizmatlar sohasini rivojlantirishda tibbiyot turizmining o'rnini va ahamiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Maqsad: XXI asr globallashuv davrida turizm, xususan, tibbiyot turizmi tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Dunyo bo'ylab millionlab odamlar o'z sog'lig'ini yaxshilash va dam olish uchun turli mamlakatlarga sayohat qilishadi. O'zbekiston ham o'zining boy tabiiy resurslari va tibbiy salohiyati bilan tibbiyot turizmi bozorida o'z o'rnini egallashga intilmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi — Sirdaryo viloyatining xizmatlar sohasini rivojlantirishda tibbiyot turizmining imkoniyatlarini o'rganish, shu bilan birga, bu sohani rivojlantirish uchun mavjud muammolar va ularning yechimlarini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism: Inson qachon sayohat qiladi degan savolga insonlar o'z ijtimoiy holati, istaklari va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, agar sayohat xarajatlarini daromad jihatdan qoplasa, ya'ni mablag'i yetarli bo'lsa sayohatlar tashkil qilinadi deya javob berish mumkin. Ma'naviy dam olishga ehtiyoj sezganda odamlar sayohatlar rejalashtirishadi yoki bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish, o'zini va dunyoni qayta kashf qilish istagi paydo bo'lganda insonlar sayohat qilishni xohlab qolishadi deyish mumkin. Ammo, bu — savolning boshlang'ich javobi bo'la olmaydi. Birinchi navbatda, inson sog'lom bo'lsa, salomatlik uzoq masofalarga sayohat qilishni ko'tarsagina sayohat qilishga qaror qabul qilish uchun qolgan sabablarni o'ylay oladi. Turizm nafaqat rivojlangan, balki rivojlanayotgan, hattoki, nisbatan past rivojlanish darajasidagi mamlakat va hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining katalizatori hisoblanadi.

Turizm sohasida yaratilgan bitta yangi ish o'rnini sanoat tarmog'iga nisbatan 20 barobarga arzonga tushadi, biror-bir mamlakatga tashrif buyuruvchi har 30 ta sayyoh bevosita bitta yoki bilvosita ikkita yangi ish o'rinlarini barpo qilishga imkoniyat yaratadi. Butunjahon turistik tashkiloti (UNWTO) bosh kotibi Zurab Pololikashvili ta'kidlashicha, "Dunyo bo'ylab, har qanday rivojlanish darajasidagi mamlakatlarda, millionlab ish o'rinlari va korxonalar kuchli hamda rivojlangan turizm sohasiga bog'liqdir. Turizm, shuningdek, tabiiy va madaniy merosni himoya qilishda harakatlantiruvchi kuch bo'lib, ularni kelajak avlodlar bahramand qilishlari uchun saqlab qolmoqda"[1]. Sirdaryo viloyati aholisi va viloyatga tashrif buyuruvchi mehmonlarga yuqori malakali tibbiy xizmat ko'rsatish hamda davlat tibbiyot tashkilotlari boshqaruvi tizimini muvofiqlashtirish orqali ko'rsatilayotgan xizmat sifatini yaxshilash hamda tibbiyot turizmini rivojlantirish orqali viloyat iqtisodiyotiga ta'sir etish maqsadida davlatimiz rahbarining 2018-yil 7-fevraldagi "Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2020-yil

12-noyabrda "Sog'liqni saqlash tizimini tashkil etishning yangi modeli va davlat tibbiy sug'urtasi mexanizmlarini Sirdaryo viloyatida joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 20-maydagi "Sirdaryo viloyatida sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirishning yangi modeli — Guliston tibbiyot klasterini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2021-yil 26-iyuldagi "Aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy yordam sifatini yanada yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi hamda 2022-yil 11-apreldagi "Tibbiyotda xususiy sektor faoliyatiga qo'shimcha qulayliklar yaratish va soha xodimlarini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari nafaqat sog'liqni saqlash tizimida aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmat sifatining oshishida, uning ko'lami kengayishida, sog'liqni saqlash sohasida davlat va xususiy sektor ulushining ortishida, eng muhimi, tibbiy turizmni yo'lga qo'yishda muhim qadamlardan biri bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi PF-60 sonli farmoni doirasida mamlakatimiz taraqqiyotini belgilovchi 100 ta maqsad ishlab chiqildi[2]. Ushbu strategiya 55-maqsadi aynan tibbiy xizmatlarni rivojlantirish orqali turizm sohasi daromadini sezilarli darajada oshirish va 35-maqsadda O'zbekiston bo'ylab sayohat qilish dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish xamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga etkazish vazifalari qo'yilgan. Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda albatta tibbiy turizm muhim ahamiyat kasb qiladi.

Tibbiyot turizmi o'zi nima? — bu odamlarning o'z mamlakatlaridan tashqariga, ya'ni boshqa davlat yoki mintaqalarga tibbiy xizmatlar olish maqsadida sayohat qilishidir. Bu xizmatlar diagnostika, davolash, jarrohlik amaliyotlari, rehabilitatsiya, sog'lomlashtirish, SPA va boshqa tibbiy ko'rsatkichlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Tibbiyot turizmi, shuningdek, "sog'liqni saqlash turizmi" yoki "global sog'liqni saqlash" deb ham ataladi.

Tibbiyot turizmi tushunchasi nisbatan yangi hodisa bo'lgani sababli, uni aniq bir iqtisodchi olim tomonidan berilgan tarif bilan cheklab bo'lmaydi. Aksariyat ta'riflar turli ilmiy adabiyotlar, tadqiqotlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan. Ammo, tibbiyot turizmining iqtisodiy jihatlarini o'rgangan bir qancha taniqli iqtisodchilar va tadqiqotchilar mavjud bo'lib, ular bu sohani rivojlantirishga katta hissa qo'shgan.

Bunga misol tariqasida tibbiyot turizmi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan taniqli olim Neil Lunt o'zining ishlari orqali tibbiyot turizmining motivlari, turlari, xavflari va imkoniyatlarini tahlil qilgan. Lunt va uning hamkasblari tibbiyot turizmini "sog'liqni saqlash xizmatlarini olish maqsadida chegaralardan o'tish" deb ta'riflashadi.[3]

Bu borada Sirdaryoda ham muhim qadamlar tashlandi. Kardiologiya, travmatologiya, urologiya, stomatologiya, oftalmologiya kabi tibbiyot yo'nalishlarining yo'lga qo'yilayotgani tibbiy imkoniyatlar ko'lami kengayishiga, xizmatlar hajmining oshishiga katta yordam bermogda. Birgina Respublika ixtisoslashtirilgan kardiologiya ilmiy- amaliy tibbiyot markazi Sirdaryo viloyat hududiy filialida rentgenendovakulyar xirurgiya bo'limi faoliyati yo'lga qo'yilishi natijasida nafaqat Sirdaryo, Jizzax va Toshkent viloyati, balki qo'shni Tojikiston va Qozog'iston Respublikalaridan ham bemorlar davolash ishlaridan bahramand bo'lishida qo'l kelmoqda.

Guliston shahrida tibbiyot klasterini tashkil etilganligi ham aholiga xizmat ko'rsatish sohasida iqtisodiy tejamkorlikni ta'minlashda juda katta ahamiyat kasb etdi. Bunga misol qilib, jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tavsiyalari asosida Sirdaryo viloyatida sog'liqni saqlash tizimini tashkil etishning yangi modeli va davlat tibbiy sug'urtasi mexanizmlarini joriy etish bo'yicha:

- har bir tibbiyot muassasasi darajasida davlat tomonidan kafolatlangan bepul tibbiy xizmatlar va dori vositalari paketi (keyingi o'rinlarda — kafolatlangan paket) ishlab chiqilishi;

- aholining sog'lig'i bilan bog'liq ko'rsatkichlar monitoringini olib borish, ularni tibbiyot muassasasiga biriktirish, kasallik tarixini yuritish, dori vositalari uchun retsept yozish va

kafolatlangan paketga muvofiq tibbiyot muassasalariga yo'naltirish yagona elektron platforma orqali amalga oshirilishi;

- Klaster tarkibida;
- Sirdaryo viloyat Ko'p tarmoqli tibbiyot markazi;
- Respublika shoshilinch tez tibbiy yordam ilmiy markazi Sirdaryo viloyati filiali;
- Sirdaryo viloyat Endokrinologiya dispanseri;
- Sirdaryo viloyat Ko'z kasalliklar shifoxonasi;
- Sirdaryo viloyat Tibbiy diagnostika markazi;
- Sirdaryo viloyati Urush va mehnat faxriylari shifoxonalari negizida tashkil etilganligi tashrif

buyurgan bemorlarning vaqtlarini tejash va ortiqcha xarajatlarni kamaytirishga erishilganligini ta'kidlash mumkin.

Sirdaryo viloyatida tibbiy turizmni rivojlantirishda viloyatning mamlakat poytaxtiga yaqin va qulay joylashuvi, nafaqat davlat tibbiyot muassasalari, xususiy sektorlar faoliyatida malakali mutaxassislarni jalb qilishga bo'lgan imkoniyati yuqoriligi, mehmonxona, oshxona xizmatlarining talab darajasida, sifatli xizmat ko'rsatilishi va narxlarning arzonligi nafaqat qo'shni viloyatlar balki, qo'shni respublikalik sayyohlarni o'ziga jalb qilayotganligini tibbiyot turizmining viloyat iqtisodiga ijobiy ta'sirini sonlarda ifodalashimiz mumkin.

1-jadval

Sirdaryo viloyat sog'liqni saqlash boshqarmasi tizimidagi davolash-profilaktika muassasalarida 2024 yil 12 oylik chet el fuqarolariga ko'rsatilgan pullik xizmatlar xajmi to'g'risida [4]

№	Davlatlar nomi	Davolangan bemorlar soni			Jami tushgan mablag' miqdori			O'rtacha bir bemordan tushgan mablag' miqdori (mln.so'm)
		jami	statsionar	ambulator	jami	statsionar	ambulator	
1	Qozog'iston	2334	988	1346	1 618 392 053	834 459 452	783 932 602	693 398
2	Qirg'iziston	33	11	22	15 230 542	8 808 426	6 422 116	461 532
3	Rossiya	17	1	16	5 617 433,02	1 029 307	4 588 126	330 437
4	Tojikiston	2668	776	1892	1 288 610 919	608 223 038	680 387 881	482 988
5	Turkiya	16		16	4 588 126	0	4 588 126	286 758
6	Hindiston	2	1	1	1 316 064	1 029 307	286 758	658 032
7	Xitoy	19	1	18	6 190 948	1 029 307	5 161 642	325 839
8	Afg'oniston	8		8	2 294 063	0	2 294 063	286 758
9	Pokiston	3	1	2	1 602 822	1 029 307	573 516	534 274
10	Boshqa davlat	2	1	1	1 316 064	1 029 307	286 758	658 032
Jami		5102	1780	3322	2 945 159 038	1 456 637 449	1 488 521 588	577255,79

Xususiy sektor tibbiyot turizmini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Sirdaryo viloyatida ushbu sektordagi tashkilotlar, tibbiy xizmatlarni ko'rsatuvchi xususiy klinikalar va shifoxonalarda turistlar uchun yuqori sifatli tibbiy xizmatlarni, zamonaviy texnologiyalarni va malakali mutaxassislarni taklif etadi, ushbu xizmatlardan foydalanishda davlat muassasalariga qaraganda tezkor xizmat ko'rsatish, individual yondashuv, tibbiy xizmatlarning keng spektri hamda tibbiy muolajalardan keyingi dam olish va reabilitatsiya uchun qulay sharoitlar yaratilgan.

Davlat sektori bilan hamkorlik qilish orqali xususiy sektorda faoliyat yuritayotgan 10 dan ortiq xususiy klinikalar va shifoxonalar tibbiyot turizmining yanada rivojlanishiga hissa qo'shishmoqda. 2-jadvalda Sirdaryo viloyatida faoliyat yuritayotgan, tibbiy turizmga mo'ljallangan yirik klinika va shifoxonalarning 2023-yilda viloyat iqtisodiga qo'shayotgan hissalari summa ko'rinishida aks ettirilgan.

2-jadval

Xususiy sektorlar faoliyatining 2023-yildagi pullik xizmatlar xajmi ko'rsatkichlari [4]

№	Oylar nomi	Murojaat etgan chet el fuqarolari soni	ko'rsatkichlari (mln.so'mda)		
			Reja bo'yicha	haqiqatda	bajarilish %
1	Ravshan dil mehr MCHJ	15	100	15	15,0
2	«Astroneymed» MCHJ	2628	119	2628	2208,4
3	« SABR SHUKUR» MCHJ	28	100	28	28,0
4	SHIFOBAXSH MCHJ	355	100	355	355,0
5	“JAMSHID” X/K	278	100	278	278,0

6	“Ravshan Davolash Maskani” MCHJ	336	100	336	336,0
7	DARMON KLINIKASI	220	100	220	220,0
8	Sayxun Med Servis” xususiy korxonasi	62	100	62	62,0
9	“Abror Urologiya klinikasi”x/k	32	100	32	32,0
10	Guliston diagnostika davolash markazi	156	100	156	156,0
Jami xususiy muassasalarda		4110	1019,00	4110,00	403,3

Sanoatning rivojlanishi xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishni talab qilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil aprel oyida Sirdaryo viloyatiga tashrifi chog'ida xalq deputatlari viloyat kengashi sessiyadagi nutqida Sirdaryoni sanoat, tadbirkorlik, qishloq xo'jaligi, ta'lim va tibbiyot bo'yicha “ilg'or innovatsiyalar hududi”ga aylantirish zarurligini ta'kidladi. Buning isboti sifatida so'ngi olti yilda Xitoy, Afg'oniston, Hindiston, Pokiston, Rossiya, Turkiya kabi bir nechta mamlakatlar, bilan birgalikda hamkorlik shartnomalari imzolandi va amaliy dasturlar asosida investitsion loyihalar ishga tushirildi. Birgina Xitoy investorlar bilan birgalikda Shirin shahri, Mirzaobod va Sirdaryo tumanlarida 60 dan ortiq yirik sanoat korxonalari ish boshlagan. Viloyatga 2022-yilning o'zida 250 million dollardan ziyod Xitoy investitsiyalari jalb qilingan. Bu viloyat investitsiyasining deyarli 90 foizi. Buning natijasida bir qancha hamkorlikdagi davlatlar fuqarolarining viloyatga tashrifi soni ortganligini inobatga oladigan bo'lsak, tibbiyot turizmini Sirdaryo viloyati negizida tashkil etish va uning viloyat iqtisodiyotiga ta'siri sezilarli darajada oshishiga xizmat qilishini tushunish qiyin emas.

Muammolar. Sirdaryo viloyatida tibbiyot turizmi sohasini rivojlantirish loyihasini amalga oshirishda muammolar mavjud, bu muammolar hal qilinishi doirasida bir qancha davlat tashkilotlari, xususiy sektorlar hamda ilmiy tadqiqotchilar bosh qotirayotganligi ayni haqiqat. Albatta bu muammolarning eng kattasi viloyatda turizmning asosi bo'lmish qadimiy obidalarning kamligi yoki mavjudlarining ham taniqli bo'lmaganligi, viloyatga ichki turizm oqimining qoniqarli darajada emasligini keltirib chiqaradi.

Mavjud muammolarning hal qilish usullari. Sirdaryo viloyatining turizm salohiyatini oshirish, turistlarni jalb qilish va viloyatning mavjud xizmat ko'rsatish salohiyatini keng targ'ib qilish, respublika va qo'shni davlatlar fuqarolarini jalb qilish maqsadida raqamli texnologiyalardan keng foydalanishni yo'lga qo'yish orqali Sirdaryo viloyatining turistik brendini yaratish:

- Viloyatning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi logotip, slogan va boshqa atributlarni ishlab chiqish.

- Zamonaviy marketing vositalaridan foydalanish:
- Internet saytlari, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar orqali reklama qilish.
- Turistik ko'rgazmalarda ishtirok etish.
- Press-turlar tashkil qilish.
- Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish:
- Xorijiy turistik kompaniyalar va tibbiy muassasalar bilan hamkorlik qilish.
- Xalqaro turizm tashkilotlariga a'zo bo'lish.

Ushbu usullarni qo'llash orqali Sirdaryo viloyatida mavjud tibbiyot muassasalari, xususiy klinikalar va shifoxonalarning ta'rif va xizmatlari, mijozlar uchun yaratilgan sharoitlarini keng targ'ib qilish tibbiyot turizm sohasini rivojlantirish va xizmatlar sohasining o'sishiga erishish mumkin.

Xulosa:

Sirdaryo viloyatida tibbiyot turizmini rivojlantirish viloyatning turizm salohiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki aholi salomatligini yaxshilash va mintaqaning ijobiy imijini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Asosiy xulosalar:

1. Sirdaryo viloyati qulay geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va mehmondo'st aholisi bilan tibbiyot turizmi uchun katta salohiyatga ega.

2. Tibbiyot turizmining rivojlanishi viloyat byudjetiga tushumlarni ko'paytiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantiradi.

3. Tibbiyot turizmini rivojlantirish uchun zamonaviy tibbiy muassasalar, transport va turistik infratuzilmani yaratish zarur.

4. Malakali tibbiy xodimlar, til biladigan tarjimonlar va turizm sohasi mutaxassislarini tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

5. Viloyatning tibbiyot turizmi imkoniyatlarini xorijiy bozorlarda faol targ'ib qilish kerak.

6. Tibbiyot turizmi loyihalarini qo'llab-quvvatlash uchun davlat tomonidan imtiyozlar va subsidiyalar berish lozim.

7. Tibbiyot, turizm, transport va boshqa sohalaridagi tashkilotlar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash kerak.

Tavsiyalar:

- Tibbiyot turizmi uchun ixtisoslashgan hududlar yaratish.
- Zamonaviy tibbiy texnologiyalarni joriy etish.
- Tibbiy xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish.
- Ekologik va madaniy turizmni tibbiyot turizmi bilan integratsiyalash.
- Mahalliy aholining tibbiyot turizmiga bo'lgan munosabatini yaxshilash.

Xulosa qilib aytganda, Sirdaryo viloyatida tibbiyot turizmini rivojlantirish viloyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo'shishi mumkin. Buning uchun kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish, barcha manfaatdor tomonlarning sa'y-harakatlarini birlashtirish va uzoq muddatli strategiyani ishlab chiqish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xasanova Nargiza Athamovna Toshkent Xalqaro Kimyo universiteti "Turizm kafedrası" katta o'qituvchisi "PEDAGOGS" international research journal, O'zbekistonda tibbiy turizm, ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi PF-60 sonli farmoni.
3. Ioxanna Hanefeld, Richard Smit, Daniel Horsfol, Neil Lunt, *Journal of Travel Medicine*, 21-jild, 6-son, 2014-yil, 1-noyabr, 410-417-betlar.
4. Sirdaryo viloyati hokimligi yoshlar siyosati, ijtimoiy rivojlantirish va ma'naviy-ma'rifiy ishlar kotibiyatining rasmiy ma'lumotlari.
5. Safaeva S. R. et al. Organizational and economic aspects of the development of the international tourism and hospitality industry //Journal of Environmental Management and Tourism. – 2020. – T. 11. – №. 4. – C. 913-919.
6. Yu J., Lee T. J., Noh H. Characteristics of a medical tourism industry: The case of South Korea //Journal of Travel & Tourism Marketing. – 2011. – T. 28. – №. 8. – C. 856-872.

UO'K 338.48

TURKIY DUNYO: TURIZM PRIZMASI ORQALI HAMKORLIK

A.Hakimov, o'qituvchi, Navoiy davlat universiteti qoshidagi akademik litsey, Navoiy

M.Talabboyeva, talaba Navoiy davlat universiteti qoshidagi akademik litsey, Navoiy

B.Eshmonova, talaba, Navoiy davlat universiteti qoshidagi akademik litsey, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy davlatlar o'rtasidagi turizm sohasidagi hamkorlikning iqtisodiy va madaniy ahamiyati keng yoritilgan. Turizmning rivojlanishi nafaqat davlatlar o'rtasidagi madaniy almashuvlarni kuchaytiradi, balki iqtisodiyotni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Maqolada turkiy davlatlarning umumiy madaniy merosi va tarixiy yodgorliklari asosida davlatlararo turizm sohasidagi hamkorlik istiqbollari, infratuzilma, xalqaro tashkilotlarning o'rni va turistik dasturlarni amalga oshirish muhimligi tahlil qilinadi. Turizmning umumiy manfaatlarini ko'zlagan holda rivojlanishi va kelajakdagi hamkorlik imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Turizm, turkiy dunyo, iqtisodiy hamkorlik, madaniy meros, infratuzilma, xalqaro tashkilotlar, qo'shma loyihalar, ekologik turizm.

Аннотация. В данной статье широко освещается экономическое и культурное значение сотрудничества в сфере туризма между тюркскими государствами. Развитие туризма не только способствует усилению культурных обменов между государствами, но и служит укреплению экономики. В статье анализируются перспективы межгосударственного сотрудничества в сфере туризма на основе общего культурного наследия и исторических памятников тюркских государств, а также роль инфраструктуры, международных организаций и важность реализации туристических программ. Рассматривается развитие туризма в целях достижения общих интересов и возможности для будущего сотрудничества.

Ключевые слова: Туризм, тюркский мир, экономическое сотрудничество, культурное наследие, инфраструктура, международные организации, совместные проекты, экологический туризм.

Abstract. This article highlights the economic and cultural significance of tourism cooperation among Turkic states. The development of tourism not only strengthens cultural exchanges between countries but also contributes to economic growth. The article analyzes the prospects for interstate tourism cooperation based on the shared cultural heritage and historical monuments of Turkic states, as well as the role of infrastructure, international organizations, and the importance of implementing tourism programs. The development of tourism with a focus on common interests and opportunities for future cooperation are examined.

Keywords: Tourism, Turkic world, economic cooperation, cultural heritage, infrastructure, international organizations, joint projects, eco-tourism.

Turkiy davlatlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik ko'p asrlar davomida umumiy tarixiy ildizlar, madaniy qadriyatlar va geosiyosiy aloqalar bilan bog'langan. Bunday umumiylik turizm sohasida ham o'z aksini topgan, chunki turizm nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki madaniy almashuvlarni rivojlantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Turizm orqali turkiy davlatlar o'z milliy qadriyatlari, urf-odatlar va tarixiy merosini dunyo miqyosida targ'ib etish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa o'z navbatida xalqaro do'stlik va madaniy integratsiyani mustahkamlaydi. Turizmning iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy jihatlariga alohida e'tibor qaratish turkiy davlatlar o'rtasidagi hamkorlikning asosiy omili bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada turkiy dunyo davlatlarining turizm sohasidagi hamkorlikka intilishi va turli qo'shma dasturlar orqali bu jarayonni rivojlantirish imkoniyatlari batafsil tahlil qilinadi. Turizm bugungi kunda turkiy davlatlar iqtisodiyoti uchun muhim yo'nalishlardan biriga aylanmoqda. Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, turizm jahon iqtisodiyotining sezilarli qismiga ta'sir etuvchi asosiy sektorlar qatorida turadi. Dunyo bo'ylab har yili sayohat qiluvchi turistlar sonining ortib borishi bu sohaning iqtisodiy ahamiyatini oshirmoqda[1].

Turkiy davlatlar, xususan, O'zbekiston, Qozog'iston, Ozarbayjon va Turkiya o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikda turizm muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik natijasida sayyohlar oqimini oshirishga erishildi. O'zbekistondagi Samarqand, Buxoro, Shahrisabz kabi tarixiy shaharlar ko'plab xorijlik sayyohlar uchun qiziqarli yo'nalishlar bo'lib xizmat qilmoqda. Xuddi shunday, Qozog'istonning Olmaota shahri yaqinidagi tog'li dam olish maskanlari ham mintaqa iqtisodiyotiga sezilarli hissa qo'shmoqda.

Turizm sohasida o'zaro investitsiyalarni jalb qilish va infratuzilmani rivojlantirish orqali turkiy davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik yanada kengaymoqda. Misol uchun, Turkiya tomonidan amalga oshirilayotgan qo'shma turistik loyihalar Qirg'iziston, Ozarbayjon va O'zbekiston kabi davlatlarda yangi dam olish maskanlarining qurilishiga hissa qo'shmoqda. Bunday investitsiyalar turkiy davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning strategik ahamiyatini oshiradi. Turkiy xalqlar boy madaniy merosga ega bo'lib, bu ularning milliy o'ziga xosligi va tarixini aks ettiradi. Ushbu madaniy meros turizm sohasida ham juda muhim o'rin tutadi. UNESCOning Jahon merosi ro'yxatiga kirgan turkiy davlatlardagi madaniy va tarixiy yodgorliklar nafaqat milliy, balki xalqaro ahamiyatga ega bo'lib, ko'plab turistlar uchun jozibador joylar hisoblanadi.

Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlar O'zbekistonning qadimiy madaniyati va me'morchilik san'atini aks ettiruvchi noyob maskanlardir. Ular nafaqat turkiy davlatlardan, balki boshqa mamlakatlardan ham keluvchi turistlar uchun katta qiziqish uyg'otmoqda. Shu bilan birga, Ozarbayjondagi Sheki shahri, Turkmanistondagi qadimiy Merov shahri ham UNESCO ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, turizmning rivojlanishida muhim o'rin tutadi [2].

Turizm orqali madaniy almashuvlar kuchayib, davlatlar o'rtasidagi munosabatlar mustahkamlanadi. Turizmning milliy qadriyatlar va madaniy boyliklarni targ'ib qilish vositasi sifatida o'rni katta bo'lib, xalqaro do'stlik rishtalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Turizm sohasidagi infratuzilmani rivojlantirish turkiy davlatlar uchun muhim ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Infratuzilma turizmning samarali rivojlanishi uchun asosiy omil bo'lib, bu yo'nalishda

transport, mehmonxona xizmatlari va boshqa xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish zarur. Turk Kengashi a'zolari tomonidan o'tkazilgan anjumanlarda turizm infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha qo'shma investitsiyalar, loyihalar va strategiyalar ishlab chiqilishi belgilab o'tildi.

O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi qo'shma turistik dasturlar orqali Toshkent va Istanbul o'rtasidagi aviaqatnovlar kengaytirildi. Bu orqali sayohatchilar oqimi yanada ortib, turizm infratuzilmasiga talab oshmoqda [4]. O'zbekistonning qadimiy shaharlari bilan tanishishni istagan turistlar uchun yangi mehmonxonalar va dam olish maskanlari barpo etilmoqda. Bu esa turizm sohasida qo'shma loyihalarning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Shuningdek, Ozarbayjon va Qozog'iston o'rtasida xalqaro ko'rgazmalar tashkil etish orqali turizm infratuzilmasini rivojlantirish maqsad qilib qo'yilgan. ISESCO kabi xalqaro tashkilotlarning ishtiroki bilan turizm sohasidagi infratuzilmaviy loyihalarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish bo'yicha bir qator muhim dasturlar amalga oshirilmoqda.

Turkiy davlatlar o'rtasidagi turizm sohasidagi xalqaro hamkorlik yanada kengayib, yangi turistik yo'nalishlar ochilishiga xizmat qilmoqda. O'zaro qo'shma loyihalar, xalqaro anjumanlar va turizm ko'rgazmalari turkiy davlatlarning turistik salohiyatini xalqaro miqyosda targ'ib qilishda muhim o'rin tutmoqda. Masalan, O'zbekistonda Samarqand va Buxorodagi qadimiy yodgorliklar, Qirg'izistondagi Issiqko'l, Qozog'istondagi Chimbulak kabi turistik maskanlar nafaqat turkiy davlatlar, balki butun dunyo sayyohlari uchun katta qiziqish uyg'otmoqda. Yangi turistik yo'nalishlarni rivojlantirish orqali turkiy davlatlar o'z turistik imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Shu ma'noda ekologik turizm, sog'lomlashtirish turizmi va tarixiy yodgorliklar asosidagi turizmning rivojlanishi diqqatga sazovor. Bu yo'nalishlar orqali davlatlar o'rtasidagi hamkorlik yanada mustahkamlanadi va umumiy turistik dasturlar tashkil etiladi.

Ekologik turizm (ekoturizm) turkiy davlatlarda so'nggi yillarda katta qiziqish uyg'otayotgan yo'nalishlardan biridir. Ushbu turizm shakli tabiiy muhitni asrash va unga zarar yetkazmaslik orqali sayohatchilarga yangi imkoniyatlar yaratadi. Qirg'izistondagi tog'li hududlar, Qozog'istondagi sayohatlar va O'zbekistonning tabiiy zaxiralari ekologik turizm uchun muhim yo'nalish hisoblanadi. O'zbekistonning Buxoro viloyatida joylashgan Ekologik turizm markazlari sayohatchilarga milliy qadriyatlar va ekologik turizmning mohiyatini o'rganish imkonini beradi. Shuningdek, Turkiyaning Kapadokiya hududidagi ekoturizm, Ozarbayjondagi Qobustan yodgorliklari kabi maskanlar sayohatchilar uchun jozibadorligi bilan ajralib turadi.[3] Ekoturizm orqali turkiy davlatlar tabiatini himoya qilishga qaratilgan sa'y-harakatlar ham yanada rivojlanmoqda.

Turkiy davlatlarning turizm sohasida xalqaro miqyosda hamkorlik qilishga bo'lgan intilishlari turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Turk Kengashi (Turkic Council) doirasida o'tkazilayotgan xalqaro tadbirlar turizm sohasidagi hamkorlikni mustahkamlamoqda. Bu yo'nalishda turizm bilan bog'liq yangi texnologiyalarning joriy qilinishi, turistik axborot tizimlarining rivojlanishi va onlayn rezervatsiya tizimlarining kengaytirilishi ham e'tiborga loyiqdir. Kelajakda turkiy davlatlar o'rtasida qo'shma turistik dasturlar orqali yangi yo'nalishlar, innovatsion xizmatlar va yangi infratuzilmalar yaratilishi kutilmoqda. Bu esa nafaqat turizm sohasini yanada rivojlantiradi, balki davlatlar o'rtasidagi madaniy va iqtisodiy aloqalarni yanada kuchaytiradi. O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkiya va Ozarbayjon o'rtasidagi turistik hamkorlik kelajakda yanada kengayishi mumkin.

Turkiy davlatlar o'rtasidagi turizm sohasidagi hamkorlik nafaqat iqtisodiy rivojlanish uchun, balki madaniy almashuv va xalqaro do'stlik rishtalarini mustahkamlash uchun muhimdir. Ushbu maqolada turizmning iqtisodiy hamkorlikdagi o'rni, madaniy meros va turizm almashinuvi, infratuzilmani rivojlantirish hamda xalqaro hamkorlikning turizmga tutgan o'rni batafsil yoritildi. Turizm sohasida qo'shma loyihalar orqali yangi imkoniyatlar yaratilmoqda va turkiy davlatlar o'rtasidagi turistik salohiyat kelgusida yanada rivojlanishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. ISESCO – Turizm Sohasidagi Xalqaro Hamkorlik. Rabot: ISESCO, 2021. – 210 p.
2. Jahon Sayyohlik Tashkiloti (UNWTO) – Turizmning global iqtisodiy ahamiyati. Madrid: UNWTO, 2020. – 150 p.
3. Turizm va Turkiy Dunyo: Madaniyat va Iqtisodiyot. Baku: Turkiy Dastur, 2021. – 180 p.
4. Turizmni Rivojlantirishda Turkiy Dunyoning O'rni. Bishkek: Turkiy Hamkorlik Instituti, 2020. – 160 p.
5. Turk Kengashi Anjumanlari – Turizm Infratuzilmasini Rivojlantirish. Istanbul: Turk Kengashi, 2019. – 120 p.

6. Turkiy Dunyo: Turizm Prizmasi Orqali Hamkorlik. Ankara: Turkiy Kengash, 2022. – 230 p.
7. Turkiy Dunyo: Turizm, Yashash Tarzi va Hamkorlik. Almaty: Turkiy Kengash Hamkorligi, 2023. – 200 p.
8. UNESCO Jahon Merosi Ro'yxatiga Kiritilgan Yodgorliklar – Madaniy Meros va Turizm. Parij: UNESCO, 2018. – 180 p.

UO'K 378

OLIY TA'LIM MUASSASALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI BOSHQARISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

N.K. Ibragimov, o'qituvchi, TATU Farg'ona filiali, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada davlatning barqaror rivojlanishini ta'minlash kontekstida hududiy oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish o'rganib chiqilgan. Hududiy oliy ta'lim muassasalarining barqaror rivojlanishga hal qiluvchi ta'siri shundaki, ta'lim barqaror rivojlanish paradigmasining mohiyatini tushunish va insoniyatning iqtisodiy rivojlanish hamda atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarini hal qilish imkoniyatlarini kengaytirish kaliti ekanligini isboti ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, boshqarish, barqaror rivojlanish, raqobatbardoshlik, paradigma.

Аннотация. В статье изучены механизмы совершенствования управления конкурентоспособностью региональных высших учебных заведений в контексте обеспечения устойчивого развития государства. Решающее влияние региональных высших учебных заведений на устойчивое развитие заключается в том, что образование является ключом к пониманию сущности парадигмы устойчивого развития, а также расширяет возможности человечества в решении вопросов экономического развития и охраны окружающей среды, что было доказано в статье.

Ключевые слова: высшее образование, менеджмент, устойчивое развитие, конкурентоспособность, парадигма.

Abstract. The article examines the mechanisms for improving the management of the competitiveness of regional higher education institutions in the context of ensuring the sustainable development of the state. The decisive influence of regional higher education institutions on sustainable development lies in the fact that education is the key to understanding the essence of the sustainable development paradigm and expands humanity's opportunities in addressing issues of economic development and environmental protection, as demonstrated in the article.

Keywords: higher education, management, sustainable development, competitiveness, paradigm.

Kirish. Oliy ta'lim jamiyat taraqqiyotida, insoniyat oldida turgan muammolarni hal etishda muhim rol o'ynaydi. Bu oliy ta'lim muassasalari tomonidan bajariladigan vazifalarning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatdi. Ilgari uning roli asosan yoshlarni kasbiy tayyorlash, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, samarali boshqaruv tizimini shakllantirish kabi tor pragmatik vazifalar bilan cheklangan bo'lsa, hozirda esa barcha sa'y-harakatlar talabalarni ijodiy fikrlashga o'rgatishga, zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va ekologik muammolarni inobatga olgan holda innovatsion loyihalar ishlab chiqishda ishtirok etishlariga yo'naltirilgan. Shu orqali ular barqaror rivojlanish konsepsiyasini qo'llab-quvvatlashga hissa qo'shmoqdalar.

Barqaror rivojlanishning 17 ta maqsadi orasida "Barqaror rivojlanish maqsadlari – BRM" (2030 kun tartibi) doirasida ta'lim to'rtinchi maqsad sifatida belgilangan bo'lib, u barcha uchun keng qamrovli, teng va sifatli ta'limni ta'minlash hamda butun hayot davomida o'qishni rag'batlantirishdan iborat. [1]

Ko'plab tabiiy resurslarning qayta tiklanmasligi, ekologik falokatlarining real tahdidlari hamda buning natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni inobatga olgan holda, barqaror rivojlanishni ta'minlash doirasidagi ta'lim hozirgi va kelajak avlodlar uchun tinch, erkin va qulay muhitni shakllantirishga yo'naltirilishi lozim.

Ta'lim sohasi ijtimoiy-iqtisodiy tizimda juda muhim o'rin tutadi va jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanishi hamda globallashtirish sharoitida raqobatbardoshligini ta'minlashning

strategik resursi hisoblanadi. Bugungi kunda ta'limning asosiy vazifasi insonlarni tashqi muhit omillarining doimiy va tez o'zgarib borayotgan sharoitida hayot kechirishga tayyorlashdan iborat. Bu insonning malaka va bilim darajasini oshirish, shuningdek, uni jamiyat, iqtisodiyot va boshqa hayot sohalaridagi zamonaviy talablarga moslashish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi uzluksiz jarayondir. Jamiyat taraqqiyoti va barqaror rivojlanishni ta'minlash doirasida ta'limning bunday yangi tushunchasi boshqaruv, tashkiliy, moliyaviy va boshqa raqobatbardoshlik masalalarida tub o'zgarishlarni talab etadi. Raqobatbardoshlik rivojlangan iqtisodiyotning asosiy tushunchalaridan biridir. Oliy ta'lim muassasalari talabalari tomonidan egallangan bilim, tajriba, kasbiy kompetensiyalar, rivojlangan ko'nikma va malakalar iqtisodiyotning muhim resursi va kapitaliga aylanishi lozim. Bu esa ta'limni intellektual salohiyatning asosiy elementi sifatida qarashga imkon beradi. Oliy ta'lim sifatini ta'minlash davlatning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligining kafolati hisoblanadi. [2]

Maqolaning maqsadi davlatning barqaror rivojlanishini ta'minlash doirasida oliy ta'limning raqobatbardoshligini o'rganishdan iborat.

Qo'yilgan maqsadga erishish uchun muallif quyidagi vazifalarni belgiladi: oliy ta'lim tizimining raqobatbardoshlik darajalarini aniqlash va ularning o'zaro bog'liqligini belgilash; oliy ta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatkichlari dinamikasini o'rganish; oliy ta'lim tizimining asosiy tarkibiy qismlari hamda uning ichki va tashqi muhit elementlarini aniqlash; barqaror rivojlanishni ta'minlash doirasida oliy ta'limning raqobatbardoshligini oshiruvchi omillarni belgilash.

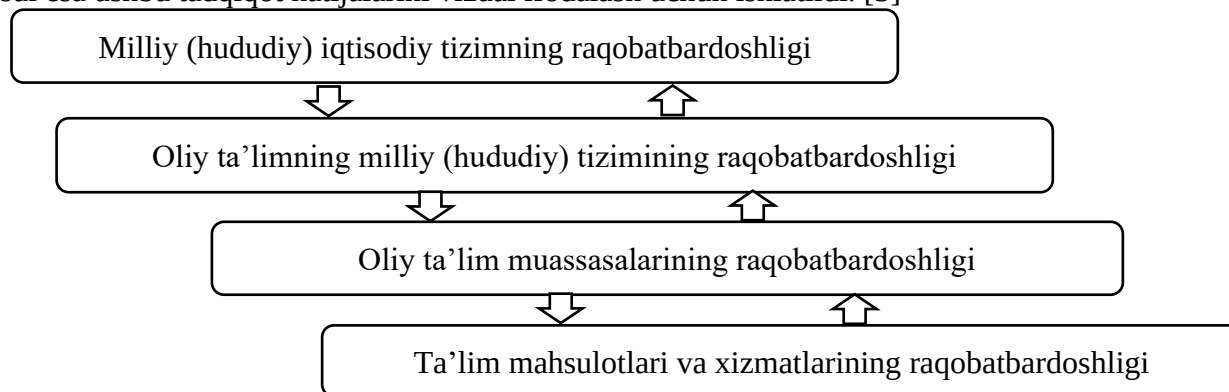
Adabiyotlar tahlili. Oliy ta'limning raqobatbardoshligi va uning mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlashdagi roli nihoyatda dolzarb tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi. Olimlar (Cosmulese C. G. va boshq., 2019) Yevropa Ittifoqi davlatlarining ta'lim tizimiga raqamli inqilobning ta'sirini o'rganishgan. Ilmiy tadqiqotda (Djakona A. va boshq., 2021) Latviya va Ukraina misolida axborot iqtisodiyoti rivojlanishining ta'limiy dominantasi tahlil qilinadi. Olimlar (Djakona A. va boshq., 2020) o'z tadqiqotlarini oliy ta'limning raqamli iqtisodiyotga moslashish jarayonlarini o'rganishga bag'ishlaganlar. Tadqiqotchilarning (Elmassah S. va boshq., 2022) maqolasi esa barqaror rivojlanishda oliy ta'limning rolini shakllantirishni misollar tahliliga asosanib o'rganishga qaratilgan.

Griebeler J.S. va boshqalar (2022) tomonidan yozilgan maqola mualliflari Barqaror rivojlanish maqsadlari oliy ta'lim muassasalari uchun ko'rsatkichlarni ishlab chiqish asosini tashkil etishini ta'kidlaydilar. Grosu V. va boshqalar (2021) ish doirasida oliy ta'limning barqaror rivojlanishga ta'sirining investitsion jihatlarini tahlil qilingan. Kholiavko N. (2021, 2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar amaliy ahamiyatga ega bo'lib, unda mualliflar universitetlarning raqamli iqtisodiyot sharoitlariga moslashuvchanligini oshirishning ustuvor yo'nalishlarini va ularning raqamli iqtisodiyot rivojlanishidagi rolini tahlil qilganlar. Lazarov A. S. va boshqalar (2022) maqolasining mualliflari Rumuniya oliy ta'lim muassasalarida barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida ta'lim masalasini ko'rib chiqadilar. Zhavoronok A. va boshqalar (2021) maqolasining asosiy vazifasi to'rt tomonlama spiral konsepsiyasiga asoslangan oliy ta'limni moliyalashtirishning integratsiyalashgan modelini o'rganishdan iborat. Casanovas M. va boshqalar (2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotda faol ta'lim metodologiyasidan foydalanish orqali barqaror rivojlanish kompetensiyalarini shakllantirish bo'yicha eng yaxshi amaliyotlar tahlil qilingan.

Ko'plab nashrlarga qaramasdan, davlatning barqaror rivojlanishini ta'minlash doirasida oliy ta'limning raqobatbardoshligi bilan bog'liq ilmiy masalalar va amaliy jihatlar yanada chuqur tadqiqot, tahlil va asoslashni talab etadi.

Metodik yondashuv. Tadqiqotda nazariy va metodologik asoslar, birinchidan, ilmiy bilishning dialektik usuli, ikkinchidan, raqobat nazariyasining fundamental qoidalaridan iborat. Maqolani yozishda muallif tadqiqot usullarining majmuasidan foydalandi, jumladan, tahlil va sintez usullari – barqaror rivojlanishning to'rtinchi maqsadini amalga oshirishning ahamiyatini tushunish uchun, bu maqsad arzon va sifatli ta'limni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, xususan, oliy ta'lim sifatini oshirish va uni ilmiy-innovatsion faoliyat bilan barqaror bog'lashni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bu maqsad boshqa barqaror rivojlanish maqsadlari qatorida bugungi kunda insoniyat uchun muhim vazifa hisoblanadi. Induksiya va deduksiya usullari – “oliy ta'limning raqobatbardoshligi” kategoriyasining

mohiyatini sharhlash, uni tushunish yondashuvlarini ajratib ko'rsatish va oliy ta'lim tizimidagi raqobatbardoshlik darajalarini aniqlash hamda ularning o'zaro bog'liqligini belgilash uchun qo'llanildi. Tizimli yondashuv – oliy ta'lim tizimi komponentlarini, uning ichki va tashqi muhitini va oliy ta'limning raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash uchun ishlatildi. Mantiqiy umumlashtirish – raqobatbardoshlik tushunchasiga yondashuvlarni o'rganishda qo'llanildi. Statistika tahlili – oliy ta'lim muassasalarining rivojlanish tendensiyalarini tadqiq qilishda ishlatildi. Abstrakt-mantiqiy yondashuv – mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlash kontekstida oliy ta'limning raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha xulosa va takliflarni shakllantirish uchun qo'llanildi. Grafik usul esa ushbu tadqiqot natijalarini vizual ifodalash uchun ishlatildi. [3]

1-rasm. Oliy ta'lim tizimida raqobatbardoshlik darajalari o'rtasidagi bog'liqlik

Manba: muallif tomonidan tizimlashtirilgan

Natija. Raqobatbardoshlik nazariyasining klassik pozitsiyasiga (Porter M. va boshq., 2009) ko'ra, raqobatbardoshlik – bu korxona, firma yoki kompaniya, faoliyat sohasi yoki mamlakatning raqobat ustunliklarini anglatadi va ular global darajadan mahalliy darajagacha bo'lgan turli omillar hisobga olingan holda shakllanadi. Ilmiy manbalarni tadqiq qilish natijasida oliy ta'limning raqobatbardoshligini tushunishning quyidagi yondashuvlari aniqlangan: birinchidan, inson kapitali va ijtimoiy kapital nazariyalari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan umumiy raqobat ustunliklari nazariyasini aniqlash; ikkinchidan, murakkab xususiyatga ega bo'lib, samaradorlik, sifat, ijtimoiy mas'uliyat va majburiyatlar, shuningdek, iste'molchilar, shaxslar, kompaniyalar va jamiyatning umumiy ehtiyojlari kabi tushunchalar bilan uzviy bog'liq; uchinchidan, ko'plab turli omillarning ta'sirini hisobga olgan holda, oliy ta'lim doimiy ravishda o'zgarib boradi, shuning uchun uning raqobatbardoshligi milliy iqtisodiy tizimning raqobatbardoshligi va oliy ta'lim muassasalari hamda ularning mahsulot va xizmatlari kabi ta'lim tizimining asosiy elementlari bilan o'zaro bog'liqlikda o'rganilishi lozim. (1-rasm).

Xulosa. Barqaror rivojlanish tamoyillariga rioya qilish insoniyatning mavjud muammolarini, xulq-atvori va kundalik hayotini hal qilishning yangi yondashuvlarini izlashni, tabiiy resurslarga bo'lgan munosabatni qayta ko'rib chiqishni, ularni saqlash va ulardan foydalanishni talab qiladi. Barqaror rivojlanish zamonaviy globalizatsiya sharoitida jahon sivilizatsiyasining muammolariga javob beradi. Barqaror rivojlanish tamoyillariga rioya qilish ishlab chiqarish kuchlarini qayta ishlab chiqarish jarayonini muvofiqlashtirishni, tobora ortib borayotgan ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishni va atrof-muhitni ehtiyotkorlik bilan saqlash sharoitida amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Oliy ta'limning raqobatbardoshligi milliy iqtisodiy tizimning raqobatbardoshligi va ta'lim tizimining asosiy elementlari – oliy ta'lim muassasalari hamda ularning mahsulot va xizmatlari raqobatbardoshligi bilan o'zaro bog'liq holda o'rganilishi lozimligi tadqiq qilingan. Ta'limning barqaror rivojlanishga hal qiluvchi ta'siri shundaki, u barqaror rivojlanish paradigmasining mohiyatini tushunish va insoniyatning iqtisodiy rivojlanish hamda atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarini hal qilish imkoniyatlarini kengaytirish kaliti hisoblanadi. Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish jamiyatning har bir a'zosi ishtirok etgan taqdirdagina mumkin. Ta'lim jarayoni mavjud global ekologik tahdidlar, xo'jalik yurituvchi subyektlarning vayronkor ishlab chiqarish faoliyati natijasida yuzaga keladigan muammolar haqida hammani xabardor qilish, ularni bartaraf etish va global ekologik o'zgarishlarning oldini olish imkoniyatlariga e'tibor qaratish, shuningdek,

har bir insonning qadriyatlarini va kundalik xulq-atvorini barqaror rivojlanish tamoyillariga muvofiq qayta ko'rib chiqish imkonini beradi. [4]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shaposhnykov, K., Shaposhnykova, I., Tanashchuk, K., Filippov, V., Hrytsku, V., & Demkiv, Y. (2022). Competitiveness of the higher education in the context of ensuring sustainable development of the state. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 44(3), 280–287. <https://doi.org/10.15544/mts.2022.29>
2. Ibragimov Navro'zbek Kimsanbayevich. Hududiy oliy ta'lim muassasalarida raqobat ustunligini ta'minlashning diagnostik tahlil qilish uchun dasturiy ta'minot. *Al-farg'oniy avlodlari*, 1(4), (25.12.2024). 406–413. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14555467>
3. N.K.Ibragimov. “Hududiy oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini boshqarish strategiyalarini takomillashtirishda mexanizm va modellardan foydalanish istiqbollari”. “Yangi O'zbekiston iqtisodiyoti” — ilmiy amaliy jurnal. №-2(4) 2024. 142-149 b. <https://journal.econuu.uz/>
4. Ибрагимов Н.К., Сотволдиев Х.И., Уринбаева Д.Х. Подходы к процессам управления конкурентоспособностью в высших учебных заведениях и методика ее оценки. Устойчивое развитие (ESG): финансы, экономика, управление: материалы V Национальной науч.-практ. конф. с межд. участ.(Санкт-Петербург, 17-18 октября 2024 г.) / Под науч. ред. Е.А. Синцовой и др.; С.-Петерб. ун-т технол. упр. и экон. – СПб.: Астерион, 2024. – 469 с. — [https://asterion.ru/db/temp/Ustoichivoe_razvitiye_\(ESG\)_2024.pdf](https://asterion.ru/db/temp/Ustoichivoe_razvitiye_(ESG)_2024.pdf)

UO'K 658:330.1(075)

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Sh.D.Ismoilov, PhD, dots.v.b., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
ORCID:0009-0003-0631-2697

Annotatsiya. Kichik biznesning mamlakat iqtisodiy rivojlanishidagi o'rni va soha taraqqiyotidagi mavjud muammolarni aniqlash, sohaning rivojlanish qonuniyatlarini nazariy jihatdan o'rganish talab etiladi. Iqtisodiy adabiyotlarda kichik biznes va tadbirkorlik to'g'risida bildirilgan fikrlar umumiy holda tahlil etiladigan bo'lsa, biznes va tadbirkorlik tushunchalari bir-biri bilan uzviy bog'langan, turli xildagi ijtimoiy-iqtisodiy asoslar va tamoyillarga ega bo'lgan iqtisodiy kategoriyalardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash, raqobat muhitini kengaytirish, mavjud muammolarni aniqlash, kichik biznes va tadbirkorlik, daromad olishi.

Аннотация. Необходимо выявить роль малого бизнеса в экономическом развитии страны и существующие проблемы в развитии сектора, а также теоретически изучить закономерности развития сектора. Если проанализировать в общем плане высказанные в экономической литературе взгляды на малый бизнес и предпринимательство, то понятия «бизнес» и «предпринимательство» рассматриваются как одна из экономических категорий, неразрывно связанных друг с другом и имеющих различные социально-экономические основы и принципы.

Ключевые слова: малый бизнес, развитие частного предпринимательства, обеспечение занятости населения, расширение конкурентной среды, выявление существующих проблем, малый бизнес и предпринимательство, получение доходов.

Abstract. It is necessary to identify the role of small business in the economic development of the country and the existing problems in the development of the sector, to theoretically study the laws of development of the sector. If the opinions expressed in the economic literature about small business and entrepreneurship are analyzed in general terms, the concepts of business and entrepreneurship are considered one of the economic categories that are inextricably linked to each other and have various socio-economic foundations and principles.

Keywords: small business, development of private entrepreneurship, ensuring employment of the population, expanding the competitive environment, identifying existing problems, small business and entrepreneurship, income generation.

Kirish: Bugungi kunda jahonda iqtisodiyotni innovatsion negizga ko'chirish va undagi tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishga qaratilgan islohotlarning samaradorligini ta'minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ahamiyati katta. Milliy iqtisodiyotda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, o'rta mulkdorlar tabaqasini shakllantirish, aholi bandligini ta'minlash, bozorni turli-tuman tovar va xizmatlar bilan to'ldirish, sifat mezonlarini ta'minlaydigan raqobat muhitini kengaytirish, pirovardida ularning daromadlari va yalpi ichki mahsulotdagi ulushini oshirish kabi ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal etishga qaratilgan.

Rivojlanayotgan davlatlarda (Singapur, Koreya Respublikasi, Hindiston, Malayziya) inqirozdan chiqishning asosiy omillaridan biri sifatida korxonalarni raqamlashtirish jarayonlariga samarali jalb qilish uchun shart-sharoitlarni shakllantirish hamda milliy tadbirkorlik tizimiga innovatsiyalarni samarali joriy etish orqali raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilmoqda". Shuningdek, tadbirkorlik raqobatbardoshligini boshqarishni takomillashtirish orqali iqtisodiyotda tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish mamlakatni jahon xo'jalik tizimiga integratsiyalashuvini ta'minlaydi.

Jahonda tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini boshqarishda zamonaviy modellari innovatsion va investitsion faoliyatni faollashtirishni boshqarish, mamlakatni va milliy korxonalarini tashqi muhitga doimiy moslashtirish va moddiy, mehnat, intellektual va moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishni boshqarish bo'yicha ko'p funksional va murakkab o'zaro tizimni rivojlantirishga qaratilgan qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Bu borada birinchi navbatda ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish samaradorligi, moliyaviy faoliyatning muvaffaqiyati, mahsulotlarning raqobatbardoshligi va ularning sifati va savdo faoliyati samaradorligi oshirishga qaratilsa-da, zamonaviy tendensiya sifatida raqamli iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni boshqarishning ekotizimini hamda tashkiliy mexanizmni yaratish va takomillashtirish bilan bog'liq muammolar doirasida ilmiy-tadqiqotlar olib borilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Tadbirkorlik ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sanalib, u o'z ichiga ijtimoiy munosabatlarni qamrab olgan. Unda huquqiy, ruhiy, tashkiliy, iqtisodiy va tarixiy tomonlar mavjud. Mazmuni va mohiyat jihatdan esa barcha uchun unumli faoliyatni anglatadi [1].

Tadbirkorlikning rivojlanishida nazariy yondashuvlarni M.Boltaboyev rahbarligida bir qator mualliflar klassik olimlarning Adam Smit, Richard Kantilyon, Jon Batist Sey, Jon Beyts Klark, Y.Shumpeter va G.Pinsho fikrlarini batafsil yoritganlar. Demak, XVIII asrda iqtisodchi Richard Kantilyon (1680-1734) "Umumiy savdo tabiati yuzasidan insho" (Essay on the Nature of Trade in General) nomli kitobida qo'llagan edi. Richard Kantilyonning fikricha, tadbirkor – risk (xavf-xatar) sharoitida faoliyat yurituvchi shaxs. Shunga ko'ra tadbirkor yer va mehnat omiliga iqtisodiy farovonlikni belgilab beruvchi boyliklar sifatida qaragan [2].

So'ng, iqtisodchisi Jon Batist Sey (1767-1832) "Siyosiy iqtisod traktati" kitobida tadbirkorlik faoliyatidagi ishlab chiqarish omillarini ko'rsatib o'tgan, unga yer, kapital va mehnat kiritilgan. Jon Batist Seyning ta'kidlashicha, tadbirkor daromadi mehnat, ishlab chiqarishni tashkil qilish, mahsulotni sotish jarayonida paydo bo'ladigan foydali inoyatdir. Tadbirkor ma'lum bir riskka borib, muayyan mahsulotni ishlab chiqarishi natijasiga bunga erishadi.

Ingliz iqtisodchi olimlari Adam Smit (1723-1790) va David Rikardo (1772-1823) tomonidan olg'a surilgan asosiy fikr bu iqtisodiyotni o'z-o'zini tartibga soluvchi mexanizm sifatida ta'kidlanishidir. Iqtisodiyotni o'z-o'zini tartibga soluvchi mexanizmida ijodiy tadbirkorlikka joy ajratilmagan. Mehnat barcha tadbirkorlikning asosidir — keyinchalik klassik siyosiy iqtisod deb nomlangan ta'limotni yaratgan A.Smitning "Xalqlar boyliklarining mohiyati va sabablarini tadqiq etish" asaridan kelib chiqadigan xulosalardan biri. Mehnat barcha yaxshiliklarning yagona manbai, deb ta'kidlaydi A.Smit. Bu degani, mahsulot ishlab chiqarishga ma'lum miqdordagi mehnatni sarflagan shaxs ushbu mahsulotni yoki o'zi sotib olishi mumkin bo'lgan boshqa narsalarni erkin tasarruf etishning to'liq va ajralmas huquqiga ega bo'ladi. Biroq, ushbu imtiyozlar turli yo'llar bilan yo'q qilinishi mumkin. Tadbirkor ularni butunlay o'zining ehtiyojlari va qulayliklari uchun ishlatishi mumkin, shunda avvalgi mehnat tomonidan yaratilgan barcha qiymatlar yo'qoladi. Yoki yaratilgan ehtiyojning bir qismini zarur ehtiyojlarni qondirish uchun ishlatib, yana bir qismini ishlab chiqarishni

rivojlantirishga, tuproqni yaxshilashga, asbob-uskunalarni yaxshilashga, bino qurish yoki texnikani sotib olishga sarflashi mumkin. Bunda yaratilgan qiymat saqlanib qoladi, boylikka aylanadi, ya'ni kapitalashtiriladi.

A.Smit, bozor jamiyat sotib olishni xohlagan va kerakli miqdordagi tovarlarni ishlab chiqaradi deb hisoblaydi. A.Smit raqobat va daromad ishlariga davlatning aralashishiga qarshi bo'lib, o'z-o'ziga qo'yib berilgan bozor tizimi rivojlanadi va bunday tizimi bor xalqning boyligi ortaveradi, deb hisoblagan.

Amerikalik iqtisodchi Jon Beyts Klark (1847-1938)ning fikricha, ishlab chiqarishda doim to'rt omil ishtirok etadi: kapital; ishlab chiqarish vositalari va yer; tadbirkorlik faoliyati; ishchining mehnati.

Har bir omil ishlab chiqarishdan olinayotgan o'ziga xos foydani aks ettiradi, ya'ni kapitaldan kapital egasi qo'shimcha foiz oladi; yer renta beradi; tadbirkorlik faoliyati daromad keltiradi; ishchining mehnati uni maosh bilan ta'minlaydi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik tushunchasiga innovatsion yondashuvlarning nazariy-uslubiy tahlillari bilan belgilanadi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Demak, "tadbirkorlik" tushunchasining mohiyatini yoritib berishga xizmat qiluvchi iqtisodiy qarashlar evolyutsiyasi tahlili ushbu qarashlarni quyidagi ikki guruhga ajratish imkonini beradi. Birinchi guruh – tadbirkorlik subyekt tasarrufida mavjud resurslardan maksimal daromad olishga qaratilgan klassik tadbirkorlik (an'anaviy, eskirib qolgan). Tadbirkorlikning aynan klassik modelida ishlab chiqarishning o'sish konsepsiyasi shakllantiriladi, uning amaliyotga tatbiq etilishi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni talab etadi. Ikkinchi guruh – rivojlanishning yangi yo'llarini nazarda tutuvchi, innovatsiyalar yoki o'sish konsepsiyasi haqida fikr yuritishga imkon beruvchi innovatsion tadbirkorlikdir. Innovatsion tadbirkorlik butunlay innovatsiyaga asoslangan, shuning uchun bunday faoliyat natijasi yangi mahsulot yoki yangi texnologiyalar bo'lishi mumkin.

Kichik biznesning nazariy asoslarini rivojlanish evolyutsiyasi davrida iqtisodiy adabiyotlarda "tadbirkor", "biznesmen", "kichik biznes", "kichik tadbirkorlik", "kichik o'rta va yirik korxonalar" kabi iqtisodiy kategoriyalar talqin etila boshlandi. Kichik biznesning nazariy asoslari rivojlanib borgan sari iqtisodiy adabiyotlarda olimlar tomonidan mazkur kategoriyaga berilgan ta'riflar va nazariyalar ham bir-birini inkor etuvchi va o'zaro bog'liqlikdagi xususiyatlarga ega bo'lib bordi.

Qator mualliflar "kichik biznes", «kichik biznes va xususiy tadbirkorlik», "kichik tadbirkorlik" va «kichik korxonalar» kabi atamalardan ma'nodosh tushunchalar sifatida foydalanishadi. Chunki "biznes" tushunchaning ingliz tilidagi versiyasi bo'lib, daromad olish maqsadidagi faoliyatni anglatadi. "Tadbirkorlik" esa xuddi shunday talqinga ega rus tilidagi tushunchadir. Biznes deganda xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun o'zaro manfaatlar olish maqsadida tovarlar ishlab chiqarish, sotib olish yoki xizmatlar ko'rsatishga qaratilgan iqtisodiy faoliyat tushuniladi. Fikrimizcha, ushbu ta'rif tadbirkorlikning asosiy vazifasini, ya'ni foyda olish maqsadida tovar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish orqali aholi ehtiyojlarini qondirishni o'zida aks ettiradi.

Kichik biznes – bu insonlarning tadbirkorlik faoliyati natijasida nafaqat daromad olishi, balki ularning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishning qonun yo'li bilan man etilmagan, kichik korxonalar shaklida tashkil etilgan iqtisodiy xo'jalik yuritishning unumli faoliyat turidir.

Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish shart-sharoitlari va omillarini tadqiq etishga yo'naltirilgan qator ilmiy izlanishlarda innovatsion faoliyatga ustuvorlik berish bilan bog'liq ilmiy xulosalar muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, mazkur jarayonning nazariy-uslubiy jihatdan tadqiq etishda S.Jose va D.Mauricio ilmiy izlanishlari muhim o'rin egallaydi. Tadqiqot natijalari davomida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda texnologiyalarga ustuvorlik berish talab etiladi. Tadbirkorlik faoliyatida texnologik jarayonni muvofiqlashtirishning moliyaviy mexanizmi samaradorligini oshirishda startaplar tizimidan foydalanish taklif etiladi. A.Oosthuizen, J.Van Vuuren, M.Botha tadqiqotlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini innovatsion rivojlanish boshqaruv tizimining o'ni muhim xarakter kasb etadi. A.G.Kiryakov, V.A.Maksimov tadqiqotlarida zamonaviy ilm-fan yutuqlari innovatsion tadbirkorlik kichik biznesni rivojlantirishning yangi usuli sifatida

muhokama qilinadi. T.N. Kosheleva ilmiy izlanishlarida biznes sohasida innovatsion jarayonlarning o'zni iqtisodiy jihatdan baholanadi.

1- jadval

Milliy iqtisodiyotda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning innovatsion rivojlanishiga ilmiy yondashuvlar transformatsiyasi

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi Tadbirkorlik iqtisodiy kategoriya bo'lib, iqtisodiy xulq-atvor, u tavakkalchilik bilan bog'liq faoliyat turidir. (Richard Kantilon)	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning innovatsion rivojlanishi Tadbirkorlik qiymatga ega bo'lgan yangi narsani yaratish jarayoni bo'lib, tadbirkor tavakkalchilikni zimmasiga oluvchidir. (R.Xizrich)
Tadbirkorlik foyda olish maqsadidagi iqtisodiy tavakkalchilikdir, ishlab chiqarishni rejalashtirish, tashkil qilish va natijalarini tasarruf etish jarayonidir. (Adam Smit)	Tadbirkorlik innovatsiyani boshqarish jarayoni, tadbirkor bor imkoniyatidan maksimal foydalanuvchi shaxs, ular innovatsiya yordamida yangi xizmatlar va biznes turini yaratadi. (P. Druker)
Tadbirkorlik ishlab chiqarish jarayonida boshqalar faoliyatini tashkil etishdir. (J.B.Sey)	Tadbirkorlik yaratuvchanlik, yangilikni izlash demakdir. Tadbirkorlik qobiliyati innovatsiya iqtisodiy tizim rivojiga ta'sir etuvchi muhim omil. (Y. Shumpeter)
Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish shart-sharoitlari va omillari orasida innovatsion faoliyatga ustuvorlik berish. (S.Jose, D.Maurisio)	Zamonaviy ilm-fan yutuqlari, innovatsion tadbirkorlik – kichik biznesni innovatsion rivojlantirishning yangi usuli. (A.G.Kiryakov, V.A.Maksimov)
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining innovatsion rivojlanishida boshqaruv tizimining o'zni muhim ahamiyatga ega. (A.Oosthuizen, J.Van Vuuren, M.Botha)	Tadbirkorlikni rivojlantirishning axborot oqimi va innovatsion asoslari o'rtasida integral aloqadorlik mavjud. (E.A.Gasanov)
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning tarmoq jihatidan ixtisoslashuv jarayonlari samaradorligini oshirish innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini kengaytirish bilan bog'liq. (Q.B.Sharipov, A.B. Qurbonov, I.A.Bakiyeva)	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining kelajakdagi innovatsion modellarini shakllantirish strategiyasiga ustuvorlik berish. (T.T.Jo'raev, R.A.Kalandarov)
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida ish bilan bandlikning zamonaviy innovatsion shakllarini rivojlantirish. (G.K.Abduraxmonova)	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni innovatsion rivojlantirishda biznes muhit, marketing va klasterlarning ahamiyati (Sh.Sh.Boltayev, A.A.Raxmatov)
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini innovatsion boshqaruv tamoyillarida asosiy ustuvorlik mahsulotlar assortimenti, ishlab chiqarishni rivojlantirishning strategik imkoniyatlari va kengaytirish rejasi bilan bog'liq. (A.Abdullayev, Q.Muftaydinov, X.Aybeshov)	Tadbirkorlik xo'jalik yuritish usuli sifatida tadbirkorlikning tashkilotchilik xususiyatlari bilan bog'liq holda korxonaga yangiliklarni joriy etish orqali ishlab chiqarish omillarining o'zaro maqbul kombinatsiyasini qo'llash yordamida yuqori daromadga ega bo'lish maqsadida tashabbusli innovatsion faoliyat turidir. (Muallif ta'rifi)

Makroiqtisodiy darajada innovatsion muhitni shakllantirishda kichik innovatsion korxonalar innovatsiyalarni tashkil etish va innovatsion jarayonlar samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi. E.A.Gasanov innovatsion tadbirkorlikni shakllantirishning konseptual jihatlariga alohida e'tibor qaratib, tadbirkorlikni rivojlantirishning axborot oqimi va innovatsion asoslari o'rtasida integral aloqadorlikning mavjud ekanligi asoslab beradi.

Xulosa va takliflar. Tadbirkorlikda raqobatbardoshligini boshqarish uchun muhim bo'lgan ishbilarmonlik muhitini shakllantirish esa boshqariladigan jarayondir. Lekin boshqarish usullari ma'muriy yoki direktiv ko'rinishida bo'lishi mumkin emas. Ularning asosiy tadbirkorlik faoliyati subyektlariga ta'sir qiladigan choralardan emas, balki shunday subyektlarning tarkib topishi yo'lida qulay shart-sharoitlarni yaratish muhim o'rin tutishi hamda ishbilarmonlik muhitiga o'zaro muvofiq va mutanosib tarzda shakllangan hamda uyg'unlikda amal qiluvchi tarkibiy qismlarning majmui sifatida qarash maqsadga muvofiq.

O'zbekiston Respublikasida tarkibiy o'zgarishlarni va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish jarayonlarini davom ettirish, yuqori texnologiyalar sohasini yanada rivojlantirish vazifalaridan kelib

chiqqan holda, investitsiya siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida bizning fikrimizcha quyidagilarni amalga oshirish lozim bo'lmoqda:

Mamlakat eksport nufuzini keskin oshirishga yo'naltirilgan yangi texnologiyalarni rivojlantirish;

yuqori texnologiyalar sohasida investitsiyalar jalb etishning huquqiy-me'yoriy ta'minoti, uni rag'batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish;

yuqori texnologiyalar sohasida investitsiya faoliyatni majmuali qo'llab-quvvatlash, ishlab-chiqarishni rivojlantirish, raqobatbardoshlikni va ilm hajmli mahsulotlar eksportini oshirish;

axborot ta'minoti, ekspertiza, sertifikatlash va ishlanmalar harakati tizimi, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimidan tashkil topgan yuqori texnologiyalar sohasida innovatsion jarayon infratuzilmasini rivojlantirish;

ishlab chiqarish samaradorligiga va mahsulot raqobatbardoshligini ortishiga ta'sir ko'rsatuvchi kichik miqdordagi bazaviy texnologiyalarni tanlash orqali investitsion siyosatni istiqbolli yo'nalishlarini amalga oshirish.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni innovatsion yondashuvlar orqali rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki bozorning o'zgaruvchan talablariga moslashish va raqobatbardoshlikni oshirishga yordam beradi. Innovatsiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish kichik biznesning samaradorligini oshiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Bu jarayonni yanada samarali boshqarish uchun to'g'ri nazariy asoslar va uslubiy yondashuvlarni qo'llash muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон Фармони.
2. Абдуллаев Ё., Каримов Ф. Кичик бизнес ва тadbirkorlik asoslari. – Т.: Мехнат, 2010.
3. Абулқосимов Ҳ.П., Қулматов А.А. Ўзбекистонда кичик бизнес соҳасида оилавий тadbirkorlikнинг ўрни ва уни ривожлантириш йўллари. Монография. – Т.: Университет, 2015.
4. Абдурахмонова Г.К. Кичик бизнесда аҳолини муносиб меҳнат тамоиллари асосида иш билан таъминлашни такомиллаштириш, иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати, Т.: 2016 й.
5. www.gov.uz – Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали.

UO'K 595.324

TA'LIM XIZMATLARI BOZORINI XALQAROLASHTIRISH JARAYONING MOHIYATI VA ASOSIY YO'NALISHLARI

F.K.Ismoilova, mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. *Ushbu ilmiy maqolada ta'lim xizmatlari bozorida xalqarolashtirishning o'рни, yuqori sifatli ta'limni ahamiyati bayon etilgan. Ta'lim integratsiyasini o'qitish faoliyatiga bevosita ta'sirini ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, ta'lim muassasalari va o'qituvchilar darajasida xalqaro aloqalarni ta'minlashni asosiy vazifalarini va ularni amalga oshirish yo'llari bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim, o'qituvchi, fan dasturlari, o'quvchi, ehtiyoj, raqobat, sifat, almashinuv*

Аннотация. *В данной научной статье рассматривается роль интернационализации на рынке образовательных услуг и важность качественного образования. Продемонстрировано прямое влияние образовательной интеграции на педагогическую деятельность. Также обозначены основные задачи обеспечения международных связей на уровне образовательных учреждений и педагогов и пути их реализации.*

Ключевые слова: *образование, учитель, научные программы, студент, потребность, конкуренция, качество, обмен*

Abstract. *This scientific article describes the role of internationalization in the educational services market, the importance of high-quality education. The direct impact of educational integration on teaching activities is shown. Also, the main tasks of ensuring international relations at the level of educational institutions and teachers and ways to implement them are described.*

Keywords: *education, teacher, science programs, student, need, competition, quality, exchange*

Kirish. Dunyoda davom etayotgan globallashtirish sharoitida oliy ta'limni xalqarolashtirish iqtisodiyot uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xalqarolashtirish bu har bir oliy ta'lim muassasasining individual ehtiyojlari va manfaatlarini qondirish uchun moslashtirilgan o'zgarishlar jarayonini o'zida aks ettiradi.

Ta'limni xalqarolashtirish deganda ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning maqsadlari, funksiyalari va mexanizmlari xalqaro xususiyatga ega bo'lgan milliy, tarmoq va institutsional darajalarda sodir bo'ladigan jarayon yig'indisi tushuniladi. Bir tomondan, universitetda rivojlangan xalqarolashtirish ta'lim eksporti strategiyasi uchun fundamental asos bo'lib xizmat qiladi. Boshqa tomondan, ta'lim xizmatlari eksporti ta'lim tizimini xalqarolashtirishning harakatlantiruvchi mexanizmi hisoblanadi. Ta'lim eksporti "yumshoq kuch", davlat ta'siri vositasi sifatida ishlatiladi va ta'lim tashkilotlari uchun muhim daromad manbai bo'lib xizmat qiladi [1]. Binobarin, xalqarolashtirishning "barchaga mos keladigan" modeli mavjud emas. Ta'lim xizmatlari bozorini xalqarolashtirish strategiyasi umumiy rivojlanish strategiyasining asosiy elementlari va xalqaro ta'lim hamjamiyatida raqobatbardoshlikni ta'minlashning samarali vositalardan biri sanaladi.

Davlat uchun ta'lim xizmatlari bozorini xalqarolashtirish muhim ahamiyatga ega bo'lgan mamlakat taraqqiyotining elementidir, chunki u iqtisodiy rivojlanish uchun qo'shimcha imkoniyatlardan foydalanishga imkon beradi va foydalanishga yordam beradi. Oliy ta'lim muassasalarini xalqarolashtirish strategiyasi muassasa faoliyati va boshqaruvning barcha darajalarida sifatini oshirish, yuqori sifatli ta'lim va ilmiy-tadqiqot faoliyatini, ta'lim dasturlarini milliy va xalqaro mehnat bozorlarining zamonaviy talablariga muvofiqligini ta'minlash, ta'lim faoliyatining xalqaro raqobatbardoshligini oshirish hamda tadqiqot salohiyatini kuchaytirish va ta'lim xizmatlarining xalqaro bozorida uning jozibadorligini oshirish orqali erishiladi.

Ta'limni xalqarolashtirish o'z navbatida ichki va tashqi harakatchanlikni ham inobatga oladi. Ichki — bu o'z mamlakati chegaralaridan tashqariga chiqmasdan, ta'lim muassasalari xalqaro darajadagi maxsus dasturlarni ishlab chiqqanda, ta'lim sifat standartlari shakllanadi. Tashqi harakatchanlik — bu talabalar va o'qituvchilar almashinuvi. Ehtimol, bu oliy ta'limni birlashtirishning asosiy ko'rsatkichidir.

Mavzuning dolzarbligi. Oliy ta'limni xalqarolashtirishning asosiy yo'nalishlari xalqaro hamkorlikka, pedagogik kuch va resurslarni birlashtirishga, xalqaro tajriba orqali ta'limni takomillashtirishga, mehnat bozorida mutaxassislarning bandligini ta'minlashga, bitiruvchilarning o'z mamlakatidan tashqarida zarur bo'lgan fazilatlarini va bilimlarini rivojlantirishga qaratilgan. Shu o'rinda universitetlarda ta'lim dasturlari, o'quv darsliklari va dars jarayonlari sifatini xalqaro standartlarga mos ravishda oshirish, xalqaro miqyosda obro'-e'tibor va shunga mos ravishda raqobatlashish imkonini beradi. Shu munosabat bilan ko'pgina mamlakatlar oliy ta'limni xalqarolashtirishning turli usullari va shakllaridan foydalanadilar. Bugungi kunda oliy ta'limni xalqarolashtirishda keng qo'llaniladigan asosiy yo'nalishlar quyidagilardan iborat:

- xorijda universitetlarning filiallarini tashkil etish;
- xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish;
- talabalar va o'qituvchilarning akademik harakatchanligi;
- ta'lim muassasalari o'rtasidagi akademik va ilmiy hamkorlik xalqaro darajadagi tashkilotlar;
- ikki darajali dasturlar (masalan, ikki yillik o'qish).bir mamlakatda va ikkitasi boshqasida "2+2" yoki uch yillik o'qish hamda bir mamlakatda va bir yil boshqasida "3+1");
- universitetda ko'p tilli, ko'p madaniyatli va xalqaro muhitni yaratish.

Ta'limning integratsiyasi o'qitish faoliyatining barcha tarmoqlarini qamrab oladi. Bu ta'lim dasturlari va standartlari, sertifikatlashtirish tizimi va ta'lim sifatini nazorat qilish, o'qitish texnologiyalari va menejmentiga tegishli. Xalqarolashtirishni yetakchi davlatlar ta'lim siyosatining o'zi rivojlanishining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaraydilar. Shu jumladan, uni ishlab chiqishda juda keng tashqi va ichki omillar hisobga olinadi: milliy manfaatlar, kelajak uchun tahlil bilan jahon mehnat bozori, shuningdek o'zimizning ta'lim tizimimizning haqiqiy ehtiyojlari va imkoniyatlari. Natijada ta'lim jarayonini xalqarolashtirish ma'lum bir mamlakatlar hamda ularning ta'lim muassasalari faoliyatining barcha turlari va shakllarini birlashtiradi, shu bilan birga ta'lim

tizimlari, ta'lim muassasalari va o'qituvchilar darajasida xalqaro aloqalarni ta'minlashga va to'g'ri tashkil qilishni, tajriba almashinishni, mavjud dasturlardan unumli foydalanishni taqozo etadi.

Ta'limni xalqarolashtirishning ommaviyligi ko'plab integratsiya shakllari va ularni tuzish qobiliyatining paydo bo'lishiga olib keldi. Oliy ta'limning xalqarolashuvi o'qituvchilar harakatchanligining oshishi va chet elda o'qish imkoniyatlarining kengayishida yaqqol ko'rinib turibdi. XX — XXI asrlar oralig'ida 1 milliondan ortiq talabalar o'z mamlakatlaridan tashqarida tahsil olishgan. Xalqaro tadqiqot dasturlari, o'qituvchilar va talabalar almashinuvi shaklida oliy ta'limning baynalmilallashuvi madaniyatlararo ta'limni haqiqatga aylantiradi. Chet elda bo'lgan talabalar, o'qituvchilar, mutaxassislar o'qitishning mahalliy va xorijiy modellarini taqqoslash, madaniy va intellektual plastika, ikkinchisining hodisasini anglash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ular oliy o'quv yurtlarining kelajakdagi faoliyati uchun zarur bo'lgan chet el haqiqatlarini tushunishni o'rganadilar. Shu bilan birga, yurtimiz universitetlarida o'qish jarayonini faollashtirish va xalqarolashtirishga o'z takliflarini beradilar va rivojlantirishga o'z hissalarini qo'shadilar.

Har bir davlat o'zining iqtisodiy va siyosiy imkoniyatlaridan kelib chiqib, o'zining oliy ta'lim tizimining hajmi va geografik joylashuvi, tarixi va madaniyati, sifati va o'ziga xos xususiyatlarini, tilning dunyo qarashdagi rolini hisobga olgan holda oliy ta'limni xalqarolashtirish strategiyasini ishlab chiqishi muhim sanaladi.

Oliy ta'limning xalqarolashuvi, xususan, talabalarning harakatchanligi va universitetlarning transchegaraviy faoliyati xalqaro ta'lim bozorida xizmatlar ko'rsatishning bozor qiymati bilan bog'liq iqtisodiy foyda keltirishga yo'naltirilgan.

Zamonaviy sharoitda oliy ta'lim muassasalari faoliyati ilmiy-tadqiqot ishlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning tegishli ilmiy va tashkiliy darajada amalga oshirilishi eksport ta'lim salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta'lim xizmatlari bozorini baynalmilallashtirish strategiyasini tanlash nafaqat tashqi geosiyosiy omillar, balki, birinchi navbatda, milliy ijtimoiy-iqtisodiy va tarixiy sharoit, imkoniyatlar, resurslar va ustuvorliklar bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim xizmatlari bozorida xalqarolashtirish jarayoni yo'nalishlari tahlil va sintez, shakl va mazmun, induksiya va deduksiya kabi usullarda foydalanib ma'lumotlar to'planilgan va tahlil qilingan.

Tahlil va xulosa. Universitet nuqtai nazaridan, xalqarolashtirish jarayonida eng avvalo kadrlar tayyorlashdan byudjetdan tashqari mablag'larni ko'paytirish, professor-o'qituvchilarni ilmiy salohiyatini oshirish, ta'lim muassasasining nufuzini oshirish, ilmiy va ta'lim muhitida tajriba almashish, chet ellik talabalardan qo'shimcha daromad olish (turar joy, ovqatlanish, o'quv materiallari va boshqalar), jahon va milliy reytinglarda ko'rsatkichlarni yaxshilash, turli ilmiy ishlarni olib borish uchun keng imkoniyatlardan kengroq foydalanish muhim sanaladi.

Ta'lim xizmatlari bozorining xalqarolashtirishni jadallashtirishga va milliy ta'lim tizimining xalqaro maydonda yetakchi o'rin egallashiga quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Huquqiy va institutsional bazani takomillashtirish. Xalqaro standartlarga mos ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va akkreditatsiya jarayonlarini soddalashtirish. Xorijiy universitetlar bilan hamkorlikni rivojlantirish uchun imtiyozli sharoitlar yaratish.

Universitetlarning xalqaro raqobatbardoshligini oshirish. Oliy ta'lim muassasalarining xalqaro reytinglarda ishtirokini qo'llab-quvvatlash va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, xalqaro grantlar jalb qilish.

Xorijiy talabalarni jalb qilish strategiyasini ishlab chiqish. Ta'lim eksportini rag'batlantirish va xorijiy talabalar uchun maxsus grant va stipendiya dasturlarini yaratish.

Raqamli texnologiyalar va onlayn ta'lim imkoniyatlaridan foydalanish. Masofaviy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va ularni xalqaro bozorga olib chiqish. Sun'iy intellekt va innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish.

Akademik mobillikni rivojlantirish. Xalqaro almashinuv dasturlarini kengaytirish va ikki tomonlama diplom dasturlarini rivojlantirish. O'zbekistonda xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar va forumlar tashkil etish.

Oliy ta'limni xalqarolashtirishga muvofiqlashtirilgan yondashuvlarda asosan mamlakat taraqqiyotining siyosiy, madaniy va akademik maqsadlarini amalga oshirish talabalar va akademik

harakatchanlikni qo'llab-quvvatlash strategiyasi orqali amalga oshiriladi. Xalqarolashtirishda talabalarga stipendiyalar berish va akademik almashinuv dasturlarini, shuningdek, maqsadli dasturlarni amalga oshirish, sohada institutsional hamkorlikni yaratish muhim sanaladi. Ushbu yondashuvning asosiy prinsipi raqobat emas, balki xalqaro hamkorlikdir.

Ta'lim xizmatlari bozorining xalqarolashtirilishi ta'lim sifati va innovatsiyalarni rivojlantirishga, ilmiy hamkorlikni kengaytirishga va global mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. Mamlakatlar ushbu jarayonda ishtirok etish orqali o'zining ilmiy va iqtisodiy salohiyatini mustahkamlashi, xalqaro ta'lim maydonida o'z o'rnini mustahkamlashi mumkin. Shuning uchun, ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ефремова Л.И. Экспорт образования: глобальные тенденции будущего // Научно-практическая конференция «Экспорт российского образования: вызовы и достижения». М.: РУДН, 2021.
2. Eshboyev A.X. (2008). Bozor munosabatlariga o'tish davrida ta'lim tizimining milliy iqtisodiyotni rivojlantirishga ta'siri: i.f.n. dis. avtoreferati. –T.: -25 b.
3. Xasanova G. Oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishning mazmuni. Academic Research in Educational Sciences. 2021.
4. Usmonova R.M. (2011) Ta'lim xizmatlari bozorida iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish (oliy ta'lim misolida): i.f.n. ...dis. avtoreferati. –T.: -25 b.
5. Вахабов А., Имамов Э. (2007) Высшее образование в Центральной Азии. Задачи модернизации. –М.: -214 с.
6. Abulxanova Q.H., Raximova D.N., va boshqalar. Davlat xizmati personalni boshqarish. Toshkent: Akademiya, 2002.

UO'K 338.23

O'ZBEKISTONDA IQTISODIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA MUHIM IQTISODIY KO'RSATKICHLAR DINAMIKASI O'ZGARISH TENDENSIYALARI TAHLILI

U.J.Kazakov, texnik, "Patience progress" MCHJ, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlardagi riskni baholash bo'yicha indikatorlar aniqlangan hamda mahsulotga sof soliqlarning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushi dinamikasi va yalpi qo'shilgan qiymat tarkibining o'zgarish dinamikasi tahlili amalga oshirilgan

Kalit so'zlar: Iqtisodiy xavfsizlik, yalpi ichki mahsulot, makroiqtisodiy ko'rsatkichlardagi riskni baholash, sof soliq, qo'shilgan qiymat

Аннотация. В данной статье определены индикаторы оценки риска по важным макроэкономическим показателям в Республике Узбекистан и проведен анализ динамики доли чистых налогов на продукцию в ВВП и динамики изменения структуры валовой добавленной стоимости.

Ключевые слова: Экономическая безопасность, ВВП, оценка риска по макроэкономическим показателям, чистый налог, добавленная стоимость

Abstract. In this article, indicators for risk assessment in important macroeconomic indicators were identified in the Republic of Uzbekistan and an analysis of the dynamics of the share of net taxes on the product in gross domestic product and the dynamics of change in the composition of gross value added was carried out.

Keywords: Economic security, Gross Domestic Product, Risk Assessment in macroeconomic indicators, net tax, value added

Jahon hamjamiyatida sodir bo'layotgan turli iqtisodiy tebranishlar, globallashtirish jarayonini tezlashishi kuzatilayotgan bugungi kunda iqtisodiy xavfsizlik masalasini dolzarb muammolardan biri sifatida qaralishiga va ushbu muammoning ahamiyatini yanada oshishi sabab bo'lmoqda. Nazariy jihatdan olib qaraganda iqtisodiy xavfsizlikni har qanday xavfni mavjud emasligi ekanligi, xavfning mavjud bo'lishi subyektda salbiy ta'sir ko'rsatishini hisobga olgan holda [1] iqtisodiy xavfsizlikni namoyon bo'lish shakllari ya'ni barqarorlik va iqtisodiy risklarni [2] O'zbekiston Respublikasining

qator makroiqtisodiy ko'rsatkichlari asosida qarab chiqamiz. Mazkur tahlilni amalga oshirish 2002-2024 yillar ma'lumotlaridan foydalanildi. Ko'rsatkichlar qiymat ko'rinishida bo'lganligi uchun 2002 yilni bazis sifatida qabul qilinadi va barchasi o'zgarish narxlariga o'tkazilgan. Asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlardagi o'zgarishlar hamda riskni baholash uchun variatsion kenglik, o'rtacha kvadratik chetlanish va ikkala ko'rsatkichning farqi asosida topiladigan standart ko'rsatkichlardan foydalanildi (1-jadval).

1-jadval

Muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlardagi riskni baholash bo'yicha aniqlangan indikatorlar

	YaIM	Tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymati	Mahsulotlarga sof soliqlar	Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	Sanoat	qurilish	Xizmatlar
2024 yilda 2002 yilga nisbatan o'zgarish (marta)	3,9	3,9	3,4	3,0	3,1	10,3	4,6
Maksimal qiymat	12705,3	11245,6	1406,5	2960,9	1448,5	2012,3	5552,6
Minimal qiymat	3255,6	2848,0	407,6	978,5	462,4	196,2	1210,9
Variatsion kenglik	9449,7	8397,6	998,9	1982,4	986,1	1816,1	4341,7
O'rtacha kvadratik chetlanish	3039,1	2684,4	347,9	652,5	308,9	594,7	1369,8
Standart ko'rsatkich	3,1	3,1	2,9	3,0	3,2	3,1	3,2

Manba: muallif ishlanmasi

O'zbekistonda yalpi ichki mahsulot va uning tarkibiy tuzilishi bo'yicha amalga oshirilgan tahlillar asosida tadqiq qilinayotgan davrda barcha ko'rsatkichlarning yuqori sur'atdagi o'sishi ta'minlanganligi aniqlandi. Jumladan, YaIM barqaror o'sish sur'atiga ega bo'lgan va 3,9 barobarga oshirgan. Mazkur davrdagi maksimal o'sish sur'ati 9,5 (2009 yil) foizni minimal o'sish sur'ati esa 2,0 (2022 yil) foizni tashkil qilgan. Umumiy hisobda o'rtacha o'sish sur'ati 6,4 foizni tashkil qilgan.

Mamlakatda YaIM tarkini tahlil qilganda tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymati va mahsulotlarga sof soliqlarni o'zgarish dinamikasi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki soliq yukini o'zgarishi mamlakatdagi barcha makro va mikroiqtisodiy ko'rsatkichlarga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bundan tashqari mamlakat iqtisodiyotidagi taraqqiyot darajasi yalpi qo'shilgan qiymatning o'sishida namoyon bo'ladi.

Ayni holatni tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymatida ham kuzatish mumkin. Mamlakatda amalga oshirilayotgan byudjet soliq siyosati sababli mahsulotlarga sof soliqlar qiymatini 3,4 barobarga oshishi kuzatilgani holda o'rtacha o'sish sur'ati 5,8 foizni tashkil qilgan. O'rtacha o'sish sur'atini YaIM o'rtacha o'sish sur'atiga nisbatan past bo'lishi soliq yukidagi pasayishni ta'minlagan. Tabiiyki soliq yukini pasayishi tarmoqlarda mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirishga xizmat qiladi. Ammo shuni alohida ta'kidlash kerakki mahsulotlarga sof soliqlarning o'rganilayotgan davrdagi maksimal va minimal o'sish sur'atlari bir biridan katta miqdorga farq qilmoqda. Ya'ni maksimal o'sish sur'ati 12,6 foizni (2010), minimal qiymati esa -1,0 foizni (2024) tashkil qilgan. Uchala ko'rsatkich bo'yicha olingan tahlil natijalaridan ma'lum bo'lishicha ko'rsatkichlardagi o'sish sur'atining maksimal jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozidan oldingi davrga to'g'ri kelgan bo'lsa, minimal qiymatlari pandemiya davriga to'g'ri kelganligini kuzatish mumkin. Aynan 2010 yilda mahsulotlarga sof soliqlar o'sish sur'ati o'zining maksimal darajasiga etganligi aniqlandi.

Jadvalda keltirilgan miqdor ko'rinishidagi ko'rsatkichlarning barqaror o'sish sur'atlari ta'minlangani uchun ularning barchasida maksimal qiymat 2024 yilga, minimal qiymat 2002 yilga to'g'ri kelmoqda. Faqat 2024 yilda mahsulotlarga sof soliqlar o'sish sur'atini manfiy qiymatga ega bo'lganligi sababli maksimal qiymati 2023 yilga to'g'ri kelgan. Tahlil qilinayotgan ko'rsatkichlarning turli hajm va masshtabga ega bo'lganligi sababli ulardagi riskni baholash va qiyosiy tahlilini amalga oshirish uchun standart ko'rsatkich ishlab chiqildi. Ushbu ko'rsatkich variatsion kenglikni o'rtacha kvadratik chetlanishga bo'lish asosida aniqlangan. Aslini olganda o'rtacha kvadratik chetlanishni yuqori bo'lishi riskni ham yuqoriligidan dalolat beradi.

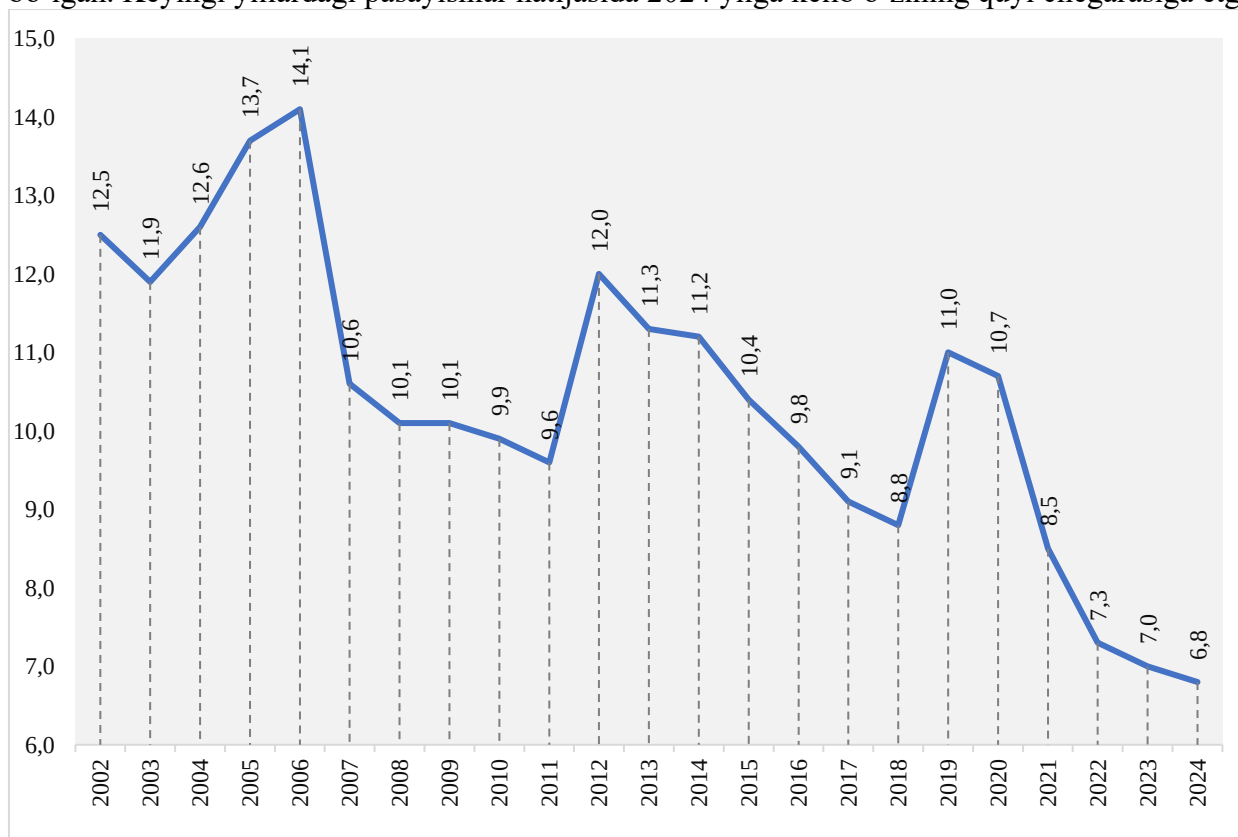
Aniqlangan standart ko'rsatkichlarning eng yuqori qiymati xizmatlar sohasiga to'g'ri kelib, 3,2 birlikni tashkil qilmoqda. Ammo, mahsulot miqdori nuqtai nazaridan o'zgarishni qarab chiqadigan bo'lsak, yuqori qiymat qurilish sohasiga to'g'ri kelgani holda 10,3 barobarni tashkil qilmoqda. Buning sababini o'rganish natijalariga ko'ra maksimal o'sish sur'ati 34,2 foizni (2011), minimal o'sish sur'ati esa 2,9 foizni (2002) tashkil qilmoqda. Bundan ko'rinadiki o'sish sur'atida beqarorlik mavjud va sohaning iqtisodiy tebranishlardan ta'sirlanishi yuqori.

Eng past qiymat esa Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligiga to'g'ri kelgani holda sohada yetishtirilgan mahsulot miqdori 3,0 barobarga oshgan, aniqlangan standart ko'rsatkich ham 3,0 teng ekanligini kuzatish mumkin. Buning asosiy sababi sohada yetishtirilgan mahsulot o'sish sur'atini nisbatan barqaror ekanligidir. Chunki, aynan qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligining o'sish sur'ati bo'yicha aniqlangan variatsion kenglik ko'rsatkichi 8,1 foizni tashkil qilgani holda boshqalarga nisbatan kichik qiymatga ega bo'lmoqda. Bu sohaning tahlil qilinayotgan davrda sodir bo'lgan iqtisodiy tebranishlardan nisbatan kamroq ta'sirlanganligini bildiradi.

Keltirib o'tilgan tahlil natijalariga asoslangan holda xulosa chiqaradigan bo'lsak, mamlakatda tahlil qilinayotgan davrda makroiqtisodiy ko'rsatkichlar ijobiy o'sish sur'ati ta'minlanib xavfsizlik bartaraf etib kelingan bo'lsa-da, iqtisodiy tebranishlar o'ziga xos sikllarni kelib chiqishiga sabab bo'lgan. Mazkur sikllardan eng ko'p ta'sirlangan ko'rsatkichlar sifatida qurilish, xizmatlar sohasida yaratilgan qiymat va mahsulotlarga sof soliqlar hajmiga to'g'ri kelmoqda.

Natijada mamlakatda YaIM tarkibi hamda soliq yukida ahamiyatli darajadagi ijobiy o'zgarishlar kuzatilgan. Jumladan mahsulotga sof soliqlarning YaIMdagi ulushi 2002 yildagi 12,5 foizdan 6,8 foizga qadar kamaygan.

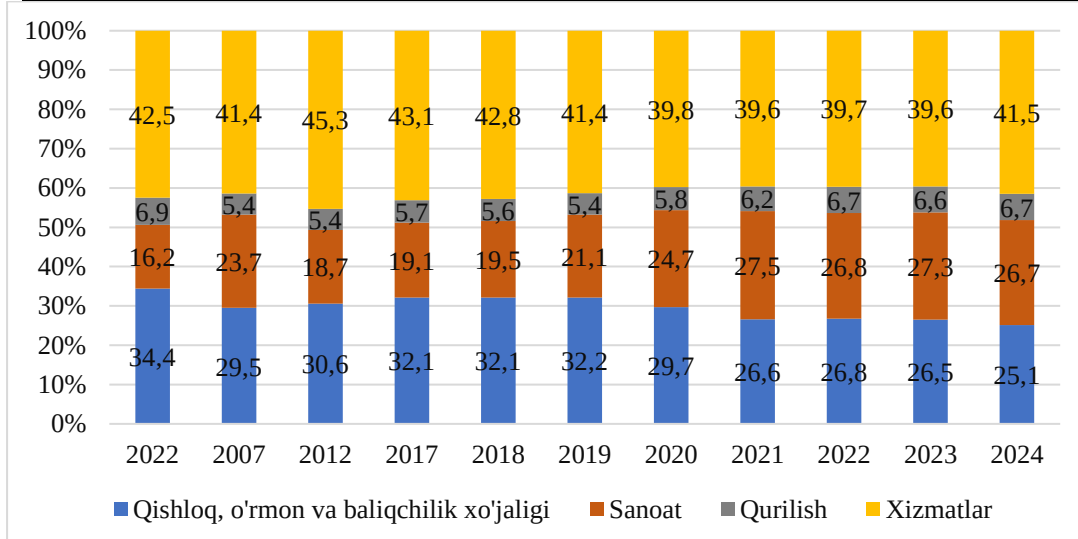
Umumiy hisobda soliq yukini keyingi 22 yildagi o'zgarishida uchta siklni kuzatish mumkin. Ya'ni 2003-2006 yillar mobaynida o'sish kuzatilib o'zining yuqori cho'qqisiga erishgan va 2006 yilda 14,1 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 2007 yildagi keskin pasayish natijasida 10,6 foizga tushgan va 2011 yilga qadar pasayish tendensiyasi kuzatilib 9,6 foizga qadar tushgan. Ammo, 2012 yilda yangi davr boshlangan, natijada bir yilda soliq yuki 9,6 foizdan 12,0 foizga oshgan. Keyingi yillarda byudjet soliq siyosati doirasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida 2018 yilga qadar 8,8 foizga tushirishga erishilgan. 2019 yilda keskin o'sish soliq yukini yana 11,0 foizga ko'tarilishiga sabab bo'lgan. Keyingi yillardagi pasayishlar natijasida 2024 yilga kelib o'zining quyi chegarasiga etgan.

1-rasm. Mahsulotga sof soliqlarning YaIMdagi ulushi dinamikasi

Manba: muallif ishlanmasi

Shuningdek YaIM tarkibi o'zgarishi dinamikasiga ham alohida e'tibor qaratib o'tildi (2-rasm).

2-rasm. Yalpi qo'shilgan qiymat tarkibining o'zgarish dinamikasi

Manba: muallif ishlanmasi

Tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymatdagi ulushida ham ahamiyatga molik bo'lgan o'zgarishlarni kuzatish mumkin. Qurilish sohasi keyingi 22 yilda 10 barbardan oshiqroq miqdorga o'zgargan bo'lsa-da, uning ulushida ahamiyatli o'zgarishning kuzatilmaganligi aniqlandi. Chunki, tarmoqning umumiy hajmdagi ulushini kam bo'lishi uning yuqori sur'atlardagi o'sishiga qaramasdan yalpi qo'shilgan qiymatdagi ijobiy o'zgarishini ta'minlamagan. Umumiy hisobda 6,9 foizdan 6,7 foizga qadar kamaygan. Asosiy o'zgarishni sanoat va qishloq xo'jaligi ulushida kuzatish mumkin. Sanoatning ulushi 16,2 foizdan 26,7 foizga qadar ko'tarilgan bo'lsa, qishloq xo'jaligi ulushi 34,4 foizdan 25,1 foizga qadar kamaygan. Sanoat ulushidagi oshishi tabiiyki yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqarish iqtisodiyotdagi barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Shuningdek, bu mamlakatni resurs eksport qiluvchidan tayyor mahsulot eksport qiluvchi mamlakatga aylantirish imkoniyatini yaratib beradi. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashdagi muhim ko'rsatkichlardan biri tashqi savdoda ijobiy saldoni ta'minlash hisoblanadi shu sababli eksport va import hajmini o'zgarishlari hamda ularning tashqi savdo balansiga ta'sirini qarab chiqamiz.

2-jadval

Muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlardagi riskni baholash bo'yicha aniqlangan indikatorlar

Yil	Tovarlar va xizmatlar, tovarlar eksporti	Tovarlar va xizmatlar importi	Tovar va xizmatlar tashqi savdo aylanmasi	Tovarlar va xizmatlar tashqi savdo balansi
2002	3264,7	2947,4	6212,1	317,3
2007	5408,8	4091,2	9500,0	1317,5
2012	13023,4	9175,8	22199,2	3847,6
2018	12094,6	12137,6	24232,2	-43,0
2019	12553,7	14012,4	26566,1	-1458,6
2020	13990,7	19439,3	33430,0	-5448,5
2021	17458,7	24292,3	41751,0	-6833,6
2022	15102,3	21153,8	36256,1	-6051,5
2023	16662,8	25507,7	42170,5	-8844,9
2024	19309,1	30699,3	50008,4	-11390,2
2002 yilga nisbatan o'zgarish	5,9	10,4	8,1	-35,9
O'rtacha o'sish sur'ati	8,4	11,2	9,9	18,6

Manba: muallif ishlanmasi

Tovar va xizmatlarning tashqi savdo aylanmasi 50008,4 million dollarni tashkil qilgani holda 2002 yilga nisbatan 8,1 barobarga oshgan va mazkur davrda o'rtacha o'sish sur'ati 9,9 foizga teng bo'lgan. Mos davrda tovar va xizmatlar eksporti 5,9 barobarga importi esa 10,4 barobarga oshgan bo'lib, importning yuqori sur'atlardagi o'zgarishi tovarlar va xizmatlar tashqi savdo balansining manfiy qiymatga o'zgarishiga sabab bo'lgan. E'tibor qaratadigan bo'lsak, manfiy qiymat 2018 yildan

boshlangan bo'lib, keyingi yillarda uning yuqori o'sish sur'ati kuzatilgan. Buning asosiy sababi sifatida valyuta konvertatsiyasini erkinlashtirish, iqtisodiy jarayonlarni bozor qonunlariga qo'yib berish hisoblanadi.

Tovar va xizmatlar tashqi savdo balansi 2024 yilda -11390,2 million dollarni tashkil qilgan bo'lib, bu tovar va xizmatlar eksportiga nisbatan 58,9 foizni, jami savdo aylanmasiga nisbatan esa 22,8 foizni tashkil qilmoqda. Ushbu ko'rsatkichning salbiy tendensiyasi tabiiyki iqtisodiyotda xavfsizlik darajasini oshishiga olib kelmoqda. Bundan ko'rinadiki bozor qonunlari asosida jahon hamjamiyatiga integrallashuvni davom qildirish uchun mamlakatning eksport salohiyatini oshirish talab qilinadi. Ya'ni, mamlakatda eksport qilinadigan tovar va xizmatlar tarkibi hamda geografiyasini kengaytirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tabiiyki eksport import hajmiga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri bu valyuta kursi hisoblanadi. Chunki, bir tomondan eksport import valyuta bozorida talab va taklifga ta'sir ko'rsatgani holda kursni o'zgarishini ta'minlasa, ikkinchi tomondan o'zgargan kurs eksport va import hajmiga aks ta'sir ko'rsatadi.

Natijada ushbu o'zgarish bir qator imkoniyatlar va muammolarga sabab bo'ldi. Ya'ni, so'm kursini dollarga nisbatan tushishi jahon bozorida bizning mahsulotlarimizni arzonlashi, ichki bozorda esa import mahsulotlari qimmatlashuviga olib keldi. Makroiqtisodiy nuqtai nazaridan ushbu holatda mamlakatning eksport salohiyati oshishi talab qilinadi. Boshqa tomondan esa mamlakatga kiritilayotgan tovar va xizmatlar bo'yicha ma'lum cheklavlarni yo'qolishi tufayli import hajmini ham oshishiga olib keldi. Natijada, import hajmining eksportga nisbatan yuqori sur'atlar bilan o'sishi tovar va xizmatlar tashqi savdo balansining manfiy qiymatga ega bo'lishiga sabab bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 5 oktabrdagi " Raqamli O'zbekiston -2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora tadbirlari"gi PF-6079-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni "2017 – 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" PF-5953, 02.03.2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni "2022 yil 28 yanvardagi 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-60 Farmoni. 28.01.2022.
4. Abdullayev Y.A "Statistika nazariyasi". Darslik, -T.: O'qituvchi, 2002. – B.592.;
5. Abulqosimov H.P. Iqtisodiy xavfsizlik. -T., Akademiyasi. 2006.;
6. Abulqosimov H.P., Saidahmedova N.I., Abulqasimov M.X. Экономическая безопасность предпринимательской деятельности. Учебное пособие Т.: Илмий техника axborati- PRESS 2016-168с
7. Bandurka AM, Dukhov V.E., Petrova K.Ya., Chernyakov IM Fundamentals of economic security: [textbook]. Kharkov: NUVD, 2003.236 s.
8. Ergashev R.H., Tursunov I.E, Ravshanov A.D., Qurbonov A.B. Inavatsion iqtisodiyot.Darslik. –T.: "Iqtisod-moliya", 2020, 464b.
9. <http://www.gov.uz>
10. <http://www.stat.uz>
11. <http://www.lex.uz>
12. <http://www.minecon.uz>.
13. <http://www.eurostat.com>.
14. <http://www.worldbank.org>.

UO'K: 338.1; 338.2

O'ZBEKISTON IQTISODIY XAVFSIZLIK KO'RSATKICHLARINING PROGNOZ QIYMATLARINI ISHLAB CHIQUISH VA ISTIQBOLLARINI BELGILASH

U.J.Kazakov, texnik, "Patience progress" MCHJ, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda yalpi ichki mahsulotning keyingi besh yil uchun hisoblanilgan prognoz qiymatlari hamda iste'mol narxlar indeksini prognoz qiymatlari ishlab chiqilgan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, yalpi ichki mahsulot, valyuta kursi, iste'mol narxlar indeksi, yalpi ichki mahsulot deflyatori

Аннотация. В данной статье разработаны и проанализированы прогнозные значения ВВП Узбекистана на ближайшие пять лет, а также прогнозные значения индекса потребительских цен.

Ключевые слова: глобализация, ВВП, обменный курс, индекс потребительских цен, дефлятор ВВП

Abstract. in this article, forecast values for the next five years of gross domestic product in Uzbekistan and forecast values for the Consumer Price Index are developed and estimated.

Keywords: globalization, gross domestic product, exchange rate, consumer price index, gross domestic product deflator

Globalashuvning mavjud sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash murakkab muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Chunki, globalashuvning kuchayishi davlatlar o'rtasida iqtisodiy munosabatlarni kengayishi jahon hamjamiyati hamda hamkor davlatlarda bo'layotgan iqtisodiy tebranishlarning ta'sirini oshib borishiga sabab bo'ladi. Bu kabi sharoitlarda iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish, iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlari bilan bog'liq tavakkalchiliklarni miqdoriy baholash masalasining dolzarbligini yanada yuqori darajaga olib chiqadi.

Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlanganlik darajasini ifodalovchi muhim ko'rsatkichlardan biri yalpi ichki mahsulot hisoblanadi. Chunki, iqtisodiy xavfsizlik darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlardagi har qanday o'zgarish aynan YaIMda o'z aksini topadi. Buni hisobga olgan holda mamlakatda keyingi besh yildagi umumiy iqtisodiy barqarorlik darajasini baholash maqsadida YaIMning prognoz qiymatlari ishlab chiqildi. Mavjud statistik ma'lumotlar mamlakatda YaIMning barqaror o'sish sur'atlari ta'minlanib kelinayotganligidan dalolat bermoqda. Jumladan 2001-2023 yillarda o'rtacha o'sish sur'atini 6,2 foizni tashkil qilganligini kuzatish mumkin.

Ammo, 2019 yilda boshlangan pandemiya mamlakatda 2020 yilda o'sish sur'atini 2,0 foizga qadar pasayishi kuzatilgan, biroq keyingi ikki yilda yanada yuqori o'sish sur'atlariga erishilgan. Bu kabi kutilmagan vaziyatlar hamda jahon hamjamiyatida sodir bo'layotgan keskinliklar barqarorlikni ta'minlashni tobora qiyinlashtirib bormoqda. Buni hisobga olgan holda keyingi yillarda mamlakatda YaIMni barqaror va yuqori o'sish sur'atlari ta'minlanishini prognoz ko'rsatkichlari asosida qarab chiqildi.

Prognoz qiymatlarini hisoblash uchun 2001-2023 yillar ma'lumotlaridan foydalanilgan bo'lib, barcha ma'lumotlar 2001 yil narxlarida ifodalanilgan. Amalga oshirilgan regression tahlil natijalariga ko'ra quyidagi modelga ega bo'lindi.

$$GDP_t = 370,93 + 85,08 * t + 0,85 * GDP_{t-1}$$

Bu yerda: GDP – Yalpi ichki mahsulot qiymatida 2001 yil narxlarida (mlrd. so'm).

1-jadval

Amalga oshirilgan regression tahlil natijalari

Model 3: OLS, using observations 2002-2023 (T = 22)

Dependent variable: GDP

	Coefficient	Std. Error	t-ratio	p-value	
Const	370,926	99,8036	3,717	0,0015	***
Time	85,0854	26,1667	3,252	0,0042	***
GDP_1	0,854242	0,0595619	14,34	<0,0001	***
Mean dependent var	7324,227	S,D, dependent var			2986,992
Sum squared resid	210941,7	S,E, of regression			105,3669
R-squared	0,998874	Adjusted R-squared			0,998756
F(2, 19)	8428,676	P-value(F)			9,75e-29
Log-likelihood	-132,0679	Akaike criterion			270,1358
Schwarz criterion	273,4089	Hannan-Quinn			270,9068
Rho	-0,337923	Durbin's h			-1,650725

Manba: muallif ishlanmasi

Mazkur model va uning aniqlangan koeffitsiyentlari adekvatligini asoslash uchun qator mezonlardan foydalanildi. Jumladan, Styudent mezon natijalari koeffitsiyentlar adekvatligini asoslayotgan bo'lsa, Fisher mezon modelning umumiy mosligini ko'rsatmoqda. Shuningdek,

determinatsiya koeffitsiyenti ham ishonchlik yuqori darajada ekanligini ko'rsatmoqda. Durbin-Uatson statistikasi esa avtokorrelyatsiya muammosi mavjud emasligini asoslamogda (1-jadval).

Keltirib o'tilgan tahlil natijalariga tayangan holda O'zbekistonda iqtisodiy xavfsizlikning umumiy darajasini ifodalovchi muhim indikator bo'lgan YaIMning keyingi besh yil uchun prognoz ko'rsatkichlari hisoblanildi (2-jadval).

2-jadval

O'zbekistonda YaIMning keyingi besh yil uchun hisoblanilgan prognoz qiymatlari

For 95% confidence intervals, $t(19, 0.025) = 2.093$

Yillar	GDP	O'sish sur'ati	Standart xatolik	95 foizlik interval
2024	13266,4	104,4	105,367	(13045,9, 13486,9)
2025	13830,8	104,3	138,578	(13540,7, 14120,8)
2026	14398	104,1	158,479	(14066,3, 14729,7)
2027	14967,6	104,0	171,551	(14608,5, 15326,6)
2028	15539,2	103,8	180,494	(15161,5, 15917,0)

Amalga oshirilgan hisob-kitob natijalariga ko'ra keyingi besh yilda O'zbekistonda YaIMning o'sish sur'ati barqaror bo'ladi, ammo kichik miqdordagi pasayish tendensiyasi kuzatiladi. Ya'ni, 2024 yilda oldingi yilga nisbatan 4,4 foizga o'sishi ta'minlansa, mazkur ko'rsatkichning 2028 yilga borib 3,8 foizga qadar kamayishi kuzatilmoqda. Agarda pandemiya sababli o'sish sur'atini pasayish va bugungi kunda jahon hamjamiyatida sodir bo'layotgan turli o'zgarishlarni hisobga oladigan bo'lsak, ishlab chiqilgan prognoz natijalari yetarli darajada katta ekanligini ta'kidlash mumkin.

Yuqoridagi natijalarni ta'minlashda mamlakatda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash borasidagi chora-tadbirlarni davom ettirish, xususan 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash bo'yicha belgilangan vazifalarni ta'minlanishi muhim ta'sir qiluvchi omillardan hisoblanadi. Bundan tashqari iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlovchi har bir ko'rsatkichni yaxshilash va belgilangan darajalardan yuqori qiymatda ushlab turish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buni hisobga olgan holda mamlakatda iqtisodiy xavfsizlik darajasini belgilovchi bir qator ko'rsatkichlarning ham mavjud tendensiyalari asosida prognoz qiymatlari hisoblanildi.

Globalashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash va uning muhim indikatorlaridan biri tashqi savdoda ijobiy saldoni ta'minlash hisoblanadi va buning uchun o'z navbatida valyuta kursidagi barqarorlikni ta'minlash talab qilinadi. Boshqa tomondan valyuta kursidagi barqarorlik o'z navbatida eksport va import nisbatlaridagi mutanosiblik hamda valyutaga bo'lgan talab va taklifga bog'liq bo'ladi. Buni hisobga olgan holda mamlakatda AQSH dollarini kursini prognoz qiymatlari ishlab chiqildi. Buning uchun 2001-2023 ma'lumotlaridan foydalanildi. Ushbu ko'rsatkich O'zbekiston respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga asosan shakllantirildi. Valyuta kursi dastlabki davrda haftalar kesimida keyingi yillarda esa, muddatni qisqarganligini hisobga olgan holda har yil bo'yicha mavjud ma'lumotlar asosida yillik o'rtacha kurs aniqlanildi va keyingi besh yil uchun prognoz qiymatlari shakllantirildi.

$$(1 - L)^2 EXR_t = 0,63 * (1 - L)^2 EXR_{t-1} - (1 - L)^2 \varepsilon_{t-1}$$

Bu erda: EXR – bir AQSH dollarini so'mdagi qiymati.

Ishlab chiqilgan modelning adekvatligini asoslash uchun bir qator mezonlarga e'tibor qaratib o'tamiz. Xususan, Styudent mezon barcha koeffitsiyentlarni adekvat ekanligini asoslamogda. Bundan tashqari determinatsiya koeffitsiyentining ham 0,97 teng bo'lishi modelning ishonchligini yuqori ekanligidan dalolat bermoqda. Modelning haqqoniyligini ko'rsatuvchi MAPE ko'rsatkichi ham 7,0 ga teng bo'lib, modelning mosligini 93 foizga tengligini ko'rsatmoqda. Ushbu modelning adekvatligini asoslash uchun zarur bo'lgan barcha mezonlarning to'liq ko'rinishini 3-jadvalda keltirib o'tilgan. Bu erda tahlillar Gretl dasturi asosida amalga oshirilganligi sababli jadval ma'lumotlari quyidagi ko'rinishga ega bo'lgan.

3-jadval

O'zbekistonda AQSH dollari kursini prognoz qiymatlarini hisoblash uchun ishlab chiqilgan model natijalari

Model 11: ARIMA, using observations 2002-2022 (T = 21)

Dependent variable: $(1-L)^2 EXR$

Standard errors based on Hessian

	Coefficient	Std. Error	Z	p-value	
--	-------------	------------	---	---------	--

phi_1	0.638530	0.183631	3.477	0.0005	***
theta_1	-1.00000	0.461881	-2.165	0.0304	**
Mean dependent var	10.95320		S.D. dependent var	673.4338	
Mean of innovations	97.81387		S.D. of innovations	588.5025	
R-squared	0.973266		Adjusted R-squared	0.971859	
Log-likelihood	-164.5912		Akaike criterion	335.1824	
Schwarz criterion	338.3160		Hannan-Quinn	335.8625	
		<i>Real</i>	<i>Imaginary</i>	<i>Modulus</i>	<i>Frequency</i>
AR					
	Root 1	1.5661	0.0000	1.5661	0.0000
MA					
	Root 1	1.0000	0.0000	1.0000	0.0000

Manba: muallif ishlanmasi

Modelning adekvatligi va ishonchliligini asoslash uchun keltirib o'tilgan mezonlar hamda ular qiymatlarini qiyosiy tahlili natijalariga asoslanib mazkur model asosida mamlakatda AQSH dollarining keyingi besh yil uchun prognoz qiymatlari ishlab chiqildi.

Ishlab chiqilgan prognoz natijalariga ko'ra keyingi yillarda AQSH dollarining so'mga nisbatan kursining past sur'atdagi barqaror o'sishi kuzatiladi. O'rtacha o'sish sur'ati 3,8 foizni tashkil qiladi. 2023 yilda yil davomidagi kursning o'rtacha qiymati 11045,7 so'mni tashkil qilgan bo'lsa, mazkur ko'rsatkich 2028 yilga borib 13325,6 so'mga etishi aniqlanildi. Bu 2023 yildagi yillik o'rtacha kursga nisbatan 1,21 barobarga oshiq demakdir. Aslini olganda tadqiq qilinayotgan davrda AQSH dollari kursi ancha beqaror bo'lganligini, ya'ni uning o'rtacha yillik o'sish sur'ati 80,8 foizdan 3,6 foiz atrofida o'zgarib turganligini kuzatish mumkin(4-jadval).

4-jadval

AQSH dollarini so'mga nisbatan kursini keyingi besh yil uchun ishlab chiqilgan prognoz qiymatlari

For 95% confidence intervals, $z(0.025) = 1.96$

Yillar	AQSH dollar kursi	O'sish sur'ati	Standart xatolik	95 foizlik ishonch oralig'i
2024	11485,8	104,0	588,502	(10332,3, 12639,2)
2025	11937,2	103,9	1129,68	(9723,11, 14151,4)
2026	12396	103,8	1651,16	(9159,74, 15632,2)
2027	12859,3	103,7	2137,51	(8669,86, 17048,8)
2028	13325,6	103,6	2585,88	(8257,40, 18393,8)

Manba: muallif ishlanmasi

2017 yilda valyuta konvertatsiyasi bilan bog'liq cheklovlar bekor qilinganidan keyin va buning oqibatidagi o'zgarishlar bartaraf etilgach 2019 yildan boshlab AQSH dollari kursining barqarorligi ta'minlangan. Ishlab chiqilgan model natijalaridan ma'lum bo'lishicha bu barqarorlik keyingi besh yillikda ham saqlab qolinadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning makroiqtisodiy siyosatni olib borishda muhim vositalardan biri pul-kredit siyosati hisoblanadi. Bundan tashqari mazkur siyosatning natijasi sifatida namoyon bo'ladigan inflyatsiya darajasi nafaqat makroiqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash balki, korxonalar faoliyatini rivojlantirish, aholi turmush farovonligini ta'minlashda muhim ko'rsatkichlardan biri sifatida qaraladi. Buni hisobga olgan holda mamlakatda inflyatsiya sur'atlarini o'zgarish dinamikasi prognoz ko'rsatkichlari ham ishlab chiqildi. Chunki, mamlakatda inflyatsiya darajasini ikki raqamli ko'rsatkichdan bir raqamli ko'rsatkichga o'tkazish asosiy maqsadlardan bir sifatida qaralmoqda.

Jahon amaliyotida va nazariy jihatda inflyatsiyani o'lchash uchun ikkita ko'rsatkichdan foydalaniladi, bular YaIM deflyatori va iste'mol narxlar indeksi. Bizning amaliyotimizda inflyatsiya darajasi ko'proq iste'mol narxlar indeksi asosida baholaniladi.

Iste'mol narxlari indeksini prognoz qiymatlarini ishlab chiqish uchun turli modellar qarab chiqildi va eng maqbul bo'lgan model lag modeli ekanligi aniqlanildi. Ya'ni, mamlakatdagi inflyatsiyaning joriy darajasi o'zidan bir yil oldingi darajasiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Natijada, model quyidagi ko'rinishga ega bo'ldi.

$$CPI_t = 41,96 + 0,61 * CPI_{t-1}$$

Bu erda: CPI – iste'mol narxlari indeksi.

Ushbu modelning adekvatligini asoslash uchun zarur bo'lgan mezonlar keltirib o'tilgan bo'lib, ularni qisqacha sharhiga to'xtalib o'tamiz (5-jadval).

5-jadval

O'zbekistonda iste'mol narxlar indeksini prognoz qiymatlarini hisoblash uchun ishlab chiqilgan model natijalari

Model 10: OLS, using observations 2002-2023 (T = 22)

Dependent variable: CPI

	Coefficient	Std. Error	t-ratio	p-value	
const	41.9628	13.6341	3.078	0.0059	***
CPI_1	0.613809	0.123123	4.985	<0.0001	***
Mean dependent var	109.8068		S.D. dependent var	5.695101	
Sum squared resid	303.7084		S.E. of regression	3.896848	
R-squared	0.554103		Adjusted R-squared	0.531808	
F(1, 20)	24.85339		P-value(F)	0.000071	
Log-likelihood	-60.09193		Akaike criterion	124.1839	
Schwarz criterion	126.3659		Hannan-Quinn	124.6979	
rho	0.073288		Durbin's h	0.421060	

Manba: muallif ishlanmasi

Model koeffitsiyentlari bo'yicha aniqlangan statistikasing ehtimollik ko'rsatkichlari 0,05 dan kichik ekanligi, hattoki 0,01 dan ham kichikligi ishonchlilik darajasining 99 foizdan yuqoriligini ko'rsatmoqda. Biroq determinatsiya koeffitsiyenti biroz kichik qiymatga ega bo'lmoqda, ya'ni 0,55 ni tashkil qilmoqda. Biroq, boshqa tomondan modelning mosligini ifodalovchi MAPE ko'rsatkichi ancha kichik qiymat, ya'ni 2,13 ni tashkil qilmoqda. Bundan ko'rinadiki mazkur modeldan prognoz qiymatlarini hisoblab chiqish uchun foydalanish mumkin.

Ushbu model asosida ishlab chiqilgan prognoz natijalarini tahlilini qarab chiqamiz (6-jadval).

6-jadval

Iste'mol narxlar indeksini keyingi besh yil uchun ishlab chiqilgan prognoz qiymatlari

For 95% confidence intervals, $t(20, 0.025) = 2.086$

Yillar	Iste'mol narxlari indeksi	Standart xatolik	95 foizlik ishonch oralig'i
2024	110,9	3,9	(102,765, 119,022)
2025	110,0	4,6	(100,492, 119,568)
2026	109,5	4,8	(99,4829, 119,518)
2027	109,2	4,9	(98,9828, 119,367)
2028	109,0	4,9	(98,7180, 119,233)

Manba: muallif ishlanmasi

Iste'mol narxlari indeksi barqaror darajadagi pasayish tendensiyasiga ega bo'lsa-da, pasayish tempining kichik miqdorga egaligi uni 2028 yilga borib 9,0 foizga tushishiga sabab bo'lmoqda. Aslini olganda 2026 yilda ikki raqamli ko'rsatkichdan, bir raqamli ko'rsatkichga o'tishi kuzatilmoqda. Umumiy hisobda prognoz qilinayotgan davrda inflyatsiya darajasi 1,9 foizga pasayishi aniqlandi.

Mavjud ko'rsatkichlar dinamikasi hamda miqdoriy usullar asosida ishlab chiqilgan prognoz natijalaridan ma'lum bo'lishicha mamlakatda YaIMning barqaror o'sish sur'ati ta'minlangani holda iqtisodiy xavfsizlikni oshishiga xizmat qiladi. Shuningdek, iqtisodiy xavfsizlik darajasini ifodalovchi hamda boshqa ko'rsatkichlar shakllanishi uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladigan valyuta kursi bo'yicha olingan natijalardan ko'rinishi mumkinki, kursning o'sishi kuzatiladi, agarda inflyatsiya darajasining kurs o'sish sur'atidan 2,5 darajaga kichik qiymatga ega bo'lishi aslini olganda kursning pasayishi emas balki oshishini asoslaydi.

Bundan ko'rinadiki mamlakatda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda pul-kredit siyosatidan foydalanish, inflyatsiyani jilovlash bo'yicha chora-tadbirlarni yanada kuchaytirish, iqtisodiyotda norasmiy sektorni ulushini kamaytirish talab qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 5 oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston -2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora tadbirlari"gi PF-6079-sonli farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni "2017 – 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" PF-5953, 02.03.2020.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni "2022 yil 28 yanvardagi 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-60 Farmoni. 28.01.2022.

4. Abdullaev I.S. Mintaqaviy iqtisodiy tizimni optimal tartibga solishning mexanizmlarini takomillashtirish. iqt.fan.doc.avtoref. –T.: TDIU. 2017. – 66 b.,

5. Andruseac, Gabriel (2015): Economic Security – New Approaches in the Context of Globalization, CES Working Papers, ISSN 2067-7693,

6. Беркинов Б.Б., Айнакулов М.А. Основные направления производственной кооперации предприятий в агропромышленном комплексе // Иктисодиёт ва таълим. 2003. № 3, С.60-63.;

7. Bandurka AM, Dukhov V.E., Petrova K.Ya., Chernyakov IM Fundamentals of economic security: [textbook]. Kharkov: NUVD, 2003.236 s.

8. Досчанов Т.Д. Экономико-экологические основы производства и применения продукции химической промышленности в АПК. дисс. на. соис. докт. экон. наук. Ташкент. 1990,

9. <http://www.gov.uz>

10. <http://www.stat.uz>

11. <http://www.lex.uz>

12. <http://www.minecon.uz>.

13. <http://www.eurostat.com>.

14. <http://www.worldbank.org>.

UO'K: 338.43

QISHLOQ XO'JALIGIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI SHAKLLANTIRUVCHI OMILLAR VA UNI BAHOLASH MEZONLARI

*S.S. Kojalepesov, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali,
Nukus*

Annotatsiya. Ushbu maqolada qishloq-xo'jaligida iqtisodiy samaradorlikka erishishda ta'sir qiluvchi omillar, ularning kelib chiqishi va baholash me'zonlari tahlil qilingan. Shuningdek uni iqtisodiy samaradorlikni oshirish bo'yicha taklif va tavsiya berilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, dehqonchilik, chorvachilik, samaradorlik, unumdorlik, iqtisodiy samara.

Аннотация. В данной статье анализируются факторы, влияющие на достижение экономической эффективности в сельском хозяйстве, их происхождение и критерии оценки. Также были даны предложения и рекомендации по повышению его экономической эффективности.

Ключевые слова: сельское хозяйство, земледелие, скотоводство, эффективность, продуктивность, экономическая эффективность.

Abstract. This article analyzes the factors influencing the achievement of economic efficiency in agriculture, their origin and evaluation criteria. Suggestions and recommendations were also given to improve its economic efficiency.

Key words: agriculture, farming, cattle breeding, efficiency, productivity, economic efficiency.

Ma'lumki iqtisodiy samaradorlik omillari narxlar va tariflar, kreditlar va soliqlar, dotatsiyalar va kompensatsiyalar kabi iqtisodiy vositalar orqali iqtisodiy mexanizmni shakllantiradi. Ilmiy asosda ishlab chiqilgan iqtisodiy mexanizm qishloq xo'jaligida texnologik samaradorlikni iqtisodiy natijaga aylantirishda asosiy omil sifatida xizmat qiladi. Ushbu mexanizm qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilariga daromad olish imkoniyatini berish bilan birga, samarali va raqobatbardosh ishlab chiqarishni tashkil qilish uchun zarur sharoitlarni yaratadi[1].

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida ekologik omillarga e'tibor berish resurslarning oqilona ishlatilishi, ekologik muhofaza va xavfsizlikni ta'minlash bilan uyg'unlashadi. Bunda yer va suv resurslaridan samarali foydalanish, atrof-muhitga minimal zarar yetkazish va biologik xilma-xillikni saqlash asosiy maqsad sifatida qaraladi. Bu omillar texnologik va iqtisodiy natijalar bilan birga kelajakda barqaror rivojlanish uchun muhim asos hisoblanadi.

Mamlakatimiz qishloq xo'jaligi mo'tadil kengliklar uchun an'anaviy ekinlarni yetishtirishga ixtisoslashgan ekinlardan don ekinlari (arpa, javdar, bug'doy, makkajo'xori, yem-xashak ekinlari) ustunlik qiladi. Dukkakli va moyli ekinlar ekish maydoni kengaymoqda. Chorvachilikda — qoramol

(sut va go'sht), qo'y va echkilardan (go'sht, qorako'l terisi va qirqib olingan jun) parranda yetishtiriladi. Ta'kidlash joizki, ekinlar yetishtirish va chorvachilikning texnologik hamda resurs salohiyatidan hali ham yetarlicha foydalanilmayapti. Buni respublika hududlari tuproq holati va sharoitlarni hisobga olgan holda, ekinlarni yetishtirish nisbiy samaradorligi bo'yicha yetarlicha ilmiy-tadqiqotlar olib borishni talab qiladi. Ko'pgina tadqiqotchilar qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi iqtisodiy samaradorligi mohiyati va tabiati, xo'jalik xususiyatlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bo'yicha samaradorlikni turli usullari bilan talqin qilinadi. Zamonaviy iqtisodiy nazariya asoschilaridan biri A.Smit sanoat ishlab chiqarish samaradorligini mehnat taqsimoti zarurati bilan bog'lagan [2].

Samaradorlik tushunchasi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan olimlardan M.A. Barun[3] "samaradorlik – qilingan xarajatlarga nisbatan ma'lum bir natijaga erishish, ya'ni mehnat natijalari va xarajatlar o'rtasidagi nisbatdir" degan fikrini bildirgan bo'lsa, G. Feldman [4] esa "samaradorlik masalalarini ijtimoiy xo'jalik yuritishning eng muhim muammosi" sifatida ko'rib chiqqanlar. Lekin, L. Litoshenko[5] va boshqa tadqiqotchilar rejali iqtisodiyotda samaradorlik mezonidan foydalanishni maqsadga muvofiq emas, deb hisoblashgan. Ularning fikricha, rejali xo'jalik eng katta foyda massasiga emas, balki eng kichik xarajatlarga erishishga intilishi kerak. Shuningdek, rentabellik tamoyili kapital qo'yilmalar va jamoatchilik mehnatini xalq xo'jaligining turli tarmoqlari o'rtasida taqsimlashda ustuvor tamoyil sifatida qaralmasligi lozim degan fikrni ilgari suradi. Ular mazkur yondashuv tarmoqlar o'rtasidagi resurslar taqsimotini muvofiqlashtirishda samarali bo'lmashligini ta'kidlab, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun boshqa ko'rsatkichlarga tayanishni tavsiya qilganlar.

V.A. Dobrinin [6] qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligi yalpi mahsulotning uni ishlab chiqarish uchun sarflangan jonli va jamiyat resurslari bilan ifodalangan mehnatga nisbati orqali tavsiflagan.

Samaradorlikni baholashda darajalar sifatida xalq xo'jaligi darajasi, tarmoq darajasi, xo'jaliklararo birlashmalar va korxonalar, korxonalararo hamkorlik samaradorligini tahlil qilish hamda ichki xo'jalik bo'linmalari qaraladi.

Bunda:

Xalq xo'jaligi darajasi – butun milliy iqtisodiyot samaradorlikni;

Tarmoq darajasi – qishloq xo'jaligining alohida tarmoqlarida ishlab chiqarish samaradorligini baholash;

Xo'jaliklararo birlashmalar va korxonalar – qishloq xo'jaligi klasterlari va korxonalararo hamkorlik samaradorligini tahlil qilish;

Ichki xo'jalik bo'linmalari va tarmoqlar – korxona ichidagi bo'linmalar va ishlab chiqarish tarmoqlarining samaradorligini baholash nazarda tutiladi[4].

Shuningdek qishloq xo'jaligining quyidagi samaradorlik ko'rsatkichlari mavjud:

- Yalpi mahsulotning uni olish uchun sarflanadigan jonli mehnat va jamoatchilik mehnatiga nisbati;

- Yalpi daromadning uni olish uchun sarflanadigan xarajatlarga nisbati;

- keltirilgan xarajatlar birligiga olingan sof daromad yoki sof foyda;

- qishloq xo'jaligi mahsulotining tannarxi;

- rentabellik darajasi;

- foyda.

Birinchi ko'rsatkich quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$S = \frac{Y_m}{X_j + k \cdot A_v} \quad (1)$$

Bu yerda, S – qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligi;

Y_m – yalpi mahsulot, x_j – joriy xarajat, k – samaradorlik koeffitsiyenti, A_v – asosiy vosita.

Yalpi mahsulotning qiymati samaradorlik baholanayotgan davrga qarab turlicha aniqlanadi. Agar samaradorlik qisqa muddatga hisoblanayotgan bo'lsa, mahsulot joriy sotish narxlar bo'yicha baholanadi. Uzoq muddatli tahlilda esa solishtirma narxlar qo'llanadi. Samaradorlik formulasining maxrajida jonli va jamoatchilik mehnati xarajatlari, shuningdek, asosiy ishlab chiqarish vositalari keltiriladi. Ushbu turli xarajatlar va vositalar yagona o'lchov birligiga keltirilib, samaradorlik

koeffitsiyenti orqali baholanadi. Bu yondashuv turli resurslardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish imkonini beradi.

Ikkinchi ko'rsatkich quyidagi formula bilan hisoblaniladi:

$$S = \frac{Y_d}{X_j + k \cdot A_v} \quad (2)$$

Bu yerda, Y_d – Yalpi daromad.

Qishloq xo'jaligida Yalpi daromad ishlab chiqarishga ketgan moddiy xarajatlar qiymatini yalpi daromaddan ayirish bilan aniqlanadi. Sof daromad esa qo'shimcha mahsulot sifatida, yalpi mahsulot qiymati bilan ishlab chiqarish xarajatlari o'rtasidagi farqning puldagi ifodasidir.

Foyda — sotilgan mahsulot qiymati va uning to'liq tannarxi o'rtasidagi farq sifatida belgilanadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligini hisoblashda nisbiy ko'rsatkich sifatida rentabellik darajasidan foydalaniladi. Rentabellik darajasi sof daromad yoki sof foydaning moddiy va mehnat xarajatlari yig'indisiga nisbatini bildiradi. Ko'rsatkich foizlarda ifodalanib, resurslardan qanchalik samarali foydalanilganini aks ettiradi. U qishloq xo'jaligi tarmoqlarida ishlab chiqarish natijadorligini tahlil qilish va xarajatlarni optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu yondashuvi jamiyat a'zolarining ehtiyojlarini to'liq qondirish va foyda olish maqsadida mahsulot birligini ishlab chiqarishga sarflanadigan mehnat va mablag'larni kamaytirish bilan birga, yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirishni nazarda tutadi.

Bu yondashuv ijtimoiy ishlab chiqarish xarakterini aks ettiradi, chunki u nafaqat iqtisodiy natijalarga erishishga, balki ijtimoiy manfaatlarni ta'minlashga ham qaratilgan.

Qoraqalpog'iston Respublikasida Qishloq xo'jaligi mahsulotlari 2023-yilda 15 212,1 mlrd. so'mni tashkil qilgan bo'lsa ushbu ko'rsatkich 2024-yilda 16 687,0 mlrd. so'mni (103,5%) tashkil qiladi. Shundan, dehqonchilikda 2023-yilda 6 918,5 mlrd. so'mni tashkil qilgan bo'lsa ushbu ko'rsatkich 2024-yilda 7 280,2 mlrd. so'mni (101,9%), chorvachilikda 2023-yilda 8 293,6 mlrd. so'mni tashkil qilgan bo'lsa ushbu ko'rsatkich 2024-yilda 9 406,9 mlrd. so'mni (104,9%) tashkil qilgan.

Shuningdek Qoraqalpog'iston Respublikasi barcha toifalarda ishlab chiqarilgan dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari quyidagicha:

don va dukkakli don ekinlar 2023 yilda 317389,4 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024 yilda 345542 tonnani;

kartoshka 2023-yilda 96409,4 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 101678,0 tonnani;

sabzavotlar 2023-yilda 333359,3 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 349479,0 tonnani;

oziqbop polizlar 2023-yilda 183523,38 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 189987 tonnani;

mevalar va rezavorlar 2023-yilda 67071,1 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 73557,0 tonnani;

uzum 2023-yilda 11915,7 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 14409,0 tonnani;

sut 2023-yilda 447 716,0 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 469 685,0 tonnani;

tuxum 2023-yilda 397 939,0 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 410 054,0 tonnani;

asal 2023-yilda 877,2 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 898,4 tonnani;

qirqib olingan jun 2023-yilda 1 559,0 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 1 572,0 tonnani;

olingan qorako'l terilar 2023-yilda 93 523,0 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 96 052,0 tonnani;

pilla 2023-yilda 858,0 tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 1 022,1 tonnani tashkil qilgan [7].

Asosiy masalalardan biri bo'lgan tuproq unumdorligini oshirish, yerlar degradatsiyasiga qarshi kurashishning davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi va soha ekotizimining barqarorligini saqlashga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar natijasida ekinlar hosildorligi ortishi kuzatilgan.

Bugungi kunda butun dunyoda, jumladan, mamlakatimizda ham sodir bo'layotgan iqlim o'zgarishi, suv resurslarining tobora tanqislashuvi, cho'llashuv darajasining oshishi ko'p tarmoqli agrar soha oldiga ko'plab muammolar yechimini topish masalasini qo'ymoqda. Ushbu xavflarning

oldini olish, tuproq unumdorligini oshirish, sohani resurs tejaydigan va yuqori unumli yangi texnikalar bilan uzluksiz ta'minlab borish, rivojlangan davlatlar tajribasi asosida agrotexnologiyalarni joriy etish, haqiqiy bozor mexanizmlarini joriy qilish orqali mahsulot ishlab chiqarish hajmlarini oshirish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash hamda yetuk bilimga ega mutaxassislar tayyorlash kabi vazifalarni ustuvor qilib qo'yimoqda.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini tahlil qilishda, fikrimizcha, birinchi navbatda, natural ko'rsatkichlardan foydalanish lozim. Lekin, ma'lumki, natural ko'rsatkichlar qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish samaradorligining faqat bir tomonini yoritadi va korxona yoki tarmoq faoliyatini to'laqonli baholash imkonini bermaydi. Shuning uchun ham, ularning ishlab chiqarish samaradorligini har tomonlama va ilmiy-uslubiy jihatdan asosli baholashda tadqiqotlarimiz jarayonida ishlab chiqilgan barcha natural, qiymat va nisbiy ko'rsatkichlar tizimidan foydalanishni lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sauxanov J.K., Gabbarov S.N. CHorvachilikni rivojlantirishda yaylovlardan samarali foydalanishni takomillashtirish (Qoraqalpog'iston Respublikasi Qo'ng'iro't tumani misolida), Monografiya, 148 bet, Toshkent-“Metodist nashriyoti”-2023.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: «АСТ», 2021. -960 с.
3. Сбалансированная система показателей: на маршруте внедрения / Марк Грэм Браун; пер. с англ. [Ю. Сакулина]. — Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005 (Пермь : ИПК Звезда). — 224 с. : табл.; 22 см. — (Библиотека Strategica).; ISBN 5-9614-0115-4 (в пер.).
4. Фельдман Г. А. — основоположник теории экономического роста // Теория капитала и экономического роста / Дзарасов С. С. (ред.). — М.: Изд-во МГУ, 2004. — С. 170—186.
5. Литошенко Л. Н. Критика советской аграрной политики. — М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2022. -344 с. — [ISBN 978-5-85006-388-7](https://doi.org/10.26907/2542-0412.2022.344)
6. Добрынин В.А., Беляев А.И., Дунаев П.П. и др. Экономика сельского хозяйства: [Учеб. для высш. с.-х. вузов по экон. спец.]; Под ред. В.А. Добрынина. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Агропромиздат, 1990. — 475 с.
7. <https://www.qrstat.uz/uz/rasmiy-statistika/agriculture-2>.

UO'K 330.1

RAQAMLI TA'LIM TRANSFORMATSIYASI VA UNING SAMARADORLIGI

M.A. Koshnazarova, o'qituvchi, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, Toshkent
R.N. Kusaliyev, talaba, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta'lim transformatsiyasi o'quv jarayonini yaxshilash uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish va onlayn kurslar, virtual sinflar, interaktiv o'quv materiallari va boshqalarni o'z ichiga oladi. Raqamli transformatsiya esa samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirish uchun biznes va jamiyatning turli jabhalarida raqamli texnologiyalarni joriy etishni nazarda tutadi. Raqamli ta'lim va transformatsiya nafaqat o'rganish, balki jamiyat taraqqiyoti uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Globallashuv va raqamlashtirish sharoitida yangi texnologiyalarga moslashish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Kalit so'zlar: Raqamli, texnologiya, ta'lim, transformatsiya, uslub, dars, onlayn, kurslar.

Аннотация. В данной статье приведены об трансформации цифрового образование при использование цифровых технологий для улучшения процесса обучения. Это может включать онлайн-курсы, виртуальные классы, интерактивные учебные материалы и т. д. Цифровая трансформация, с другой стороны, подразумевает внедрение цифровых технологий в различные аспекты бизнеса и общества для повышения эффективности и конкурентоспособности. Цифровое образование и трансформация могут применяться не только к изменению того, как мы учимся и ведем бизнес, но и к аспектам, которые открывают новые возможности для развития общества. В условиях глобализации и цифровизации все большее значение приобретает способность адаптироваться к новым технологиям. Это актуально как на индивидуальном уровне, так и на уровне организаций и стран.

Ключевые слова: цифровые технологии, образование, трансформация, метод, урок, онлайн, курсы.

Abstract. This is article giving digital education involves the use of digital technologies to enhance the learning process. This may include online courses, virtual classrooms, interactive learning materials, etc. Digital transformation, on the other hand, involves the introduction of digital technologies in various aspects of business and society to increase efficiency and competitiveness. Digital education and transformation can be applied not only to changing the way we learn and do business, but also to aspects that open up new opportunities for the development of society. In the context of globalization and digitalization, the ability to adapt to new technologies is becoming increasingly important. This is relevant both at the individual level and at the level of organizations and countries.

Keys words: Digital, technology, education, transformation, method, lesson, online, courses.

Raqamli transformatsiya - bu boshqaruv tizimini optimallashtirish bilan birga tashkilot tomonidan raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayoni. Raqamli transformatsiya tashkilotlarning samaradorligini oshirish uchun mo'ljallangan. Tashkilotning raqamli rivojlanishining ko'rsatkichi, uning raqamli transformatsiyasi darajasi va muvaffaqiyatini tavsiflovchi tashkilotning raqamli yetuklik darajasidir. Raqamli transformatsiya ta'lim sohasida ham amalga oshirilmoqda. Ta'limning raqamli transformatsiyasi faqat noutbukni kompyuterga almashtirish bilan cheklanmaydi [1].

Yangi raqamli texnologiyalar an'anaviy kontaktli ta'limda amalga oshirib bo'lmaydigan usullardan foydalanishga imkon beradi. Masalan, talabalar audio va video kontent yaratishlari, qo'shma loyihalarni amalga oshirishlari kerak. Ya'ni, axborot texnologiyalar fikrlash uchun muhim vosita sifatida harakat qila boshlaydi. Hozirgi vaqtda dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarida bo'lgani kabi O'zbekistonda ham postindustrial axborot jamiyatini shakllantirish davom etmoqda, uning o'ziga xos xususiyati ijtimoiy mehnat taqsimotidagi markazlarning moddiy ishlab chiqarish sohasidan axborotni qabul qilish, qayta ishlash, uzatish, saqlash, taqdim etish va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish sohasiga siljishidir. Mamlakatimizda ta'lim tizimiga ham raqamli texnologiyalar joriy etilmoqda. Raqamli transformatsiya nafaqat yangi texnologiyalarga (sun'iy intellekt, blokcheyn, ma'lumotlar tahlili va narsalarning interneti) sarmoya kiritish, balki tashkilot tuzilmasi, rivojlanish strategiyasi, mijozlarga xizmat ko'rsatish va korporativ madaniyatni chuqur o'zgartirishdan iborat. Boshqacha qilib aytganda, bu tashkilot modelining inqilobiy o'zgarishi [2].

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'limni axborotlashtirish jarayoni ta'lim jarayonini o'zgartirish bo'yicha ishlar bilan qo'shilib, yangi bosqichga kirmoqda, shuning uchun bu ishlarning texnik, tashkiliy va pedagogik jihatlarini alohida ko'rib chiqishning o'zi yetarli emas. Raqamli transformatsiya jarayonining murakkab tabiati uni qayta ko'rib chiqish va tashkil etishni o'zgartirishni talab qiladi. Klassik ta'limda o'quv jarayonini har bir talaba uchun shaxsan "moslashtirish" mumkin emas. Shuning uchun auditoriya yoki guruhda ortda qolganlar bor. Raqamli ta'lim texnologiyalar dasturni har bir talabaning qobiliyati va tezligiga qarab sozlash imkonini beradi. Misol uchun, agar darslarni yozib oladigan platforma mavjud bo'lsa, siz istalgan vaqtda qiyin mavzuga qaytib, uni qayta o'rganishingiz mumkin. Raqamli ta'lim vositalaridan foydalanganda talabalar mustaqil ravishda bilim olishga o'rganadilar. Ular ma'lumotni qidiradilar, tahlil qiladilar, keraksizlarini filtrlaydilar va asosiy narsani ta'kidlaydilar. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, raqamli o'rganish baliq emas, qarmoq beradi: talabalar o'rganishni o'rganadilar. Bunday yondashuv nafaqat bilim olishga yordam beradi, balki kognitiv qobiliyatlarni, tanqidiy fikrlashni, mustaqillikni, axborot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, u ta'limga ijobiy munosabatni rivojlantiradi[3].

Raqamli ta'lim o'quv jarayonini yaxshilash uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu onlayn kurslar, virtual sinflar, interaktiv o'quv materiallari va boshqalar bo'lishi mumkin. Raqamli transformatsiya, o'z navbatida, samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirish uchun biznes va jamiyatning turli sohalarida raqamli texnologiyalarni joriy etishga taalluqlidir. Raqamli ta'lim va transformatsiya nafaqat o'rganish va biznes yuritish uslubimizni o'zgartiribgina

qolmay, balki jamiyat taraqqiyoti uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Globallashtirish sharoitida yangi texnologiyalarga moslashish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu individual darajaga ham, tashkilotlar va davlatlar darajasiga ham tegishli[4].

Zamonaviy ta'lim vositalaridan foydalangan talabalar ta'lim jarayoniga ko'proq jalb etiladi. Buning sababi, materialning yanada qiziqarli va qulay formatda taqdim etilishi, an'anaviy yondashuvga qaraganda, uni o'zlashtirish osonroq. Misol uchun, talaba darslikdagi paragrafni o'qishdan ko'ra grafiklar, rasmlar, qisqacha tavsiflar bilan taqdimotni o'rganishni xohlaydi. Raqamli ta'lim texnologiyalar o'rganish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Misol uchun, agar ilgari quyosh tizimining tuzilishini faqat modellar yoki rasmlarda ko'rsatish mumkin bo'lsa, endi batafsil videolar mavjud bo'lib, ularda hatto kichik tafsilotlar ham aniq ko'rsatilgan. Onlayn kurs esa nafaqat video va matn, balki interaktiv testlar, o'yinlashtirish elementlari hamdir. Professor-o'qituvchilar qisman kompyuter dasturlari bilan almashtirilmoqda, talabalar esa mustaqil ravishda o'qishni rejalashtirmoqda. Ko'plab professor-o'qituvchilar ishini yo'qotmoqda degan fikr bor. Aslida, bu kamchiliklarning barchasini mutlaqo to'g'ri deb atash mumkin emas - ular faqat farazlar. Ta'lim jarayoni aniq qanday raqamlashtirilganligi aniq bo'lishi uchun ko'p yillar o'tishi kerak. Bundan tashqari, agar ish to'g'ri tashkil etilsa, salbiy oqibatlarining oldini olish mumkin. Misol uchun, raqamli o'rganish bilan parallel ravishda, talabalar ko'p harakatlanadigan qo'shimcha darslar o'tkaziladi. Guruhda ishlash aloqa yetishmasligini qoplashga yordam beradi. Mustaqil ta'lim olishda professor-o'qituvchining roli tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda: talabalarda matematik savollar mavjud, nimanidir tushuntirish kerak va bu yerda professor-o'qituvchilar hech qanday dasturni almashtirmaydi[5].

Raqamlashtirishning asosiy afzalliklaridan biri bu talabalarning faolligini oshirish imkoniyatlaridir. Onlayn ta'lim platformalari, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalar kabi raqamli vositalardan foydalangan holda universitetda talabalarni motivatsiya va yo'lda ushlab turadigan interaktiv hamda qiziqarli ta'lim tajribalarini yaratishi mumkin. Shuningdek, raqamlashtirish universitetlarga o'yin va virtual haqiqat kabi yangi o'qitish usullaridan foydalanish imkonini beradi. Bu usullardan talabalarga murakkab tushunchalar va nazariyalarni tushunishni osonlashtiradigan interaktiv ta'lim tajribasini yaratish uchun foydalanish mumkin.

Talabalarning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini oshirish, ularda zarur kompetensiyalarni shakllantirish orqali ishga joylashish ko'rsatkichlarini ko'paytirish hamda turli vositalar orqali ma'lumotlarni yetkazish va tushuntirish usullarini qo'llagan universitetlar nufuzi oshishi hamda ularda mazkur imkoniyatlar orqali qo'shimcha foyda olishi uchun shart-sharoitlar yaratilishi orqali boshqalarga nisbatan ustunlik shakllanadi. Raqamli ta'limni transformatsiyasi axborotning yuqori sifatli bo'lishi va dunyoning istalgan nuqtasidan foydalanish mumkinligini nazarda tutadi. Misol uchun, siz smartfoningizdan ochishingiz mumkin bo'lgan elektron darslik yordamida yangi tilni o'rganishingiz mumkin. Internetda ko'plab axborot manbalari mavjud: portallar, kutubxonalar, ekspert veb-seminarlar, o'quv kurslari. Turli mamlakatlarda ta'lim sohasida ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyatini oshirish tendentsiyasi kuzatilmoqda. Individual ta'lim amaliyoti tobora keng tarqalmoqda, bu esa an'anaviy xalq ta'limi rolining pasayishiga olib keladi. Ushbu tendentsiya ta'limning eng muhim funktsiyalaridan biri – ijtimoiylikni amalga oshirishga tahdid soladi. Shu nuqtayi nazardan, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarga umumiy manfaatlarga asoslangan tengdoshlari bilan ko'plab aloqalarni saqlab qolish imkoniyatini beradi (masalan, sport yoki ijodkorlik, tarmoqdagi jamoaviy o'quv faoliyati, bilim almashish)[6]. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi yoki biron sababga ko'ra shaxsan darslarga qatnasha olmaydiganlar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi. Onlayn kurslar, webinarlar, elektron darsliklar va boshqa raqamli resurslar istalgan vaqtda va istalgan joyda bilim olish imkonini beradi. Raqamli vositalar va DT (dasturiy ta'minot) interaktiv va qiziqarli o'quv dasturlarini yaratishga imkon beradi. Masalan, avtomatik tekshirish va javobni tezkor tushuntirish bilan testlar. Buning yordamida talabalar tajriba o'tkazishlari, muammolarni hal qilishlari va fikr-mulohazalarini olishlari, o'quv materiali bilan o'zaro aloqada bo'lishlari mumkin. Ushbu yondashuv materialning assilyatsiyasini yaxshilaydi.

Raqamli vositalar talabalar va professor-o'qituvchilarning muloqotini osonlashtiradi. Elektron pochta, onlayn forumlar, video konferentsiya va boshqa aloqa vositalari ma'lumotlarni almashish, savollar berish va muammolarni tezda hal qilish uchun tez va oson qiladi. Raqamlashtirish tufayli talabalar axborot, yangi texnologiyalar bilan ishlashni o'rganadilar, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradilar. Bu raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydigan zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli hayot uchun muhim ko'nikmalardir[7].

Xulosa. Raqamli ta'lim va transformatsiya o'rganish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Ular samaradorlikni oshirish, talabalar bilim, ko'nikmalarini oshirish hamda tajribasini yaxshilash va yangi bozorlarga kirish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalarga asoslangan dunyoda raqamli o'zgarishlarga moslashish qobiliyati muvaffaqiyat uchun zarur bo'lib bormoqda. Raqamli ta'lim odamlarga raqamli iqtisodiyotda ishlash uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni olishga yordam beradi. Bu nafaqat texnik ko'nikmalar, balki ma'lumotlar bilan ishlash, kiberxavfsizlik asoslarini tushunish va turli muammolarni hal qilish uchun raqamli vositalardan foydalanish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Raqamli ta'lim va transformatsiya hayot sifatini yaxshilashga va butun jamiyat rivojlanishiga hissa qo'shadi. Ular shaxsiy va professional o'sish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, innovatsiyalarni rag'batlantiradi va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi. Globallashuv va raqamlashtirish sharoitida yangi texnologiyalarga moslashish qobiliyati muvaffaqiyat va farovonlik uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.M.Q.Eshquvvatova., Sh.Sh.Orifova. Ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash ahamiyati. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar joriy etish samaradorligi mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman. Chirchiq davlat pedagogika universiteti. Volume 4. 2023.
- 2.N.D.Mirzahmedova. Raqamli texnologiyalarining ta'lim sohasida qo'llanilishi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Volume.2, 2022.
3. Maltese, V. Digital Transformation Challenges for Universities: Ensuring Information Consistency Across Digital Services. Cataloging & Classification Quarterly, 56(7), 2018.
4. P.S.Djurayeva. Raqamli savodxonlik - bugungi o'qituvchi kompetensiyasi. "Raqamli ta'limning zamonaviy tendentsiyalari va ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq qilish yo'llari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2023.
- 5.D.M.Maxmudova. Raqamli texnologiyalar muhitida bo'lajak informatika o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash. "Raqamli ta'limning zamonaviy tendentsiyalari va ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq qilish yo'llari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2023.
6. Jo Tondeur, Sarah Howard, Manon Van Zanten, Pierre Gorissen Irma Van der Neut, Dana Uerz, Marijke Kral. The HeDiCom framework: Higher Education teachers' digital competencies for the future. [Educational technology research and development](#). 2023.
7. Davy Tsz Kit Ng, Jac Ka Lok Leung, Jiahong Su, Ross Chi Wui Ng, Samuel Kai Wah Chu. Teachers' AI digital competencies and twenty-first century skills in the post-pandemic world. [Educational technology research and development](#). 2023.

UO'K 33

TURISTIK KORXONALAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH VA RAQOBATBARDOSHLIGINI BOSHQARISHNING METODOLOGIK JIHATLARI

M.M.Mahamadova, talaba, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

<https://orcid.org/0009-0003-0631-2697>

Annotatsiya. Ushbu maqola turistik korxonalar faoliyatini samarali boshqarish, ularning raqobatbardoshligini oshirish hamda barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun metodologik yondashuvlarni o'rganishga qaratilgan. Turizm korxonalarining raqobatbardoshlik darajasiga ta'sir etuvchi omillar, ularning marketing strategiyalari va xizmat ko'rsatish sifatini boshqarish modellari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqobat ustunligini ta'minlashda samarali rejalashtirish, resurslarni oqilona boshqarish va zamonaviy axborot texnologiyalarini tatbiq etishning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqobatbardoshlik, turizm, turizmi raqamlashtirish, globallashuv, turistik majmua, texnologiya, bozor iqtisodiyoti, sayohatlar, baxolash mexanizmlari, korxonalar.

Аннотация. Данная статья направлена на изучение методологических подходов к эффективному управлению деятельностью туристских предприятий, повышению их

конкурентоспособности и обеспечению устойчивого развития. Анализируются факторы, влияющие на уровень конкурентоспособности туристских предприятий, их маркетинговые стратегии и модели управления качеством услуг. Также будет освещена важность эффективного планирования, рационального управления ресурсами и внедрения современных информационных технологий для обеспечения конкурентного преимущества.

Ключевые слова: конкурентоспособность, туризм, цифровизация туризма, глобализация, туристский комплекс, технологии, рыночная экономика, путешествия, механизмы оценки, предприятия.

Abstract. This article is aimed at studying methodological approaches to effectively manage the activities of tourist enterprises, increase their competitiveness and ensure their sustainable development. Factors affecting the level of competitiveness of tourism enterprises, their marketing strategies and quality of service management models are analyzed. Also, the importance of effective planning, rational resource management and implementation of modern Information Technologies is highlighted in ensuring competitive advantage.

Key words: competitiveness, tourism, digitization of tourism, globalization, tourist complex, technology, market economy, travel, evolution mechanisms, enterprises.

Kirish. Turistik korxonalar bugungi kunda global iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Turizm sanoati mamlakatlar uchun nafaqat daromad manbai, balki xalqaro miqyosda imidj va madaniy aloqalarni mustahkamlash vositasi hamdir. Shu sababli, turistik korxonalar faoliyatini rivojlantirish va ularning raqobatbardoshligini oshirish masalalari dolzarb hisoblanadi. Bozor talabining o'zgaruvchanligi, iste'molchilar ehtiyojlarining diversifikatsiyasi va texnologik innovatsiyalarning tezkor rivojlanishi turizm sohasidagi korxonalarni o'z faoliyatini qayta ko'rib chiqishga va yangi yondashuvlarni qo'llashga undamoqda.

Mamlakatimizning dunyo bozorida mustahkam o'rin egallashi hamda milliy iqtisodiyotning barqaror va mutanosib rivojlantirish bevosita hududlarda turistik majmualarni shakllanishi va ularning raqobatbardoshlik darajasiga bog'liq. Jahon iqtisodiyotining tobora globallashtirib borayotganligi har qanday konyunkturaviy o'zgarishlarga qarshi tura oladigan, ichki va tashqi iqtisodiy ta'sirlarga tezlik bilan moslasha oluvchi hamda raqobatbardoshlikni ta'minlovchi turistik majmualarni rivojlantirish dolzarb masalalardan biriga aylantirdi. Bu esa turistik majmua faoliyatida innovatsion boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirish va ularni ishlab chiqarish jarayoniga keng joriy etish, mahsulot hamda xizmat turlarini muttasil yangilab va takomillashtirib borishni taqozo etmoqda.

Bugungi kunda turizm sohasi global iqtisodiy rivojlanish uchun muhim turtki bo'lib, nafaqat ko'plab ish o'rinlarining shakllanishiga yordam beradi, balki rivojlanish jarayonida bo'lgan ba'zi mamlakatlar uchun o'sish manbai bo'lib xizmat qiladi. Turizm jahon iqtisodiyotining ellikdan ortiq tarmoqlari rivojlanishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatuvchi multiplikativ xarakterga ega bo'lgan muhim iqtisodiy tarmoqdir.

Aytish mumkinki, turizm jahon iqtisodiyotida keng xizmatlar va tovarlarning raqobatbardoshligi hayot sifatining asosiy omili hisoblanadi. Lotin tilidan tarjima qilinganda, bu so'z uni "to'qnashuv" degan ma'noni bildiradi. Ta'kidlash joizki, raqobatbardoshlik kabi iqtisodiy tushunchalar kam, ularning talqini olimlar va iqtisodchilar o'rtasida juda ko'p kelishmovchilik bo'ladi. Mamlakatimiz mutaxassislarining bu iqtisodiy atamaga nisbatan talqinida ma'lum farq mavjud. Bunga bir qator sabablarni ko'rsatish mumkin. Jumladan:

- Mamlakat iqtisodiyoti yuksalishining tarixiy xossalari;
- Mamlakatimiz iqtisodiyotida davom etayotgan o'tish jarayonlari.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqot mavzusini chuqurroq tahlil qilish uchun "raqobatbardoshlik" tushunchasiga xalqaro va mahalliy yondashuvlarni tahlil qilish va tizimlashtirish muhimdir. XIX va XX asrlarda E. Chamberlin va Dj. Robinsonning ta'kidlashicha, raqobatbardoshlik nafaqat raqobatchilar bilan raqobatni anglatadi, balki noyob mahsulotlar uchun yangi bozorlarni yaratish, bu esa yuzaga keladigan kelishmovchiliklarni bartaraf etishga imkon beradi.

Y.Shumpeter va P.Romerning korxonaning raqobatbardoshligi haqidagi qarashlarini aks ettiruvchi klassik misol Apple Inc bo'lishi mumkin. Bu iPhone, iPad va boshqalar kabi mahsulotlar

uchun bozor yaratib, mobil qurilmalar sohasida innovatsiyalar va yangi texnologiyalarni yaratish ramziga aylandi. Ushbu misol ularning yangi texnologiyalar va bozorlarni yaratish korxona raqobatbardoshligining asosiy jihati ekanligi haqidagi tushunchalarini ta'kidlaydi.

G'arb adabiyotida raqobatbardoshlik tushunchasi ko'pincha korxonalarning bozordagi o'xshash mahsulotlarga nisbatan ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirish bilan birga iste'molchilar talablarini yaxshiroq qondiradigan mahsulotlarni yaratish uchun samarali ishlab chiqarish va marketing usullaridan foydalangan holda bozor sharoitlarini oldindan bilish va ularga moslashish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. Rossiyalik tadqiqotchilar, shu jumladan G.Dolinskiy va I.Solovyeva o'z asarlarida raqobatbardoshlikning turli jihatlarini birinchilardan bo'lib tahlil qildilar. Ularning asarlarida ushbu tushuncha mahsulot sifatining texnik-iqtisodiy toifasi bilan taqqoslanadi.

Zamonaviy rus turoperatorlari jahon turizm bozorida raqobatbardoshligini oshirish uchun yangi texnologiyalarni faol ravishda joriy qilmoqdalar. Shunday qilib, turizmni raqamlashtirish sohadagi biznes-jarayonlarni sezilarli darajada o'zgartiradi va ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish orqali maksimal foyda olish imkonini beradi, shuning uchun uzoq muddatda sohaning raqobatbardoshligi uchun belgilovchi ahamiyatga ega.

Raqobatbardoshlikning asosiy ta'rifini R.A.Fatxutdinov tomonidan shakllantirilgan ta'rif deb hisoblaymiz, u raqobatbardoshlikni "obyektning ushbu bozordagi o'xshash obyektlar bilan solishtirganda raqobatga dosh bera olish qobiliyati" deb ta'riflagan. U yana "mahsulot yoki xizmat ma'lum bir bozorda raqobatbardosh yoki raqobatbardosh emas" tarzda bo'lishini ta'kidlaydi.

Turizm o'z tabiatiga ko'ra ommaviy madaniy va iqtisodiy hodisadir. Turistik mahsulotni ishlab chiqarish (turistik xizmat) nuqtayi nazaridan V.S.Bogolyubov va V.P.Orlovskayalar raqobatga "ma'lum vaqt ichida iste'molchilarga sotish uchun tayyorlangan, asosan, rekreatsion xususiyatga ega bo'lgan tovarlar va xizmatlarning muayyan miqdori va sifati kombinatsiyasi" deb ta'rif berganlar. Turistik mahsulot-bu dam olish va mijozlarning sayohatlari paytida kompaniyalar yoki korxonalar tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar to'plami. Ushbu mahsulot turistik sayohatlar va dam olish paytida qulaylik, o'yin-kulgi, xilma-xillik va mijozlar ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan turli xil xizmatlarni taklif qilish orqali yaratiladi. Bular havo transporti xizmatlari, yashash joyiga boshqa o'tkazmalar, shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri joylashtirish, ovqatlanish, tadbirlarni tashkil etish (sport, madaniy va boshqalar), sug'urta xizmatlaridir.

Raqobatbardoshlik tushunchasini tushunish yoki aniqlashda noaniqlik yoki xiralikni kamaytirishga yordam beradigan bir nechta tezis va g'oyalar ilgari surildi. Ushbu tezislarni turistik korxonaning raqobatbardoshligini aniqlashda ishtirok etadigan asosiy jihatlar, mezonlar yoki omillarni aks ettirishi mumkin.

-Mahsulotning raqobatbardoshligi mijozlarning qiziqishini uyg'otadigan va ularning ehtiyojlarini muvaffaqiyatli qondiradigan o'ziga xos atributlarning kombinatsiyasi bilan belgilanadi;

-Tovarlarning raqobatbardoshligini baholash ushbu mahsulot parametrlarining raqobatdosh mahsulotlarning o'xshash xususiyatlariga qarama-qarshi bo'lishida, shuningdek iste'molchilarning ehtiyojlari va talablarini hisobga olgan holda aniq ifodalanadi;

- Ushbu tadqiqotning muhim bayonotlaridan biri foyda keltirmaydigan tovarlarning raqobatbardoshligini baholash zarurati va ahamiyati.

Raqobatbardoshlik tushunchasiga iqtisodiy nazariya nuqtayi nazaridan berilgan mukammal ta'riflaridan biri bu bo'lib, u raqobatbardoshlikni ko'p o'lchovli va ko'p qirrali iqtisodiy kategoriya ekanini aytadi.

Uning ta'kidlashicha, raqobatbardoshlik raqobat va monopoliyaning xususiyatlarini, shuningdek, ushbu jihatlarini davlat tomonidan tartibga solish orqali boshqarish usullarini qamrab oluvchi raqobatbardosh o'zaro ta'sirlar tizimining muhim tarkibiy qismidir. Shuningdek, sayyohlik kompaniyalari o'rtasidagi raqobat bozordagi iqtisodiy aloqalarning turli darajalarida o'zaro ta'sir orqali namoyon bo'ladi. Ushbu ta'rif turizm sohasidagi raqobatbardosh munosabatlarning barcha jihatlarini to'liq baholashga imkon beradi, ularning asosiy xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish imkoniyatini ochadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada turistik korxonalar faoliyatini rivojlantirish va raqobatbardoshligini boshqarish mavzusidagi tadqiqotning metodologik asoslari turizm sohasidagi

iqtisodiy va boshqaruv jarayonlarini tizimli ravishda o'rganishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotning maqsadi turistik korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirish, ularning raqobatbardoshligini ta'minlash bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Respublikamizda turistik korxonalar raqobatbardoshligini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishni baholash uchun quyidagi tamoyillardan foydalanish tavsiya etiladi:

- turistik korxonalar raqobatbardoshligini boshqarishda mamlakat va xalqaro tashkilotlarning statistik ma'lumotlarini muntazam tahlil qilib borish;

- Mamlakatimizda sayyohlik korxonalarini baholash mexanizmlarining tuzilishi tovarlar va tashkilotlarni baholash usullariga o'xshaydi. Ushbu tuzilma doirasida samarali baholash uchun individual raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarining ahamiyati aniqlash;

- turizm sohasida faoliyat yuritayotgan kompaniyalarning bozordagi mavqeini aniqlash va raqobatbardoshligini oshirish maqsadida ularning raqobatbardoshlik darajasini muntazam ravishda har yili o'rganish va baholash, korxona xizmatlari uchun moliyaviy, operatsion va strategik jihatlarni tahlil qilish va taqqoslab borish.

Turistik korxonada mahsulotlarning raqobatbardoshligi indikatori uning iqtisodiy ko'rsatkichlari va istemol xususiyatlari darajasi bilan belgilanadi, bu esa bozorda shunga o'xshash mahsulotlar bilan raqobatlashish qobiliyatini ta'minlaydi. Turistik korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlovchi xususiyatlar sirasiga qo'shimcha tarzda quyidagilarni kiritish mumkin:

- turistik korxonalarning raqobatbardoshlikni boshqarish mexanizmlari to'g'ridan-to'g'ri bozor munosabatlari jarayonida ko'zga tashlanadi va baholanadi;

- turistik korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlovchi noyob xususiyatlarga ega va bozor munosabatlari subyektlari va obyektlariga nisbatan qo'llaniladi;

- turistik korxonalarda raqobatbardoshlik holati tez-tez o'zgarib turadigan bozor muhiti tufayli dinamik va juda beqaror;

- turizm raqobatbardoshlik nisbiy qiymat bo'lib, uni taqqoslash uchun asosiy parametrlar raqobatchilarning o'xshash ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Turistik korxonalar faoliyatini rivojlantirish va raqobatbardoshligini boshqarishning metodologik jihatlari turizm industriyasining samaradorligini oshirish va global raqobatda muvaffaqiyat qozonish uchun muhimdir. Ushbu jarayon turli xil strategik yondashuvlarni o'z ichiga oladi, jumladan, marketing tadqiqotlari asosida iste'molchilar talabini aniqlash, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va innovatsion yondashuvlarni qo'llash. Shuningdek, korxonalar o'rtasidagi kooperatsiya va hamkorlikni rivojlantirish, moliyaviy boshqaruvni optimallashtirish, va kadrlar malakasini oshirish raqobatbardoshlikni ta'minlashda hal qiluvchi omillardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Биржаков, М. Б. Введение в туризм: учебное пособие/М. Б. Биржаов. СПб.: Издательский / дом Герды, 2004г. - 37с.
2. Болгов И. А. Сравнители И. Сравнители И. Сравнители И. Завада // Аспирант. 2019. № 2 (44). С. 32-35.
3. Boltabayev M.R, Tuxliyev I.S. Turizm: nazariya va amaliyot. –T.: Fan va texnologiya, 2018, - 400 b
- Биржаков М.Б. Туристические услуги, работы, товары. –Москва–СанктПетербург: Издательство «Невский фонд» – «Издательский дом Герда», 2003. С.108.
- 4.Алимова М.Т. Худудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (Самарқанд вилояти мисолида) // И.ф.д. дисс. – Самарқанд: СамИСИ, 2017. 25-26-б.
5. Сурков С.Г. Международный туризм в России: проблемы развития и управления / С.Г. Сурков, В.И. Криворучко. – М.: Советский спорт, 2009. – 214 с

ISLOM DINIDA KAMBAG'ALLIK MUAMMOSI VA UNI QISQARTIRISH BO'YICHA YONDASHUVLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

R.J. Maxmudov, magistrant, Osiyo xalqaro universiteti, "Sayyid Muhyiddin maxdum" o'rta maxsus islom ta'lim muassasasi, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Islom dinida kambag'allik muammosiga bo'lgan munosabat, uning sabablari va oqibatlari, shuningdek, uni qisqartirishga qaratilgan diniy yondashuvlar tahlil qilingan. Qur'on oyatlari va Hadislarga asoslangan holda zakot, sadaqa, vaqf kabi iqtisodiy institutlarning kambag'allikni kamaytirishdagi roli ochib berilgan. Shuningdek, Islomning adolat, hamjihatlik va ijtimoiy mas'uliyatga asoslangan tamoyillari orqali kambag'allikka qarshi kurashishning ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Islom, kambag'allik, zakot, sadaqa, vaqf, ijtimoiy adolat, iqtisodiy yondashuvlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается отношение ислама к проблеме бедности, ее причины и последствия, а также особенности религиозного подхода к её сокращению. На основе аятов Корана и хадисов раскрывается роль таких экономических институтов, как закят, садака и вакф, в борьбе с бедностью. Особое внимание уделяется значению исламских принципов справедливости, солидарности и социальной ответственности в преодолении бедности.

Ключевые слова: Ислам, бедность, закят, садака, вакф, социальная справедливость, экономические подходы.

Abstract. This article explores the Islamic perspective on poverty, its causes and consequences, as well as distinctive religious approaches to its alleviation. Based on Qur'anic verses and Hadiths, the paper highlights the role of economic instruments such as zakat, sadaqah, and waqf in reducing poverty. It also emphasizes the importance of Islamic principles of justice, solidarity, and social responsibility in addressing poverty effectively.

Key words: Islam, poverty, zakat, sadaqah, waqf, social justice, economic approaches.

Islom dinida insonni nochorlik girdobidan xalos qilish, kambag'allik, qashshoqlikning doimiy rahna solishidan qutqarish, uning xotirjam, faol va baxtli yashashini ta'minlash uchun beshta muhim tamoyil asosiy yondashuv sifatida keltirilgan. Jumladan, Qur'oni karimda nochorlikdan xalos bo'lish uchun eng muhim va birlamchi yondashuv bu mehnat qilish hisoblanadi. Shuningdek, qarindoshlik haqlari, zakot, zakotdan tashqari majburiyatlar, ixtiyoriy sadaqalar va shaxsiy ehsonlar insonni kambag'allikdan qutqarishning yo'llari sifatida belgilangan.

Jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, odamlar orasida o'zaro hamjihatlik munosabatlarini mustahkamlash, kambag'allikni qisqartirish, uni iymon-e'tiqod sofliqi, odob-axloq tamoyillari hamda oilaviy ahillikka ziyon qilmasligi bo'yicha Islom dinida bir qator yo'l-yo'riq va ko'rsatmalar berilgan.

Islom ma'rifati jamiyat a'zolarini hayotda mo'tadil yashashlari, ularning ijtimoiy, iqtisodiy munosabatlarga layoqatidan qat'iy nazar barcha ne'matlar inson uchun xizmat qilishi muhim deb biladi. Oziq-ovqat, turar joy, kiyim-kechak, kasbu kor, oila qurish, ro'zg'or yuritish bo'ladimi, barchasida o'zaro birodarlik va hamjihatlikni qo'llaydi.

Inson uchun munosib hayot tarzini shakllantirish maqsadida Islom dinida bir qator yondashuvlar amal qilgan. Jumladan, birinchi navbatda har bir kishiga Allohning berajak rizqini topish uchun imkon qadar intilishni buyuradi:

"U (Alloh) sizlarga Yerni xoksor (bo'ysunuvchi) qilib qo'ygan zotdir. Bas, uning har tomonida (sayohat, tijorat yoki dehqonchilik qilib) yuraveringiz va (Allohning bergan) rizqidan tanovul qilingiz! (Qiyomat kuni) tirilib chiqish Uning huzurigadir!" [1].

Mazkur oyat insonni bevosita amaliy faoliyatga chorlaydi va hayotda o'ziga kerakli narsalardan bahramand bo'lishi uchun zarur bo'lgan vazifalarni bajarishga chorlaydi.

Islom dinida kambag'allikni qisqartirish bo'yicha yondashuvlar quyidagilardan iborat:

Birinci yondashuv. Qur'oni karimda nochorlikdan xalos bo'lish yo'li mehnat qilish deb belgilanadi. Alloh taolo Qur'on karimda yer yuzini obod qilishlikni buyuradi. Jumladan, Qur'oni karimda Solih alayhissalomning o'z qavmiga aytgan qisqa so'zlari keltiriladi:

“Samud (qabilasiga) birodarlari Solihni (payg'ambar etib yubordik). (U) aytdi: “Ey qavmim! Allohga sig'iningiz! Sizlar uchun Undan o'zga iloh yo'q. U sizlarni yerdan paydo qilib, sizlarni uni obod etuvchi etdi. Bas, Undan kechirim so'rangiz, so'ngra Unga tavba etingiz! Albatta, Rabbim (bandalariga) yaqin va (duolarni) ijobat etuvchidir.” [2].

Islom dini har bir insonga o'zining qobiliyati va imkoniyatidan kelib chiqib o'zi xohlagan kasb bilan shug'ullanishi mumkinligini buyuradi. Insondagi ixtiyor erkinligi Islom dinida ham ta'minlangan bo'lib, biror kishi o'zi xohlamagan ishga majbur qilinmaydi. Har bir kishi o'zi tanlagan kasbni bajarishi, ammo boshqalar, shuningdek jamiyat a'zolari bundan zarar ko'rmasligi lozim.

Mehnat qilgan inson katta imkoniyatlarga, ajru savoblarga ega bo'ladi va asosiy ehtiyojlariga, oilaviy sarf-xarajatlariga yetarlicha mablag'ni qo'lga kiritadi. Bu ko'rsatmalarga amal qilib, mehnat qilgan kishining sa'y-harakatlari bekor ketmaydi. Mehnatning mukofoti va rohatini bu dunyoda ham ko'radi.

“Men Allohga tavakkal qilganman” deb ayrim kimsalar qo'llarini sovuq suvga ham urmaydilar va rizqni faravon bo'lishini kutadilar. Allohga tavakkal qilish, bu mehnat qilmasdan, sabablarni bajarmasdan o'tirish, degani emas. Nabi alayhissalom Allohga tavakkal qilib, tuyasini yaylovga qo'yib yuborgan sahroyi arabga: **“Avval uni bog'lab, keyin Allohga tavakkal qil” [3],** deb buyurganlar.

Shunda Ibrohim ibn Adham rahimahullohi alayh bunday dedilar: **“Ey Shaqiq, nega birovlarining qo'liga qarab qolgan qushning yo'lini tutding? Nima uchun o'ziga ham, boshqalarga ham nafi tegadigan qushning yo'lini tanlamading? Beruvchi qo'l oluvchi qo'ldan yaxshi ekanini bilmaysanmi?”**

Shunda Shaqiq o'midan turib hazratning qo'llaridan o'pib va **“Ey Abu Is'hoq, siz bizning haqiqiy ustozimizsiz”**, debdi va yana safarga o'tlanibdi.

Ayrim kishilar quyidagi hadisni o'zlariga asos qilib oladilar: **“Agar Allohga haqiqiy tavakkul qilsangiz sizlarni rizqlantirib qo'yadi. Xuddi, tongda och ketib, kechasi to'q qaytib keladigan qushni rizqlantirgandek”**. Bunda aslida o'sha qushning to'q qaytib kelishi uchun ertalab rizq talabida chiqib ketishi shart qilinmoqda. Bu hadisda rizq topish uchun sa'y-harakat qilish kerakligi ta'kidlanayapti.

Ibn Abbos roziyallohu anhumodan quyidagi hadis rivoyat qilinadi: **“Dovud alayhissalom temirchi, Odam alayhissalom dehqon, Nuh alayhissalom duradgor, Idris alayhissalom chevar va Muso alayhissalom cho'pon bo'lgan” [4].**

Islom olamining eng ko'zga ko'ringan, ilmda etakchi bo'lgan olimlarning ko'pchiligini ismi yonida o'zining hunari ham zikr qilinishi bejiz emas. Masalan, Bazzoz (mato furush), Qaffol (qulfsoz), Zajjoj (oyna soluvchi) kabi.

Ba'zilar o'zlari yashaydigan joylarida ish topolmasliklarini bahona qilib ishlamay yuradilar. Yaqinlari, mahallasi, yoru birodarlarini tashlab ketishga ko'zlari qiymaydi. Bekorchi, ishsiz bo'lsa ham ish izlab chiqishni xushlamaydilar. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: **“Safar qiling, rizqingiz keng bo'ladi” [5],** deganlar. Alloh taolo Qur'oni karimda marhamat qiladi:

“Kimda-kim Alloh yo'lida hijrat qilsa, yer (yuzi)da ko'p boshpana va kenglik topadi. Har kim Alloh va Uning payg'ambari sari hijrat qilib, (o'z) uyidan chiqsa-yu, so'ngra (yo'lida) unga o'lim yetsa, albatta, uning mukofoti Alloh zimmasidadir. Alloh kechiruvchi va rahmli zotdir” [6].

Yana bir boshqa oyatda Alloh taolo shunday marhamat qiladi:

“...boshqalar Allohning fazli (rizqi)ni istab, yer yuzida safar qilishlarini va yana boshqalar esa Alloh yo'lida jangga chiqib ketishlarini bilgan.” [7].

Islom dini kishilarni tilanchilik qilishdan qaytargan. Hadisda **“Tilanchilik qilib o'tgan kishi qiyomat kuni yuzida faqat eti qolgan holatda bo'ladi” [8],** deyilgan. Imom G'azzoliy rahimahulloh mehnat qilish kerakligi va uning turlari haqida gapirib, bunday dedi: **“Ayrim kasblar borki, inson ma'lum darajada shu sohada bilimga ega bo'lgandan keyingina unga kirishishi kerak. Boshida**

qiyinchiliklar ham bo'lishi mumkin. Odamlar bunga uncha e'tibor bermaydilar. Ishqiboz bo'lib bir ishni boshlab, bilim etarli bo'lmagach uni tashlab ketadi. YOki biror to'siqqa uchrab, ishni to'xtatib qo'yadi. Oqibatida esa, boshqalarning hisobidan kun ko'rishga majbur bo'ladi. Natijada o'g'irlik va gadoylik kabi ikkita razil hunar paydo bo'ladi. Har ikkisi ham birovning hisobidan kun ko'rish hisoblanadi. So'nra bu ikki toifadagilar biror hiyla o'ylab topa boshlaydi. O'g'ri atrofiga yordamchilar to'playdi va katta kuchga aylanadi. To'da-to'da bo'lib yo'lto'sarlik qiladi.

Har bir musulmon kishi rizq topish uchun sa'y-harakat qilishi lozim. Tanlangan kasbi dehqonchilikmi yoki ishlab chiqarishmi yo tijoratmi farqi yo'q. Muhimi insonlarga manfaati tegsin. Hunarlik kishi boshqalarga qaram bo'lib yashamaydi. O'zini ham, oilasini ham birovlarining yordamiga muhtoj qilmaydi. Ishsiz, mehnatga layoqatli kishilarga ish topishlarida ko'maklashish, bunda Alloh taoloning

“Ezgulik va taqvo (yo'li)da hamkorlik qilingiz, gunoh va adovat (yo'li)da hamkorlik qilmangiz! Allohdan qo'rqingiz! Albatta, Alloh azobi qattiq zotdir” [9], degan ko'rsatmalariga amal qilish maqsadga muvofiq.

Ayniqsa, musulmon rahbar ishsizlarga imkon qadar yordam berishi lozim. Taraqqiyot uchun birlashib harakat qilishi, buning uchun bor moddiy va ma'naviy imkoniyatlardan unumli foydalanishi, kambag'allikni qisqartirishga intilishi kerak. Avvalo, ishlab chiqarishni ko'paytirish lozim va iqtisodiy ahvolni yaxshilash choralarini ko'rish kerak. Aynan shu narsalar kambag'allikni qisqartirishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shayx Abdulaziz Mansur. “Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri”. T.: TIU. 2012.
2. Imom Buxoriy. Al-Jomi' as-sahih (Ishonarli to'plam) Abdulg'ani Abdulloh tarjimasi. –T.: Qomus, 1992
3. Abu Rayhon Beruniy. 100 Hikmat. Ibratli so'zlar. T.: Fan, 1993. 11- bet.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Xalq merosi, 1993.
5. Abulqosimov H.P., Hasanov R.R. O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar. –T.: Akademiya, 2010. -216 b.
6. Abu Homid G'azzoliy. Mukoshafat-ul Qulub (Qalblar kashfiyoti) Toshkent: Adolat, 2002.
7. Abdullaev A. va boshqalar. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik: tashkil etish, rejalashtirish, boshqarish. Toshkent: Fan va texnologiya. 2005.-B. 5.
8. Abdullayeva M.K. Ijtimoiy himoya va uni tartibga solishni takomillashtirish yo'nalishlari. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. – T.: 2008, 25 b.
9. Aflotun. Qonunlar. Rus tilidan Urfon Otajon tarjimasi. – Toshkent: YAngi asr avlodi, 2002, - B. 95.
10. Avesto. // Tarixiy–adabiy yodgorlik / Asqar Mahkam tarjimasi. - Toshkent: Ma'naviyat, 2001. – B. 166.
11. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq.–T.:O'qituvchi, 1992.–160 b

UO'K: 338.121

O'ZBEKISTONDA SANOATNI YASHILLASHTIRISH JARAYONINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sh.I.Mustafakulov, i.f.d, prof., Xalqaro Nordik universiteti, Toshkent

ORCID :0000-0002-5427-1338

J.A.Turg'unov, mustaqil izlanuvchi, Xalqaro Nordik universiteti, Toshkent

ORCID: 0000-0002-1161-8960

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistonda sanoatni yashillatirish jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi. Tadqiqot sanoatni yashillashtirish bo'yicha qabul qilingan milliy va xalqaro strategiyalarni o'rganib chiqqan. Ushbu maqola statistik tahlil, SWOT hamda adabiyotlar tahlili orqali sanoatni rivojlantirishdagi yutuq va kamchiliklarni o'rgangan. Shuningdek, maqolada qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish, chiqindilarni boshqarish, CO2 miqdori ko'rsatkichlari tizimli tahlil qilinib, mamlakatimizning sanoat sektorlarini yashillashtirishga doir amaliy tavsiyalarni taqdim etgan.

Kalit so'zlar: sanoatni yashillashtirish, aylanma iqtisodiyot, iqlim o'zgarishi, past uglerodli, uglerod savdosi, texnologiyalar transferi, energiya samaradorligi

Аннотация. В данной статье анализируется специфика процесса экологизации промышленности в Узбекистане. В исследовании рассмотрены национальные и международные стратегии, принятые для продвижения экологически устойчивой промышленности. В статье изучены достижения и недостатки в промышленном развитии

на основе статистического анализа, SWOT-анализа и обзора литературы. Также системно проанализировано использование возобновляемых источников энергии, управление отходами и уровни выбросов CO₂, а также представлены практические рекомендации по экологизации промышленных секторов страны.

Ключевые слова: экологизация промышленности, циркулярная экономика, изменение климата, низкий уровень выбросов углерода, торговля выбросами углерода, передача технологий, энергоэффективность.

Abstract. This article analyzes the specifics of the process of industrial greening in Uzbekistan. The study examines the national and international strategies adopted for industrial greening. Through statistical analysis, SWOT analysis, and literature review, this article studies the achievements and shortcomings in industrial development. The article also systematically analyzes the use of renewable energy, waste management, and CO₂ levels and provides practical recommendations for greening our country's industrial sectors.

Keywords: greening industry, circular economy, climate change, low-carbon, carbon trading, technology transfer, energy efficiency

Kirish. Jahon iqtisodiyotining rivojlanishi mamlakatlardan barqaror yechimlar va yashil transformatsiya jarayonlarini tatbiq etishni talab qilmoqda. Mamlakatlar iqtisodiyotini yashillashtirish nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy qilish va iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonlarda sanoat sohasini yashillashtirish muhim masalaga aylanmoqda.

O'zbekiston sanoati milliy iqtisodiyotda yetakchi o'rin tutib, YAIMning o'rtacha 28-30% ni tashkil etadi. Shu bilan birga, ushbu soha yuqori energiya va resurs sarfi talab qiluvchi, ekologik zararli emissiyalarning katta hajmi va texnologik o'zgarishlarni talab qiluvchi tarmoq sifatida tavsiflanadi. O'zbekiston sanoat sektori yoqilg'ilarni iste'mol qilish va issiqxona gazlari emissiyasining asosiy manbai hisoblanmoqda. Mamlakat sanoatining eng katta ulushini metallurgiya, sement ishlab chiqarish, kimyo va to'qimachilik sanoati tashkil etmoqda. Bu o'z navbatida sanoatning rivojlantirish orqali issiqxona gazlari emissiyasi hajmini ham oshirmoqda.

Mamlakatimiz sanoatni yashillashtirish, xususan, sanoat korxonalarining atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish orqali ekologik holatni yaxshilash kompleks yondashuv va strategik rejalashtirishning samarali va zamonaviy usullarini joriy etishni rejalashtirmoqda.

Xususan, "O'zbekiston - 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risidagi davlat dasturiga muvofiq quyidagi ishlarni amalga oshirish belgilab berilgan [1].

- Germaniya xalqaro hamkorlik jamiyatidan — sanoatni yashillashtirish va azot kislotasi ishlab chiqaruvchi korxonalarning atmosferaga chiqarayotgan zararli gazlarini qisqartirish uchun 20 million yevro jalb etish;

- mamlakatimizning xalqaro uglerod savdosi (carbon trading system) bozorida ishtirokini faollashtirish, jumladan, "Yashil makon" loyihasi va "yashillashtirish" bo'yicha loyihalar doirasida uglerod savdosini yo'lga qo'yish bo'yicha takliflarni ishlab chiqish nazarda tutilgan.

Sanoatning yashillashtirilishi mamlakatimizning 2030 yilgacha bo'lgan strategik rejalari va xalqaro majburiyatlarida muhim o'rin tutadi. Sanoat korxonalarida tabiiy resurslardan barqaror foydalanish, iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish va ularga moslashish orqali "yashil" tiklanishni amalga oshirish lozim. Ushbu maqsadda mamlakatimizda yashil iqtisodiyotni joriy etish va iqlim o'zgarishini yumshatish bo'yicha bir qator hujjatlar qabul qilingan. Ushbu hujjatlar orqali sanoatni yangi ekologik toza, past yoki nol uglerodli chiqindilarga transformatsiya qilish, mavjud bo'lgan uglerod talab qiladigan sanoat loyihalarni kamaytirish hamda moliyaviy, texnologik, boshqaruv va inson resurslarini yo'naltirishga undovchi tizim yaratish muhim masala hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Ilmiy adabiyotlarda sanoat yashillashtirish bo'yicha bir qator xorijlik izlanuvchilar tadqiqot ishlarini olib borganligini qayd etib o'tish lozim. Sanoatni yashillashtirish konsepsiyasining kelib chiqishi Rio+20 konferensiyasidan (2012) so'ng namoyon bo'ldi va shundan

so'ng Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDG 9 va SDG 12) bilan birlashtirilbdi [2].

Pegels va Altenburg (2020) fikricha sanoatni yashillashtirish sanoat tizimlarini ekologik barqaror, resurslarni tejaydigan va kam uglerodli ishlab chiqarishga aylantirish jarayonini anglatadi, shu bilan birga iqtisodiy raqobatbardoshlikni saqlab qoladi yoki oshiradi [3].

1-jadval.

O'zbekistonda iqtisodiyotini yashillashtirish va iqlim o'zgarish asosiy hujjatlar

Hujjat nomi	Amal qilish muddati	Maqsadi
O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi	2019–2030	Barcha sohalarida barqaror rivojlanish uchun asosiy hujjat
Parij kelishuviga muvofiq Milliy belgilangan hissa (NDC)	2021–2030	Parij kelishuvidagi majburiyatlarni bajarish
"yashil" iqtisodiyotga o'tishga qaratilgan chora- tadbirlar	2022–2030	Tarmoqlararo yashil iqtisodiyot ustuvor yo'nalishlari belgilash
Iqlim o'zgarishi strategiyasi	2022–2030	Moslashuv va yumshatish strategiyasi (ishlab chiqilmoqda)
Elektr energiyasi ta'minoti konsepsiyasi	2020–2030	Energiya manbalarini diversifikatsiyalash va samaradorlikni oshirish
Qattiq maishiy chiqindilarni boshqarish strategiyasi	2019–2028	Aylanma iqtisodiyot va chiqindilarni kamaytirish

Manba: Muallifning ishlanmasi

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilib quyidagi sanoatni yashillashtirish yuzasidan quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Altenburg & Rodrik, (2017) ning ta'kidlashicha atrof-muhitni muhofaza qilishda, yashil sanoat siyosati va rag'batlantirishda hukumatlar muhim rol o'ynaydi[4]. Popp va boshqalar (2020) fikricha sanoatda yashil texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya va raqamlashtirishdan foydalanish energiyani tejash va ifloslanishni kamaytiradigan innovatsiyalarga yordam beradi. Parij kelishuviga ko'ra xalqaro iqlim majburiyatlar mamlakatlarni dekarbonizatsiya maqsadlarini sanoat strategiyalariga kiritishga unaydi [5].

O'zbekiston sanoatni yashillashtirish bo'yicha milliy miqyosda belgilangan majburiyatlarini oshirdi va 2030 yilga borib YaIM birligiga to'g'ri keladigan issiqxona gazlari emissiyasini 35 foizga kamaytirishni ko'zlagan [6]. OTB hamda UNESCAP hisobotlariga ko'ra O'zbekistonning sanoat sektorida:

- energiya va resurslarni ko'p talab etadigan ustunligi mavjudligi;
- aylanma iqtisodiyot modellari va yashil moliyalashtirish bo'yicha cheklangan tajriba mavjud ekanligini qayd etgan. [7], [8].

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda ilmiy asoslash, statistik tahlil, SWOT tahlil, qiyosiy taqqoslash va boshqa yondashuv hamda usullardan keng foydalanildi. Tadqiqotda foydalanilgan ma'lumotlar Birlashgan Millatlar tashkilotining taraqqiyot dasturi, Osiyo taraqqiyot banki, Xalqaro Energetika Agentligi, O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligining hisobotlaridan olingan.

1-jadval.

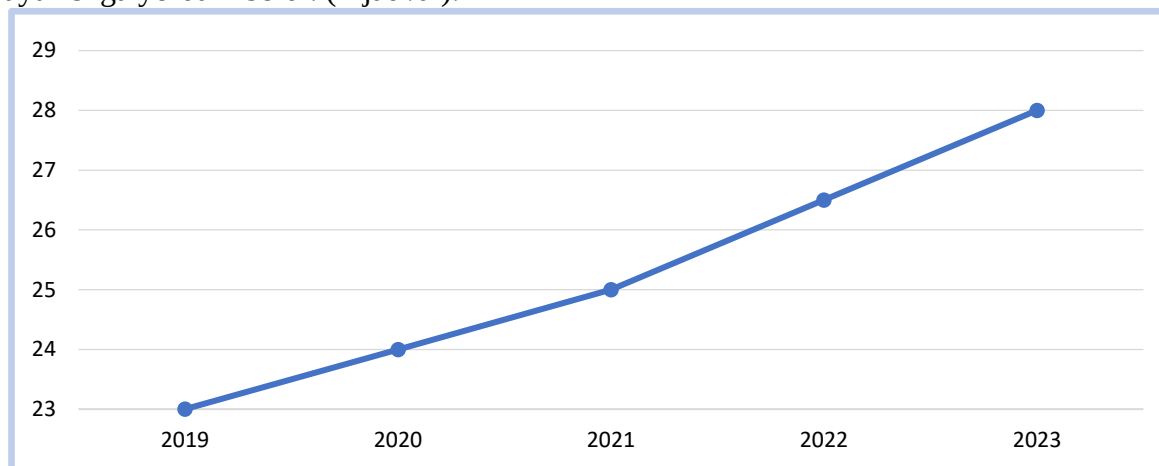
Qayta tiklanadigan energiyadan foydalanish holati

Yillar	Qayta tiklanadigan energiyadan foydalanish ulushi (foizda)	O'rnatilgan qayta tiklanadigan energiya quvvati (MV)
2019	7.5	800
2020	8.2	1200
2021	9.0	1700
2022	9.6	2200
2023	10.2	2600

Manba: Muallifning ishlanmasi

Tahlil va natijalar. O'zbekiston iqtisodiyoti bo'ylab chiqindilarning asosiy manbalari energetika sektori (76%), qishloq xo'jaligi (18%), sanoat (5%) va chiqindilar (1%) hisoblanadi. Shu bilan birga, 2030-yilga borib mamlakatning elektr energiyasiga bo'lgan talabi 120 milliard kVt/soatga yetishi taxmin qilinmoqda.

2019-2023-yillarda O'zbekiston qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishi sanoat sohasida sezilarli darajada kengaytirdi. Qayta tiklanadigan energiyaning umumiy elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi ulushi 2019 yildagi 7,5 foizdan 2023 yil oxiriga kelib 10,2 foizga o'sdi. Metallurgiya, qurilish materiallari va kimyo sanoati korxonalari o'z faoliyatlarida qayta tiklanuvchi energiyadan keng foydalanishni boshladi, bu esa yiliga 1,2 million tonnadan ortiq CO₂ emissiyasini kamaytirishga yordam berdi. (2-jadval).

1-rasm. 2019-2023 yillarda sanoatda hosil bo'ladigan chiqindilarni qayta ishlash ko'rsatkichi (foizda)

Manba: Muallifning ishlanmasi

2023 yilga kelib, hosil bo'lgan sanoat chiqindilarining qariyb 28 foizi qayta ishlandi yoki qayta foydalanildi, bu 2018 yildagi 21 foizga o'sdi. Bu ko'rsatkich hali ham xalqaro ko'rsatkichlardan pastroq. Chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha qurilish va to'qimachilik sohalarida amalga oshirilgan bir qancha tajriba loyihalar istiqbolli natijalarni ko'rsatdi. (1-rasm)

Kuchli tomonlar	Zaif tomonlar
qayta tiklanadigan energiyadan foydalanishning ulkan salohiyati mamlakatning 2019–2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasi; BMT, Jahon banki, OTB va boshqa xalqaro tashkilotlarning hamkorlikdagi istiqbolli rejalar va yashil moliyalashtirishdan foydalanish imkoniyatlari; sanoatning asosiy tarmoqlarida (konchilik, metallurgiya, kimyo sanoati) energiya samaradorligini oshirish chora-tadbirlarini faol amalga oshirish; sanoat rivojlantirishga qaratilgan erkin iqtisodiy zonalarni (EIZ) tashkil etilishi.	sanoatning yuqori energiya sig'imkorligi aksariyat sanoat korxonalarida eskirgan uskunalar va ishlab chiqarish texnologiyalarining mavjudligi; yashil texnologiyalarni joriy etish bo'yicha cheklangan tajriba va salohiyatli mutaxassislarining yetishmasligi; chiqindilarni qayta ishlash infratuzilmasi va aylanma iqtisodiyot mexanizmlarining past suratlarda rivojlanishi; kichik va o'rta biznes korxonalarida yashil amaliyotni joriy qilish uchun yetarli darajada rag'batlantirilmagan.
Imkoniyatlar	Tahdidlar
qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni jadal rivojlantirish; aylanma iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish imkoniyati; xalqaro bozorlarda "yashil" mahsulotlarga talabning ortib borishi; yashil moliya vositalarini ishlab chiqish (yashil obligatsiyalar, sertifikatlar, yashil fondlar, yashil loyihalar, yashil subsidiyalar, va fondlari); yangi yashil ish o'rinlari yaratish va ijtimoiy farovonlikni yaxshilash imkoniyatlari.	import qilinadigan yashil texnologiyalarga qaramlik sabab xarajatlarining oshishi; sanoatga ta'sir qiluvchi iqlim o'zgarishi ta'sirlari (suv tanqisligi, ekstremal ob-havo hodisalari) zaiflik; institutsional islohotlar va ekologik me'yorlarni qo'llashdagi kechikishlar; rivojlangan mamlakatlarga nisbatan texnologik raqobatbardoshlikdagi farqlar energiya bozorining o'zgaruvchanligi va tashqi xavflar.

2-rasm. Mamlakatimiz sanoat tarmoqlarini yashillashtirishning SWOT tahlili

Manba: Muallifning ishlanmasi

Tahlillarga shuni ko'rsatadiki, sanoatni yashillashtirish sohasida ko'plab ijobiy tendensiyalar mavjudligiga qaramay, ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. O'zbekiston sanoatida yashil texnologiyalar va jarayonlarning ulushi cheklangan, ayniqsa kichik va o'rta biznes korxonalarda bu muammolar yetarlicha. Yashil moliyalashtirishdan foydalanishning cheklanganligi, texnik imkoniyatlarning yetishmasligi va infratuzilma bilan bog'liq muammolar shular jumlasidandir.

Bundan tashqari, aylanma iqtisodiyot tamoyillarining to'liq joriy etilmaganligi chiqindilarni yig'ish tizimlari va qayta ishlash kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Aylanma iqtisodiyotni joriy etish orqali atrof-muhitga ta'sir pasayitirish, xom-ashyo ta'minoti zanjirining barqarorligini ta'minlash, raqobatbardoshlikni oshirish, innovatsiya orqali aylanma iqtisodiyot tarmoqlar bo'ylab katta innovatsion harakatni keltirib chiqarish, aylanma iqtisodiyot rivojlanishni orqali yangi ish o'rinlarini yaratishi mumkin [9].

Mamlakatimizda sanoatni yashillashtirish bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar kam jumladan:

- O'zbekistonda yashil sanoatlashtirish bo'yicha sohaga oid tadqiqotlarning yetishmasligi;
- CO₂ kamayishiga sanoat siyosat ta'sirining yetarli darajada empirik baholanmaganligi;
- yashil sanoatlashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy birgalikdagi foydalari (bandlik, innovatsion salohiyat) boyicha cheklangan tadqiqotlar mavjudligi ushbu sohada tadqiqotlarni ko'paytirishga asos bo'ladi.

Xulosa. Mamlakatimiz sanoatini yashillashtirish bosqichi boshlang'ich nuqtada bo'lishiga qaramay, bir qator ijobiy natijalarga erishilmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya ulushini ko'paytirish, energiya samaradorligini oshirish hamda chiqindilarni boshqarish bo'yicha ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Ammo, sanoatning yuqori energiya intensivligi, texnologik eskirganligi va yashil moliyalashtirish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmagani kabi bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Istiqbolda energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya bo'yicha chora-tadbirlar, sanoat korxonalarining iqlimni yumshatish bo'yicha harakatlar quyidagicha amalga oshirilishi lozim:

- samarali va kam uglerodli texnologiyalarni joriy etgan holda energiya ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash;

- sanoat parklarida yashil va energiya tejamkor infratuzilmani rivojlantirish;
- neft va gaz sohasida tabiiy gazning sizib chiqishi va olov yoqilishini bartaraf etish;
- uzatish va tarqatish tarmoqlarida yo'qotishlarni kamaytirish.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mamlakatimiz sanoatni yashillashtirish va atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish maqsadida bir qator taklif va tashabbuslarni amalga oshirish lozim, xususan:

1. Sanoat sektorlari va hududlar kesimida maxsus *“Yashil sanoat indeksi”* ishlab chiqish. Bu indeks energiya samaradorligi, chiqindi darajasi, qayta tiklanuvchi energiya ulushi, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik investitsiyalar kabi indikatorlarga asoslanishi lozim va bu orqali barcha yirik va o'rta sanoat korxonalarini yashil indeks bo'yicha baholashga xizmat qiladi. Yashil reyting asosida soliqlarda imtiyoz, kreditlar va boshqa rag'batlantiruvchi mexanizmlarni joriy etish.

2. Sanoat korxonalarining chiqindilar utilizatsiyasi hamda qayta tiklanuvchi energiyadan ishlab chiqarilgan elektr energiyasi uchun *“yashil tarif”* va imtiyozlarni berish.

3. Sanoatda yashil texnologiyalar transferini amalga oshirish. *“Green technology accelerator”* dasturini tashkil etish, ya'ni O'zbekistonning sanoat korxonalari va xalqaro texnologik markazlar, jumladan, Koreya, Xitoy, Yevropa tajribasi orqali yashil texnologiyalar transferini qo'llab-quvvatlash. Innovatsion va energiya tejamkor uskunalarini subsidiyalash. Texnologiya transferi uchun xalqaro hamkorlikda grantlar va platformalarni rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.01.2025 yildagi PF-16-son
2. Rio+20 Conference (2012)
3. Pegels, Anna & Altenburg, Tilman, 2020. [“Latecomer development in a “greening” world: Introduction to the Special Issue,” World Development](#), Elsevier, vol. 135(C).
4. Altenburg T, Rodrik D. [Green Industrial Policy: Accelerating Structural Change towards Wealthy Green Economies](#); 2017. Copy at <https://tinyurl.com/yxb23bkz>
5. David Popp, Francesco Vona, Giovanni Marin, Ziqiao Chen. The Employment Impact of Green Fiscal Push: Evidence from the American Recovery Act. 2020. ffhaf-03403066
6. UNDP. (2022). Uzbekistan Green Economy Progress Report.
7. ADB. (2023). *Uzbekistan: Country Climate and Development Report*. Asian Development Bank
8. UNESCO. (2022). Central Asia Green Economy Report.
9. Turg'unov, J. A. (2025). Sanoat korxonalarini rivojlantirishda aylanma iqtisodiyot amaliyotini joriy etish masalalari. *“Nordic” ilmiy-amaliy elektron jurnali 2025* | Journal article, DOI: [10.69949/nordic-0000009](https://doi.org/10.69949/nordic-0000009)
10. <https://www.sciencedirect.com>
11. www.lex.uz — O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

UO'K 631

**MAMLAKATIMIZ IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY
INVESTITSİYALARNING ROLI****D.D.Otamurotova, talaba, Urganch Ranch texnologiya universiteti, Urganch**

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimizning iqtisodiy rivojlanishida tashqi iqtisodiy faoliyatning oqilona tashkil etilishi, investitsiyalar, xususan, xorijiy investitsiyalari haqida tushuncha va ularning ahamiyati, chet el investitsiyalarini jalb etish bo'yicha olib borilayotgan ishlar, mamlakatimizning jahon savdosida o'z o'rniga ega bo'lish uchun qilinayotgan sa'y harakatlar haqida keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tashqi savdo, investitsiyalar, eksport, import, xorijiy investitsiyalar, investitsiya muhiti, iqtisodiy islohotlar.

Аннотация. В данной статье упоминаются рациональная организация внешнеэкономической деятельности в экономическом развитии нашей страны, понимание инвестиций, особенно иностранных, и их значения, проводимая работа по привлечению иностранных инвестиций, прилагаемые усилия по завоеванию места в мировой торговле нашей страны.

Ключевые слова: внешняя торговля, инвестиции, экспорт, импорт, иностранные инвестиции, инвестиционная среда, экономические реформы.

Abstract. In this article, the rational organization of foreign economic activities in the economic development of our country, the understanding of investments, especially foreign investments and their importance, the work carried out to attract foreign investments, which has its place in the world trade of our country efforts are mentioned.

Key words: foreign trade, investments, exports, imports, foreign investments, investment climate, economic reforms.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida milliy iqtisodiyotimizni jadal rivojlantirish hamda mamlakatimiz iqtisodiyotida makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlashda investitsiyalar, shu jumladan, xorijiy investitsiyalar muhim o'rin tutadi. Investitsiyalarga e'tiborning kuchayishi bugungi kunga kelib, mamlakatimizdagi investitsion faoliyat rivojlantirilishiga olib keldi. Iqtisodiyotni rivojlantirishda va tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada jadallashtirishda milliy va xorijiy investitsiyalarning o'rni beqiyosdir.

O'zbekiston va jahon iqtisodiyotining kelgusi taraqqiyoti, asosan, investitsiyalarga bog'liqligini bugungi kunda yanada aniq namoyon bo'lmoqda. Shu sababli ham, hozirgi kunda respublikamiz iqtisodiyotiga investitsiyalarni, xususan, xorijiy investitsiyalarini kengroq jalb etish, ularning mamlakatimizda o'tkazilayotgan iqtisodiy islohotlarning samarali ijrosini ta'minlashning muhim asosiga aylangan. Mamlakatni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy rivojlanishida investitsiyalarining jumladan, xorijiy investitsiyalarning ahamiyati kattadir.

Mamlakatimiz rahbari ikkinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumida quyidagilarni keltirib o'tdi: "Islohotlar natijasida O'zbekistonning mintaqadagi iqtisodiyoti eng yuqori diversifikatsiya qilingan mamlakat sifatidagi maqomi yanada mustahkamlangani qayd etildi. Bir yilning o'zida 100 mingga yaqin yangi korxonalar tashkil qilindi, kiritilgan xorijiy sarmoyalarning yillik hajmi 10 milliard dollarga yetdi yoki islohotlar boshlangan 2017-yilga nisbatan 3 barobar oshdi, 1 millionga yaqin aholi kambag'allikdan chiqarilib, kambag'allik darajasi 17 foizdan 14 foizga tushirildi. Islohotlar boshlangan davrda bu ko'rsatkich 30 foizdan yuqori edi." [1]. Davlatimiz rahbari ana shunday yutuqlarga munosib hissa qo'shayotgan barcha xorijiy va mahalliy investorlarga, hamkor davlatlar hukumatlariga, xalqaro moliya institutlariga chuqur minnatdorlik hamda yuksak hurmat va ehtiromini bildirdi.

Jahonda globallashuv jarayonlarining tezlashib borishi hozirgi davrda mamlakatlar iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatini oshirishni taqoza etmoqda. Bu borada

davlatimizda ham qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasining 2025-yilgacha investitsiya siyosati strategiyasida iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va muvozanatini oshirish, ishlab chiqarish va eksport salohiyatini rivojlantirish, hududlarni rivojlantirish va aholi farovonligini oshirish, 2025-yil yakunigacha markazlashgan investitsiyalar hajmi YaIM dagi ulushi 37,5% ga ya'ni, 1002,5 mlrd so'mga yetkazish investitsiya siyosatining asosiy maqsadi etib belgilangan.[2]

Davlatlar o'rtasidagi xalqaro savdoning rivojlanishi, ishlab chiqarish integratsiyasining kengayishi va takomillashuvi tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashuviga sabab bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi prezidentining PF-158 sonli farmoniga ko'ra "O'zbekiston – 2030" strategiyasi ishlab chiqildi. Unga ko'ra, mamlakatimizning investitsion jozibadorligini yanada oshirish, Mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o'zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish, Hududlarning investitsion reytingini yuritish, har bir hududning imkoniyatlaridan kelib chiqib, uning investorlar uchun jozibadorligini yanada oshirish kabi asosiy maqsadlari belgilab qo'yildi.[3]

Mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarning jalb etilishi uning iqtisodiy imkoniyatlarining kengayishini tezlashtirib, barcha sohalarda ichki imkoniyat va rezervlarni ishga solish hamda davlatimiz iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda xalqaro iqtisodiy munosabatlarni yanada yaxshilash hamda xorijiy investitsiyalar masalasi iqtisodiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ushbu sohada bir qator olimlar iqtisodiy tadqiqotlar olib borganlar.

Iqtisodchi olim F. Xenius xorijiy investitsiyalarga quyidagicha ta'rif bergan: "Xorijiy investitsiyalar – bu bir mamlakat hududidan ikkinchi mamlakat hududiga kiritilgan, eksport qilingan investitsiyalar".

Iqtisodchi E.R.Orlovaning ilmiy izlanishlarida "Mintaqaning investisiya jozibadorligi investisiyalashning dastlabki ob'ektiv omillarini o'zida aks etiradi va mintaqaning o'ziga xos investisiya salohiyati va notijorat investisiya tavakkalchilik darajasidan kelib chiqqan holda shu mintaqaga jalb qilingan kapital qo'yilmalar hajmida miqdoriy tomonlama aks etadi", deb ta'riflanadi.[4]

Bundan tashqari, professor D.G'ozibekovning xorijiy investitsiyalar to'g'risidagi nazariy qarashlarida quyidagi fikrlar bayon etilgan: "Chet el investitsiyalari bir iqtisodiyot subyekti kapitalini o'zga iqtisodiyotga muayyan muddatga bog'lash bo'lib, ichki investitsiyalardan risklar kengligi bilan farqlangan holda, huquqiy sharoitlarning, investitsiya muhitining o'zgarishi bilan tavsiflanadi va natijada mamlakatlar va mintaqalar bo'ylab kapital ko'chishi yuz beradi".[5] Ushbu fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, xorijiy investitsiyalar bir mamlakat iqtisodiyotidan mutloq boshqa davlat iqtisodiyotiga ko'chuvchi kapital bo'lib, u risklar doirasi kengligi bilan ichki investitsiyalardan farqlanadi.

Iqtisodchilar G.M.Galeeva and E.N.Kadeevalarning fikrlariga ko'ra: To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning asosiy omillari bozorlar va resurslarga kirishdir. Chet el kapitalining faqat ayrim mintaqalarda va ayrim tarmoqlarda kontsentratsiyasi boshqa mintaqalar iqtisodiyotining rivojlanishini cheklaydi, birinchi navbatda sanoati rivojlanmagan mintaqalar iqtisodiyotiga ta'sir qiladi. [6]

Shuningdek, iqtisod fanlari doktori N.Qo'ziyevaning ilmiy ishlarida xorijiy investitsiyalarning mohiyati to'g'risida: "Kelgusida foyda olish maqsadida kapitalni eksport qiluvchi xorijiy davlatlar, yuridik va jismoniy shaxslarning kapitalni qabul qiluvchi mamlakatlarga turli ko'rinishdagi boyliklar (ko'char, ko'chmas mol-mulk, intellektual boyliklar va boshqalar) va ulardan olingan daromadlar (foйда, foizlar, dividendlar, litsenziya va komission mukofotlar, royalti, texnik ta'minot va boshqa mukofotlar)ni qo'yilishiga xorijiy investitsiyalar deyiladi"[7] degan ta'rif keltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishida hamda tashqi iqtisodiy faoliyatni oqilona tarzda olib borishda bajarilishi lozim bo'lgan ishlar, uning asosiy yo'nalishlaridan biri respublikaga chet el investitsiyalarini jalb etish ekanligi o'rganilgan. Chet el investitsiyalarini jalb etish bo'yicha olib borilayotgan ishlar, mamlakatimizning xalqaro maydondagi

darajasi, mamlakatimizning jahon savdosida o'z o'rniga ega bo'lishi uchun amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tahlil qilingan.

Ushbu maqolani yozish jarayonida statistik va analitik tahlil, kuzatuv, ma'lumotlarnini taqqoslash kabi tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo'lsa, o'z iqtisodiyotining barqaror o'sishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu "iqtisodiyot drayveri", desak, mubolag'a bo'lmaydi. Investitsiya bilan turli soha va tarmoqlarga, hududlarga yangi texnologiyalar, ilg'or tajribalar, yuksak malakali mutaxassislar kirib keladi, tadbirkorlik jadal rivojlanadi.

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning ahamiyati katta bo'lib, u quyidagilar bilan izohlanadi:

birinchidan, ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi;

ikkinchidan, import o'rnini bosuvchi tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustivor sohalariga yo'naltirish va pirovardida aholining me'yordagi turmush darajasini ta'minlash imkonini yaratadi;

uchinchidan, kichik biznesni, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini jadallashtirish orqali o'sib borayotgan aholini ish joylari bilan ta'minlaydi;

to'rtinchidan, korxonalarning eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy- texnik bazasini yangilaydi va texnik qayta qurollantiradi;

beshinchidan, tabiiy resurslarni qayta ishlovchi korxonalarni barpo etishga ko'maklashadi, davlat byudjetiga soliq tushumining kelib tushishi ko'payadi.

Hozirgi kunda O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar oqimining jadal sur'atlarda o'sishini quyidagi omillar belgilab bermoqda:

- 1) mamlakatdagi investitsiya muhitining barqarorligi;
- 2) valyuta kursini tartibga solishdagi ijobiy o'zgarishlar;
- 3) mamlakatning soliq mexanizimini takomillashtirishning aniq yo'nalishlari belgilanganligi;
- 4) soliq qonunchiligida xorijiy investitsiyalarning faoliyatini tartibga soluvchi qaror va qonunlarning ishlab chiqilganligi;
- 5) jahon tovar bozorlaridagi eksportyorlar uchun qulay narx konyukturasining vujudga kelganligi.

Davlatimiz rahbari matbuot xizmati ma'lumotiga ko'ra, o'tgan yil yakuni bilan jami 22 milliard dollardan ziyod xorijiy investitsiyalar o'zlashtirilgani, bu avvalgi yilga nisbatan 1,8 barobar ko'pligi ta'kidlandi.

Yirik investorlar bilan manzilli ishlash, investitsiyalarni jalb qilishda iqtisodiy diplomatiyani va chet eldagi diplomatik vakolatxonalar ishtirokini kuchaytirish muhimligi alohida qayd etildi.

Yangi investitsiya loyihalarni amalga oshirishda hududlardagi maxsus zonalaridan hamda sanoat kooperatsiyasi imkoniyatlaridan keng foydalanish orqali qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish zarurligi ko'rsatib o'tildi. Tarmoq va hududlar rahbarlari investitsiya masalalarini hal etishda sanoat tarmoqlari bilan yaqindan ishlashi, asosiy e'tiborni hududlarda iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi ish o'rinlarni ko'paytirishga qaratishi shartligi qayd etildi.

Xalqaro moliya institutlari mablag'laridan samarali foydalanish va ularni o'z vaqtida o'zlashtirish, ushbu mablag'larni ustuvor ravishda ijtimoiy, infratuzilma hamda suv xo'jaligi loyihalariga yo'naltirish zarurligi ta'kidlandi.

Xulosa. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yangi korxonalar sonining tobora ortib borishi va yangilari barpo etilayotgani davlatimizning bu sohaga bo'lgan katta e'tibori va ularga yaratib berayotgan qulayliklari natijasidir. Shu boisdan ham mamlakatimizga xorijiy sarmoyalarni jalb etayotgan korxonalarni iqtisodiy rag'batlantirish va ular uchun zarur sharoitlarni yaratib berish o'ta muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham milliy iqtisodiyotimizga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni faollashtirishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

birinchidan, inflyatsiya darajasini investitsion loyihalar qiymat o'sishiga ta'sirini kamaytirish, shuningdek, xorijiy investitsiyalar hajmini yanada ko'paytirish;

ikkinchidan, investitsiyalarni real ishlab chiqarish sohasiga, ya'ni xomashyoni qayta ishlovchi tarmoqlarga jalb etish;

uchinchidan, chet el investorlariga yanada qulay investitsiya muhitini yaratish maqsadida rag'batlantirish tizimini yanada takomillashtirish, xususan, soliq yukini kamaytirish va soliq tizimini investorlar uchun ham soddalashtirish;

to'rtinchidan, xorijiy iqtisodiy sub'ektlar bilan o'zaro manfaatli loyihalarni amalga oshirish tizimini takomillashtirish va ular bilan erkin investitsion iqtisodiy zonalarini tashkil etish;

beshinchidan, infratuzilmasi mavjud va rivojlanishi qulay bo'lgan joylarga investorlarni jalb qilish orqali sanoatni tizimli rivojlantirish;

oltinchidan, uzoq muddatli, past foizli to'g'ridan-to'g'ri xorijiy kredit resurslarini jalb etish ishlarini kuchaytirish;

yettinchidan, xorijiy tajribalardan kelib chiqqan holda xorijiy investorlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlovchi jamg'armalar tashkil etish.

Yuqoridagi takliflarni amaliyotda joriy etish milliy iqtisodiyotimizga xorijiy investitsiyalarni jalb etishni yanada faollashtirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu holat pirovardida ishlab chiqarishni texnik va texnologik jihatdan uzluksiz yangilab borish, iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, sanoatni modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni izchil davom ettirish asosida, kelgusida mamlakatimizda investitsion siyosatni to'liq amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

REFERENCES:

1. O'zbekiston Respublikasining 2025-yilgacha investitsiya siyosati strategiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonuni. 25.12.2019. O'RQ-598.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston – 2030» strategiyasi to'g'risidagi farmoni. 11.09.2023. PF-158.
4. Орлова Е.Р. (2003) Инвестиции. Курс лекций. 2-е изд., доп. и пер. — М.: Омега-Л, 156.
5. G'ozibekov D. G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. – T.: "Moliya", 2003, 45 bet.
6. G.M.Galeeva and E.N.Kadeeva. Problems of attracting foreign direct investment into the regional economy. Journal of Physics: Conference Series, 1730(2021) 012118, 2020. – P. 8.
7. Наркулов А.К. (2022). Патрулирование-основа обеспечения общественного порядка. Science and Education, 3(11), 1334-1339.
8. Qo'ziyeva N.R. Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar faoliyatini rag'batlantirishning moliya-kredit mexanizmini takomillashtirish yo'nalishlari. Iqt. fan. dok. ilm. dar. olish uchun yoz. diss. avtoref. – T.: BMA, 2008, 11 bet.

UDC: 620.9:338.5

THE ECONOMIC SIDE IS THE PRODUCTION AND PERFORMANCE OF SOLAR PANELS

B.T. Qodirov, PhD, Andijan Institute of Economics and construction, Andijan

Annotatsiya. Quyosh panellari innovatsiyalarni rag'batlantirish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish, qishloq va chekka hududlarni elektrlashtirish, shuningdek, aholining hayot sifatini yaxshilash va ijtimoiy taraqqiyotni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Quyosh panellarini o'rnatish uylar va korxonalarni energiya bilan ta'minlash uchun foydali va ekologik toza echimdir. Quyosh panellari elektr energiyasini tejash, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: quyosh panellari, qayta tiklanadigan energiya, elektr energiyasi, texnologik yangiliklar, ishlab chiqarish, o'rnatish xarajatlari.

Аннотация. Солнечные панели играют важную роль в стимулировании инноваций, повышении конкурентоспособности на международном рынке, электрификации сельских и отдаленных районов, а также в улучшении качества жизни населения и содействии социальному прогрессу. Установка солнечных панелей - это полезное и экологически чистое решение для энергоснабжения домов и предприятий. Солнечные панели позволяют экономить

электроэнергию, снижать выбросы парниковых газов и использовать возобновляемые источники энергии.

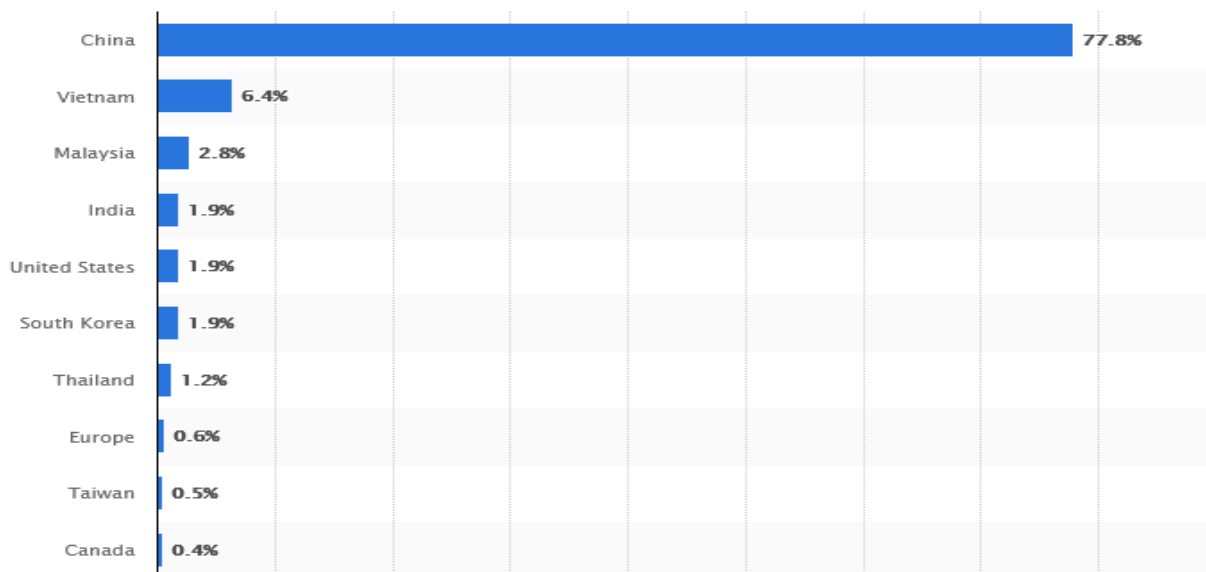
Ключевые слова: солнечные панели, возобновляемые источники энергии, электроэнергия, технологические инновации, производство, затраты на установку.

Abstract. Solar panels play an important role in stimulating innovation, increasing competitiveness in the international market, electrifying rural and remote areas, as well as improving the quality of life of the population and promoting social progress. Installation of solar panels is a useful and environmentally friendly solution for the energy supply of homes and businesses. Solar panels allow you to save electricity, reduce greenhouse gas emissions and use renewable energy sources.

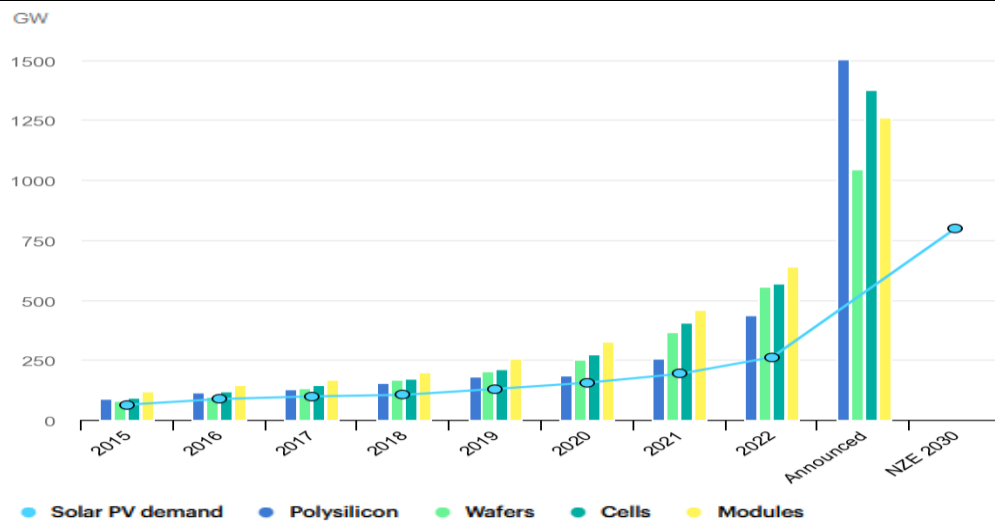
Key words: solar panels, renewable energy, electricity, technological innovations, production, installing costs.

Solar panels are devices that convert sunlight into electricity. They have many benefits for the development of the economy, such as reducing greenhouse gas emissions, creating jobs, and lowering energy costs. Solar panels can also increase energy security and resilience, as they reduce dependence on fossil fuels and foreign imports. Solar panels can be installed on rooftops, in fields, or in remote areas where grid access is limited. They can also be integrated with other renewable energy sources, such as wind and hydro, to create a more diversified and reliable energy mix. Solar panels are becoming more affordable and efficient, thanks to technological innovations and economies of scale. According to the International Energy Agency, solar power could provide more than 20% of global electricity by 2050, making it one of the key drivers of the energy transition and the green recovery. Solar panels are devices that convert sunlight into electricity. They have many advantages over other sources of energy, such as fossil fuels or nuclear power.

Some of the advantages of solar panels are: They are renewable and sustainable. Solar panels can produce electricity as long as there is sunlight, which is abundant and inexhaustible. Unlike fossil fuels, which are finite and depleting, or nuclear power, which produces radioactive waste, solar panels do not harm the environment or contribute to climate change. They are cost-effective and low-maintenance. Solar panels have low operating costs, as they do not require fuel or moving parts. They also have long lifespans, ranging from 25 to 30 years, and require minimal maintenance. Solar panels can reduce or eliminate the need for grid electricity, which can save money on utility bills and protect against power outages.

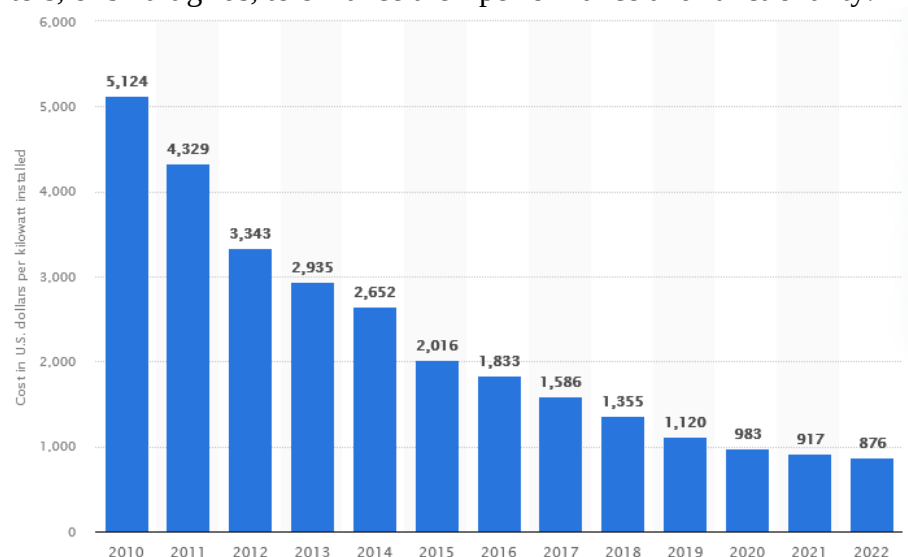
Picture 1. Distribution of solar photovoltaic module production worldwide in 2022, by country

Picture 2. Solar PV manufacturing capacity according to announced projects and in the Net Zero Scenario, 2015-2030[2]

In 2022, China accounted for 77.8 percent of the global photovoltaic (PV) module production. The country representing the second-largest share of PV production was Vietnam, accounting for just 6.4 percent. Global trends in solar energy: Solar is one of the fastest-growing energy technologies in the global market, as the average cost of using solar PV has decreased over the years. Recent years have seen impressive annual growth in the global production volumes of solar modules. At the same time, the average installed cost for solar photovoltaics has consistently decreased every year since 2010. While the annual figures fluctuated, investments in solar energy technologies worldwide were significantly higher than just a decade ago. China dominates the solar industry: In addition to dominating the PV module production market, China is also the global leader in installed PV capacity. What's more, one of the leading solar company in terms of revenue, Jinko Solar, is headquartered in Shanghai.

They are versatile and flexible. Solar panels can be installed in various locations, such as rooftops, fields, deserts, or even space. They can also be integrated with other technologies, such as batteries, inverters, or smart grids, to enhance their performance and functionality.

Picture 3. Average installed cost for solar photovoltaics worldwide from 2010 to 2022 (in U.S. dollars per kilowatt)[3]

Solar panels can provide electricity for different purposes, such as lighting, heating, cooling, or transportation. Crystalline polysilicon remains the dominant technology for PV modules, with a market share of more than 97%. Various different types of wafers and cells are used for crystalline polysilicon solar, with some more efficient than others. The shift to more efficient monocrystalline wafers accelerated in 2022, with the technology capturing almost all crystalline PV production. In

parallel, a more efficient cell design (Passivated Emitter and Rear Cell [PERC]) is also expanding its dominance with almost 60% market share. Other new, even higher-efficiency cell designs (using technologies such as TOPCon, heterojunction and back contact) also saw expanded commercial production and captured about 35% of the market in 2022.

Between 2010 and 2022, the average installed cost of photovoltaics worldwide declined steadily due to the widespread availability of materials, which reduced production expenses. In 2022, the average installed cost of solar PV systems stood at 876 U.S. dollars per kilowatt. Likewise, the levelized cost of electricity (LCOE) for solar photovoltaics has seen a similar trend over the past decade. The solar energy industry has seen significant job growth in recent years as the demand for renewable energy sources has increased. According to the National Renewable Energy Laboratory (NREL), employment in the solar industry increased by 66% from 2015 to 2016 and by an additional 24% from 2016 to 2017. The job growth in the solar energy industry is expected to continue, as more countries set ambitious goals for reducing their greenhouse gas emissions and increasing their use of renewable energy sources. According to the International Energy Agency, the solar energy sector is projected to create millions of new jobs globally by 2040.

Methods: This study employs a mixed-methods approach, including a literature review of recent publications on green economy, case studies from different countries, and an analysis of statistical data on environmental impact and economic performance. Qualitative data were gathered from reports, while quantitative data were sourced from different sources and economic institutions to assess the effectiveness of green initiatives.

Results: The findings of this study highlight the significant role of solar panels in the global transition to renewable energy. The analysis confirms that solar energy has become more economically viable due to decreasing production costs, technological advancements, and increased market demand. Between 2010 and 2022, the average installed cost of photovoltaics consistently declined, reaching 876 U.S. dollars per kilowatt in 2022. This trend has made solar energy one of the most cost-effective and widely adopted renewable energy sources. China's dominance in photovoltaic module production has also been a key factor in shaping the industry. In 2022, China accounted for 77.8% of global PV module production, significantly influencing pricing and supply chain stability. This market concentration has driven down costs but has also raised concerns about supply chain dependencies. Advancements in solar panel efficiency have further strengthened their competitiveness. The shift to monocrystalline wafers, along with the widespread adoption of high-efficiency cell designs such as PERC, TOPCon, and heterojunction technology, has improved overall energy output. In 2022, these new technologies accounted for a substantial share of the global PV market, making solar energy more efficient and accessible. The economic impact of solar energy extends beyond cost reductions and efficiency improvements. The solar industry has experienced substantial job growth, with employment increasing by 66% from 2015 to 2016 and a further 24% from 2016 to 2017. This trend is expected to continue, with projections indicating millions of new jobs in the solar sector by 2040. The increasing demand for skilled labor in solar panel manufacturing, installation, and maintenance demonstrates the broader economic benefits of renewable energy investments.

Discussion: The increasing adoption of solar panels highlights their critical role in the transition to a sustainable energy future. As demonstrated by the data, solar energy has numerous advantages, including its environmental benefits, cost-effectiveness, and contribution to economic growth. The global shift toward solar power is driven by the urgent need to reduce greenhouse gas emissions, improve energy security, and lower dependency on fossil fuels. One of the most significant factors contributing to the expansion of the solar industry is the steady decline in production and installation costs. Between 2010 and 2022, the average installed cost of photovoltaics decreased consistently, driven by technological advancements and economies of scale. The growing affordability of solar panels makes them an attractive option for both developed and developing economies. In particular, China has emerged as the dominant player in photovoltaic (PV) module production, accounting for 77.8% of global production in 2022. This dominance has influenced pricing trends and supply chain stability, making solar energy more accessible worldwide. In addition to cost reductions,

improvements in solar panel efficiency have played a crucial role in the industry's growth. The shift to monocrystalline wafers and advanced cell designs such as Passivated Emitter and Rear Cell (PERC), TOPCon, heterojunction, and back contact technologies has enhanced overall efficiency and energy output. These advancements are crucial in maximizing the potential of solar energy, making it a more viable and competitive alternative to conventional energy sources. The economic impact of solar energy extends beyond production costs and efficiency gains. The solar industry has created significant employment opportunities, with job growth expected to continue in the coming decades. According to the International Energy Agency (IEA), the sector is projected to generate millions of new jobs globally by 2040. This growth is driven by increasing investments in solar infrastructure, the expansion of manufacturing facilities, and the installation of solar power systems in residential, commercial, and industrial sectors. Despite these positive trends, challenges remain. The reliance on China for solar panel production raises concerns about supply chain vulnerabilities and market concentration. Diversification of production and investment in local manufacturing could help mitigate these risks and ensure a stable supply of solar panels in the future. Additionally, while the cost of solar energy has declined, initial investment barriers and grid integration issues must be addressed to facilitate widespread adoption. Overall, solar panels are a key driver of the green economy, offering environmental, economic, and social benefits. As the industry continues to evolve, further research and policy support are necessary to maximize its potential and ensure a sustainable energy transition. By addressing existing challenges and capitalizing on technological innovations, solar energy can play a fundamental role in achieving global energy security and long-term economic resilience.

Conclusion: Solar panel costs are an important factor to consider when deciding whether to install a solar power system for your home. Solar panel costs can vary significantly depending on the size, type, and quality of the panels, as well as the complexity and location of the installation. The most energy-efficient and durable panels, such as monocrystalline panels, tend to be more expensive than less efficient and durable ones, such as polycrystalline panels. The installation cost can also depend on factors such as roof pitch, orientation, shading, wiring distance, and local regulations. Solar panel costs are expected to continue to decline in the future as technology improves and economies of scale are achieved. Depending on your energy usage, electricity rates, and solar production, you can save money on your utility bills by generating your own clean power. The payback period, or the time it takes to break even on your solar panel costs, typically ranges from five to 15 years. By installing solar panels on your home, you can contribute to the fight against climate change and support the transition to a more sustainable energy future.

Solar panels are a great way to reduce your carbon footprint and save money on your electricity bills. By installing solar panels, you can generate your own clean and renewable energy from the sun, which is abundant and free. Solar panels also increase the value of your property and make you eligible for various incentives and rebates from the government and utility companies. Solar panels are easy to install and maintain, and they can last for decades with minimal degradation. Solar panels are not only good for the environment, but also for your wallet and your future.

REFERENCES:

1. <https://www.statista.com/statistics/130055/global-solar-energy-share-electricity-mix/>
2. <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/solarpv-manufacturing-capacity-to-announced-projects-and-in-the-net-zero-scenario-2015-2030>
3. <https://www.statista.com/statistics/130055/global-solar-energy-share-electricity-mix/>
4. Rabindra Kumar etc "Solar PV Power" Design manufacturing and Applications from Sand to Systems
5. Seneel Deambi "Photovoltaic System Design" Procedures, Tools and Applications
6. A. Martisez "Solar Photovoltaic Systems"
7. <https://www.linkedin.com/pulse/impact-solar-energy-economy-job-creation-getsolarlabs>
8. <https://en.wikipedia.org/wiki/Photovoltaic>
9. <https://www.solar.com/learn/solar-panel-cost/>

**ZAMONAVIY IQTISODIY SHAROITDA IJTIMOYIY TADBIRKORLIKNI
RIVOJLANISHINING XALQARO TAJRIBASINI O'ZBEKISTONDA TADBIQ ETISH
YO'LLARI**

D.S.Qosimova, i.f.d., Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Toshkent
M.B.Mirzakarimova, magistrant, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy iqtisodiy sharoitda ijtimoiy tadbirkorlikning rivojlanishida xalqaro tajribalarning ahamiyati yoritilgan. Turli davlatlarning ijtimoiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash tajribalari tahlil qilinib, ularning O'zbekiston sharoitiga mos jihatlari aniqlangan. Shuningdek, ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha amaliy takliflar va yo'nalishlar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. ijtimoiy tadbirkorlik, xalqaro tajriba, iqtisodiy rivojlanish, O'zbekiston, ijtimoiy innovatsiyalar.

Аннотация. В данной статье освещается значение международного опыта в развитии социального предпринимательства в современных экономических условиях. Проведен анализ практик поддержки социального предпринимательства в различных странах и выявлены аспекты, подходящие для применения в Узбекистане. Также предложены практические рекомендации и направления для развития социального предпринимательства.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, международный опыт, экономическое развитие, Узбекистан, социальные инновации

Abstract. This article highlights the importance of international experience in the development of social entrepreneurship under modern economic conditions. It analyzes the support practices of social entrepreneurship in various countries and identifies aspects applicable to Uzbekistan. The paper also offers practical recommendations and directions for advancing social entrepreneurship.

Keywords: social entrepreneurship, international experience, economic development, Uzbekistan, social innovation

Kirish. Ijtimoiy tadbirkorlik zamonaviy jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy muammolarini hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadigan faoliyat yo'nalishidir. Bu konsepsiya an'anaviy tadbirkorlikdan farqli o'laroq, faqat daromad olishni maqsad qilmasdan, ayni vaqtda ijtimoiy muammolarni bartaraf etish va aholini turmush darajasini yaxshilashni ham o'z oldiga qo'yadi. Ijtimoiy tadbirkorlar nafaqat yangi ish o'rinlarini yaratadi, balki innovatsion yondashuvlar orqali barqaror rivojlanishga ko'maklashadi. Ijtimoiy tadbirkorlik global darajada belgilangan maqsadlarga, jumladan, qashshoqlikni kamaytirish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va aholi turmush darajasini yaxshilashga yordam beradi. So'nggi yillarda hukumat tomonidan kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga, ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar qabul qilinmoqda.

O'zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirish uchun keng ko'lamli huquqiy va iqtisodiy islohotlar amalga oshirilmoqda. 2022-yilda qabul qilingan "Ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risida"gi qonun loyihasi bu sohani huquqiy asosda mustahkamlashga xizmat qildi. Davlat ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun kredit va subsidiyalar, shuningdek, soliq imtiyozlari taqdim etmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, eng ko'p tadbirkorlik subyektlari Toshkent shahrida joylashgan bo'lib, u 86 mingdan ortiq subyektni tashkil etadi. Bu raqam mamlakatdagi umumiy tadbirkorlik salohiyatining markazlashganini ko'rsatadi. Undan keyingi o'rinlarda Toshkent va Samarqand viloyatlari qayd etilgan. Eng kam ko'rsatkich esa Jizzax viloyatida kuzatilmoqda. Bu holat hududiy iqtisodiy imkoniyatlar, infratuzilma darajasi hamda ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liqdir.[1]

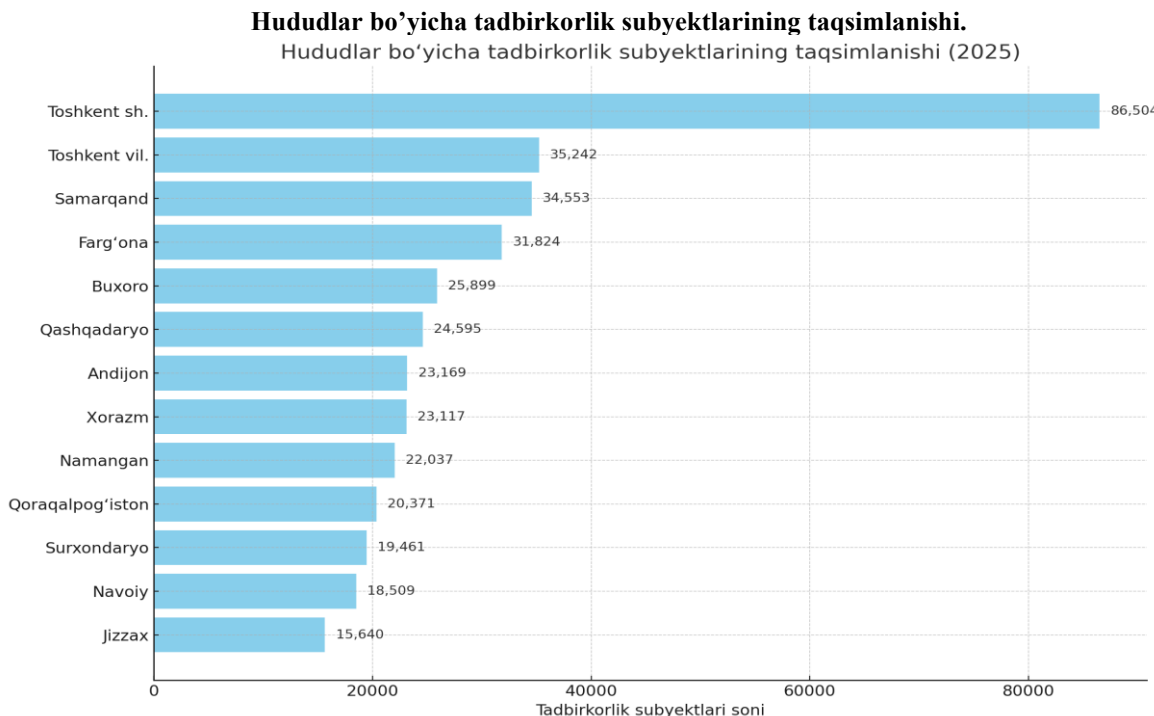
O'zbekistonda zamonaviy iqtisodiy sharoitda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirishda mavjud muammolar.

Moliyalashtirish va investitsiyalar yetishmasligi. An'anaviy tadbirkorlikka nisbatan, ijtimoiy tadbirkorlik yuqori daromadlilikni ko'zlamaganligi sababli investorlar bunday loyihalarga ehtiyotkorlik bilan yondashadi. Bundan tashqari, bank kreditlari va mikromoliyaviy xizmatlarga

kirish imkoniyati ham cheklangan.

Huquqiy va institutsional baza kamchiliklari. Garchi so'nggi yillarda O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan qadamlar tashlangan bo'lsa-da, mavjud huquqiy baza hali to'liq shakllanmagan.

1-jadval.

O'zbekiston sharoitida ijtimoiy tadbirkorlik masalasining dolzarbligi. O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlik masalasi hali rivojlanayotgan yo'nalishlardan biri bo'lsa-da, uning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ijtimoiy tadbirkorlik ayniqsa, qishloq hududlarida aholini bandligini ta'minlash, ta'lim va sog'liqni saqlash sifatini oshirish, shuningdek, ekologik muammolarga yechim topishda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, mazkur mavzuni chuqur o'rganish va rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish O'zbekiston uchun muhim hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy tadbirkorlik tushunchasi va amaliyoti bo'yicha so'nggi yillarda keng ko'lamda ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Quyida mazkur mavzuga oid muhim manbalar va ularning tahlili keltirilgan: Dees, J. Gregory (2001) – "The Meaning of Social Entrepreneurship". Dees ijtimoiy tadbirkorlikni an'anaviy biznesdan farqlovchi asosiy omillar – ijtimoiy missiya, innovatsion yondashuv va o'lg'ovli ijtimoiy natijalar – haqida fikr yuritadi. Uning yondashuvi O'zbekistonda ham ijtimoiy natijalarni baholash tizimini yo'lga qo'yish uchun asos bo'la oladi.[2]

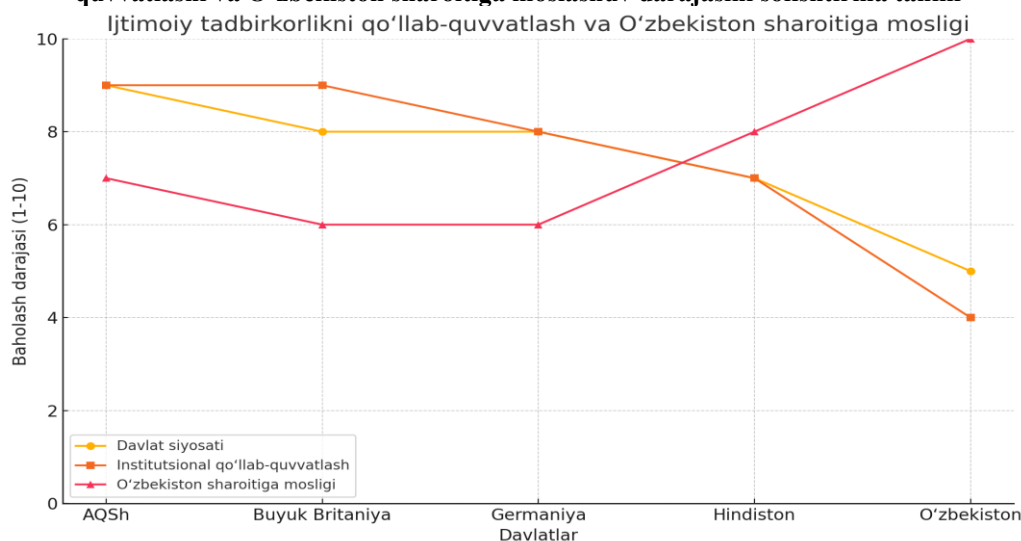
Mahalliy manbalar. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-apreldagi PQ-229-sonli qarori "Ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risida"gi qonunni amalga oshirish chora-tadbirlari haqida bo'lib, u ijtimoiy tadbirkorlikni qonuniy asosda qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadi.[3]

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda zamonaviy iqtisodiy sharoitda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish, uning xalqaro tajribasini o'rganish va O'zbekiston sharoitiga moslashtirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilindi.

Ilmiy-tahliliy yondashuv. Tadqiqot doirasida ijtimoiy tadbirkorlik konsepsiyasining nazariy asoslari, uning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini o'rganildi.

Taqdim etilgan xalqaro tajribalarni solishtirma tahlil qilish. AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Hindiston va boshqa rivojlangan davlatlarning ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirishdagi yondashuvlari, davlat siyosati, institutsional qo'llab-quvvatlash tizimi o'rganildi va ularning O'zbekiston sharoitidagi qo'llanilishi baholandi. Tadqiqot natijalari asosida O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni samarali rivojlantirish, uni qo'llab-quvvatlashning institutsional mexanizmlari va xalqaro tajriba asosida takliflar ishlab chiqildi.

Ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha turli davlatlarning davlat siyosati, institutsional qo'llab-quvvatlashi va O'zbekiston sharoitiga moslashuv darajasini solishtirma tahlili

Asosiy qism. Ijtimoiy tadbirkorlik – bu iqtisodiy foyda olish bilan birga, jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal qilishni maqsad qilgan tadbirkorlik faoliyatidir. Ushbu faoliyat turining asosiy maqsadi – jamiyatning zaif qatlamlariga ko'maklashish, turmush sharoitlarini yaxshilash, ekologik muammolarga barqaror yechim topish va ta'lim, sog'liqni saqlash kabi sohalarda innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashdir. An'anaviy tadbirkorlik daromad olishga qaratilgan bo'lsa, ijtimoiy tadbirkorlik foyda bilan birga ijtimoiy mas'uliyatni ham asosiy maqsad sifatida belgilaydi. Rivojlangan davlatlarda ijtimoiy tadbirkorlik. Ijtimoiy tadbirkorlik rivojlangan davlatlarda, jumladan AQSh, Buyuk Britaniya va Germaniyada keng ommalashgan. Masalan, "Grameen Bank" loyihasi (Bangladesh) kambag'al aholiga mikrokreditlar taqdim etish orqali ularning moliyaviy mustaqilligini ta'minlashda katta muvaffaqiyat qozondi. Buyuk Britaniyada esa ijtimoiy korxonalarni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus qonunlar ishlab chiqilgan va grantlar taqdim etiladi. Bu tajriba O'zbekiston uchun ham dolzarb ko'rsatkichlarni taklif qiladi.

Ijtimoiy tadbirkorlikning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar. Davlat siyosatining roli. Ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash muhim. Masalan, soliq imtiyozlari, grantlar va davlat tomonidan buyurtmalar orqali ijtimoiy tadbirkorlar faoliyatiga rag'bat berilishi kerak.

Ijtimoiy tadbirkorlikning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati. Ijtimoiy tadbirkorlik, ayniqsa, qishloq hududlarida yangi ish o'rinlari yaratish orqali aholi bandligini oshirishga xizmat qiladi. Nogironligi bo'lgan shaxslar, kambag'al oilalar va boshqa zaif guruhlarni jamiyatga integratsiya qilish orqali ijtimoiy tenglik ta'minlanadi. Ijtimoiy tadbirkorlar faoliyati mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish, resurslardan samarali foydalanish va jamiyatdagi barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa va tavsiyalar. Ijtimoiy tadbirkorlik O'zbekiston uchun iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. U nafaqat daromad keltiradigan faoliyat, balki jamiyatdagi muammolarni innovatsion yondashuvlar orqali hal qilishga imkon yaratadi.

O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha strategik tavsiyalar:

1. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish;
2. Ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun soliq imtiyozlari va subsidiyalar ajratish;
3. Maxsus davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Ushbu tavsiyalar O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirishning amaliy choralari belgilab beradi va sohaning mamlakat barqaror rivojlanishiga qo'shadigan hissasini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. https://stat.uz/img/press-reviz-01_07_2024-uzb_p75404.pdf
2. https://www.globalurban.org/GUDMag08Vol4Iss2/Yunus.pdf?utm_source=twitter
3. https://lex.uz/docs/-7283088?utm_source=twitter
4. Muhammad Yunus, "Creating a World Without Poverty: Social Business and the Future of Capitalism".

PublicAffairs, 2007.

5. Dees, J. Gregory, "The Meaning of Social Entrepreneurship", Stanford University, 1998.
6. Qosimova D.S. "Xalqaro tadbirkorlik." Darslik. .T.: "Innovacion rivojlanish" nashriyot manba uyi .256 b.t.2021 y.
7. Qosimova D.S. "Tadbirkorlik va innovatsiyalar". O'quv qo'llanma. T.: "Innovacion rivojlanish" nashriyot manba uyi .240 b.2024 y.
8. Qosimova D.S. Liderlik. Darslik. T.: "Innovacion rivojlanish" nashriyot manba uyi .208 b.2024 y.
9. Qosimova D.S. "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik". Darslik. T.: "Innovacion rivojlanish" nashriyot manba uyi .243 b.2020 y.
10. D.S.Qosimova. "Xalqaro biznes menejmenti". Darslik. T.: "Innovacion rivojlanish" nashriyot manba uyi .188 b.2022 y.
11. Косимова Д.С. Совершенствование регулирования сферы малого и среднего бизнеса. "Инновационный институт шароитида замонавий маркетинг концепцияларидан фойдаланиш" мавзусида республика илмий-амалий анжумани. Т.:ТДИУ. 2020 йил 20 октябр.ТГЭУ
12. Собиров А.А. Отраслевой и региональный анализ привлечения и освоения прямых иностранных инвестиций в Узбекистане/Иктисодиёт ва инновацион технологиялар. 2018, июль-август, № 4. С. 1-12.
13. Qosimova D.S. "Fusion of Economic and Financial Factors Affecting Household Deposits in Banks: An Econometric Analysis. " Fusion: Practice and Applications (FPA) Vol. 19, No. 02. PP. 82-91, 2025

UO'K 330

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SANOAT KORXONALARIDA BIZNES JARAYONLARNI TRANSFORMATSIYA QILISH: RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISH YO'NALISHLARI

D.S. Qosimova, i.f.d., prof., Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Kichik biznes va xususiy korxonalar mijozlar va bozorlarni qanday yutib olishni tan olishlari juda muhim, chunki mahsulot mijozni qondirish uchun doimiy ravishda ishlab chiqilishi kerak, aks holda bozor tomonidan foydalanilmaydi, bu katta muammo. Bugungi kunda kichik biznes sub'ektlari biznes jarayonlarini boshqaradi. Ushbu maqola mini-korxonaning biznes-jarayonlarini boshqarishning umumiy tamoyili va kichik biznes korxonalarining asosiy xarakteristikalarini asosida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning biznes-jarayonlarini optimallashtirish usullarini o'rganadi, shuning uchun u tadbirkorlik sub'ektlariga biznes jarayonini nazorat qilish, takomillashtirish va optimallashtirish bo'yicha ko'rsatmalar beradi.

Kalit so'zlar: Biznes jarayonlarini optimallashtirish, optimallashtirish usullari, biznes jarayonlarini tahlil qilish, biznesni tahlil qilish, modellashtirish.

Аннотация. Малый бизнес и частный сектор, как завоевать производство и рынки, должны постоянно развиваться, чтобы производить очень важный продукт, это большая проблема. Сегодня малые предприятия управляют своими бизнес-процессами. В курсе рассматриваются методы оптимизации бизнес-процессов субъектов предпринимательства на основе общего решения по управлению бизнес-процессами мини-предприятия и основных характеристик малого бизнеса, поэтому он предоставляет субъектам предпринимательства возможности контроля, обеспечения и оптимизации бизнес-процессов.

Ключевые слова: Оптимизация бизнес-процессов, методы оптимизации, анализ бизнес-процессов, анализ бизнеса, моделирование.

Abstract. Small business and private, how to win the production and markets, to produce a very important product, must be constantly developed, this is a big problem. Today, small business entities manage business processes. In fact, the general business processes for the process processing are mainly based on the integrated business process, which is very important for the business optimization-min enterprise. Ush explores the general solution of the business process management of the mini-enterprise and the methods of optimizing the business processes of business entities based on the main characteristics of small businesses, so it gives business entities a view of controlling, ensuring and optimizing business processes.

Key words: Business process optimization, optimization methods, business process analysis, business analysis, modeling.

Kirish. Hozirgi tez globallashuv, texnologik taraqqiyot va doimiy o'zgaruvchan iste'mol talablari bilan ajralib turadigan zamonaviy biznes tendentsiyalari korxonalarining doimiy mos ravishda o'z faoliyatini optimallashtirish katta bosimga duch kelmoqda. Bu harakatning pastki qismidagi biznes jarayonlarini samarali tartibga solish zaruriyati yotadi. Biznes jarayonlarini optimallashtirish (BPO) operatsiyalari samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va tashqi ko'rinish sifatida muhim strategik tashabbusga intiluvchi tashkilotlarni yaxshilash uchun umumiy ish faoliyatini yaxshilash Biroq, muvaffaqiyatga erishish jarayoni nafaqat samarasizlikka erishish uchun qat'iylikni talab qiladi; Bu mustahkam metodologiyaga asoslangan uslubiy va tizimli yondashuvni talab qiladi.

Adabiyot tahlili, materiallar va metodlar. Turli sohalarda biznes-jarayonlarni optimallashtirish murakkab va juda ko'p qirrali vazifalar qator uslubiy yondashuvlarni talab qiladi. Semanyuk (2022) asoslashda boshqaruv hisobini optimallashtirish zaruriyatini ta'kidlaydi, V. (2021) esa korxonaning raqobatbardoshligini oshirish sharoitlarida optimallashtirishning nazariy va uslubiy asoslariga Popov (2019) va Hamidullin (2018) ish jarayonlarini optimallashtirishda raqamli texnologiyalar va ulardan foydalanishga e'tibor qaratishadi. 4.0 texnologiyalarining afzalliklari alohida Sakun (2021) va Vang (2015) ikkalasi ham amalga oshirilgan strategik o'zgarishlarni ta'kidlaydilar va biznes jarayonlarini boshqarish rolini oshirishda operatsion samaradorlikni oshiradilar. Biznes jarayonlarini boshqarish metodologiyasi bilan bog'liq turli nazariyalar va tamoyillarni o'rganish va o'z ichki daromadlari, mijozlar ehtiyojlari va o'zgaruvchan bozorni atrof-muhitga moslashtirish biznes jarayoni uchun yana dizayn ahamiyatiga urg'u beradi va biznes jarayonlarini qayta loyihalash jarayoniga barcha xodimlarni jalb qiladi.

Tahlil va natijalar. Korxona faoliyati maqsadlarining o'zi xarakterli ma'lum miqdoriy ko'rsatkichlar joriy talabga erishishga yordam beradimi, ularning yordami? uning samaradorligi bilan umuman kuzatish va baholash mumkin. Korxonalar va tashkilotlarning biznes jarayonlarini baholash ko'rsatkichlarini barcha mavjud bo'lgan ilmiy qarashlarga ko'ra tanlash, asosan ob'ekt tahlilini o'rganish uchun sifat va miqdoriy yondashuvlarni tashkil etish kifoya. Shuningdek, miqdoriy ko'rsatkichlarni baholashning biznes jarayonlari quyidagilarga qarab guruhlangan:

- har bir tanlab olingan harajatlar va omillar stavkalari xarajati (ABC tahlili) usuli);
- strategik rejalar, xodimlarni o'qitish va rivojlantirish, biznes-jarayon istiqbollari, mijozlar nuqtai nazaridan nazariy, moliyaviy istiqbollar (balanced Scorecard, BSC);
- real tajriba o'tkazish imkoniyati (taqlid) modellashtirish doirasidagi murakkab tizim;
- murakkablik, yana foydalanishga yaroqlilik, boshqariladiganlik, resurs intensivligi, nazorat qilish ko'rsatkichlari (ekspress usulini baholashning biznes jarayonlari);
- muvaffaqiyatning muhim omillarini tashkil etish (SM Kovalev va VM Kovalev metodologiyasi);
- jarayon samaradorligi nuqtai nazaridan xarajat, vaqt va sifat (korxona) biznes jarayonlarining iqtisodiy samaradorligini baholash usuli L. A. Kozero[1].

Biznes jarayonlarini baholashda mavjud yondashuvlarni monitoring qilish shuni ko'rsatadiki, jarayon xususiyatlari, muammoli joylari, to'siqlari, keraksiz yoki jo'natilgan jarayonlarning o'tishi bilan funktsiyalarning mavjudligini sifatli tahlil qilish ma'lumotlarga oid ma'lumotlarni olish imkoniyatini beradi. Ish jarayonining sifat tahlili, albatta, xarakterli keyingi miqdoriy tahlilni shakllantirish uchun muhim asos bo'ladi. Tahlil jarayonida miqdoriy ko'rsatkichlar uchun ishlatiladi. Keyingi, ko'rsatkichlar uchta guruh mavjud:

- jarayonning biznes ko'rsatkichlari - jarayonning borishi va moliyaviy, vaqt, resurs, mehnat xarajatlari tavsiflovchi raqamli qiymatlari;
- mahsulot (xizmat) ko'rsatkichlari - natija sifatida jarayon mahsulot (xizmat) deskriptor raqamli qiymatlari. Masalan, xizmatlarning mutlaq o'lchami, bajarilgan o'lchamdagi xizmatlar yoki bajariladigan talablar muvofiqligi darajasida, displeydagi xizmatlarning xatolik soni, ko'rsatilgan xizmatlar assortimentining xizmatlarning dolzarbligi bo'yicha bajarilishi;
- mijozlarning qoniqish ko'rsatkichlari jarayoni - natijada mijozlarning jarayoni qoniqish darajasi deskriptor raqamli qiymatlari. Bu bilan birga, jarayonning ichki yoki tashqi iste'molchisi

natijasida qoniqish va yakuniy iste'molchi mahsuloti yoki ishdan qoniqish farqi muhim ahamiyatga ega.

1-jadval

O'zbekistonda sanoat ishlab chiqarishining umumiy hajmi (2016–2022), trillion so'mda (Muallif ishlanmasi)

Yil	Umumiy sanoat ishlab chiqarish hajmi	Raqamli texnologiyalar ulushi (baholovchi)	Raqamli transformatsiya boshlangan korxonalar (%)
2016	138.4	6.5%	12%
2018	185.7	11.8%	25%
2020	248.3	21.4%	44%
2022	302.6	30.2%	63%
2024	355.1	41.7%	75%

Bu jadval sanoat ishlab chiqarishining yillik hajmi va raqamli texnologiyalar ulushi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi. 2016 yilda umumiy sanoat ishlab chiqarish hajmi 138,4 trln so'mni tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2022 yilda 302,6 trln so'mga yetgan. 2024 yil uchun esa 355,1 trln so'm atrofida bo'lishi kutilmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning ishlab chiqarishdagi ulushi 2016 yildagi 6,5% dan 2022 yilda 30,2% gacha o'sdi. Transformatsiyalangan korxonalar ulushi 8 yil ichida 6 barobar oshib, 75%ga yetishi kutilmoqda. Bu raqamli iqtisodiyotning sanoatga chuqur singayotganidan dalolat beradi. Raqamli texnologiyalar ulushi ortgan sari sanoat ishlab chiqarish hajmi barqaror o'smoqda. Bu tendensiya bevosita bog'liqlikni isbotlaydi.

2-jadval

Sanoatda raqamli texnologiyalar joriy etilgan korxonalar ulushi (%) (Muallif ishlanmasi)

Texnologiya turi	2018 yilda (%)	2020 yilda (%)	2023 yilda (%)	O'zgarish
ERP	14.2	24.5	38.3	+24.1
CRM	10.1	19.6	32.7	+22.6
IoT	3.5	8.2	19.5	+16.0
RPA	0.8	3.9	10.8	+10.0
Big Data/AI	2.3	5.7	14.6	+12.3

Bu jadval raqamli texnologiyalar qamrovining o'sish tendensiyasini ko'rsatadi. ERP tizimlari 5 yil ichida 14,2% dan 38,3% gacha oshdi – bu ishlab chiqarish, moliya va resurs boshqaruvi avtomatlashtirilayotganini bildiradi. CRM tizimlarining joriy etilishi 3 barobarga oshgan – bu mijozlar bilan munosabatlar boshqaruvi raqamli tizimga o'tganini ko'rsatadi. IoT texnologiyalarining kengayishi sanoat qurilmalarining “aqlli” nazoratga o'tayotganidan dalolat beradi. RPA va AI tizimlarining joriy etilishi tezlashmoqda – kelgusida bu mehnatning avtomatlashtirilgan shakliga to'liq o'tish ehtimolini bildiradi. Texnologik integratsiyaning kuchayishi sanoat korxonalarini raqamli transformatsiya yo'lida ancha ilgari surmoqda. ERP va CRM yetakchi rol o'ynamoqda.

Muhokama va xulosa. Ushbu tadqiqot ishi korxonalari ichidagi biznes jarayonlarini optimallashtirish uchun zarur bo'lgan metodologik asoslar bo'lib chiqdi, bu va operatsion samaradorlik va raqobatbardoshlikni amaliy tushunchalar va amaliy tavsiyalar asosida oshirish olti Sigma, tejamkor menejment, biznes jarayonlarini qayta muhandislik (BPR) va Agile metodologiyalarini o'z ichiga oladi, chunki biz turli tashkilotlarni o'rganish uchun nazariy asoslarni o'rganishga asos bo'ldik. mehribon yondashuvlarga urg'u berdik.

Haqiqiy vaziyatlarni tahlil qilish va empirik tadqiqotlarni tahlil qilish, bu orqali biz metodologiyalar tashkilot samaradorligini oshirish va qo'llash va samaradorlikka erishish natijalariga barqaror Biz Olti Sigma muammosini baholadik. tizimli yechim qilish yondashuvidan boshlab iqtisodiy, iqtisodiy boshqaruv chiqindilarni kamaytirish tamoyillari, har bir metodologiyani doimiy takomillashtirish va tashkil etish innovatsion madaniyati uchun noyob afzallik va vositalarni taklif etish uchun rivojlanadi. Bundan tashqari, biz qayta ishlash optimallashtirish tashabbuslari strategik maqsadlar va tashkiliy maqsadlarga moslashish ahamiyati Nazariy asoslari va empirik ma'lumotlardan olingan dalillar holda foydalanilgan holda, korxonalar o'z biznes jarayonlarini optimallashtirish moslashtirilgan strategiyalar uchun ish ko'rsatkichlari mumkin, bu va samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va mijozlarni qondirish kerak yaxshilash imkoniyatini beradi.

Ko'rinish turibdiki, jarayonni optimallashtirish hamma uchun mos keladigan ish emas; aksincha, tushunish uchun tashkiliy kontekst chuqur va strategik oshirish uchun amalga oshirilgan nazariy yondashuvni talab qiladi. istiqbollari amaliy qo'llanmalar sintez bilan bu tadqiqot orqali amalga

oshirish uchun akademik tadqiqot va real amaliyot o'rtasidagi farqni bartaraf etish uchun intiladi va bu jarayonni optimallashtirish yo'lda murakkabliklarni qo'ygan qimmatli yo'nalishlar uchun biznes rahbarlari erishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sakun , L., Buriak , I., Riznichenko , L., & Vielkin , B. (2021). Strategic changes management in operating activities of the enterprise based on management of business processes. Herald of khmelnytsky national university
2. Nutfulloyev, T. (2023) «Tadbirkorlik sub'ektlarining raqamli transformatsiyasining asosiy va muhim jihatlari», YaSIL IQTISODIYOT VA RIVOJLANISH, 1(11-12).
3. Sabirovna QD Professional ta'lim tizimi va biznes hamjamiyatining o'zaro ta'siri modeli // Ta'lim fidoylari. – 2022 yil. – T. 4. –P. 50-58.
4. Popov, NA (2019). Ishlab chiqarishni raqamli o'tkazish davrida biznes jarayonlarini opmamlaytirish. Strategik qarorlar va risklarni boshqarish.
5. Kasimova Diloram Sobirovna. Fusion of Economic and Financial Factors Affecting Household Deposits in Banks: An Econometric Analysis. “ Fusion: Practice and Applications (FPA) Vol. 19, No. 02. PP. 82-91, 2025
6. Sabirovna QD Professional ta'lim tizimi va biznes hamjamiyatining o'zaro ta'siri modeli // Ta'lim fidoylari. – 2022 yil. – T. 4. –P. 50-58.

UO'K 332.012.23

MINTAQADA BIZNES TUZILMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIVERSIFIKASIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

U.U.Qo'ziboyev, doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqola mintaqada biznes tuzilmalarining diversifikatsiyasini rivojlantirishning ahamiyati va uning iqtisodiy, ijtimoiy va innovatsion aspektlarini tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy rivojlanish, biznes tuzilmalari, diversifikatsiya, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy barqarorlik, ish o'rinlari, hamkorlik, raqobatbardoshlik

Аннотация. Целью данной статьи является анализ важности содействия диверсификации бизнес-структур в регионе и ее экономических, социальных и инновационных аспектов.

Ключевые слова: региональное развитие, бизнес-структуры, диверсификация, инновационное развитие, экономическая стабильность, рабочие места, сотрудничество, конкурентоспособность

Abstract. This article aims to analyze the importance of developing diversification of business structures in the region and its economic, social and innovation aspects.

Keywords: regional development, business structures, diversification, innovative development, economic stability, jobs, cooperation, competitiveness

Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish barqaror o'sishni rag'batlantirish va kambag'allikni qisqartirishda, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Iqtisodi yagona sektorga bog'langan mamlakatlar ko'pincha tashqi ta'sirlar, masalan, global bozorlardagi narxlarning o'zgarishi yoki iqlim bilan bog'liq buzilishlar tufayli iqtisodiy nochorlikka duch kelishadi. Diversifikatsiya - iqtisodiy faoliyatni bir necha sektorlar bo'ylab kengaytirish jarayoni - barqarorlikni oshirishi, inklyuziv o'sishni rag'batlantirishi va kengroq iqtisodiy imkoniyatlar yaratishi demakdir. Nazariy va empirik tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, sektorlar ko'proq diversifikatsiyalangan iqtisodlar tashqi ta'sirlarga nisbatan kamroq zaif bo'lib, yanada mustahkam va inklyuziv rivojlanish imkonini beradi. Shuningdek, diversifikatsiyalash jarayonini iqtisodiyot sektorlarini modernizatsiya qilmay amalga oshirish mushkul vazifa hisoblanadi, yani iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonida "...davlatning innovatsion yangilanish dasturini shakllantirish, innovatsiya va investitsiyalardan samarali foydalanadigan yangi avlod kadrlarini, yangi sarmoyadorlar sinfini tayyorlash o'ta muhim ahamiyatga ega" [1]. Yangi kadrlar esa o'z navbatida iqtisodiyot muhim sohalarida ish o'rinlarini yaratishadi va bandlik darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishadi. Masalan, bir vaqtning o'zida ishlab chiqarish, xizmatlar va yangi texnologiyalarni rivojlantirish mintaqaning turli sektorlari orasida o'zaro bog'lanishni yaratadi, shu bilan birga, iqtisodiyotning umumiy barqarorligini ta'minlaydi [2].

Sanoat tarmoqlari bo'yicha biznes diversifikatsiyasi (2023 yil) [3]

Sanoat Tarmog'i	Diversifikatsiya darajasi (%)	O'sish sur'ati (%)	Yangi investitsiyalar (\$ mln)
Qishloq xo'jaligi	27%	6%	150
Texnologiya	32%	14%	250
Sanoat	21%	9%	180
Xizmatlar	20%	5%	100

Mintaqalar bo'yicha biznes diversifikatsiyasi (2024 yil) [4]

Mintaqa	Diversifikatsiya darajasi (%)	Yangi investitsiyalar (\$ mln)	Ish o'rinlari soni (ming)
Toshkent	38%	210	30
Samarqand	29%	180	22
Buxoro	23%	130	17
Farg'ona	31%	190	21

Sanoat va iqtisodiy sektorlarda diversifikatsiya (2023-2024) [5]

Yil	Diversifikatsiya darajasi (%)	O'sish sur'ati (%)	Yangi loyihalar soni
2023	30%	8%	120
2024	34%	10%	135

Diversifikatsiya jarayonida iqtisodiy resurslar va kadrlar salohiyatini samarali boshqarish katta ahamiyatga ega. Resurslarni to'g'ri taqsimlash va kadrlarni malakali o'qitish, biznes tuzilmalarining rivojlanishida muhim omil bo'ladi. Shuningdek, mahalliy resurslarni samarali foydalanish, mintaqaviy iqtisodiy o'sishning asosiy elementiga aylanadi. Kadrlarni rivojlantirish, yangi sohalarida bilimlarni oshirish va malakali mutaxassislarni jalb qilish mintaqadagi bizneslarni yanada mustahkamlashtiradi.

Biroq ushbu jarayonda bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin. Bular orasida resurslarni samarali taqsimlashdagi qiyinchiliklar, bozorning o'zgaruvchan sharoitlariga moslashish, yangi sohalarida texnologik innovatsiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklar va kadrlar salohiyatining yetishmasligi kabi masalalar mavjud. Ushbu muammolarni hal qilish uchun mintaqaviy siyosatni kuchaytirish, ta'lim tizimini takomillashtirish va yangi texnologiyalarni joriy etishda davlat va xususiy sektordan qo'llab-quvvatlash zarur.

Viloyatlar kesimida biznes diversifikatsiyasining samaradorligi turli omillarga bog'liq. Toshkent viloyati, masalan, boshqa viloyatlarga qaraganda yuqori diversifikatsiya darajasiga ega. Bu, asosan, uning iqtisodiy infratuzilmasi va investitsiyalarga bo'lgan yuqori talab bilan bog'liq. Toshkentning markaziy mintaqasi sifatida xizmat qilishi va uning investitsiya jozibadorligi bu jarayonni tezlashtirmoqda.

Lekin, boshqa viloyatlar — masalan, Xorazm yoki Surxondaryo viloyatlarida diversifikatsiya darajasi pastroq. Bular ko'proq qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslarga tayangan sohalariga asoslangan. Bunday hududlarda diversifikatsiya ko'proq sanoat va xizmatlar sohalariga qaratilishi kerak. Shu bilan birga, bu viloyatlarda investitsiyalar va o'sish sur'ati ham pastroq.

2023-yilgi viloyatlar kesimida biznes diversifikatsiyasi [6]

Viloyat	Diversifikatsiya darajasi (%)	Yangi investitsiyalar (mln \$)	O'sish sur'ati (%)	Ish o'rinlari (ming)
Toshkent viloyati	40%	250	12%	35
Samarqand viloyati	33%	180	9%	25
Buxoro viloyati	27%	120	7%	15
Farg'ona viloyati	35%	200	10%	28
Andijon viloyati	30%	160	8%	20
Namangan viloyati	26%	130	6%	18
Qashqadaryo viloyati	25%	110	5%	14
Xorazm viloyati	22%	90	4%	12
Surxondaryo viloyati	24%	100	6%	13

Viloyat	Diversifikatsiya darajasi (%)	Yangi investitsiyalar (mln \$)	O'sish sur'ati (%)	Ish o'rinlari (ming)
Jizzax viloyati	28%	140	8%	16

Investitsiyalar soni ortgan sari, biznes diversifikatsiyasi ham yaxshilanadi, chunki yangi texnologiyalar, sanoat tarmoqlari va xizmatlar sektori rivojlanadi. Masalan, Toshkent viloyatida investitsiyalar ko'paygani sayin, texnologiya va xizmatlar sektori kengayib bormoqda, bu esa umumiy diversifikatsiya darajasini oshiradi. Biroq, ba'zi viloyatlarda investitsiya oqimlarining pastligi yoki sanoatning an'anaviy sohalarda qolishi diversifikatsiyaning past darajasiga olib kelmoqda. Bu viloyatlar uchun yangi sanoat tarmoqlariga o'zgarishlar kiritish va investitsiya muhiti yaratish muhimdir.

2024-yilgi viloyatlar kesimida biznes diversifikatsiyasi [7]

Viloyat	Diversifikatsiya darajasi (%)	Yangi investitsiyalar (mln \$)	O'sish sur'ati (%)	Ish o'rinlari (ming)
Toshkent viloyati	42%	270	13%	38
Samarqand viloyati	36%	200	10%	28
Buxoro viloyati	29%	140	8%	17
Farg'ona viloyati	38%	220	11%	30
Andijon viloyati	32%	180	9%	22
Namangan viloyati	28%	150	7%	19
Qashqadaryo viloyati	27%	120	6%	15
Xorazm viloyati	25%	110	5%	13
Surxondaryo viloyati	26%	110	7%	14
Jizzax viloyati	30%	160	9%	18

Xulosa tariqasida shuni aytishimiz mumkinki, O'zbekistonning barcha viloyatlarida diversifikatsiyani takomillashtirishda asosiy e'tibor quyidagi yo'nalishlarga qaratilishi kerak: raqamli texnologiyalar va innovatsion startaplarni rivojlantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish, yangi ishlab chiqarish tarmoqlari va sanoat tarmoqlarini joriy etish, xizmatlar sohasida turizm, moliya va sog'liqni saqlash xizmatlarini rivojlantirish. Bundan qo'shimcha tarzda yangi bozor segmentlariga kirish ya'ni mavjud mahsulot yoki xizmatlarning yangi bozorlarga, jumladan, xalqaro bozorlarga chiqishini ko'rib chiqish. Mahsulot yoki xizmatlarni diversifikatsiya qilish orqali yangi variantlar yoki qo'shimcha xizmatlar taklif etish va albatta marketing strategiyasini yangilash: Diversifikatsiyalangan mahsulotlar yoki xizmatlarga mos keladigan marketing strategiyalarini ishlab chiqish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2018. bet. 48.
2. www.stat.uz
3. www.data.egov.uz
4. www.cbu.uz
5. Bayiyev I.X., Abdullaeva A.Ch. "Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishning barqaror rivojlanish vositasi sifatidagi ahamiyati"
6. Zhabchenko V.I. "Iqtisodiyotni klasterlash muammolari va ularni hal etish yo'llari"

UO'K 339.137.22

OLIY TA'LIM RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING MARKETING STRATEGIYALARI SAMARADORLIGINI BAHOLASH

M.M.Ravshanova, o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

orcid.org/0009-0002-2385-5485

Annotatsiya. Maqolada Oliy ta'lim xizmatlari raqobatbardoshligini oshirishda marketing tadqiqotlarining ahamiyati bilan bog'liq jarayonlarning ilmiy-nazariy asoslari tadqiq etilgan bo'lib,

tadqiqot doirasida shakllantirilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ta'lim xizmatlari bozori raqobatbardoshligini oshirishning ustuvor yo'nalishlarini shakllantirish imkoniyati-tini beradi.

Kalit so'zlar: *Raqobatbardosh, model, marketing, innovatsion iqtisodiyot, natijaviy va ta'sir etuvchi omil, internet, marketing strategiya.*

Аннотация. *В статье рассматриваются научно-теоретические основы процессов, связанных с важностью маркетинговых исследований в повышении конкурентоспособности услуг высшего образования. Сформулированные в рамках исследования научные предложения и практические рекомендации позволяют сформировать приоритетные направления повышения конкурентоспособности рынка образовательных услуг.*

Ключевые слова: *Конкурентный, модель, маркетинг, инновационная экономика, результирующий и влияющий фактор, интернет, маркетинговая стратегия.*

Abstract. *The article examines the scientific and theoretical foundations of the processes related to the importance of marketing research in increasing the competitiveness of higher education services, and the scientific proposals and practical recommendations formulated within the framework of the study allow for the formation of priority areas for increasing the competitiveness of the educational services market.*

Keywords: *Competitive, model, marketing, innovative economy, resulting and influencing factors, Internet, marketing strategy.*

Kirish. Jahon iqtisodiyotining muhim infratuzilmaviy tarmoqlaridan biri ta'lim tizimi bo'lib, uni rivojlantirish har bir davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma'naviy turmush darajasining yuksalishi ta'lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. Dunyo miqyosida ta'lim xizmatlariga talab miqdorini oshirish maqsadida iste'molchilarning ta'lim sifatidan qoniqishlarini oshirishga qaratilgan marketing tadqiqotlarini takomillashtirishga oid ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jahonda ta'lim xizmatlari bozorini rivojlantirishga asosiy to'siq bo'lib kelayotgan muammolarni aniqlash va ularning samarali yechimlarini izlashga qaratilgan marketing tadqiqotlarini o'tkazish hozirgi davrda ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu borada izchil islohotlar samaradorligini oshirish zaruriyati to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev quyidagicha to'xtalib o'tgan edi: "Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim"[1]. Bu kabi kompleks vazifalarning amaliy ijrosi ta'lim sohasida iste'molchilarga turli, sifatli va arzon maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatish hamda ularning talab va ehtiyojlarini tizimli o'rganishga qaratilgan marketing tadqiqotlarining zamonaviy usul va vositalaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirishni talab etadi.

Adabiyotlar sharhi. Ta'lim xizmati marketingi strategiyasini rivojlantirish va takomillashtirish ushbu sohaning raqobatbardosh-ligini oshirish jarayonlari, ta'lim xizmatlari bozorini rivojlantirish va unda zamonaviy marketing tadqiqotlarini amalga oshirishning ilmiy-nazariy va metodologik muammolari xorij iqtisodchi olimlaridan B.Y.Hu, A.P.Pankruxin, G.Becker, P.Draker, Van Waterschoot, Van den Bulte tadqiqotlarida atroflicha o'rin egallaydi[2].

Mamlakatimizda ta'lim xizmatlari faolyatini samarali tashkil etish shart-sharoitlari va imkoniyatlariga doir tadqiqot natijalarini M.A.Maxkamova, A.Sh.Bekmurodov, M.S.Qosimova, B.J.Safarov, G.N.Axunova, U.J.Zaynutdinova, B.O.Tursunov, G.S.Sa'dullaeva, O.S.Qahhorov, B.I.Adizov, A.E.Norov[3] kabi iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida ko'rish mumkin.

Iqtisodchi olimlardan Рахимов, А. Н, Juraev, F. D., Равшанова М.М. Рахимов, А. М., G'X.Maxmatqulovning ilmiy qarashlarida har qanday ijtimoiy-iqtisodiy, moliyaviy, texnik-texnologik, axborot, intellektual, dasturiy resurslar yangilanish qonunlari ta'sirida innovasion xarakterdagi resurslarga aylanishi mumkinlik g'oyasi ilgari suriladi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolani yozishda ilmiy abstraksiyalash, tasviriy statistika, ilmiy maqolani yozish jarayonida ilmiy tadqiqotni amalga oshirishning tizimli tahlil, tarixiylik va mantiqiylik, induksiya va deduksiya, analiz va sintez, qiyosiy va selektiv tanlab tadqiq qilish, monografik tahlil va guruhlash usullari qo'llanilgan

Tahlil va natijalar muhokamasi. Ta'lim tizimi nafaqat bozor uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlash bilan cheklanadi, balki jamiyat va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy va boshqa ehtiyojlarini ta'minlashda muhim omil bo'lgan mehnat resurslarini tayyorlash va takomillashtirib borishni amalga oshiradi. Marketing strategiyasini ishlab chiqishda umumiy metodologik yondashuvlarquyidagi ilmiy yo'nalishlar doirasida tatbiqetilgan: ustuvor maqsadlarga erishish uchun yo'naltirilgan va bevosita individual choralarni ta'minlaydigan o'rta yoki uzoqmuddatli qarorlar (Dixtl Ye., Xershgen X.); e'molchilarning talablari asosidagi xizmatlar yig'indisini tashkil etadi(Lavlok K); marketing tadqiqotlari menejment uchun boshqaruv qarorlarini muvozanatli olib borish uchun marketing modellari to'g'risidagi ma'lumotlar bo'yicha tasavvurga ega bo'lish zarurligini anglatadi (Malxotra N.K.)[4]. Ushbu yondashuvlarni umumlashtirish asosida muallif tarafidan oliy ta'lim sohasida marketing strategiyasi tushunchasi mehnat bozori va xo'jalik yurituvchi subyektlarni malakali kadrlarga bo'lgan talabini qondirishga qaratilgan maqsadli qaror qabul qilishda marketing ma'lumotlarini yig'ish va tahlil qilish jarayoni takomillashtirilgan.

Marketing strategiyasini aniqlashda ta'lim muassasalari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerakligi asoslangan, shu jumladan: zamonaviy universitet faoliyati (creative university, universitet 3,0) ko'p yo'nalishlarga ega, ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ilmiy-tadqiqot sektori, o'quv-metodik materiallarni ishlab chiqish, konsalting va innovatsion tadbirkorlik, tashqi iqtisodiy aloqalar va ta'lim muassasasi xodimlari tomonidan ko'rsatiladigan boshqa xizmatlar; ta'lim xizmatlari ko'rsatilishida iste'molchilar bilan (iqtisodiyotning real sektori, yirik korporativ tuzilmalar, xususiy sektor vakillari va boshqalar) integratsiyalashgan aloqalarning mavjudligi ularni integratsiyalashgan o'quv dasturlarini yaratish, taqdim etilayotgan ta'lim xizmatlari sifatini baholash, ish o'rinlari bilan ta'minlash, moddiytexnika bazasini mustahkamlashda ishtirok etishini anglatadi.

Mamlakatimizda iqtisodiy o'sish va bozor islohotlarining samaradorligi ta'lim xizmatlari bozori sohasini yanada rivojlantirish, jamiyat taraqqiyotining eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarini hal qilishda uning rolini oshirish bilan uzviy bog'liq.

1-jadval

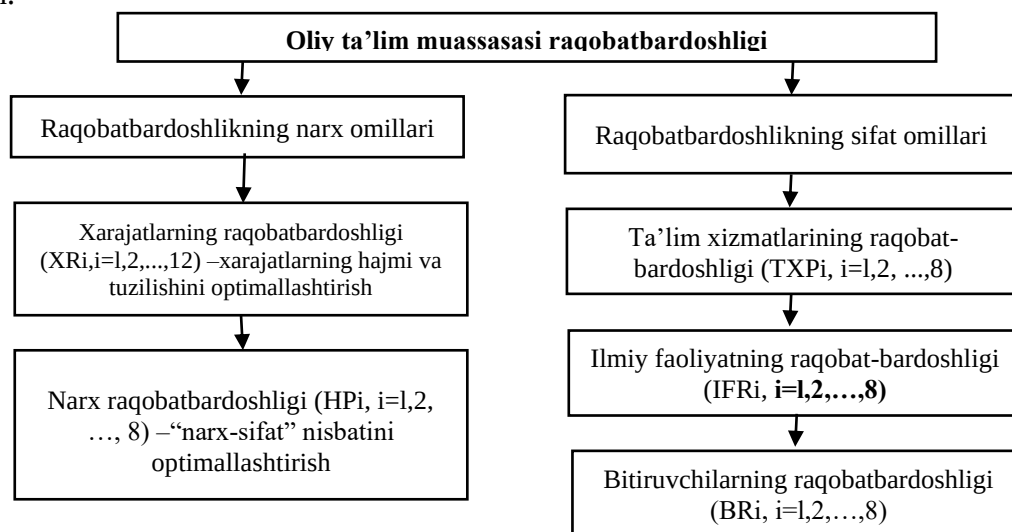
OTMlar faoliyatida marketing strategiyasini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan indikatorlar

№	Ko'rsatkich	Belgi	№	Ko'rsatkich	Belgi
1.	Talabalar soni (jami)	x1	16.	Bitiruvchilarning mehnat bozoriga chiqqandan keyin bir yil davomidagi daromadlari miqdori, so'm/kishi	Z3
2.	Talabalar soni (grant)	x1.1	17.	Bitta OTMga to'g'ri keladigan daromadlar miqdori, so'm/soni	C4
3.	Talabalar soni (kontrakt)	x1.2	18.	Reklama harajatlari	V5
4.	Ta'lim xizmatlaridan olinadigan daromadlar (kunduzgi)	Y2	19.	OTM marketing harajatlari mln.so'mda	N6
5.	Ta'lim xizmatlaridan olinadigan daromadlar (kechki)	Y2.1	20.	Mintaqada innovatsiyalarni joriy qilish darajasi, foiz	M7
6.	Ta'lim xizmatlaridan olinadigan daromadlar (sirtqi)	Y2.1-1	21.	Ta'lim yo'nalishlari bo'yicha raqobatchilarning talabalari soni jami	B8
7.	Xorijiy talabalardan olinadigan daromadlar	Y2.1-2	22.	Raqobatchilarning grant va kontrakt asosida o'qiydigan talabalari soni	K9
8.	Qo'shimcha ta'lim xizmatlaridan olinadigandaromadlar	Y2.2	23.	Raqobatchilarning ta'lim xizmatlari bozorida ulushi, foiz	R10
9.	Masofaviy ta'lim xizmatlaridan olinadigandaromadlar	Y2.2-1	24.	Umumiy daromadlar tarkibida innovatsiyalardan olinadigan daromadlar ulushi, foiz	W11
10.	Korporativ iste'molchilardan olinadigan qo'shimcha xizmatlar daromadlari	Y2.2-2	25.	Raqobatchilarning bozorulushi, foiz	E12
11.	Malaka oshirishdan olinadigan daromadlar	Y2.2-4	26.	Nashr qilingan maqolalar soni	P14

12.	Yuqori texnologiyalarni sotishdan olinadigan daromadlar	Y2.2-5	27.	Xorijda nashr qilingan maqolalar soni	I15
13.	Litsenziyalarni sotishdan olinadigan daromadlar	Y2.2-6	28.	Mintaqadagi aholi soni, ming kishi	U16
14.	Halqaro grantlar olinadigan daromadlar	Y2.2-9	29.	OTM kompyuterlar bilan ta'minlanganlik darajasi	G19
15.	Xorijda o'qiyotgan talabalar soni, kishi	Y2.2-10	30.	O'rtacha kishi boshiga ta'lim xizmatlari miqdori	H20

Marketing loyiha dasturi, narx shakllanishi, tarqatish usullari va siljitish tizimiga asoslangan marketing majmuasida amalga oshiriladi. Bu majmuaning har bir elementi ta'lim xizmatlari iste'molchilarining xatti-harakatiga o'z ta'sirini ko'rsatishini anglatadi. Masalan, nufuzli OO'Yu ta'lim xizmatlari narxlari baland bo'lishiga qaramay, talabasiz qolmaydi, dasturlarning sifati va ta'lim muassasasining bozordagi barqaror mavqei hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta'lim muassasasi raqobatbardoshligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar tasnifi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Oliy ta'lim muassasasi raqobatbardoshligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar tasnifi [5]

Ta'lim muassasasining raqobatbardoshlik darajasini quyidagi formula yordamida hisoblash mumkin:

$$RD = K_{norm} \cdot K_{texn} / K_{narx}, (1)$$

bu yerda: K_{norm} – sifatning normativ ko'rsatkichlari, K_{texn} – sifatning texnologik ko'rsatkichlari, K_{narx} – sifatning narx ko'rsatkichlari.

Ta'lim xizmatlarining sifati, bir tomondan ta'lim mazmuni va jarayonlarining ta'lim standartlari talablariga muvofiqligini bildirsa, ikkinchi tomondan ta'lim jarayonining etarli darajada texnologiyaviyligini ta'minlashni anglatadi.

Xulosa va takliflar. Ta'lim tizimining raqobatbardosh bo'lishi, ya'ni talabni qondirishi uchun ularning sifati iste'molchiga mos kelishi lozim. Shunday qilib, ta'lim tizimi sifati ularning bozorda raqobatbardoshligini ta'minlovchi yetakchi omildir. Hozirgi davrda mamlakatimiz ta'lim tizimi iqtisodiy munosabatlarini takomillashtirishning zarurligi fan-texnika taraqqiyoti, iqtisodiy globallashuv va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlash bilan bog'liqdir. Shu bilan birga ta'lim majmuasini ustuvor rivojlantirish iqtisodiy o'sishining yuqori sur'atlariga erishish asosida aholi farovonligini oshirishning zaruriy sharti bo'lib hisoblanadi. Oliy ta'lim tizimidagi inqilobiy o'zgarishlar natijasida yaqin kelajakda ushbu tizimda ham keskin raqobat muhiti shakllanishini inobatga olgan holda, respublikamiz oliy o'quv yurtlarida marketing tadqiqotlarini real raqamlarga hamda bozor munosabatlari qonuniyatlariga asoslangan holda yuqori malakali marketing mutaxassislari yordamida olib borilishiga zarurat tug'iladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 29 dekabrda Oliy majlisga Murojaatnomasi. https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-oliy-mazhlisga-murozhaatnomasi_198650

2. Bi Ying Hu and etc., (2018) Structural and process predictors of Chinese parental satisfaction toward early

childhood education services. Children and Youth Services Review Journal, Vol. 89, pp.179-187. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning "Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish rejalarini".// 27.12.2024 y.

3. Равшанова Мухайё Махманазаровна (2025). Навыки, необходимые для выполнения двухфакторного эконометрического анализа. Европейский международный журнал педагогики, 5 (01), 50–53.

UO'K 33

OLMALIQ SHAHRIDA EKOLOGIK HOLATNING O'ZGARISH SABABLARI

G.S.Raximova, DSc, Toshkent Turin politexnika universiteti, Toshkent

M.Xamidullayev, talaba, Toshkent Turin politexnika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada XX asr 40-80 yillarida Olmaliq shahrida tog'-kon, metallurgiya, rangli metallar va kimyo sanoat korxonalarining qurilishi, ishlab chiqarish jarayonlari tarixiy manbalar asosida bayon etilgan. Ishlab chiqarishning besh yillik rejalar asosida tez sur'atlarda bajarilishi sanoat korxonalarning moddiy texnik bazalariga e'tiborsizligi, texnik uskunalarining yetishmasligi oqibatida, sanoat korxonalarning chiqindilari ishchi xodimlar, atrof-muhit, aholiga yetkazgan zararlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: sanoat korxonalari, atrof-muhit, insonlar, ishlab chiqarish, suv, tuproq, salomatlik, atmosfera havosi, kasallanish.

Аннотация. В статье на основе исторических источников описывается строительство и производственные процессы горнодобывающей, металлургической, цветной металлургии и химической промышленности в Алмалыке в 40-80-е годы XX века. Имеются сведения о быстром внедрении производства, запущенности материально-технической базы промышленных предприятий, отсутствии технической недостатка, в результате повреждение промышленных отходов на окружающую среду и население.

Ключевые слова: промышленные предприятия, окружающая среда, люди, производство, вода, почва, здоровье, атмосферный воздух, болезнь.

Abstract. This article, based on historical sources, the article describes the construction and production processes of the mining, metallurgical, non-ferrous metallurgy and chemical industries in Almalyk in the 40-80s of the XX century. There is information about the rapid introduction of production, the neglect of the material and technical base of industrial enterprises, the absence of technical deficiencies, as a result of damage to industrial waste on the environment and violence

Keywords: industrial enterprises, environment, people, manufacturing, water, soil, health, atmospheric air, disease.

Kirish. Jahon davlatlari global iqlim o'zgarishlari, atrof-muhitdagi muammolarni yechimida barchani hamkorlik, ekologiyaga oid tadqiqotlarni yanada rivojlantirishga oid dasturlarni qo'llab quvvatlamoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil, 26 noyabrdagi № 958-sonli «Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida ilmiy-tadqiqot bazasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari» to'g'risida [1] qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli ilmiy tadqiqotlarni rivojlanishiga muayyan darajada xizmat qilmoqda. Tarixiy faktlar bilan o'tmishda yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni o'rganish orqali ekologik muammolarga yechimlar izlash tarixchi tadqiqotchilarni vazifalaridan biridir.

Metodlar va o'rganilganlik darajasi. Olmaliq shahrining sanoat korxonalari faoliyatiga oid tadqiqotlar N.Shukurov, A.Munduzova, F.Karimova, E.Egamberdiyev, D.Kim va boshqalar [2] tomonidan olib borilgan bo'lib, tadqiqotlarda Olmaliq shahrida joylashgan kimyoviy kombinatlarining ishlab chiqarish jarayonlari, mahsulotlari va yaratilgan metallar haqida ta'kidlab o'tilgan. Masalan, D.Kim "Olmaliq shahrida faoliyat yuritib kelayotgan tog'-metallurgiya kombinati O'zbekistonning chetga 11 turdagi rangli metallarni eksport qilishi bilan iqtisodiyotimizda muhim ahamiyatga egadir" [3], -deb ta'kidlaydi.

Jumladan A.Rudenko "1950 yilda sanoat korxonalarning intensiv ravishda rivojlanishi Olmaliq shahrida 1990-yillarga kelib atrof-muhitning kimyoviy texnogen ifloslanishni kuchayishiga olib keldi. Olmaliq shahrida barcha yer osti suvlari tarkibida Olmaliq tog'-metallurgiya kombinati chiqindi elementlari me'yorida ortiq ko'p bo'ldi. Bu esa, suvlarni foydalanishga yaroqsiz holatga

olib kelgan”[4]. Tadqiqotlarda Olmaliqda faoliyat yuritib kelgan sanoat korxonalarining atrof-muhitga salbiy ta'sirlari o'rganilishiga qaramay, sanoat korxonalarining nima sababdan shahar ekologiyasiga ta'siri keskinlashib borganligini alohida tadqiq qilinmagan.

Tadqiqot natijalari: 1954 yilda Olmaliq shahrida metallurgiya-kon kombinatlarini qurilishi O'zbekiston iqtisodiyotida rangli metallurgiya ishlab chiqarishda muhim qadam bo'lgandi. 1962 yilda esa Olmaliq shahrida birinchi bor o'lkada misni qayta ishlash zavodining ishga tushirilishi rangli metallar bilan ishlashning yangicha usullarini yuzaga keltirgan. Misga qayta ishlov berishda asosan kimyoviy vositalarning ahamiyati juda katta bo'lgan. Mis, tog'-kon metallurgiyalari uchun oltingugurt kislota va suyuq oltingugurt moddalarini ishlab chiqarish sanoat korxonalari qurila boshlangan. Oqibatda, barcha sanoat korxonalar kimyoviy vositalarga bog'langan holda ishlab kelgan sanoat majmuasi vujudga kelgandi. Olmaliq sovet ittifoqi davrida kimyogarlar shaharchasi nomi bilan tanila boshladi. Lekin, O'zbekiston loyihalashtirish instituti loyihalari asosida qurilgan Olmaliq shahridagi ko'plab sanoat korxonalari talab darajasida bo'lmadi.

Olmaliq shahridagi O'zbekiston Loyihalashtirish instituti tomonidan taqdim etilgan loyihalar, obe'ktlarni qurilishi davomida atrof-muhitni muhofaza tizimlari inobatga olinmagan holatda bajarilgan. Olmaliq tog'-metallurgiya, metallga qayta ishlov berish va mis-kon kombinatlarida zaharli gazlarni ushlab qolish uskuna va qurilmalari texnik standartlarga javob bermasdi[5].

1974 yil SSSR Ministrlar Soveti tomonidan barcha respublikalardagi sanoat korxonalarining sanitariya-gigiyenik talablarga javob berishi bo'yicha nazorat o'tkazilgan. Nazorat davomida O'zbekiston SSRda Olmaliq va Farg'ona shaharlaridagi sanoat korxonalarining sanitariya-gigiyenik talablarga javob bermasligi aniqlanib, mazkur shaharlar “qora ro'yxat”ga olingandi[6]. Olmaliq shahrida atmosfera havosi va suvlar tarkibida kimyoviy chiqindilardan ifloslanish darajasi yuqori bo'lgan. Shuning uchun shaharning ichimlik suvlari va atrof-muhitidagi muammolar aholi salomatligida ijtimoiy muammolarni keltirib chiqardi. Sobiq ittifoq davrida sanoat korxonalaridagi mablag'larni iqtisod qilish borasida turli qarorlar qabul qilindi. Tejamkorlik masalalari sanoat korxonalariga chetdan kelayotgan texnik uskunalarini sotib olish jarayonlarini pasaytirishdan iborat bo'ldi. 1976 yilda “1976 yilda O'zbekiston SSR davlat rejasini bajarilishida xalq xo'jaligini rivojlantirish masalalari”[7] qarori qabul qilindi. Qaror ijrosi bo'yicha Olmaliq shahridagi kimyoviy sanoat korxonalarida rejalashtirilgan texnik qurilmalarni sotib olish, texnik va korxona ta'miri ishlari to'xtatilgan. Aslida O'zbekistonda paxta mahsulotlarining yetishtirish hajmining kamayishi sanoat korxonalariga ketayotgan mablag'larni tejash bilan yopila boshlagan. 1987 yil tahlillariga ko'ra Olmaliq shahrida kimyoviy korxona tashlama suvlaridan zararlanish ichimlik suvlariga ham ta'sir etdi. Shahardagi ichimlik suvlari iste'molga yaroqsiz bo'lib, suvning tarkibida sanoat korxonaning kimyoviy metall chiqindi aralashmalari mavjud bo'lgan. Sifatsiz ichimlik suvlari aholi orasida paratif, ichakda turli infeksiyalarning paydo bo'lishi kabi kasalliklarni tarqalishiga sabab bo'ldi. 1987 yilda Olmaliq va Chirchiq shaharlari aholisining suvdan zaharlanish kasalliklari 4 baravardan 26 baravarga ortgan[8].

Olmaliq tog'-kon sanoat korxonasida texnik nosozligi tufayli chiqindilari Chirchiq daryosi suvlari tarkibiga ta'sir etgan. Olmaliq tog'-metallga ishlov beruvchi sanoat korxonasidan metall chiqindilar, serno kislotalar, tog' jinslari chiqindi suvlari aralashmasi Chirchiq daryosi suvlarini ifloslab kelgan. Chirchiq “Elektroximprom” sanoat korxonasining Chirchiq daryosiga salbiy ta'siri aholi hayotiga xavf solib keldi. Kimyoviy chiqindilar ta'siri daryo oqimi bo'ylab joylashgan shahar va qishloqlarda aholi, bolalar orasida gepatit va oshqozon-ichak kasalliklarini yuqori bo'lishiga olib kelgan[9]. 1980 yillarning oxiriga kelib O'zbekistonda tabiatni muhofaza qilish borasida har oyda atmosfera xavosi, suv va tuproq tarkibidagi zararli kimyo, qurilish mahsulotlari chiqindilarining tarkiblari o'rganila boshlangan. O'zbekiston ro'znomalarida O'zbekiston Uzgidromet va Goskompiroda xabariga ko'ra har oyda respublikaning barcha viloyat va shaharlarida kuzatuvlar tashkil etilgan. Og'ir sanoat korxonalarining tabiatva aholiga yetkazayotgan zararlari haqida xabarnomalar tashkil etilgan. O'zbekistonda joylashgan tabiatga, atrof-muhitga ko'plab zarar yetkazayotgan sanoat korxonalari tanqid qilinib borilishiga qaramasdan, ko'plab kimyo sanoat korxonalari ahvoli o'rganilmagan va texnik tozalash uskunalarisiz ishlab kelavergan. Ba'zi og'ir

sanoat korxonalarining yopilishini talab etib chiqish holatlari ham bo'lgan. Lekin bu murojaatlar faqat qog'ozlarda bajarildi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Olmaliq shahridagi tog'-metallurgiya sanoat kombinatlari O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etsada, lekin tabiati va aholisining salomatligi bilan bog'liq masalalariga jiddiy ta'sir etdi. Kimyo va tog'-metallurgiya sanoatkorxonalari tabiatni muhofaza qilish qurilmalari bilan yetarli darajada ta'minlanmadi. Metall va kimyoviy chiqindilar Olmaliq shahrining ekologik holatini izdan chiqishiga olib kelgan. Olmaliq shahrida joylashgan sanoat korxonalarining salbiy ta'sirlaridan aholi norozi bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. List of resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. Lex.uz. <https://nrm.uz> . 2020 yil, 28 october. 15.24
2. Almalyk. From Wikipedia, the free encyclopedia.
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki> .
4. Rudenko A. Pollution of irrigated areas with wastewater and (on the example of the Almalyk industrial zone). Diss . Geol-miner..cand..of science -Tashkent. 2005 . -P. 6.
5. Almalyk city state archive. Fund-247, list-1, case - 675, sheet-2Rudenko A. Pollution of irrigated areas with wastewater and (on the example of the Almalyk industrial zone). Diss..geol-miner..cand..of.science -Tashkent. 2005 . - P. 17.
6. Akhmedov E. Cities and environmental protection. Communist of Uzbekistan. 1989 № 9 September. –P . 76
7. CSA of the Republic of Uzbekistan. Fund-R-837, list-41, case-3766, sheet-185.
8. CSA of the Republic of Uzbekistan. Fund-R-837, list-41, case-6300, sheet-1.
9. Uzbekistan. 1989 № 9 September. –P . 7 7.
10. Bakhromov S. Healthcare of Uzbekistan: problems and prospects. Communist of Uzbekistan. 1988 №. 7 July. –P . 28 .

UO'K 33

O'ZBEKISTONDA MINTAQAVIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

N.Raximova, magistrant, Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda mintaqaviy turizmni rivojlantirishning asosiy omillari, strategiyalari va istiqbollari tahlil qilingan. Mintaqaviy turizmni rivojlantirish uchun infratuzilmani yaxshilash, ekoturizm va agroturizmni rivojlantirish, mahalliy brendlarni targ'ib qilish va texnologiyalarni joriy etish muhim ekani ta'kidlangan. Shuningdek, davlat dasturlari, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va marketing faoliyatining ahamiyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Mintaqaviy turizm, infratuzilma, ekoturizm, agroturizm, marketing, investitsiyalar.

Аннотация. В данной статье проанализированы основные факторы, стратегии и перспективы развития регионального туризма в Узбекистане. Подчеркивается важность улучшения инфраструктуры, развития экотуризма и агротуризма, продвижения местных брендов и внедрения технологий для развития регионального туризма. Также указывается на важность государственных программ, поддержки предпринимательства и маркетинговой деятельности.

Ключевые слова: региональный туризм, инфраструктура, экотуризм, агротуризм, маркетинг, инвестиции.

Abstract. This article analyzes the main factors, strategies and prospects for the development of regional tourism in Uzbekistan. The importance of improving infrastructure, developing ecotourism and agrotourism, promoting local brands and introducing technologies for the development of regional tourism is emphasized. It also highlights the importance of government programs, business support, and marketing activities.

Keywords: regional tourism, infrastructure, ecotourism, agrotourism, marketing, investments.

O'zbekiston – Markaziy Osiyoning yuragida joylashgan, boy tarixiy-madaniy merosi va tabiiy resurslari bilan tanilgan mamlakatdir. So'nggi yillarda turizm sohasi iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. Ushbu maqolada mintaqaviy turizmni rivojlantirish istiqbollari va uning iqtisodiy-ijtimoiy ahamiyati haqida so'z boradi. Bu o'lka qadimdan Buyuk ipak yo'lining

chorrahasida joylashgan bo'lib, o'zining tarixiy shaharlarining me'moriy obidalari, milliy urf-odatlar va tabiiy boyliklari bilan dunyo sayyohlarini o'ziga jalb qilmoqda. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlardagi tarixiy yodgorliklar nafaqat mintaqaviy, balki global ahamiyatga ega. So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati turizm sohasini iqtisodiy rivojlanishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab, bu sohada keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirmoqda.[1] Xususan, turizm infratuzilmasini rivojlantirish, xalqaro aloqalarni kengaytirish va xorijiy sayyohlarni jalb qilish uchun qulay sharoitlar yaratishga katta e'tibor qaratilmoqda. Biroq, mintaqaviy turizmni rivojlantirish jarayonida qator muammolar mavjud. Jumladan, qishloq hududlardagi infratuzilma yetarlicha rivojlanmaganligi, xizmatlar sifati pastligi va kadrlar yetishmovchiligi bu sohaning to'liq salohiyatini amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, mintaqaviy turizmni rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish zaruratga aylangan. Ushbu maqola O'zbekistonda mintaqaviy turizmning rivojlanish imkoniyatlari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilishga qaratilgan. Shuningdek, maqolada turizmni rivojlantirish uchun infratuzilmani takomillashtirish, mahalliy brendlarni targ'ib qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va marketing strategiyalarini kuchaytirish kabi asosiy yo'nalishlar ko'rib chiqiladi. Bu tahlillar mintaqaviy turizmni rivojlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va milliy madaniyatni dunyo sahnasida targ'ib qilishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada foydalanilgan adabiyotlar mintaqaviy turizmni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-maydagi "Turizmni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. Ushbu hujjat mamlakatda turizmni rivojlantirish bo'yicha asosiy strategik yo'nalishlarni belgilaydi. Qarorda infratuzilmani rivojlantirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va turistik xizmatlar sifatini oshirish bo'yicha ko'rsatmalar bayon etilgan. Bu qaror mintaqaviy turizmni davlat siyosati darajasida rivojlantirishning muhim dalilidir.[1] "O'zbekistonda turizmni rivojlantirish strategiyalari" asarida O'zbekistondagi turizm sohasining bugungi holati, imkoniyatlari va rivojlantirish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Muallif turizmni rivojlantirishda mahalliy brendlarni yaratish va marketing faoliyatini kuchaytirishning ahamiyatini ta'kidlaydi.[2] World Tourism Organization (UNWTO) (2022). "Tourism and Economic Development" Ushbu xalqaro manba turizmning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni haqida keng ma'lumot beradi. UNWTO hisobotlari turizmning iqtisodiyotga keltiradigan foydasi, ish o'rinlari yaratishdagi roli va eksport daromadlarini oshirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.[3] "Mintaqaviy turizmning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati" maqolasida mintaqaviy turizmning ijtimoiy va iqtisodiy foydalari haqida ma'lumot berilgan. Muallif qishloq hududlarida turizmni rivojlantirish orqali infratuzilma va aholi turmush darajasini yaxshilash imkoniyatlarini ko'rsatadi.[4] "Ekoturizm va qishloq joylarini rivojlantirish" asari ekoturizm va qishloq turizmi mavzusida chuqur tahlilni o'z ichiga oladi. Muallif ekologik barqarorlik va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning mintaqaviy turizmni rivojlantirishdagi o'rni haqida gapiradi. Mazkur adabiyotlar mintaqaviy turizmni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan nazariy va amaliy bilimlarni taqdim etadi. Ular asosida mamlakatda turizmni yanada rivojlantirishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilishi mumkin.

Maqola mintaqaviy turizmni rivojlantirishning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: nazariy asoslarni o'rganish tadqiqotning dastlabki bosqichida mintaqaviy turizm bo'yicha ilmiy adabiyotlar, davlat hujjatlari, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va boshqa ma'lumot manbalari o'rganildi.

SWOT-tahlil: Mintaqaviy turizmning kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlarini aniqlash uchun SWOT-tahlil usuli qo'llanildi. Bu yondashuv mintaqaviy turizmni rivojlantirish strategiyalarini shakllantirishda muhim bo'ldi.

Komparativ tahlil: O'zbekistonning mintaqaviy turizmi boshqa mamlakatlardagi tajribalar bilan solishtirildi. Bu orqali muvaffaqiyatli amaliyotlarni o'rganib, ularni O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari baholandi.

Iqtisodiy tahlil: Mintaqaviy turizmning iqtisodiyotga keltiradigan foydasi, ish o'rinlari yaratishdagi roli va boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

Maqolada Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent shaharlari, shuningdek, qishloq hududlaridagi turistik maskanlar o'rganildi. Ushbu hududlar turizm infratuzilmasining rivojlanish

darajasi, turistlar oqimi va turistik xizmatlarning sifati bo'yicha tahlil qilindi. Tadqiqot davomida yangi texnologiyalarni turizm sohasiga joriy qilish va marketing strategiyalarining samaradorligini sinash bo'yicha kichik eksperimentlar o'tkazildi. Natijalar kelgusida tavsiyalarni ishlab chiqishda foydalanildi. Tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar tizimlashtirilib, ularning asosida mintaqaviy turizmni rivojlantirish bo'yicha strategik tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, mintaqaviy turizmni rivojlantirish uchun infratuzilma yaxshilanishi, mahalliy brendlar yaratilishi, marketing va reklama faoliyatini kuchaytirish hamda davlat va xususiy sektor hamkorligi bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Mintaqaviy turizm bir mamlakat ichida yoki unga yaqin hududlarda amalga oshiriladigan turizm faoliyatini o'z ichiga oladi. Bu turizm turi mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlash, mahalliy infratuzilmani rivojlantirish va aholi turmush darajasini oshirishda katta ahamiyatga ega. Quyida mintaqaviy turizmning ahamiyatini ko'rsatadigan bir qancha asosiy jihatlar bayon etiladi:

Iqtisodiy foyda Mintaqaviy turizm yangi ish o'rinlari yaratish orqali mahalliy aholi daromadlarini oshiradi. Mehmonxonalar, restoranlar, gidlik xizmatlari, va boshqa xizmat turlariga bo'lgan talab o'sadi. Bundan tashqari, mintaqaviy turizm mahalliy mahsulotlarga bo'lgan talabni oshirib, tadbirkorlikni rivojlantiradi.

Madaniy merosni saqlash Mintaqaviy turizm tarixiy va madaniy obidalar, milliy urf-odatlar va an'analarni saqlash va targ'ib qilishda muhim o'rin tutadi. Bu nafaqat mahalliy aholini o'z madaniyatini qadrlashga undaydi, balki xorijiy sayyohlarni ham jalb qiladi.

Hududlararo integratsiya Mintaqaviy turizm mamlakat ichidagi hududlar o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarni kuchaytiradi. Bu esa milliy birlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Turizm faoliyati hududlarning bir-biri bilan raqobat emas, balki hamkorlik qilishiga olib keladi.

Ekologik barqarorlik Tabiatga zarar yetkazmasdan turizmni rivojlantirish (ekoturizm) orqali hududlarning ekologik muvozanatini saqlash mumkin. Mintaqaviy turizm, ayniqsa, tabiiy boyliklarni oqilona foydalanish va himoya qilishda samarali vositadir.

Qishloq hududlarining rivoji Qishloq joylarda turizmning rivojlanishi infratuzilma, masalan, yo'llar, elektr ta'minoti, va internet xizmatlarining yaxshilanishiga turtki bo'ladi. Bu esa qishloq joylarda yashovchi aholi uchun yashash sharoitlarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Ta'lim va madaniy ayirboshlash Mintaqaviy turizm o'quv dasturlari, ilmiy konferensiyalar va boshqa madaniy-tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish orqali ta'lim sifatini oshiradi. Sayyohlar va mahalliy aholi o'rtasida madaniy ayirboshlash jarayoni ro'y beradi.

Mintaqaviy turizm ichki turizmning rivojlanishiga zamin yaratadi. Bu esa xorijiy sayyohlar oqimiga qaramlikni kamaytiradi va milliy iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlaydi.

Mintaqaviy turizmning yuqorida keltirilgan ahamiyati O'zbekistonni turizm sohasida yanada yuqori marra larga olib chiqish uchun asos yaratadi.

Mintaqaviy turizmni rivojlantirish omillari.

Infrastruktura yaxshilash. Mintaqaviy turizmni rivojlantirishda infratuzilma asosiy rol o'ynaydi. Yuqori sifatli transport tizimlari, mehmonxonalar, dam olish maskanlari va boshqa xizmatlar mintaqaga sayyohlarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Transport infratuzilmasini rivojlantirish uchun quyidagi choralarga e'tibor qaratish lozim:

Yo'llar va transport: Shaharlararo va qishloqlarga olib boruvchi yo'llarni ta'mirlash va modernizatsiya qilish, xalqaro aeroportlar va temiryo'l stansiyalarini kengaytirish.

Mehmonxona va turar joylar: Har xil darajadagi mehmonxonalar va dam olish maskanlarini barpo etish, ular uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish.

Ijtimoiy infratuzilma: Elektr, suv ta'minoti va internet xizmatlarini yaxshilash orqali sayyohlarning ehtiyojlarini qondirish.

Ekoturizm va agroturizmni rivojlantirish. Ekoturizm va agroturizm mintaqaviy turizmni boyituvchi asosiy yo'nalishlardan biridir. Ekoturizm tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlashni ko'zda tutadi. Agroturizm esa qishloq xo'jaligi bilan tanishish, milliy taomlarni tatib ko'rish va qishloq hayotini o'rganishni o'z ichiga oladi.[5]

Tabiiy resurslar: Tog'li hududlar, daryolar, o'rmonlar va boshqa tabiiy boyliklarni himoya qilish hamda ularni turistlar uchun qulay sharoitlarda foydalanish.

Qishloq turizmi: Qishloq xo'jaligi faoliyatlari bilan tanishish imkoniyatini yaratish, masalan, dehqonchilik, bog'dorchilik va chorvachilikka oid tadbirlar.

Mahalliy taomlar: An'anaviy taomlarni targ'ib qilish, milliy oshxonani sayyohlar uchun qiziqarli va o'ziga xos ko'rinishda namoyish qilish.

Mahalliy brendlarni yaratish. Mahalliy mahsulotlar va xizmatlarni brendlash orqali mintaqaviy turizmning o'ziga xosligini oshirish mumkin. Bu esa turistlarni qiziqtirish va mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Hunarmandchilik: Mahalliy hunarmandchilik mahsulotlarini (gilamlar, zargarlik buyumlari, milliy kiyimlar) xalqaro bozorda targ'ib qilish.

Madaniyat va san'at: Milliy raqslar, musiqiy chiqishlar va boshqa san'at shakllarini turistlarga taqdim etish.

Mahalliy mahsulotlar: Qishloq xo'jaligi mahsulotlari va qo'lbola buyumlarni suvenir sifatida sotish.

Texnologiyalarni joriy etish. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali turizm xizmatlarini samarali boshqarish va rivojlantirish mumkin. Texnologiyalar nafaqat turistlarga qulaylik yaratadi, balki turizm sohasi boshqaruvini ham yengillashtiradi.

Onlayn platformalar: Mehmonxonalar, ekskursiyalar va transport xizmatlarini bronlash uchun onlayn platformalarni rivojlantirish.

Mobil ilovalar: Turistik marshrutlar, mahalliy diqqatga sazovor joylar va boshqa ma'lumotlarni taqdim etuvchi mobil ilovalarni yaratish.

Raqamli targ'ibot: Ijtimoiy tarmoqlar orqali mintaqaviy turizmni targ'ib qilish va xorijiy sayyohlarni jalb qilish.

Rivojlanish strategiyalari. Davlat dasturlari va investitsiyalar Davlat tomonidan mintaqaviy turizmni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dasturlar ishlab chiqilishi va ushbu soha uchun qo'shimcha investitsiyalar jalb qilinishi zarur.

Turizmni rivojlantirish dasturlari: Mamlakat ichidagi har bir hudud uchun maxsus turizmni rivojlantirish dasturlari ishlab chiqish. Bu dasturlar infratuzilma qurilishi, mahalliy aholini ish bilan ta'minlash va xizmat sifatini yaxshilashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Davlat imtiyozlari: Mahalliy va xorijiy investorlar uchun soliq imtiyozlari va subsidiyalarni joriy etish. Bu, ayniqsa, yangi mehmonxonalar va dam olish maskanlarini qurish uchun muhimdir.

Xalqaro hamkorlik: Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda turizmni rivojlantirish uchun grantlar va kreditlar jalb qilish.

Marketing va targ'ibot: Davlat miqyosida mintaqaviy turizmni targ'ib qiluvchi reklama kampaniyalari o'tkazish. Bu ichki va tashqi bozorlarda sayyohlarni jalb qilishni maqsad qiladi.

Loyihalarni moliya bilan ta'minlash: Davlat tomonidan strategik loyihalarni moliyalashtirish orqali yangi turistik maskanlar va xizmatlarni rivojlantirish.

Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash Mahalliy tadbirkorlarni turizm bilan bog'liq loyihalarda qo'llab-quvvatlash, jumladan, soliq imtiyozlari va subsidiyalar berish.

Moliyaviy yordam: Tadbirkorlar uchun qulay kreditlar ajratish, ularni past foizli qarzlar bilan ta'minlash va davlat subsidiyalarini joriy etish.

Imtiyozli soliq rejimlari: Turizm bilan bog'liq biznes faoliyatlari uchun soliq imtiyozlarini taqdim etish. Bu mehmonxona qurilishi, restoran ochilishi va sayyohlik xizmatlarini kengaytirishga yordam beradi.

Tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha o'quv dasturlari: Mahalliy tadbirkorlar uchun treninglar, seminarlari va tajriba almashish dasturlarini tashkil etish. Bu, ayniqsa, yangi boshlayotgan biznes egalari uchun foydali bo'ladi.

Hamkorlik loyihalari: Xususiy sektor va davlat o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish orqali yangi loyihalarni amalga oshirish. Bu tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlaydi.

Marketing yordam: Mahalliy tadbirkorlarni xalqaro turistik yarmarkalarda ishtirok etishga jalb qilish va ularning mahsulotlarini targ'ib qilish.

Ta'lim va kadrlar tayyorlash Turizm sohasi uchun malakali kadrlarni tayyorlash dasturlarini kuchaytirish lozim. Bu nafaqat mehmonxona va restoran xodimlari, balki gidlar, tarjimonlar va boshqaruv mutaxassislarini ham o'z ichiga oladi.

O'quv dasturlari: Turizm va mehmonxona xizmatlari bo'yicha maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish. Bu dasturlar nafaqat amaliy ko'nikmalarni, balki xizmat ko'rsatish madaniyati va xorijiy tillarni o'rganishni ham qamrab oladi.

Universitetlar va kollejlari: Turizm sohasi uchun mutaxassislar tayyorlaydigan oliy o'quv yurtlari va kollejlarni qo'llab-quvvatlash. Ularni zamonaviy o'quv materiallari, laboratoriyalar va amaliyot bazalari bilan ta'minlash.

Gidlar va ekskursovodlar tayyorlash: Ekskursiyalarni tashkil etish uchun maxsus gidlar tayyorlash dasturlarini joriy etish. Bu dasturlar milliy tarix, madaniyat va diqqatga sazovor joylar haqida chuqur bilim berishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Xalqaro hamkorlik: Xorijiy universitetlar va turizm tashkilotlari bilan hamkorlikda tajriba almashish dasturlarini tashkil qilish. Bu mahalliy mutaxassislarning xalqaro darajada bilim va ko'nikmalarini oshirish imkonini beradi.[6]

Ish o'rinlari uchun amaliyotlar: Talabalarni mehmonxonalar, restoranlar va turizm agentliklarida amaliyot o'tash imkoniyati bilan ta'minlash. Bu ularning ish bozoriga muvaffaqiyatli kirishini osonlashtiradi.

Marketing va reklama faoliyati Ichki va tashqi bozorlarda hududlarning turistik salohiyatini faol targ'ib qilish, xalqaro yarmarkalarda ishtirok etish va reklama kompaniyalarini o'tkazish.

Ichki va tashqi reklama: Ichki bozorda turistik xizmatlarni targ'ib qilish va xalqaro bozorda O'zbekistonni turistik yo'nalish sifatida tanitish uchun reklama kompaniyalarini o'tkazish. Bu televizion, bosma va raqamli reklama vositalaridan foydalanishni talab etadi.

Raqamli marketing: Ijtimoiy tarmoqlar, turistik bloglar va veb-saytlar orqali mamlakatning turistik salohiyatini targ'ib qilish. Bu internet foydalanuvchilarini samarali qamrab olishga yordam beradi.

Turistik yarmarkalar va ko'rgazmalar: Xalqaro turistik yarmarkalarda ishtirok etish va mahalliy turistik xizmatlarni namoyish qilish orqali yangi sayyohlarni jalb qilish. Bu turizm sohasi uchun hamkorlik imkoniyatlarini kengaytiradi.[6]

Kontent marketingi: O'zbekistonning turistik diqqatga sazovor joylari haqida ma'lumot beruvchi videolar, maqolalar va boshqa materiallarni yaratish. Bu kontentlarni global platformalarda joylashtirish xorijiy sayyohlarni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi.

Maqsadli reklama: Sayohat qilishni istagan maqsadli auditoriyani aniqlab, ularga yo'naltirilgan reklama kompaniyalarini amalga oshirish. Bu raqamli marketing vositalari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Hamkorlik loyihalari: Xalqaro sayohat agentliklari va turistik tashkilotlar bilan hamkorlikda reklama aksiyalari tashkil qilish. Bu hamkorlik yangi sayyohlarni jalb qilishda samarali natijalar beradi.[7]

Brend imidji: O'zbekistonning milliy turistik brendini yaratish va uni xalqaro bozorda targ'ib qilish. Bu mamlakatning global darajadagi raqobatbardoshligini oshiradi.

Xulosa va takliflar. Mintaqaviy turizmni rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiyotiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu nafaqat yangi ish o'rinlari yaratish, balki mahalliy aholi daromadlarini oshirish va madaniy merosni saqlashga yordam beradi. Shu bois, mintaqaviy turizmni kompleks rivojlantirish strategiyalarini amalga oshirish O'zbekiston uchun dolzarb vazifadir. O'zbekistonning boy tarixiy va madaniy merosi, tabiiy resurslari mintaqaviy turizmni rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlarni taqdim etadi. Mintaqaviy turizm sohasidagi chora-tadbirlarni tizimli ravishda amalga oshirish nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki madaniy merosni saqlash va ichki turizmni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada qayd etilgan infratuzilma yaxshilanishi, marketing strategiyalari, texnologiyalarning joriy qilinishi, ta'lim va kadrlar tayyorlash, hamda davlat va xususiy sektor hamkorligining kuchaytirilishi kabi yo'nalishlar, O'zbekistonning global turistik bozordagi raqobatbardoshligini oshirish uchun zarurdir. Shuningdek, davlat dasturlari va investitsiyalarni kengaytirish orqali turistik maskanlar va xizmatlarni rivojlantirish yangi ish o'rinlari

yaratib, aholi farovonligini oshirishga hissa qo'shadi. O'zbekiston uchun mintaqaviy turizmni kompleks rivojlantirish strategiyalari muhim vazifa bo'lib qoladi va mamlakatni xalqaro miqyosda o'ziga xos turistik markazga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-maydagi "Turizmni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
2. Sharipov, A. (2021). "O'zbekistonda turizmni rivojlantirish strategiyalari". Toshkent: Sharq nashriyoti.
3. World Tourism Organization (UNWTO) (2022). "Tourism and Economic Development". Geneva.
4. Qodirova, M. (2020). "Mintaqaviy turizmning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati". Samarqand Davlat Universiteti Ilmiy Jurnali.
5. Karimov, I. (2019). "Ekoturizm va qishloq joylarini rivojlantirish". Buxoro: Ma'rifat nashriyoti.
6. Mamatqulov X.M., Tuxliyev I.S., Bektemirov A.B. «Xalqaro turizm». Darslik. Toshkent–SamISI. 2008, 324 b.
7. "Миллий ва халқаро туризмни ривожлантиришнинг инновацион стратегиялари" мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция мақолалар тўплами. 2019 йил 27 сентябрь. - Бухоро: 2019. 266 b.

UDC 332.964

THE NATURE AND FEATURES OF DEVELOPMENT OF INVESTMENT ACTIVITY IN THE SERVICE SECTOR IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

A.A.Shermatov, teacher, Samarkand Institute of Economics and Service, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada xizmat ko'rsatish sohasida investitsiya faoliyatini rivojlantirish xususiyatlari haqida so'z yuritilgan. Xizmat ko'rsatish sohasida tadbirkorlik subyektlarning investitsiya faoliyatini boshqarishning samarali mexanizmini shakllantirish O'zbekistan ijtimoiy-iqtisodiy tizimini barqarorlashtirishda strategik rivojlantirishni belgilaydigan omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: investitsiya faoliyati, boshqaruv, iqtisodiy rivojlanish, barqarorlik, kapital, ijtimoiy-iqtisodiy tizim

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития инвестиционной деятельности в сфере услуг. Формирование эффективного механизма управления инвестиционной деятельностью субъектов предпринимательства в сфере услуг является определяющим фактором стратегического развития стабилизации социально-экономической системы Узбекистана.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, управление, экономическое развитие, устойчивость, капитал, социально-экономическая система.

Abstract. The article examines the features of investment activity development in the service sector. Formation of an effective mechanism for managing investment activity of business entities in the service sector is a determining factor in the strategic development of stabilization of the socio-economic system of Uzbekistan.

Keywords: investment activity, management, economic development, sustainability, capital, socio-economic system.

The establishment of an efficient mechanism for overseeing the investment activities of business entities in the service sector should be predicated on enhancing their attractiveness, implementing effective social policies by state authorities, implementing their regulatory function by governmental, regional, and municipal authorities, and developing the fundamentals of self-regulation by the business entities themselves. This can only be accomplished once Uzbekistan's entire socioeconomic system has stabilized. It also aims to increase the significance of each business entity's management functions and achieve the established strategic development guidelines in the execution of various tasks. [1].

At the same time, it is important to remember that a particular sector of the national economy is complex because of its uniqueness and intrinsic qualities. As a result, it appears that environmental issues and the impact of other sectors of the national economy must also be considered when determining a company's competitiveness in the service industry. In order to explore the issue of managing the investment activities of corporate entities in the service sector as accurately as possible,

it appears necessary to examine the terminological apparatus and find provisions that best fit the contemporary demands of a market economy. [4].

As per the researcher [7], defining the concept of "management" requires identifying the characteristics of the management process in connection with a certain subject and object of management. This will enable us to create the most precise description of this category. Therefore, it is necessary to explain the management process concept in each unique instance. Simultaneously, social management may be viewed as a deliberate, focused influence on the social system or its constituent parts through the application of the objective rules and tendencies that are inherent in the system. According to the author, the term "investments" refers to a long-term or short-term investment of capital in various forms in the reproduction of fixed assets of a production and non-production nature, associated with the solution of investment, both economic and non-economic goals of the subjects of their implementation. This notion is seen to have a significant number of definitions, which summarizes the existing ideas about such an economic category as investments.

Government officials' assistance in luring the required investment capital to the service sector is currently required and ought to be demonstrated in more ways than just improving Uzbekistan's overall socioeconomic development, which will enable the service sector's economic entities to advance; eliminating the significant lag in the development of the service sector in terms of training specialists, resource provision, technological and production capabilities, innovative development, and available material and financial resources. This will slow down the process of stabilizing the sector and reaching the required level of its competitiveness, as well as in the creation of new jobs and the reform of the regulatory framework to meet market economy requirements.

As a management object (Fig. 1.1), it appears necessary to identify the key characteristics that form the fundamental concept of investment of an economic entity in the service sector in order to establish a mechanism for attracting investment to service sector organizations. This is done in order to study the organizations' current opportunities and identify the sources of investment funds [5].

It is evident from Fig. 1.1 that the breadth of the fundamental elements of its content defines investment as an economic category. At the same time, a specific thing is reflected in these traits. First and foremost, as an economic category linked to technological, social, and other aspects of their implementation, investments have a direct impact on the economy when they represent the financial interests of different kinds of business entities and are thus a subject of economic management. The ability to have a focused impact on the social system as a whole is another characteristic that sets investments in the service industry apart. In this situation, investments may be seen as a socially managed item. The most active form of capital application is represented by investments, which can be used in a variety of ways depending on the highest priority investment objects and instruments. This allows for the strategic goal of developing an economic entity in the service sector with the intention of achieving a socio-economic effect. Sequence is seen, enabling the adoption of successful investment initiatives to produce notable socioeconomic outcomes in a strategic time frame [3].

As an object of entrepreneurial activity, investments can act as a bearer of all forms of ownership, and it is important to remember that the investment market cannot operate independently from the overall market system. Both a direct and a reverse capital flow might arise as a result of the requirement to sell investments at their true market worth. Risk is a fundamental aspect of investments and is strongly correlated with the investor's projected rate of return. The magnitude of the time lag between capital investment and investment income, however, is contingent upon the investor's preferences. Therefore, a comprehensive understanding of the investment process in this industry can be formed through the diagram of the key elements of an economic entity's investments in the service sector. This will enable the creation of the most efficient mechanism for managing the investment activities of economic entities in the service sector.

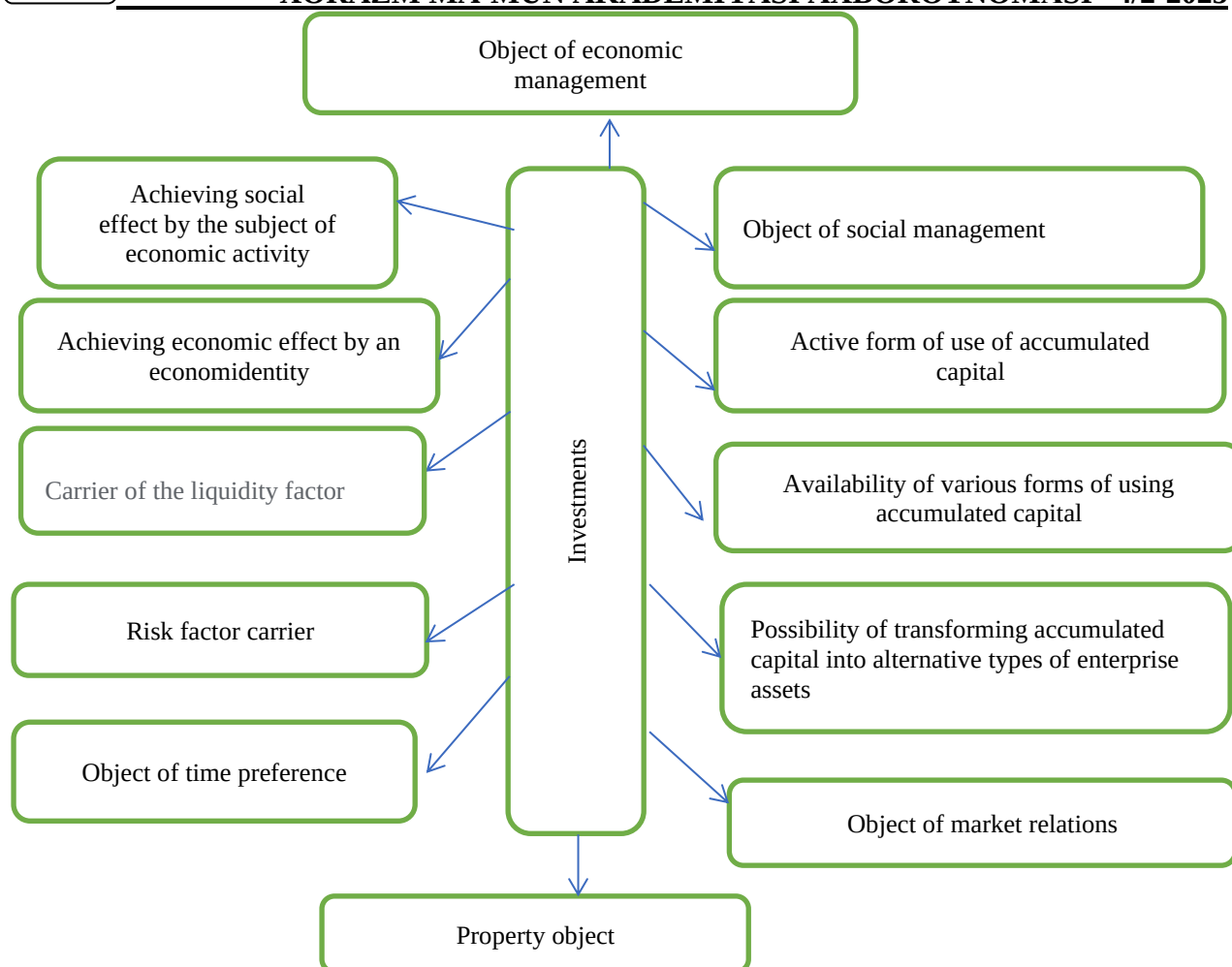

Fig. 1.1. Essential characteristics of investments of an economic entity in the service sector as an object of management

In this regard, it seems necessary to determine the specifics of implementing investment activities by organizations in the service sector.

Investment activities of business entities in the service sector [3]:

- are one of the main forms of ensuring the process of their operation;
- must be subordinated to the general goal of the activities of these business entities in solving the tasks set for its achievement;
- must be consistent with the general goal of socio-economic development;
- cannot be carried out without state regulation of the investment process;
- must be based on legal regulation of both economic entities in this sphere and the implementation of the investment process as a whole;
- is characterized by forms and methods that differ from other sectors of the national economy;
- is subject to the cyclicity of the receipt of investment resources;
- is characterized by a significant delay in achieving social and economic effects;
- is characterized by a significant degree of risk in investing investment funds;
- is not adapted to changing economic conditions.

In this context, it should be mentioned that the service sector influences the whole macroeconomic system of Uzbekistan more than other sectors of the national economy, necessitating larger investments in its advancement. However, it takes a long time to evaluate the ensuing societal impact in fields like research and education, for instance, which lowers the level of economic appeal of these commercial entities. Accordingly, the author believes that government officials ought to create priority policies for service sector companies whose operations are primarily focused on attaining a social outcome. These kinds of events will aid in drawing investment capital to these kinds of businesses from a variety of sources. As a result, social transformation programs must be created using social planning and long-term multivariate national economic predictions. A legal foundation

for advancing social reforms will be ensured concurrently by organizational simplification in the creation of core legislative acts meant to address flaws in current regulatory and legal frameworks.

In conclusion, revealing the features of implementing investment activities by business entities in the service sector identified by the author, it can be seen that the main strategic task of organizing this sector in modern business conditions should be to increase its competitiveness level based on achieving operational efficiency. In these conditions, investment activities should be aimed at forming the necessary level of development of a business entity in the service sector. However, it should be taken into account that attracting investment resources to business entities in the service sector should be carried out in accordance with the developed general strategy for their development. Otherwise, the investment decisions taken will allow achieving only the tactical objectives of their functioning [8].

REFERENCES:

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 122 dated April 28, 2011 "On additional measures to improve the implementation of certification procedures and quality management systems".
2. Костоева Д.А. Стратегическая ориентация развития инвестиционной деятельности. Всероссийский научно-практический форум молодых ученых и специалистов «Конкурентоспособность - основа стратегического развития России». 28 октября- 1 ноября 2003 г.: Материалы форума. - СПб.: Изд-во СПбГУ ЭФ, 2003 - С.146-149.
3. Управление социальными резервами регионального развития / Под ред. чл.-кор. РАЕН В.К. Потемкина. - СПб.: ИРЭ, Ривьера, 2001.
4. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент: Учебный курс. - К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2002.
5. Костоева Д.А. Теоретические основы процесса управления инвестиционной деятельностью хозяйствующих субъектов сферы услуг в современных условиях. Брошюра. - СПб: Изд-во СПбГУ Кит, 2003.
6. Александров Г.И. Менеджмент в сфере услуг. - М., 1995.
7. Дункан У.Д. Основопологающие идеи в менеджменте / Пер. с англ. - М.: Дело, 1996.
8. Гончаров В.В. Важнейшие понятия и концепции в современном управлении. - М.: МНИИПУ, 1998.

UDC 656.078.8

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR ENHANCING COMPETITIVENESS IN THE TRANSPORT SERVICES MARKET *S.Sultanov, teacher, Urgench Technological university Ranch, Urgench*

Annotatsiya. Ushbu maqolada transport xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni oshirish uchun tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish strategiyalari o'rganilgan. Bunda boshqaruvning innovatsion uslublari, texnologik yutuqlar va iqtisodiy siyosatning samaradorlik va o'sishga ta'siri alohida ta'kidlangan. Tadqiqot natijalari siyosatchilar va soha mutaxassisleri uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Transport xizmatlari, raqobatbardoshlik, tashkiliy mexanizmlar, iqtisodiy mexanizmlar, innovatsiya, siyosat doiralari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются стратегии совершенствования организационно-экономических механизмов повышения конкурентоспособности на рынке транспортных услуг. Особое внимание уделяется важности инновационных методов управления, технологических достижений и экономических политик, направленных на повышение эффективности и рост в этом секторе. Результаты исследования предоставляют практические рекомендации для разработчиков политики и участников отрасли.

Ключевые слова: Транспортные услуги, конкурентоспособность, организационные механизмы, экономические механизмы, инновации, политические рамки.

Abstract. This article explores the strategies for improving the organizational and economic mechanisms to enhance competitiveness in the transport services market. It emphasizes the importance of innovative management practices, technological advancements, and economic policy frameworks in driving efficiency and growth in the sector. The findings aim to provide actionable insights for policymakers and industry stakeholders.

Keywords: Transport services, competitiveness, organizational mechanisms, economic mechanisms, innovation, policy frameworks.

Introduction: The transport services market is a critical component of economic infrastructure, facilitating trade, mobility, and regional development. With globalization and technological advancements, the market faces intense competition, requiring service providers to adopt innovative and efficient strategies. This article examines the organizational and economic mechanisms that can bolster competitiveness in the transport sector, addressing key challenges such as operational inefficiencies, market fragmentation, and regulatory barriers. The focus lies on aligning organizational practices with economic policies to achieve sustainable growth.

In the context of increasing global trade and economic interdependence, transport services play a pivotal role in connecting markets and enabling seamless supply chain operations. Efficient transport systems directly influence the cost of goods, delivery times, and customer satisfaction, making them a cornerstone of economic development. However, rapid urbanization, environmental concerns, and shifting consumer expectations have introduced new challenges for transport service providers. These include the need for sustainable solutions, adaptation to digital transformation, and maintaining competitiveness amidst fluctuating market demands.

Moreover, the integration of transport systems across regions and countries has become a priority for enhancing connectivity. Governments and private enterprises are collaborating to develop smart infrastructure, optimize logistics networks, and implement policies that support innovation. These efforts aim to create a cohesive environment where efficiency and competitiveness drive growth.

Key elements of an effective mechanism:

1. Innovative organizational practices:

- **customer-centric strategies:** developing services tailored to customer needs to improve satisfaction and loyalty.
- **process optimization:** implementing lean and agile methodologies to enhance operational efficiency.

2. Economic policy support:

- **subsidies and incentives:** encouraging investments in green and smart technologies.
- **tax policies:** offering tax relief for transport companies adopting eco-friendly practices.

3. Technological integration:

- **digital platforms:** utilizing ai and big data for route optimization and demand forecasting.
- **automation:** leveraging automation in logistics and operations to reduce costs and improve precision.

4. Regulatory frameworks:

- **market liberalization:** reducing entry barriers for new competitors while ensuring fair competition.
- **safety standards:** enforcing strict safety and quality standards to build trust and reliability.

Case studies and examples: successful examples from global markets demonstrate the effectiveness of these mechanisms. For instance, european transport services have benefited from cohesive policy frameworks that promote cross-border integration and efficiency. Similarly, asia's rapid adoption of digital technologies in logistics has set benchmarks for innovation in the sector.

Challenges and solutions: while the outlined mechanisms present significant opportunities, challenges such as high initial costs, resistance to change, and regulatory complexities persist. Addressing these requires collaborative efforts between governments, private sectors, and international organizations to create an ecosystem conducive to innovation and competitiveness.

Improving the organizational and economic mechanism to increase competitiveness in the transport services market is essential for ensuring economic efficiency and improving quality. Increasing competitiveness primarily ensures the provision of affordable prices, high-quality services, and new technologies for customers. By strengthening competition in the market, transport companies will be able to introduce effective and innovative solutions.

The organizational and economic mechanism includes the following key elements to enhance competition: a regulatory and monitoring system developed by the government, market liberalization, attracting investment and innovations, and managing pricing policies. These mechanisms are crucial

for achieving effective results in managing the quality and price of transport services. Regulating transport services, supporting the entry of new companies and services into the market, as well as investing in new technologies and infrastructure, helps to increase competition. To enhance competition, methods such as dynamic pricing systems or offering more services may be introduced.

According to foreign experience, Japan has implemented advanced technologies in the transport services sector. Japan has established effective cooperation between the government and the private sector to enhance competition in the railway industry. The European Union has succeeded in liberalizing the transport services market, which has increased competition in the aviation and railway sectors. In the United States, deregulation processes have been successfully implemented, increasing the competitiveness of transport services. To increase competitiveness in the transport sector, it is also necessary to reduce monopolies. Market development can be achieved through cooperation between small and medium-sized companies. Certifying transport services and aligning them with international standards is also of great importance in improving quality. The implementation of modern technologies, including mobile applications, big data, and Internet of Things (IoT) innovations, plays a significant role in enhancing competitiveness in the transport services market.

Japan. Japan railways: the japan railway system is one of the most efficient systems in the world. To enhance competitiveness, there is strong cooperation between the government and the private sector. Additionally, japan has implemented the high-speed shinkansen train system, which has not only increased competition but also improved the quality of domestic and international transport services. Competition between transport companies in japan encourages the provision of high-quality services and the development of innovations. **Japan's "liberalization and deregulation" processes:** the country has implemented policies aimed at liberalizing transport systems and freeing up the market. This has led to lower prices on the one hand and improved services from transport companies on the other. For example, competition in the bus and taxi services was increased, and new services were introduced.

European union. Increasing competition in the aviation sector: in the 1990s, liberalization processes were initiated in the european union to eliminate monopolies in the aviation sector. This process increased competition in the aviation market, resulting in lower prices and improved service quality. The increased competition among companies led to an expansion of flight routes and better border services. Low-cost airlines entered the market, further enhancing competition and providing benefits to consumers. **Liberalization of the railway market:** the european union decided to liberalize the railway services market. To increase competition among large companies, the government ensured entry conditions for new companies. As a result, prices in the railway sector decreased, and service quality improved. The introduction of new technologies and infrastructure significantly enhanced the efficiency of transport services.

United states. Deregulation processes: in the late 1970s, deregulation processes began in the transport sector of the united states. This process helped eliminate monopolies in sectors such as aviation, railways, buses, and freight, increasing competition. Through deregulation, new private companies gained access to the market, which resulted in lower transport prices and improved service quality. For example, the federal aviation administration (faa) in the u.s. Supported and regulated the system, which facilitated market liberalization and increased competition. **Social transport service:** in the united states, new social models were introduced to increase competition in social transport services, especially in intercity bus and public transportation sectors. For instance, state-supported taxi and bus systems were made to compete with services offered by the private sector. In this case, finding a balance between state subsidies and regulation helped develop competition.

United kingdom (uk). Privatization in transport: in the united kingdom, railway services were privatized in the 1990s. This process, facilitated by government-imposed regulations, helped make the market more competitive. Competition among private companies led to higher-quality services in the railway system and contributed to market diversification. New operators began offering innovative services.

Singapore. Increasing competition in transport systems: in singapore, to enhance the efficiency and competition of transport systems, the government has established a strict management

system. The government and the private sector work together to increase competition in the mass rapid transit (mrt) system and bus services. Singapore has implemented a reward and incentive system for transport service companies to provide high-quality services.

South korea. Development in the aviation and railway sectors: in south korea, the government has developed strategies to modernize transport services and implement new technologies to increase competition in the aviation and railway sectors. South korea's railway system, like japan's, includes high-speed trains (ktx). Creating opportunities for new companies to enter the market, reducing prices, and improving service quality have led to increased

Conclusion: Enhancing competitiveness in the transport services market requires a comprehensive and multifaceted approach that incorporates organizational efficiency and supportive economic mechanisms. It is not enough to rely solely on market forces or government intervention; a balanced synergy between both is crucial to driving long-term improvements. Key to this enhancement is the continuous pursuit of innovation, sustainability, and collaboration, which should be prioritized by policymakers and industry leaders.

Innovation is essential for meeting the growing demands of consumers and businesses. The introduction of new technologies, such as electric vehicles, autonomous systems, and big data analytics, can revolutionize service offerings, increase efficiency, and reduce costs. Governments can encourage innovation by creating an enabling environment for research, development, and the adoption of new technologies.

Sustainability is another critical factor in the future competitiveness of the transport services market. With increasing concerns over environmental impacts, it is vital for transport companies to adopt green technologies and sustainable practices. Governments can incentivize eco-friendly solutions, like the use of renewable energy in transportation and the reduction of emissions, ensuring that the industry contributes positively to global sustainability goals.

Collaboration between the public and private sectors is indispensable for developing a competitive transport market. Governments play a vital role in setting regulatory frameworks, ensuring market liberalization, and maintaining fair competition, while private companies bring in the capital, expertise, and innovation needed to drive the industry forward. Public-private partnerships (PPP) can be instrumental in financing and delivering large-scale infrastructure projects, which will enhance the overall quality of transport services.

Moreover, strategic market liberalization and deregulation measures, as evidenced by successful international experiences, should be carefully considered to remove barriers to entry, foster competition, and improve service quality. Introducing policies that support new market players and facilitate innovation will contribute to making the transport services sector more dynamic and efficient.

Incorporating diversified transport modes, such as high-speed rail, modern public transit systems, and intermodal transport options, will also enhance competition and offer consumers more choices. This can drive down prices, improve quality, and create a more flexible transport ecosystem that meets the needs of different regions and demographics.

Ultimately, these strategies provide a clear roadmap for achieving a competitive and resilient transport market. By focusing on continuous improvement, embracing technological advances, and fostering a cooperative and sustainable environment, the transport services sector can position itself as a key contributor to economic growth, environmental stewardship, and societal well-being. The alignment of these efforts with broader economic and social goals will ensure that the transport services market not only remains competitive but also thrives in an increasingly globalized and interconnected world.

REFERENCES:

1. European Commission. (2022). Sustainable and Smart Mobility Strategy. Brussels: European Union Publications.
2. Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press.
3. World Bank. (2021). Transport Connectivity and Economic Growth. Washington, D.C.: World Bank Group.
4. Asian Development Bank. (2023). Digital Transformation in Logistics. Manila: ADB Publications.
5. International Transport Forum. (2020). Enhancing Competitiveness in Transport Services. Paris: OECD.

**DAVLAT BYUDJETI DAROMADLARI VA ULARNI SHAKLLANTIRISHNING
ISTIQBOLLI YO'NALISHLARI*****D.Sh. Xaydarova, o'qituvchi, Guliston Davlat Universiteti, Guliston******O'X. Raxmatullayev, talaba, Guliston davlat universiteti, Guliston***

Annotatsiya. Mazkur maqolada davlat byudjeti daromadlarini shakllanishi va ulardan samarali foydalanish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlarni tahlil qilingan. Byudjet daromadlarini ko'paytirish va ularni maqsadli sarflashning istiqbolli yo'nalishlari, jumladan, soliq tizimini takomillashtirish, davlat mulkidan samarali foydalanish, iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy dasturlarni moliyalash kabi masalalar ko'rib chiqilgan. Shuningdek maqolda, davlat byudjeti daromadlarini oshirish va boshqarishni takomillashtirishga qaratilgan yangi yondashuvlarni taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Davlat byudjeti, daromadlar, soliq tizimi, iqtisodiy o'sish, soliq islohotlari, imtiyoz, raqamlashtirish.

Аннотация. В данной статье анализируются реформы, реализуемые по формированию доходов государственного бюджета и их эффективному использованию. Были рассмотрены такие вопросы, как увеличение доходов бюджета и их целевое расходование, в том числе совершенствование налоговой системы, эффективное использование государственного имущества, поддержка экономического роста, финансирование социальных программ. В статье также предложены новые подходы, направленные на увеличение доходов государственного бюджета и совершенствование управления.

Ключевые слова: Государственный бюджет, доходы, налоговая система, экономический рост, налоговые реформы, льготы, цифровизация.

Abstract. This article analyzes the reforms implemented on the formation of state budget revenues and their effective use. Issues such as increasing budget revenues and their targeted spending, including improving the tax system, effective use of state property, supporting economic growth, and financing social programs, were considered. The article also proposed new approaches aimed at increasing state budget revenues and improving management.

Key words: State budget, revenues, tax system, economic growth, tax reforms, privilege, digitization.

Kirish. Davlat byudjeti, mamlakatning iqtisodiy siyosatining muhim qismi bo'lib, davlatning moliyaviy resurslarini taqsimlash va ijtimoiy-siyosiy maqsadlar uchun ulardan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan. Byudjet daromadlarini shakllantirish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash, davlat dasturlarini moliyalash mamlakatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasida davlat byudjeti daromadlarining shakllanishi va ularni optimallashtirishning istiqbolli yo'nalishlari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o'z ma'ruzalarida "Bugungi murakkab sharoitda yurtimizda boshlangan keng qamrovli islohotlar, yangi O'zbekistonni barpo etish sari tashlayotgan dadil qadamlarimizning bardavom bo'lishini ta'minlash eng asosiy vazifamiz bo'lishi shart. Global inqiroz sharoitida iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlash, joylardagi mavjud muammolarni manzilli hal etish, ko'makka muhtoj yurtdoshlarimizni qo'llab-quvvatlash, yoshlarimizning orzu-umidlarini ro'yobga chiqarish – Prezidentdan boshlab, barcha darajadagi rahbarlarning bosh vazifasi bo'lmog'i darkor. Ana shu o'ta muhim vazifalarni amalga oshirishda asosiy talab – davlat va jamiyat institutlari o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlash, bu jarayonda natijadorlik va sifatni oshirishdan iborat"[1] — degan fikrni bildirdi.

Tahlil va natijalar. Davlat byudjet daromadlarining asosiy manbai bo'lib mamlakat YaMM va milliy daromadi hisoblanadi, davlat markazlashgan pul fondiga mablag'larni jalb qilish vositasi — soliqlardir. Soliqlar majburiy pullik to'lovni ifoda etuvchi pul munosabatlarini bildirib, bu munosabatlar soliq to'lovchilar (yuridik va jismoniy shaxslar) bilan soliqni o'z mulkiga aylantiruvchi subyekt sifatida davlat o'rtasida sodir bo'ladi. Mahalliy soliqlar mahalliy hukumatlar bajaradigan

vazifalariga qarab belgilanib, ularga doimiy va to'liq biriktirib beriladi. Mahalliy hukumatlar aholiga yaqin bo'lganligidan ular ijtimoiy masalalar, jumladan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, shahar va qishloq obodonchiligi xarajatlarini moliyalashtirish kabi vazifalarni bajaradi. Lekin odatda bu soliqlar va yig'imlar byudjet xarajatlarining 30-40 foizini qoplaydi. Mahalliy soliqlarning muhim xususiyati shundaki, ular faqat shu hududning byudjetga tushadi, ular hisobidan boshqa byudjetlarga ajratmalar berilmaydi. Mahalliy byudjet daromadlarini ko'paytirish eng dolzarb masalalardan biridir.

Davlat byudjetining tarkibiy qismi quyidagilardan iborat[2]:

1. Respublika byudjeti
2. Mahalliy byudjet

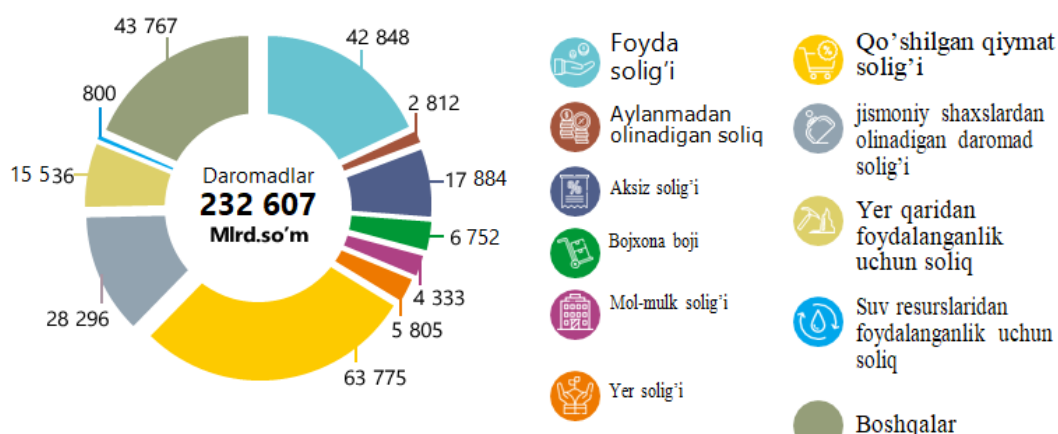
Mahalliy byudjet

1. Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti
2. Toshkent shahar byudjeti
3. 12 ta viloyatlar byudjeti

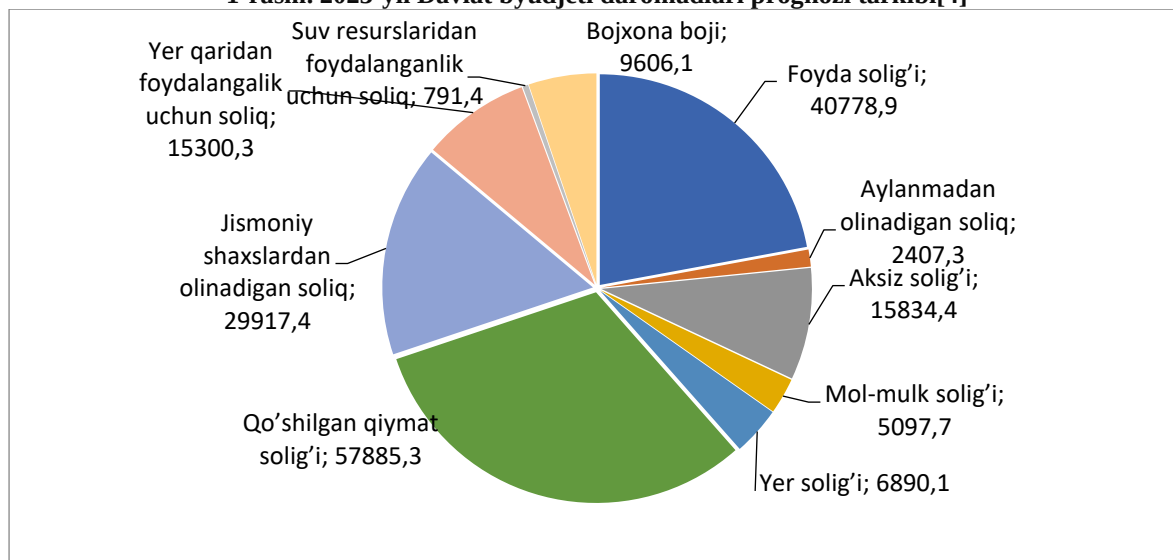
Davlat byudjetining daromadlar tarkibi quyidagilardan iborat.

Soliqli daromadlar[3];

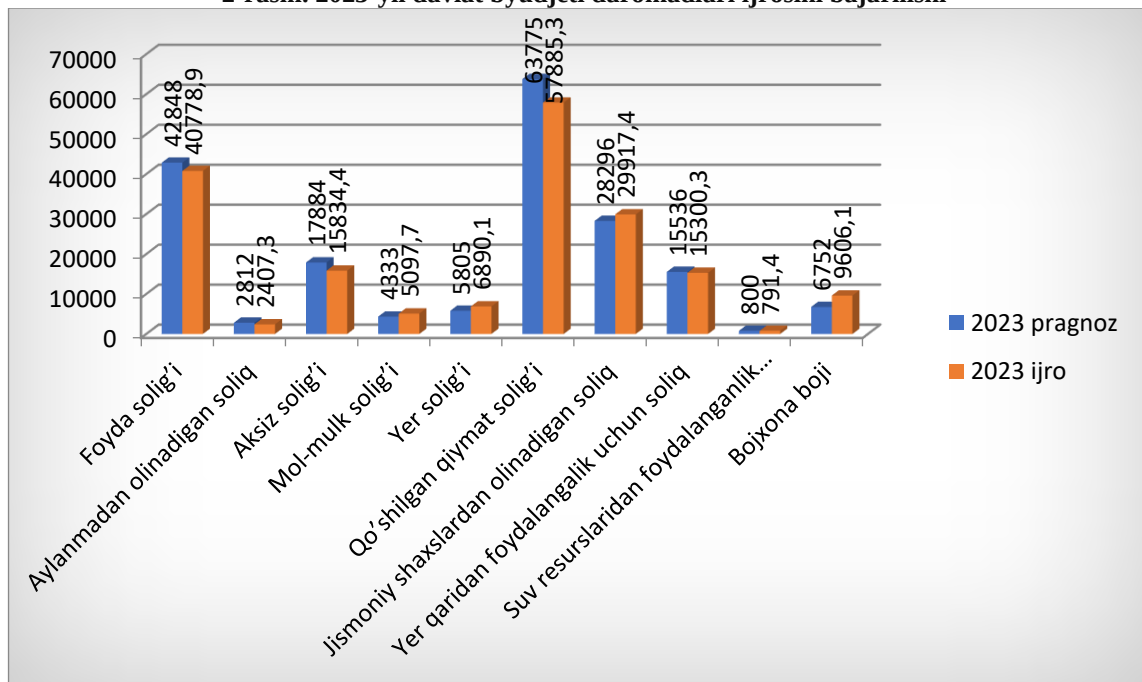
1. Foyda solig'i
2. Aylanmadan olinadigan soliq
3. Aksiz solig'i
4. Mol-mulk solig'i
5. Yer solig'i
6. Qo'shilgan qiymat solig'i
7. Jismoniy shaxslardan olinadigan soliq
8. Yer qaridan foydalanganlik uchun soliq
9. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq

1-rasm. 2023-yil Davlat byudjeti daromadlari prognozi tarkibi[4]

2-rasm. 2023-yil davlat byudjeti daromadlari ijrosini bajarilishi

1-diagramma. Davlat byudjetining daromadlarining 2023-yil prognozi 2023-yil ijrosining taqqoslama jadvali
Manba: Mavzu yuzasidan izlanishlar davomida talaba tomonidan tayyorlandi

Davlat byudjetiga 2023-yil daromadlari prognozi va 2023-yil byudjet daromadlarini bajarilishi bo'yicha qariydigan bo'lsak, byudjet daromadlari soliq qo'mitasi ma'murchiligi bo'yicha daromadlari 111,7 foizga 11,7 foiz oshig'i bilan bajarilgan. Soliq turi boyicha ko'radigan bo'lsak ushbu soliq turlari bo'yicha ortig'i bilan bajarilgan:

1. Mol-mulk solig'i-5097.7 117,63% ga bajarilgan
2. Yer solig'i -6890.1 118,69% ga bajarilgan
3. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i-29991.4 105,75% ga bajarilgan

Ushbu soliq turlari bo'yicha tushumlarning ko'payganligining sababi quyidagilardir:

1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ko'payganligining sababi soliq to'lovchilarning sonining ko'payganligi hamda 2022-yil oyliklarning 14,7 foizga oshishi natijasida byudjetga jismoniy shaxslardan olinadigan soliq turi bo'yicha tushum ko'p bo'ladi.

2. Mol-mulk solig'idan tushumlarining oshishiga sabab 2022-yil 1-yanvardan boshlab binolar va inshootlar uchun soliq solinadigan bazalarning mintaqaviy joylashganiga qarab qiymatlarni belgilanganligi.

3. Yer solig'i 2021-yilda amalda bo'lgan qishloq xojaligiga mo'ljallanmagan yerlar bo'yicha bazaviy soliq stavkalarining 7% ga indeksatsiya qilinishi.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda yangi va istiqbolli yo'nalishlar iqtisodiy barqarorlik va rivojlanishga xizmat qilishi mumkin. Soliq tizimi, iqtisodiy o'sish va investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash orqali davlat byudjeti daromadlarini oshirishning samarali yo'llarini izlash zarur. O'zbekistonda mavjud ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlar asosida, davlat byudjeti daromadlarini oshirish uchun innovatsion yondashuvlar va samarali boshqaruv tizimlari ishlab chiqilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 29-dekabr kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasi. "Xalq so'zi" №19 (7521), 29.12.2020-yil.
2. O'zbekiston Respublikasining «Byudjet kodeksi» ni tasdiqlash to'g'risidagi Qonuni 2013-yil 26-dekabrda O'RQ-360-sonli. 34-modd
3. Kasimova G.A., Xaydarov A. G'aznachilikning dasturiy komplekslari. Darslik. T.: 2021. «Nihol print OK. 376 b.
4. Xaydarova D., Achilboyeva S., Mahalliy byudjet daromadlari hisobi tashkil etishining nazariy jihatlar. Scienceprobleme.uz 52-b <https://scienceproblems.uz/>
5. www.norma.uz
6. www.openbudget.uz

**QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARI INNOVATSION
SALOHIYATINI BAHOLASHNING O'ZIGA HOS JIHLATLARI**

E'.Sh.Xaydarova, dots., PhD, Toshkent Arxitektura qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion salohiyatini baholashning o'ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Innovatsion salohiyatning baholanishi, asosan, korxonalarning texnologik yangilanish darajasi, ishlab chiqarish samaradorligi, raqobatbardoshlikni oshirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash kabi omillarni o'z ichiga oladi. Innovatsion salohiyatni baholashning asosiy metodologik yondashuvlari ishlab chiqiladi va sanoat korxonalarining rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan moliyaviy, texnologik va inson resurslari asosida takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: innovatsion salohiyat, qurilish materiallari sanoati, baholash metodologiyasi, raqobatbardoshlik, texnologik yangilanish, ekologik barqarorlik, ishlab chiqarish samaradorligi.

Аннотация. В статье анализируются особенности оценки инновационного потенциала предприятий строительной отрасли. Оценка инновационного потенциала охватывает такие аспекты, как степень технологического обновления, повышение производственной эффективности, улучшение конкурентоспособности и обеспечение экологической устойчивости. Разрабатываются основные методологические подходы к оценке инновационного потенциала и даются рекомендации по привлечению финансовых, технологических и человеческих ресурсов для обеспечения развития предприятий строительной отрасли.

Ключевые слова: инновационный потенциал, строительная отрасль, методология оценки, конкурентоспособность, технологическое обновление, экологическая устойчивость, производственная эффективность.

Abstract. The article analyzes the peculiarities of assessing the innovative potential of construction materials industry enterprises. The assessment of innovative potential includes aspects such as the degree of technological renewal, improvement of production efficiency, enhancing competitiveness, and ensuring ecological sustainability. The main methodological approaches to assessing innovative potential are developed, and recommendations are provided based on financial, technological, and human resources necessary to ensure the development of industry enterprises.

Key words: innovative potential, construction materials industry, assessment methodology, competitiveness, technological renewal, ecological sustainability, production efficiency.

Kirish. Qurilish materiallari sanoati mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmog'i bo'lib, uning innovatsion salohiyatini oshirish, nafaqat texnologik yangilanishni amalga oshirish, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash kabi dolzarb vazifalarni hal qilishga xizmat qiladi. Innovatsion salohiyatni baholash, sanoatning texnologik jihatdan rivojlanish darajasini, yangi texnologiyalarni joriy etish samaradorligini va ularning iqtisodiy ta'sirini aniqlash imkonini beradi. Bunda, baholash usullarining to'g'ri tanlanishi, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga va korxonalarning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi.

Qurilish materiallari sanoatining innovatsion salohiyatini baholashda bir qator omillarni hisobga olish zarur: texnologik yangilanishlar, yangi mahsulotlar va materiallar ishlab chiqarish, raqobatbardoshlikni oshirish, samarali boshqaruv tizimlarini yaratish va ekologik jihatlarni e'tiborga olish. Shu bilan birga, bu jarayonlarni baholash uchun yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati ortib bormoqda.

Maqolaning maqsadi, qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion salohiyatini baholashning o'ziga xos jihatlarni tahlil qilish va bu borada ilg'or metodologiyalarni ishlab chiqishdir. Shuningdek, sanoat korxonalarining innovatsion salohiyatini oshirishga qaratilgan amaliy takliflar berish, ularning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

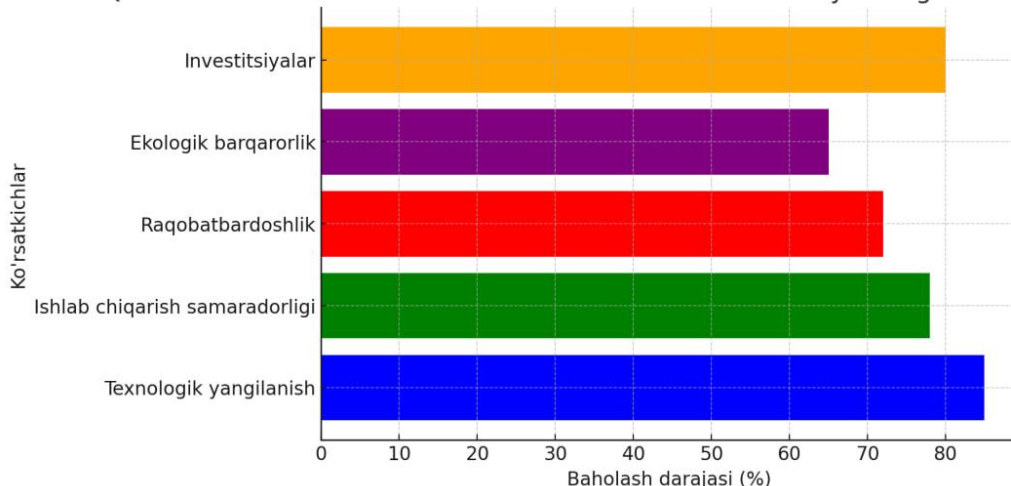
Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion salohiyatini baholashning o'ziga xos jihatlari haqida ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavjud. O'zbekistonlik olimlar orasida bu mavzuda muhim ilmiy ishlar bajarilgan. Masalan, Zaynutdinov Sh.N. (2021) o'zining "Innovatsion rivojlanish va sanoatning samaradorligini oshirish" asarida innovatsion salohiyatni rivojlantirishning iqtisodiy asoslarini tahlil qilgan. Uning fikriga ko'ra, innovatsion salohiyatni baholashning samarali metodologiyasi ishlab chiqarish jarayonlarining optimallashtirilishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega (Zaynutdinov, 2021).

Nurimbetov R.I. (2020) esa qurilish materiallari sanoatidagi innovatsion salohiyatni boshqarishning iqtisodiy manfaatlar bilan bog'liq jihatlari o'rganib, texnologik yangilanishning moliyaviy asoslarini ta'kidladi. U o'z ilmiy ishida innovatsion jarayonlarni moliyaviy, texnologik va boshqaruv resurslari asosida baholashni taklif qiladi (Nurimbetov, 2020).

Shuningdek, o'zbek ilmiy adabiyotida ekologik barqarorlik va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari ham alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, Qodirov S.X. (2019) "Ekologik barqaror rivojlanish va qurilish sanoati" mavzusidagi tadqiqotida qurilish materiallari sanoatining ekologik toza texnologiyalarni joriy etish zaruriyatini o'rgangan (Qodirov, 2019).

Statistik tahlil innovatsion salohiyatni baholashda juda muhim rol o'ynaydi, chunki u korxonalarining ishlab chiqarish samaradorligini va texnologik yangilanish darajasini aniq o'lchash imkonini beradi. Qurilish materiallari sanoati korxonalarining innovatsion salohiyatini baholashda statistik metodlarning qo'llanishi, asosan, quyidagi asosiy omillarga asoslanadi:

Qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion salohiyatining baholash ko'rsatkichlari

Ushbu diagramma qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion salohiyatining turli ko'rsatkichlari bo'yicha baholash natijalarini aks ettiradi.

Texnologik yangilanish darajasini baholash: Statistik tahlil yordamida korxonalarda amalga oshirilgan texnologik yangilanishlarning samaradorligini o'lchash mumkin. Buning uchun ishlab chiqarishda qo'llanilayotgan yangi texnologiyalar va usullar, yangi mahsulotlar va ularning ishlab chiqarish jarayonidagi o'rni, texnologik yangilanishning tezligi va darajasi tahlil qilinadi. Misol uchun, yangi ishlab chiqarish liniyalari va ularning samaradorligi, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy natijalari va ularning texnologik ta'siri kabi ko'rsatkichlar statistik usulda o'rganiladi.

Muhokama va natijalar. Qurilish materiallari sanoati korxonalari innovatsion salohiyatini baholashning o'ziga xos jihatlari, sanoatning texnologik yangilanish darajasi, ishlab chiqarish samaradorligi, raqobatbardoshlikni oshirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash kabi omillarni o'z ichiga oladi. Ushbu baholash jarayonida, korxonalarining innovatsion salohiyatini oshirish uchun amalga oshiriladigan metodologiyalar va amaliy chora-tadbirlar, shuningdek, sanoatning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar muhokama qilinadi.

1. Texnologik Yangilanish va Innovatsion Salohiyat:

Innovatsion salohiyatni baholashda eng muhim omillardan biri – texnologik yangilanishlardir. Qurilish materiallari sanoatida texnologik yangilanishlar jarayonining samarali olib borilishi mahsulot sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va resurslarni tejash

imkonini beradi. Texnologik yangilanishlarni amalga oshirishda raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari va yangi materiallar ishlab chiqarish texnologiyalarining joriy etilishi muhim o'rin tutadi.

Bundan tashqari, yangi texnologiyalarga oid innovatsion salohiyatni baholashda korxonalarning texnologik infratuzilmasi va ilmiy-tadqiqot ishlari ham katta ahamiyatga ega. O'zbekistonning qurilish materiallari sanoatida texnologik yangilanishni baholashda mavjud ilmiy-tadqiqot salohiyati, texnologik jarayonlarni yangilash darajasi va xodimlarning malakasi ko'rib chiqilishi lozim.

2. Ekologik Barqarorlik va Innovatsion Salohiyat:

Ekologik barqarorlikni ta'minlash, ayniqsa, atrof-muhitni muhofaza qilish nuqtai nazaridan, qurilish materiallari sanoatining innovatsion salohiyatini baholashda juda muhim ahamiyatga ega. Ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayoniga qo'shish orqali atrof-muhitga zararli chiqindilarni kamaytirish, energiya va resurslarni tejash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin.

Ekologik texnologiyalarni joriy etishdan maqsad nafaqat ishlab chiqarishning ekologik barqarorligini ta'minlash, balki sanoatning iqtisodiy barqarorligini oshirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va xarajatlarni kamaytirishdir. Qurilish materiallari sanoatining ekologik salohiyatini baholashda chiqindilarni qayta ishlash, yangi texnologiyalar va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan tadbirlar muhim o'rin tutadi.

Xulosa . Qurilish materiallari sanoatining innovatsion salohiyatini baholashda texnologik yangilanish, ekologik barqarorlik, moliyaviy va mehnat resurslarini boshqarish kabi asosiy jihatlar muhim ahamiyatga ega. Innovatsion salohiyatni oshirish uchun samarali boshqaruv tizimlari, yangi texnologiyalarni joriy etish, ekologik texnologiyalarni qo'llash va malakali kadrlarni tayyorlash zarur. Ushbu omillarni tizimli ravishda baholash sanoatning samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish uchun muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zaynutdinov, Sh.N. (2020). "Innovatsion salohiyatni rivojlantirish va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri." Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali, 12(2), 65-72
2. Nurimbetov, R.I. (2018). "Innovatsion salohiyat tushunchasi va uning iqtisodiy tahlili." O'zbekiston iqtisodiyoti, 5(1), 43-49.
3. Qodirov, S.X. (2019). "Ekologik barqaror rivojlanish va qurilish sanoati." Ekologiya va sanoat jurnali, 22(4), 10-15.
4. Isakov, B.S. (2021). "Qurilish materiallari sanoatida texnologik yangilanishning ahamiyati." Inson va texnologiya ilmiy yilligi, 8(2), 99-105.

UO'K 338

INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING MINTAQA IQTISODIYOTIDA TUTGAN O'RNI

A.X.Xudayberganov, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion rivojlantirishning zarurligi, o'ziga xos xususiyatlari, mavjud imkoniyatlari va mintaqa iqtisodiyotida tutgan o'rni yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, mintaq, biznes, innovatsion rivojlantirish, tadqiqot, universitet.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость инновационного развития, его особенности, существующие возможности и его роль в экономике региона.

Ключевые слова: Инновации, регион, бизнес, инновационное развитие, исследования, университет.

Abstract. This article discusses the need for innovative development, its specific features, existing opportunities and its role in the regional economy.

Key words: Innovation, region, business, innovative development, research, university.

So'nggi paytlarda jahon amaliyotida axborot jamiyatining jadal shakllanishi uchun zamin yaratadigan bilimlar iqtisodiyotini rivojlantirishga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Aksariyat iqtisodchilar va ekspertlar fikricha, iqtisodiy o'sish iqtisodiyotga yangi g'oyalarni joriy etish va

yanada samarali ishlab chiqarishni yaratishga imkon beradigan yangi texnologiyalarni ishlab chiqish hisobiga o'sishi mumkin. Bu borada innovatsiyalar davlatning ilmiy-texnik, innovatsion va investitsiya siyosati qismiga aylangan. Shu bois, davlatning roli iqtisodiy rivojlanish bo'yicha davlat strategiyalari va dasturlari, ilmiy-texnik siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish bilan cheklanishi lozim. Ularning maqsadi esa ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga qaratiladi. Ayniqsa, biznes muhitidagi kuchli o'zgarishlar tashkilotlarni uzluksiz rivojlanish maqsadlariga xizmat qilish uchun o'z amaliyotlarini o'zgartiradi. Ba'zi o'zgarishlar texnologik inqilob, biznes turlari va raqobat usullari uchun zarur imkoniyatlarni yaratadi. Shunga asosan, raqamlashtirish va avtomatlashtirish biznes rahbarlariga o'zgaruvchan, dinamik va noaniq muhitda ishlash uchun mas'uliyat yuklagan holda yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Bu esa innovatsion rivojlantirishni taqozo qiladi.

Innovatsion rivojlantirish yuzasidan turli tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, innovatsion rivojlantirish turli sharoitda amalga oshirilishi mumkin. Xususan, raqamli muhitda ishlash biznes rahbarlaridan moslashuvchanlikni oshirish uchun yangi texnologiyalarni qabul qilish, innovatsiyalarni rag'batlantirish va o'rganish madaniyatini qo'llab-quvvatlashni talab qiladi [1].

Shuningdek, tadqiqotlarga ko'ra, oliy ta'limning barqaror rivojlanishi orqali innovatsion yetakchilikka amal qilish va talabalarni o'z qobiliyatlariga mos ravishda o'qitish zarur. Mahalliy universitetlarning yuqori sifatli rivojlanishiga ko'maklashish ushbu davrda moslashuvchan iste'dodni yuzaga chiqarish uchun zarur bo'ladi. Ushbu yo'nalish yuqori sifatli oliy ta'lim raqamli iqtisodiyot davrida iqtisodiy rivojlanish uchun innovatsion qarorlar qabul qilish yechimlarini taqdim etishga qaratiladi [2].

Boshqa bir tadqiqotlarda ushbu masala aholining innovator sifatidagi rolini batafsil o'rganish yo'qligini ta'kidlaydi. Ular ishtirok etadilar va ochiq innovatsiyalar orqali 5Rs amaliyotini boshqaradilar. Chiqindilarni boshqarish va aylanma iqtisodiyot maqsadlarini ilgari surishda individual tajriba va texnik vakolatlar e'tibordan chetda qoladi. Ushbu tadqiqot fuqarolar tomonidan boshqariladigan ochiq innovatsiyalar chiqindilarni boshqarish amaliyotini yaxshilash uchun individual 5Rs tajribasi va malakalaridan foydalanishi mumkinligini o'rganish orqali ushbu masalani hal qilishga qaratilib, aylanma iqtisodiyot maqsadlariga hissa qo'shadi [3].

Biroq, yana bir tadqiqotlarga ko'ra, innovatsion rivojlanish iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida V.Aleksandrova, A.Amoshi, L.Antonyuk, I.Belkin, V.Geets, V.Guseva, A.Lapko, S.Kireev, L.Osetskiy, V.Savchuk, S.Sokolenko, A.Fedirko, A.Shnipko, M.Krupka, M.Chumachenko va boshqalar tadqiqot ishlarini olib borganlar [4]. Xususan, M.Krupka qulay moliyaviy-kredit muhitini yaratishda iqtisodiy rivojlanishning innovatsion modelini qurishni taklif etgan. V.G.Fedorenko mintaqalar iqtisodiyotini kompleks rivojlantirish uchun ilm-fan va innovatsiyalarga kapitalni keng jalb qilish zarurligini ta'kidlagan. L.Fedulova innovatsion rivojlanishga to'sqinlik qiladigan muammolarni aniqlagan.

Yana bir tadqiqotlarga asosan, mavjud tizimda innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirish mumkin emasligi, iqtisodiy va biznes qarorlarini qabul qilishning kundalik tartibini o'zgartirganligi sababli mavjud tizimdan tashqarida ishlab chiqiladi [5]. Bu esa mintaqaviy innovatsion bozorni shakllantirish innovatsion tadbirkorlikni faollashtirish, innovatsion infratuzilmani shakllantirish, venchur kapitalining ishtiroki, innovatsion biznes sug'urtasini rivojlantirish va intellektual mulkni himoya qilish uchun qonuniy qo'llab-quvvatlash sharoitida amalga oshirilishi mumkin. Mahalliy hokimiyat organlariga mintaqaviy manfaatlarni ilgari surish uchun katta imkoniyatlar beriladi. Ularning yo'nalishi kichik biznes. Chunki, mintaqada daromadli korxonalar foydali bo'lib, soliqlar byudjet daromadlari tomoniga tushadi.

Shuningdek, innovatsion rivojlantirish uchun patentlar bozorga asoslangan innovatsion tizimlarda muhim rol o'ynaganligi sababli patent tizimlarining innovatsiyalarni rag'batlantirish va texnologiya tarqalishini rag'batlantirish qobiliyatini baholash uchun iqtisodiy mezonlar tizimli ravishda qo'llanilishi kerak [6]. Ularni samarali amalga oshirishga bevosita innovatsiyalar yordam beradi. Jahon sivilizatsiyasi mavjud bo'lgan ko'p yillar davomida innovatsiyalar iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib qaralib kelgan [7]. Innovatsiya bozor talabidan kelib chiqqan holda turli jarayonlar va mahsulotlarni sifatli o'sish samaradorligini ta'minlash uchun joriy

etilgan yangilik bo'lib qaraladi. Bu borada inson intellektual faoliyati uning fantaziyasi, ijodiy jarayoni, kashfiyotlari, ixtirolari va ratsionalizatorligi yakuniy natijasi bo'lib hisoblanadi [8]. Hozirgi kunda esa iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlash sharti uni innovatsion rivojlantirish bo'lib hisoblanadi. Shu bois, ko'pgina mamlakatlar, jumladan, O'zbekiston va iqtisodiyotni innovatsion rivojlanish yo'liga o'tkazishni maqsad qilib qo'yganlar [9].

Darhaqiqat, innovatsion rivojlantirish mintaqa iqtisodiyotida uchun muhim yo'nalish sifatida qaraladi. Ya'ni, ilmiy-texnik salohiyatni oshirish va ijtimoiy ahamiyatga ega sohalarda yuqori texnologiyalardan samarali foydalanish orqali innovatsion faoliyatni faollashtirish yo'llari taklif etiladi. Bunday inqiroz oqibatlarini bartaraf etish va barqaror o'sish yo'liga kirish zamonaviy sivilizatsiyalashgan innovatsion bozorni shakllantirishni taqozo qiladi.

Tahlillarga asosan, mintaqaning innovatsion salohiyati turli darajadagi (davlat, mintaqaviy va sanoat) ilmiy, ilmiy, texnik, ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik muammolarni hal qilishga imkon beradigan fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlar, loyihalashtirish va texnologik ishlarni amalga oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Mintaqaviy darajada innovatsion jarayonlar geografik jihatdan intensiv bo'lib, o'z rivojlanish darajasi va mamlakat va mintaqalarning iqtisodiy rivojlanish xususiyatini belgilaydi. Shu bois, innovatsiyalarni iqtisodiy rivojlanish vositasi sifatida ishlatish imkoniyatlarini chuqur o'rganish, innovatsion jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashni ta'minlash, maqsadga erishish uchun to'g'ri strategiyani asoslash, uni amalga oshirish usuli va moliyaviy qo'llab-quvvatlash talab etiladi.

Ko'rinish turibdiki, aniq maqsadlarni belgilash va ularga erishish mintaqaviy rivojlanishning innovatsion mexanizmini takomillashtirishni talab qiladi. Shu sababli, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini tartibga solish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan mintaqaviy rivojlanish innovatsion mexanizmi omili sifatida ijtimoiy faollashtirishga ta'sir ko'rsatadigan chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mintaqada innovatsion bozorni mintaqaviy tartibga solish mintaqaviy hokimiyat funksiyalari tizimi orqali mintaqa innovatsion resurslarini to'liq amalga oshirishga imkon berishga qaratiladi. Ya'ni, byudjetni boshqarish, rejalashtirish va ijro etishni optimallashtirish, byudjetni daromad va xarajatlar qismlari o'rtasida tarkibiy muvozanatni saqlash orqali mavjud mablag'larni to'plash, innovatsiyalarni amalga oshirishda turli davlat institutlari hamkorligi va o'zaro hamkorligini rivojlantirish, banklar, biznes sektori, ilmiy-tadqiqot institutlari, universitetlar va boshqalar amalga oshiriladi.

Shuningdek, mintaqani innovatsion rivojlantirishda ilmiy muassasalarning yangi ishlanmalari, korxonalar mahsulotlari, innovatsion takliflar biznes-rejalari bilan doimiy ilmiy-texnik salonlar, yarmarkalar, ko'rgazma majmualarini tashkil etish, mintaqaviy darajada har bir mintaqani rivojlantirish uchun o'z innovatsion strategiyasini shakllantirish orqali mintaqadagi innovatsion faoliyatni muvofiqlashtirish, ma'muriy tuman, shahar va ekologik innovatsiyalar fondini yaratish uchun mintaqa resurslaridan foydalanish lozim. Bu esa qazib oluvchi tarmoqlar foydasini majburiy ajratmalar tizimini ishlab chiqish va ulardan samarali foydalanish, texnoparklar yoki biznes-inkubatorlarda ma'muriyat buyurtmalarini joylashtirish orqali innovatsiyalarni rag'batlantirishni talab etadi. Ular qatoriga mahalliy hokimiyat organlari tomonidan mintaqaviy innovatsion tuzilmalarni yaratish, huquqiy, konsalting va biznes xizmatlarini ko'rsatish, sherik izlab topishda yordam berish, mintaqaviy hokimiyat tomonidan kafolatlangan shartnoma tuzish va ijaraga beriladigan asbob-uskunalar va binolarni vaqtincha taqdim etishda ilmiy tashkilotlar manfaatlarini himoya qilish kabilar kiradi. Shu orqali treninglar va seminarlar orqali innovatsiyalarga inson resurslarini qo'llab-quvvatlash mumkin bo'ladi.

Mintaqa sharoitida innovatsion tuzilmalarni yaratish mintaqaviy taraqqiyot strategiyasiga to'liq mos kelishi, mintaqa rivojlanishini belgilaydigan yirik korxonalar faoliyatini qayta tiklash orqali mintaqa iqtisodiyotining iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarini yaxshilash vositasiga aylanishi kerak. Binobarin, amaliy va fundamental fanlarda intellektual va insoniy salohiyat yuqori bo'lishiga qaramasdan, milliy iqtisodiyotdagi innovatsion jarayonlarning sur'ati va sifati ko'rsatkichlari pastligicha qolmoqda. Bu borada, innovatsiyalar sohasidagi salbiy vaziyat omillari orasida quyidagilarni alohida ta'kidlash lozim:

- innovatsion jarayonlarni rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yagona puxta o'ylangan tizimining yo'qligi;

- samarali qonunchilik bazasining yo'qligi;
- ta'lim va fan va innovatsion biznesni yetarli va samarasiz moliyalashtirish;
- byudjetni moliyalashtirishning yetarli emasligi va venchur kapitalining yetishmasligi;
- samarali innovatsion infratuzilma yo'qligi va yuqori texnologiyalar sohasidagi investitsiya jarayonlarini rag'batlantirishning shakllanmagan mexanizmlari.

Shular orqali innovatsiyalarni joriy etish kamayadi va uskunalarning eskirishi ortadi. Boshqacha qilib aytganda, asosiy ishlab chiqarish fondlarining sifat ko'rsatkichlari yomonlashadi.

Aksariyat innovatsiyalarga asoslangan korxonalarda resurslarni ko'p talab qiladigan texnologiyalar va samarasizdir. Ammo, eskirgan uskunalar mavjud bo'lib, bu ularga bozor sharoitida raqobatga qo'shilishga imkon bermaydi. Bir xil ayovsiz doira ko'rinadi. Ya'ni, bu bir tomondan, investitsiyalarga muhtoj korxonalar sarmoya kiritishi kerak o'z ishlarini tahlil qilish, har qanday investor uchun zarur hujjatlarni ishlab chiqish uchun katta mablag' (taklif, biznes-reja, moliyaviy tahlil, audit va boshqalar) talab etiladi. Boshqa tomondan, investor investitsiya loyihasiz va korxona ishini tahlil qilmasdan korxonani moliyalashtirish to'g'risida qaror qabul qila olmaydi. Faqat ma'lum tavakkal qiladigan innovatsion kompaniyalar ushbu siklni o'zgartirishi mumkin.

Ammo, uning ortida qat'iy hisob-kitob bo'lishi kerak. Ushbu muammolar mintaqani rivojlantirish bo'yicha kompleks innovatsion va investitsiya dasturi bilan hal qilinishi kerak. Bu korxonalarni texnik (texnologik) qayta jihozlash milliy iqtisodiy kompleks muammolarini hal qilish bilan o'zaro bog'liqligini ta'minlaydi. Aynan ushbu yondashuv mintaqadagi iqtisodiy vaziyatni har tomonlama tahlil qilish orqali innovatsiyalar muammosini turli nuqtai nazardan ko'rib chiqishga imkon beradi. Xususan, texnologik, ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy, demografik, madaniy, ma'rifiy shular qatoridan o'rin oladi. Bunday keng qamrovli hududiy rivojlanish dasturini ishlab chiqish barcha manbalardan innovatsion resurslarni to'plash imkonini beradi. Bu esa biznes-rejalarda nazarda tutilgan muddatlarda tegishli investitsiya dasturlari va loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirishda tadbirkor uchun investitsiyalar va joriy operatsion xarajatlarni qoplash bilan namoyon bo'ladi.

Investitsiya va innovatsion jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning aniq tizimidan tashqari, iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirishning boshqa usullari mavjud emas. Ular ilmiy tadqiqotlar, texnologik va iqtisodiy asoslash, istiqbolli raqobatbardosh texnologiyalarni tanlash mezonidan boshlanadi. Shu bilan birga, loyihalarni tegishli moliyaviy va moddiy resurslar bilan ta'minlaydi va ularni o'z vaqtida foydalanishga topshiradi. Innovatsion va investitsiya dasturlarini rivojlantirishga kompleks yondashuvni joriy etish mintaqaning muvozanatli iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy-madaniy rivojlanishini ta'minlaydi. Eng dolzarb va muhim muammolarni hal qilish yo'llarini izlab topadi. Biroq, innovatsion siyosat uchun qonunchilik bazasining yo'qligi ishlab chiqarish salohiyatining tiklanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ustuvor amalga oshirish mexanizmi ilmiy, texnik va innovatsion rivojlanish aniq qonunchilik bazasini talab qiladi.

Iqtisodiy tizimni bozorni o'zgartirish jarayonida asosan innovatsion rivojlanish modeliga o'tish uchun qonunchilik shartlari yaratildi. Biroq, amaldagi qonunlar zaif o'zaro bog'liqlik, parchalanish va alohida qoidalarining nomuvofiqligi bilan tavsiflanadi. Shu bois, bugungi kunda innovatsion rivojlanish modeliga o'tish bilan bog'liq ko'pgina jarayonlar asosan o'z-o'zidan va yomon boshqariladi. Buning uchun iqtisodiy boshqaruv darajalarida va innovatsion va investitsiya faoliyati bosqichlarida xo'jalik yurituvchi subyektlarni samarali iqtisodiy dastaklar va rag'batlantirishni ta'minlaydigan o'zaro bog'liq va aniq qonunlar tizimini yaratish va amalga oshirish bo'yicha keyingi ishlarni amalga oshirish zarur. Ularning ilmiy salohiyati hududlarning innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Mintaqalar rivojlanish hozirgi bosqichining o'ziga xos xususiyati ilmiy potensialni butun ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimining bozor o'zgarishlari va uning bozor sharoitlariga moslashishiga muvofiq o'zgartirishga asoslanadi. Shuningdek, postindustrial jamiyatni yaratishga o'tish natijasida global miqyosda ro'y berayotgan obyektiv o'zgarishlar bilan namoyon bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tabaqalashtirishning

chuqurlashishi bilan birga ular raqobatbardoshligini ta'minlash uchun mintaqaviy innovatsion tizimlarning muhim tarkibiy qismi hisoblangan ilmiy salohiyatning notekis joylashishi va rivojlanishi ham kuzatilmoqda.

Fikrimizcha, ilmiy salohiyatini rivojlantirish bilan bog'liq mintaqalarning asosiy muammolari quyidagi yo'nalishlardan iborat bo'ladi:

- innovatsion faoliyatga bo'lgan talabni kamaytirish va mintaqaviy ishlab chiqaruvchilar innovatsion ehtiyojlarini qondirishda fan sohalarining (akademik, sanoat, fabrika va oliy ta'lim) rolini o'zgartirish davrida ilmiy salohiyat tarkibini o'zgartirish hamda ularni yangi ish sharoitlariga moslashtirish;

- tadqiqotning muvozanatsiz yo'nalishlari (potensial imkoniyatlar) va ilmiy qo'llab-quvvatlashning mintaqaviy ehtiyojlarini qondirish asosida jahon darajasidagi rivojlanish va boshqa mintaqalar va xorijiy mamlakatlardagi iste'molchilar talabi cheklanganligini hisobga olish;

- tadbirkorlik subyektlarining xalqaro va ichki bozorlarda raqobatbardosh ustunliklarini saqlab qolish va innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishning sekin dinamikasi o'rtasidagi ziddiyatni hal qilish va shu orqali yalpi ichki mahsulotning bilim intensivligi darajasi va milliy iqtisodiyotning samaradorligini oshirish;

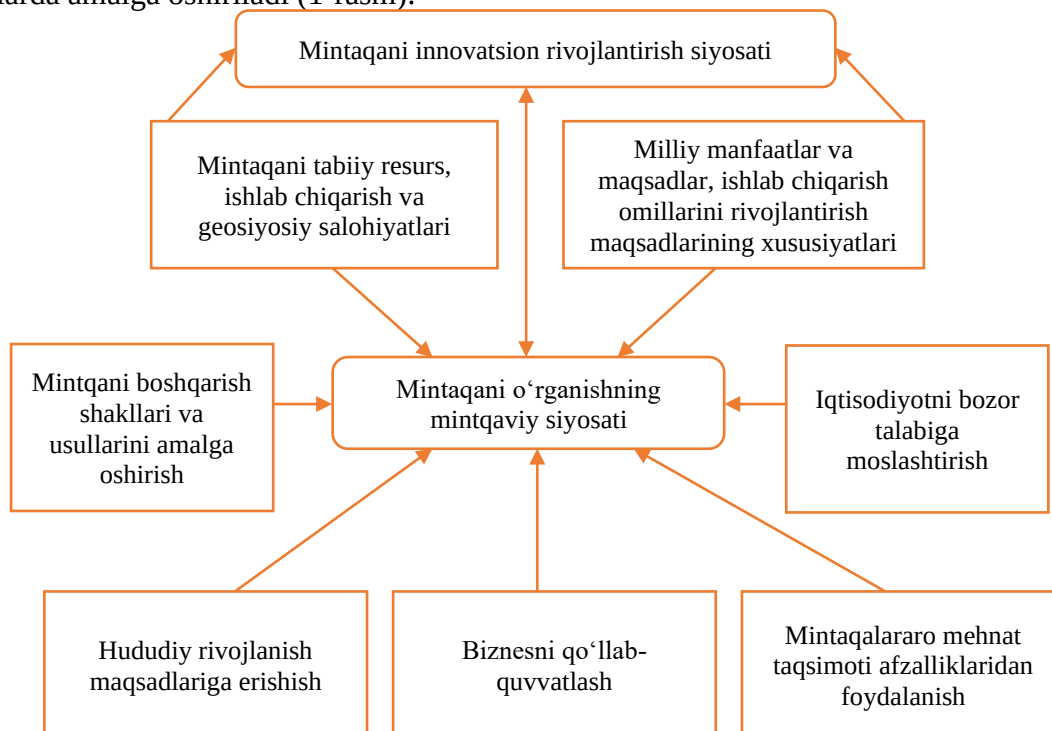
- ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirish shartlarini o'zgarishi va innovatsion jarayonlarni moliyalashtirish manbalariga asoslanib, mavjud ilmiy salohiyat, ayniqsa rivojlanish darajasi past bo'lgan mintaqalarda yo'q qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;

- mintaqaviy muhitda tartibga solish funksiyalarini bajaradigan rivojlanmagan innovatsion bozor orqali ilmiy-texnik siyosatni amalga oshirish uchun manbalardan samarali foydalanish;

- ilmiy mahsulot va innovatsion jarayonni tijoratlashtirishni ta'minlash uchun yetarli bozor infratuzilmasini shakllantirish.

Shuningdek, ilmiy salohiyatni mintaqalararo tabaqalashtirish obyektiv ahamiyatga ega bo'lsa-da, ushbu jarayon, bir tomondan, hududlarning o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatini ta'minlash, ikkinchi tomondan ilmiy salohiyatni yo'qotishning oldini olish, uning qobiliyatini saqlab qolish uchun iqtisodiy jihatdan maqbul va ijtimoiy jihatdan maqbul chegaralarda saqlanishi lozim bo'lgan innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish va mintaqaning innovatsion raqobatbardoshligini ta'minlashdan iborat bo'ladi.

Shularga asosan, innovatsion rivojlanishni amalga oshirish mintaqa sharoitida quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi (1-rasm):

1-rasm. Innovatsion rivojlanishni amalga oshirish bosqichlari

Manba: Muallif ishlanmasi

Ushbu 1-rasmga asosan, mintaqaviy ilmiy sektorning potensial imkoniyatlari ularning rivojlanishi uchun yetarli, deb baholanadi. Ular ma'lum darajada davlat va mintaqaviy hokimiyat organlari tomonidan rag'batlarni yaratish, shuningdek, innovatsion mahsulotning potensial iste'molchilari bo'lgan turli muassasalar qiziqishini oshirish sharoitida mintaqaviy rivojlanish yo'nalishlarini ilmiy qo'llab-quvvatlashi mumkin. Ushbu holat davlat ilmiy-texnik siyosatini shakllantirish va amalga oshirishning konseptual asoslari va mexanizmlarini qayta ko'rib chiqish hamda mintaqaviy fan va mintaqaviy innovatsion siyosatni tashkil etishning yangi tamoyillarini belgilashni talab qiladi. Bu borada mintaqaviy innovatsion tuzilmalarni rivojlantirish (texnopolislar, texnoparklar, ilmiy bog'lar, ilmiy inkubatorlar, innovatsion va tadqiqot markazlari va boshqalar) ishlab chiqaruvchi kuchlarni hududiy tashkil etishning progressiv shakllari sifatida hududning ishlab chiqarish va ilmiy salohiyati bilan belgilanadi. Ularning ijro etuvchi hokimiyat organlari bilan faol hamkorligini nazarda tutadi.

Mintaqaning ilmiy faolligini oshirishning uzoq muddatli sxemasi uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining strategik maqsadlari va ustuvor yo'nalishlariga mos kelishi, innovatsion rivojlanishga davlat ta'siri mexanizmlarini ishlab chiqishda hududlar rivojlanish istiqbollari va ilmiy salohiyati hisobga olinishi kerak. Bu boradagi tajribalar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'limning ilmiy tarkibiy qismini mustahkamlash, jumladan universitet ilm-fanini rivojlantirishga qaratilgan ta'sir mexanizmlarini joriy etish mintaqaviy rivojlanish uchun yangi turtki beradi. Ishlab chiqaruvchi kuchlarni hududiy tashkil etishning mintaqaviy innovatsion shakllarini yaratishda mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari vakolatlari va iqtisodiy imkoniyatlarining kengayishi innovatsion rivojlanish yo'nalish uchun iqtisodiy dastaklar orqali hududlar innovatsion qobiliyatiga faol ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Xulosa shuki, innovatsion rivojlanish mintaqalar uchun turli jarayonlarni takomillashtirish va yangi natijalarga erishish uchun iqtisodiyot, ta'lim, fan va boshqa sohalarga yangi g'oyalar, texnologiyalar, mahsulotlar yoki usullarni joriy etish jarayoni bilan belgilanadi. Natijada, korxona samaradorligini oshiradigan va noyob funktsionallikni ta'minlovchi yangi dasturiy ta'minotni yaratish va joriy etishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bayan Yousef Farhan. Visionary leadership and innovative mindset for sustainable business development: Case studies and practical applications. // Research in Globalization, 8 (2024), 100219. — pp. 1-11.
2. Ming Ji, Yiwen Jiao, Na Cheng. An Innovative decision-making scheme for the high-quality economy development driven by higher education. // Journal of Innovation & Knowledge, 8, (2023), 100345. — pp. 1-11.
3. Chanchai Phonthanakitithaworn, Wutthiya Aekthanate Srisathan, Phaninee Naruetharadhol. Revolutionizing waste management: Harnessing citizen-driven innovators through open innovation to enhance the 5Rs of circular economy. // Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 10 (2024), 100342. — pp.1-17.
[4. https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=486408](https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=486408)
5. Бойко И.В. Основы инновационного развития и новой экономики. — СПб: Университет ИТМО, 2015. — с. 30.
6. Инновационное развитие: потенциал науки, бизнеса, образования: монография. / Под общ. ред. Г.Ю.Гуляева — Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение», 2022. — с. 15.
7. Климова Л.А. Инновационное развитие предприятия: [монография]. / Л.А.Климова. — Могилев: Беларус.-Рос. ун-т, 2017. — с. 13.
8. Haydarov N.X., Fazliddinov Sh.Sh. Respublikada innovatsion rivojlanishni huquqiy poydevori mustahkamlanishi — katta marralar sari qadam tashlash uchun zamindir. // International scientific and practical conference "Improving Uzbekistan's position in international ratings and indexes: theory, practice and strategy". November 17, 2023. - 187 b.
9. Abulkasimov X.P. O'zbekistonda iqtisodiyotni innovatsion rivojlanish yo'liga o'tishini ta'minlash yo'llari. // Iqtisod va moliya, 2022, 3(151). — 63 b.

UO'K 338

OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY JIHATLARI

M.F.Xudayberganov, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash zaruriyati, mavjud imkoniyatlari, ustuvor imkoniyatlari, o'ziga xos xususiyatlari va uni amalga oshirishning nazariy jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat, xavfsizlik, oziq-ovqat xavfsizligi, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, iste'mol, mahsulot.

Аннотация. В статье рассматриваются необходимость обеспечения продовольственной безопасности, существующие возможности ее обеспечения, приоритетные возможности, особенности и теоретические аспекты ее реализации.

Ключевые слова: Продовольствие, безопасность, продовольственная безопасность, продовольственная безопасность, потребление, продукт.

Abstract. This article discusses the need for ensuring food safety, existing opportunities, priority opportunities, specific features and theoretical aspects of its implementation.

Key words: Food, safety, food safety, ensuring food safety, consumption, product.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash eng muhim faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. Bu oziq-ovqat mahsulotini ishlab chiqarish bilan bog'liq. U xom ashyolardan yakuniy mahsulotgacha bo'lgan barcha ta'minot zanjirini o'z ichiga oladi hamda mikrobiologik, kimyoviy va fizik xavflarni o'z ichiga oladi [1]. Oziq-ovqat xavfsizligini zarur bo'lib, geografik jihatdan turli tarkibiy manbalarni o'z ichiga oladi. Mahsulotni jahon bo'ylab tarqatishgacha bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish vositalarini hisobga oladi. Oziq-ovqat mahsulotlari mamlakatdan olinadigan, boshqa mamlakatda ishlab chiqariladigan va keyinchalik tarqatilishi mumkin bo'lgan unsurlardan boshlanadi. Shunday ekan, jahon bo'ylab samarali oziq-ovqat mahsulotlarini tartibga solish jarayonining yo'qligi mamlakatga xos qoidalarda kam uyg'unlikka ega bo'ladi. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash dasturini ishlab chiqish va joylashtirish o'zaro ta'sirga ega. Ya'ni, xavfli mahsulotni iste'mol qiladigan kishilar tomonidan kasallikning bevosita zararlanishidan tashqari biznes modeli uchun ikkilamchi muammolar mavjud bo'ladi. Ya'ni, ayrim restoranlarda kuzatilgan oziq-ovqat bilan yuqadigan kasalliklar epidemiyalari bevosita epidemiyasi ushbu restoranlar ovqatlari bilan bog'liq bo'ladi.

Bozor kapitallashuvidagi ushbu zarar mijozlar ishonchini yo'qotishdan tashqari oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashdagi muvaffaqiyatsizliklar iqtisodiy ta'sirini aniqlaydi. Ya'ni, bu oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash dasturiga ega bo'lsa-da, ochiladigan restoranlar sonining ulkan o'sishini hisobga olsak, ularning modeli keskinlashib boradi. Natijada, oziq-ovqat bilan yuqadigan kasalliklar holatlari va natijada ularning brend obro'ga olib keladi.

Avvalo, oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilishda xavfsizlik va sifat birinchi o'rinda turadi. Bu borada bugungi iste'molchilarga asoslangan davrda oziq-ovqat xavfsizligini sinovdan o'tkazish muhim rol o'ynaydi. Bu keng qamrovli jarayon sifatida metodologiya, normativlar va fermer xo'jaligi mahsuloti bo'lib qaraladi. Bu esa eng yuqori xavfsizlik standartlarini ta'minlashga asoslanib, qat'iy sinovlarga mos bo'lgan me'yoriy talablarni aks ettiradi. Umumiy mas'uliyat sifatida belgilangan ushbu majburiyat iste'molchilar xabardorligini oshirishga javob beradi. Oziq-ovqat industriyasi yaxlitligiga ishonchni mustahkamlash bilan birga xavfsizroq oziq-ovqat kelajagiga hissa qo'shadi. Oziq-ovqat bugungi dunyoning eng import muammolaridan biriga aylangan [2].

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun xavfsiz oziq-ovqat bilan ishlash va tayyorlash qoidalariga rioya qilish lozim. Bu ifloslanish xavfini kamaytiradigan va iste'mol qiladigan oziq-ovqatning umumiy xavfsizligini ta'minlaydigan amaliyotlarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Asosiy masala shaxsiy gigiyenani to'g'ri bajarishni asoslaydi. Oziq-ovqat bilan shug'ullanadigan shaxslar muntazam va puxta qo'l yuvish, toza kiyim kiyish va kesilgan yoki yaralarni yopishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Atrof-muhitni toza saqlash va ish joylarini muntazam tozalash va tozalash ham ifloslanishning oldini olishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ayniqsa, oziq-ovqat xavfsizligi iste'molchilar farovonligini ta'minlashning muhim jihati bo'lib hisoblanadi. Bu kishilarni oziq-ovqat tarkibidagi xavfli moddalardan himoya qilish va oziq-ovqat bilan ishlash, saqlash va gigiyenik usulda tayyorlashni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Oziq-ovqat xavfsizligi oziq-ovqat orqali yuqadigan kasalliklarning oldini olishdan tashqari iste'mol qiladigan oziq-ovqatning ozuqaviy qiymati va umumiy sifatini saqlashni o'z ichiga oladi. Bu ishlab chiqarish, qayta ishlash yoki tarqatish qanday bosqichida sodir bo'lishi mumkin. Oziq-ovqat orqali yuqadigan

kasalliklarning keng tarqalgan sabablari orasida oziq-ovqat bilan noto'g'ri ishlash, yetarli darajada pishirish yoki sovitish va oziq-ovqat tayyorlash paytida o'zaro ifloslanish mavjud bo'ladi.

O'zaro ifloslanishning oldini olish xavfsiz oziq-ovqat bilan ishlashni ifodalaydi. Bu zararli bakteriyalar yoki boshqa ifloslantiruvchi moddalarni o'tkazib yubormaslik uchun turli oziq-ovqat mahsulotlari, ayniqsa xom va pishirilgan narsalarni alohida saqlashni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Oziq-ovqat mahsulotlarini xavfsiz haroratda to'g'ri saqlash va sovitish ham oziq-ovqat orqali yuqadigan kasalliklarga olib kelishi mumkin bo'lgan. Bu esa bakteriyalarni ko'payishini oldini olish uchun muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu borada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda xavfsiz suv va xom ashyolardan foydalanish bir xil darajada muhim o'rinni egallaydi. Oziq-ovqat tayyorlashda ishlatiladigan suv ifloslanishni oldini olish uchun sifat standartlariga javob berishi kerak. Meva, sabzavot va go'sht kabi xom ashyo taniqli yetkazib beruvchilardan olinishi va tozalik va sifat uchun tekshirilishi kerak. Ular qatori idishlar, sirtlar va jihozlarni yaxshilab tozalash va sanitar tozalash uchun zararli bakteriyalar va boshqa ifloslantiruvchi moddalar tarqalishining oldini olishda ahamiyatga ega. Kesish taxtalari, pichoqlar va boshqa oshxona asboblari muntazam ravishda yuvish va sanitar tozalash o'zaro ifloslanish xavfini sezilarli darajada kamaytiradi.

Oziq-ovqat xavfsizligi asoslarini tushunish va tegishli choralarni ko'rish orqali boshqa kishilarni oziq-ovqat kasalliklaridan himoya qilishga asoslanadi. Shaxsiy gigiyenaga ustuvor ahamiyat berish, o'zaro ifloslanish oldini olish, xavfsiz haroratni saqlash, xavfsiz suv va xom ashyolardan foydalanish iste'mol qiladigan oziq-ovqat xavfsizligi va sifatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada oziq-ovqat xavfsizligi global oziq-ovqat xavfsizligi standartlari asosida ta'minlanadi. Chunki, oziq-ovqat xavfsizligi global muammo sifatida bu borada mamlakatlar bo'ylab oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun me'yoriy asoslar mavjud. Ushbu talablar xavfsiz va foydali oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash va tarqatishni hal qilish uchun standartlar, ko'rsatmalar va amaliyot kodlarini belgilaydi. Nazorat qiluvchi idoralar ushbu standartlarni amalga oshirish va tekshiruvlar va auditlarni o'tkazishda muhim rol o'ynaydi.

Oziq-ovqat xavfsizligi davlat xavfsizligi qismini tashkil etadi. Shu bois, istalgan shart-sharoit va holatda o'z aholisini to'laqonli ijtimoiy va iqtisodiy hamda sog'lom faoliyatni ta'minlaydigan ozuqaga ega bo'lish sharoitini yaratishi lozim [3]. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash — ko'pgina manfaatdor tomonlar, jumladan davlat idoralari, oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilari, protsessorlar, distribyutorlar va iste'molchilarni o'z ichiga olgan murakkab jarayondir. Oziq-ovqat ta'minoti zanjiridagi ifloslanish xavfini kamaytirish va iste'molchilarga yetib boradigan oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish xavfsizligini ta'minlash uchun qat'iy qoidalarga rioya qilishi kerak.

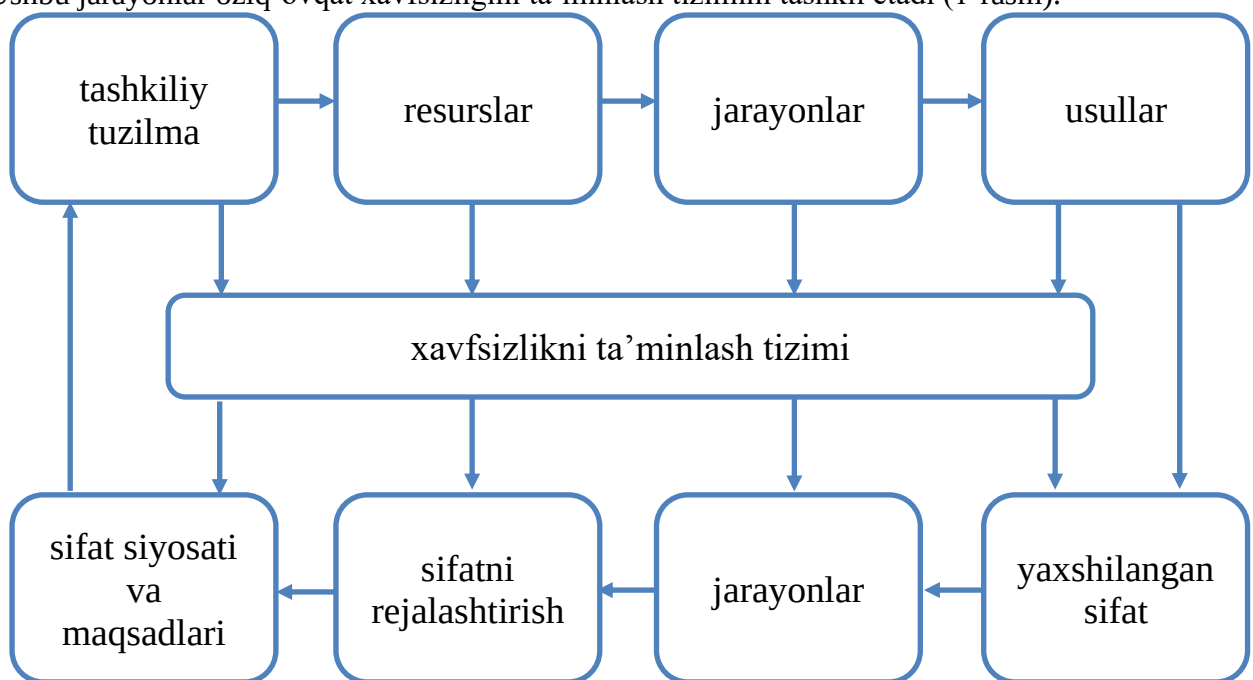
Nanotexnologiyaning jadal evolyutsiyasi nano-sensornlarni loyihalash va qo'llashda, ayniqsa xavfsizlik va sifatni ta'minlash muhim ahamiyatga ega bo'lgan oziq-ovqat sanoatida yutuqlarni katalizladi [4]. Bu bo'yicha qo'yilgan normativ asoslar mamlakatlar bo'yicha farq qiladi. Ammo, ularning barchasi umumiy maqsadga ega bo'ladi. Ya'ni, aholi salomatligini himoya qilish va oziq-ovqat kasalliklarining oldini olishga qaratiladi. Ushbu namunalar oziq-ovqat savdosining globallashuvi, yangi mahsulotlarning paydo bo'lishi va oziq-ovqat ishlab chiqarish jarayonlarining murakkabligi kabi yangi xavf va muammolar paydo bo'lishi bilan doimiy ravishda rivojlanib boradi. Ular bilan birga, oziq-ovqat mahsulotlarining mikrobiologik xavfsizligini ta'minlash uchun ishlab chiqarish jarayoni sanitariya-gigiyena talablariga qat'iy rioya qilgan holda amalga oshirilishi kerak [5]. Oziq-ovqat sanoati korxonalari uchun sanitariya-gigiyena talablari qator umumiy talablarga ega bo'lgan tegishli sanitariya qoidalari va qoidalariga asoslanadi.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda chorvachilik global va mintaqaviy oziq-ovqat sanoatining asosiy tarmog'ini tashkil etadi. Ammo, u inson salomatligiga zararli va ifloslantiruvchi mikroorganizmlar tomonidan ifloslanish xavfi bilan ham bog'liq bo'ladi [6]. Oziq-ovqat bilan yuqadigan kasalliklarning sabablarini tushunish samarali profilaktika choralari amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu kasalliklar kishilar ifloslangan oziq-ovqat yoki suvni iste'mol qilganda paydo bo'ladi. Kasalliklar turli manbalar, jumladan bakteriyalar, viruslar, parazitlar yoki kimyoviy moddalardan kelib chiqishi mumkin. Bu ishlab chiqarish, qayta ishlash yoki tarqatishning har qanday bosqichida sodir bo'lishi mumkin. Oziq-ovqat orqali yuqadigan kasalliklarning keng

tarqalgan sabablari orasida oziq-ovqat bilan noto'g'ri ishlash, yetarli darajada pishirish yoki sovitish va oziq-ovqat tayyorlash paytida o'zaro ifloslanish mavjud.

Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash va saqlash bilan bog'liq operatsiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, oziq-ovqat mahsulotlarini ko'plab kimyoviy moddalar va ifloslantiruvchi moddalarga ta'sir qiladi [7]. Bu bo'yicha tegishli choralar ko'rilmasa, oziq-ovqat mahsulotlarida sog'liq uchun jiddiy xavf tug'diradigan kiruvchi moddalar bo'lishi mumkin. Yogurt kabi ba'zi oziq-ovqat mahsulotlarida inson xavfsizligini ta'minlash uchun yanada qat'iy protokollarni talab qiladigan mikroorganizmlar bo'lishi mumkin. Shu bois, ishlab chiqaruvchilar har bir ishlab chiqarish bosqichida oziq-ovqat xavfsizligini ustuvor vazifa sifatida ta'minlashi kerak. Shunday ekan, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash ustuvor vazifaga aylanib boradi. Ya'ni, oziq-ovqat xavfsizligi kishilar salomatligi va farovonligini ta'minlashda muhim rol egallaydi [8]. Global oziq-ovqat ishlab chiqarishning o'sishi bilan oziq-ovqat xavfi va u bilan yuqadigan kasalliklarni oldini olish uchun zarur bo'lgan choralarni anglatadi. Buning uchun oziq-ovqat xavfsizligi, oziq-ovqat kasalliklari va ularning sabablari, global oziq-ovqat xavfsizligi standartlari, ta'minot zanjirining oziq-ovqat xavfsizligi, iste'molchilar uchun oziq-ovqat xavfsizligi amaliyotlari va oziq-ovqat xavfsizligining paydo bo'lish tendensiyalari va muammolari ko'rib chiqiladi.

Konsepsiyada belgilangan dolzarb muammo bo'lib oziq-ovqat mahsulotlari sifati va xavfsizligi tan olinadi [9]. Bu borada oziq-ovqat xavfsizligi iste'molchilar farovonligini ta'minlashning muhim jihati bo'lib hisoblanadi. Bu kishilarni oziq-ovqat tarkibidagi xavfli moddalardan himoya qilish va oziq-ovqat bilan ishlash, saqlash va gigiyenik usulda tayyorlashni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Oziq-ovqat xavfsizligining ahamiyati oziq-ovqat orqali yuqadigan kasalliklarning oldini olishdan tashqari iste'mol qiladigan oziq-ovqatning ozuqaviy qiymati va umumiy sifatini saqlashni o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonlar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash tizimini tashkil etadi (1-rasm).

1-rasm. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash tizimi

Manba: Muallif ishlanmasi

Shulardan kelib chiqib, oziq-ovqat xavfsizligi tushunchasini nazariy tadqiq qilishga turlicha yondashish mumkin. Xususan, oziq-ovqat xavfsizligi — sanitariya choralari va texnik qoidalarda belgilangan talablarga muvofiq amalga oshirilgan ishlab chiqarish va aylanma faoliyati natijasi bo'lgan va oziq-ovqat mahsuloti maqsadli iste'mol qilingan taqdirda inson sog'lig'iga zarar keltirmasligiga ishonchni ta'minlaydigan oziq-ovqat mahsulotining holatidir. Shunga yaqin yana bir tushuncha bo'lib xavfsiz oziq-ovqat mahsuloti hisoblanadi. Ya'ni, xavfsiz oziq-ovqat mahsuloti — sanitariya-gigiyena choralari talablariga rioya qilgan holda ishlab chiqarish va muomalada bo'lish va belgilangan maqsadda iste'mol qilish sharoitida bevosita yoki bilvosita inson salomatligiga zararli ta'sir ko'rsatmaydigan oziq-ovqat mahsulotidir.

Fikrimizcha, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash quyidagi unsurlar zarurligiga asoslanishi kerak. Bu borada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash turli sinovlar orqali amalga oshiriladi. Chunki, kompleks sinovlar orqali oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash butun oziq-ovqat ta'minoti zanjirida umumiy mas'uliyatdir [10]. Fermerlar va ishlab chiqaruvchilar regulyatorlar va iste'molchilar iste'mol qiladigan oziq-ovqatning yaxlitligini saqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Texnologiya rivojlanib borar ekan, potensial xavflarni aniqlash va kamaytirish bo'yicha imkoniyatlar global oziq-ovqat ta'minoti uchun xavfsiz va ishonchli bo'lib qolishini ta'minlaydi. Ulardan tashqari, oziq-ovqat savdosi iqtisodiyotning muhim jihati bo'lib, u doimiy ravishda o'sib bormoqda. Chunki, har bir mamlakat ishtirok etishni xohlaydi. Oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilari o'zlari ishlab chiqaradigan barcha oziq-ovqat mahsulotlari sog'liq va oziq-ovqat uchun yetarlicha xavfsiz va to'yimli ekanligini aniqlash uchun zarur choralarni ko'rishlari kerak. Ya'ni, oziq-ovqat xavfsizligi oziq-ovqat bilan bog'liq kasalliklarni rivojlanish xavfini kamaytirishga qaratilgan har bir ishlab chiqarish bosqichida oziq-ovqat mahsulotlarini tayyorlash, qayta ishlash va saqlash bo'yicha qator jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu oziq-ovqat mahsulotlaridagi ifloslantiruvchi moddalar va begona moddalarni aniqlash uchun mashina va uskunalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash murakkab va ko'p qirrali jarayon sifatida oziq-ovqat tayyorlash jarayonining har bir bosqichida tafsilotlarga e'tibor berishni talab qiladi. Ushbu jarayon uchun to'g'ri joy va tartibni tanlash bilan birga uskunalar va ishlab chiqarish tizimlarini optimallashtirish, zararkunandalardan saqlanish, chiqindilarni boshqarish va to'g'ri tozalash, parvarish qilish va ta'mirlashni ta'minlashgacha oziq-ovqat xavfsizligi doimiy harakat bo'lib qaraladi. Shaxsiy gigiyena, barqaror sanitariya, to'g'ri ishlov berish, saqlash, tashish va sanoat xodimlari uchun oziq-ovqat xavfsizligi va gigiyena bo'yicha treninglar iste'mol qiladigan oziq-ovqat xavfsiz va sog'lom bo'lishini ta'minlashning muhim tarkibiy qismiga aylanib boradi. Ya'ni, oziq-ovqat xavfsizligi sanoat va har bir kishining mas'uliyati bo'lib xizmat qiladi. Birgalikda ishlash orqali iste'mol qiladigan oziq-ovqat har kimga yoqishi uchun xavfsiz va sog'lom bo'lishini ta'minlash mumkin bo'ladi.

Oziq-ovqat xavfsizligini birinchi o'ringa qo'yish korxonalar va iste'molchilar uchun ko'plab quyidagi afzalliklarni yaratib beradi:

- iste'molchilar ishonchi: oziq-ovqat xavfsizligiga sodiqligini namoyish etish iste'molchilarga ishonchni kuchaytiradi, ularning taqdim etilayotgan mahsulotlar va xizmatlarning xavfsizligi va sifatiga bo'lgan ishonchini oshiradi;

- qoidalarga rioya qilish: oziq-ovqat xavfsizligi qoidalariga rioya qilish qonuniy muvofiqlikni ta'minlaydi, jarimalar yoki rioya qilmaslik sababli yopilishning oldini oladi;

- obro'ni himoya qilish: oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha kuchli obro'ga ega bo'lish mijozlarning sodiqligi va og'zaki ijobiy tavsiyalarni qo'llab-quvvatlaydi, biznesning uzoq muddatli muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi.

- xavfni kamaytirish: oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha mustahkam choralarni qo'llash orqali korxonalar oziq-ovqat kasalliklari, mahsulotni qayta tiklash va potensial sud jarayonlari bilan bog'liq xavflarni kamaytiradi.

Shunday ekan, oziq-ovqat xavfsizligi oziq-ovqat sanoatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, iste'molchilar salomatligi va farovonligini himoya qiluvchi amaliyotlarni o'z ichiga oladi. Oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, saqlash va tayyorlash bo'yicha qat'iy protokollarga rioya qilish orqali korxonalar ifloslanishning oldini oladi, o'z obro'sini himoya qiladi va xavfsiz va sifatli oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berishni ta'minlaydi. Oziq-ovqat xavfsizligini birinchi o'ringa qo'yish qonuniy majburiyat hamda iste'molchilarga munosib ishonch va xotirjamlikni ta'minlashda muhim mas'uliyat bo'lib qaraladi.

Xulosa qilib aytganda, oziq-ovqat xavfsizligi shaxslar, hukumatlar va xalqaro tashkilotlarning jamoaviy sa'y-harakatlarini talab qiladigan global tashvishga aylangan. Ya'ni, oziq-ovqat xavfsizligi asoslarini tushunish, global oziq-ovqat xavfsizligi standartlariga rioya qilish va oziq-ovqat ta'minoti zanjirida xavfsizlikni ta'minlashni asoslaydi. Bu esa uyda xavfsiz oziq-ovqat bilan ishlashni mashq qilish va paydo bo'lgan tendensiyalar va muammolarni hal qilish oziq-ovqat iste'mol qilishda sog'liq va gigiyenani ta'minlash uchun muhim o'rinni egallaydi. Natijada, oziq-ovqat xavfsizligiga ustuvor

ahamiyat berish orqali kelajak avlodlarni ifloslangan oziq-ovqat bilan bog'liq xavflardan himoya qilishga erishiladi. Shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligini sinovdan o'tkazish me'yoriy talab va sog'liqni saqlash uchun asosiy majburiyatni bajaradi. Sinov metodologiyalarini tushunish, global va mahalliy qoidalarga rioya qilish, ilg'or texnologiyalarni qo'llash va oziq-ovqat xavfsizligi kelajagini tasavvur qilish orqali taomning to'yimli va xavfsiz bo'lishiga yo'l ochiladi. Shu orqali oziq-ovqat xavfsizligi sinovlarining doimiy bosqichlari yondashuvi rivojlanayotgan muammolarga nisbatan dinamik, moslashuvchan bo'lishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Carl A. Batt. *Food Safety Assurance. // Reference Module in Food Science, 2016.*
2. Aybuke Ceyhun Sezgin, Nevzat Artik. COVID-19 in terms of food safety and food security. // “Озик-овқат хавфсизлиги: миллий ва глобал муаммолар” илмий журнали (№2021/1). – Самарқанд, 2021. – 15 б.
3. Abdullayev A.G., Ismailov R.O., Boymuradov R.Z. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishning hududiy jihatlari. // International scientific-practical conference actual issues of agricultural development: problems and solutions, June 6-7, 2023. — 429 b.
4. Farhang Hameed Awlqadr, Ammar B. Altemimi, Syamand Ahmed Qadir, Tablo Azad Hama Salih, Zina T. Alkanan, Qausar Hamed AlKaisy, Othman Abdulrahman Mohammed, Mohammad Ali Hesarinejad. Emerging trends in nano-sensors: A new frontier in food safety and quality assurance. // Heliyon 11 (2025), e41181. – pp. 1-22.
5. Гунькова П.И., Красникова Л.В. Основы санитарно-гигиенического контроля в пищевой промышленности: Учеб.-метод. пособие. – СПб.: Университет ИТМО, 2016. — с. 12.
6. Jos'e Fernando Solanilla-Duque, Sandra Morales-Velasco, Margarita del Rosario Salazar-Sanchez. Assessment of HACCP plans and Colombian regulations in municipal cattle slaughterhouses for the assurance of standardised food safety and quality management systems. // Heliyon 10 (2024), e40944. — pp.2.
7. <https://www.easyweigh-group.com/blogs/food-safety/4-steps-to-ensure-food-safety/>
8. <https://www.graygroupintl.com/blog/food-safety>
9. Оценка безопасности пищевых продуктов. Пищевые отравления. Основные принципы профилактики и расследования пищевых отравлений // Э.Р.Валеева, Н.В.Степанова, С.Ф.Фомина – Казань: К(П)ФУ. – ИФМиБ, 2015. — с. 5.
10. <https://medium.com/@smslabs91/ensuring-food-safety-a-comprehensive-guide-to-food-safety-testing-ad720961ed7d>

UO'K 332.1

BILIMLAR IQTISODIYOTINING MAMLAKAT VA HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI ROLINI BAHOLASHGA USLUBIY YONDASHUVLAR

U.A.Xolmirzayev, dots., PhD, Namangan davlat texnika universiteti, Namangan

ORCID: 0000-0002-3589-373X

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga ta'sir etuvchi bilimlar iqtisodiyoti tizimi o'rganib chiqilgan. Mamlakatimizda bilimlar iqtisodiyotini shakllanishida respublikamizdagi shart-sharoitlar tahlil qilinib, xulosalar qilingan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, bilimlar iqtisodiyoti, texnologik sakrash, texnologiya, mintaq, indeks, metodika.

Аннотация. В данной статье исследуется система экономики знаний, влияющая на устойчивое экономическое развитие нашей страны. Проанализированы условия в нашей республике для формирования экономики знаний в нашей стране и сделаны выводы.

Ключевые слова: Образование, экономика знаний, технологический скачок, технология, регион, индекс, методология.

Abstract. In this article, the knowledge economy system affecting the sustainable economic development of our country is studied. The conditions in our republic for the formation of the knowledge economy in our country were analyzed and conclusions were made.

Key words: Education, knowledge economy, technological leap, technology, region, index, methodology.

Kirish. Respublikaning rivojlanishi uning alohida hududlarida ham ishlab chiqarishning global raqobatbardoshligini oshirishga ta'sir qiladi. Mehnat va infratuzilma xarajatlari yuqori bo'lgan sanoati rivojlangan mamlakatlar uchun Yevropa Ittifoqi yuqori texnologiyali ishlab chiqarish va samarali xizmatlarda raqobatdosh ustunliklarni taqdim etadi. U resurs iqtisodiga ega mamlakatlarga

ilg'or texnologiyalar va qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlarni, shuningdek, barqaror rivojlanish yo'lidani borish imkoniyatini taklif etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Bilimlar iqtisodiyotining asl ko'rinishi esa 20 asrning 40-60 yillarida institusionalizm iqtisodiy oqimini vujudga kelishi bilan boshlagan. Bu yo'nalishda qatnashchilarni alohida ko'rib chiqsak bo'ladi. Dj.K.Gelbreyt "Yangi industrial jamiyat" va D.Bell "Industrial jamiyatdan keyingi jamiyat" asarlarida postindustrial jamiyatning dastlabki ko'rinishlariga ta'rif berganlar. Jumladan, J.K.Gelbreyt fikri bo'yicha, hozirgi zamon bozor iqtisodiyoti xatti-harakati murakkab texnikalarni ishlab chiqaruvchi yirik korporatsiyalar bilan aniqlanadi. Uning fikricha zamonaviy korporatsiyalarda real iqtisodiy hokimiyat kapital egalari emas va hatto menejerlarga ham emas, balki ilm, fan va texnologik bilim egalari tegishli bo'ladi. Texnostruktura vakillari ishlab chiqarish to'g'risida o'ziga xos professional bilim va qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan axborotlarga ega. Albatta, rasmiy jihatdan muhim qarorlar, qoidaga ko'ra, kompaniyaning yetakchi menejerlari – direktor va uning o'rinbosarlarining alohida huquqi hisoblanadi. Lekin barcha qarorlarni qabul qilish deyarli 100 foiz axborotlarga bog'liq. Axborotlar esa texnostruktura "nazorati" ostida bo'ladi. [2]

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani tayyorlashda qiyosiy, tahlil qilish va tanlama kuzatish, statistik hamda ko'p omilli ekonometrik tahlil usullari, modellash jarayonlari iqtisodiy-matematik, noaniq to'plam nazariyasi, prognozlash va boshqa usullar qo'llanilgan.

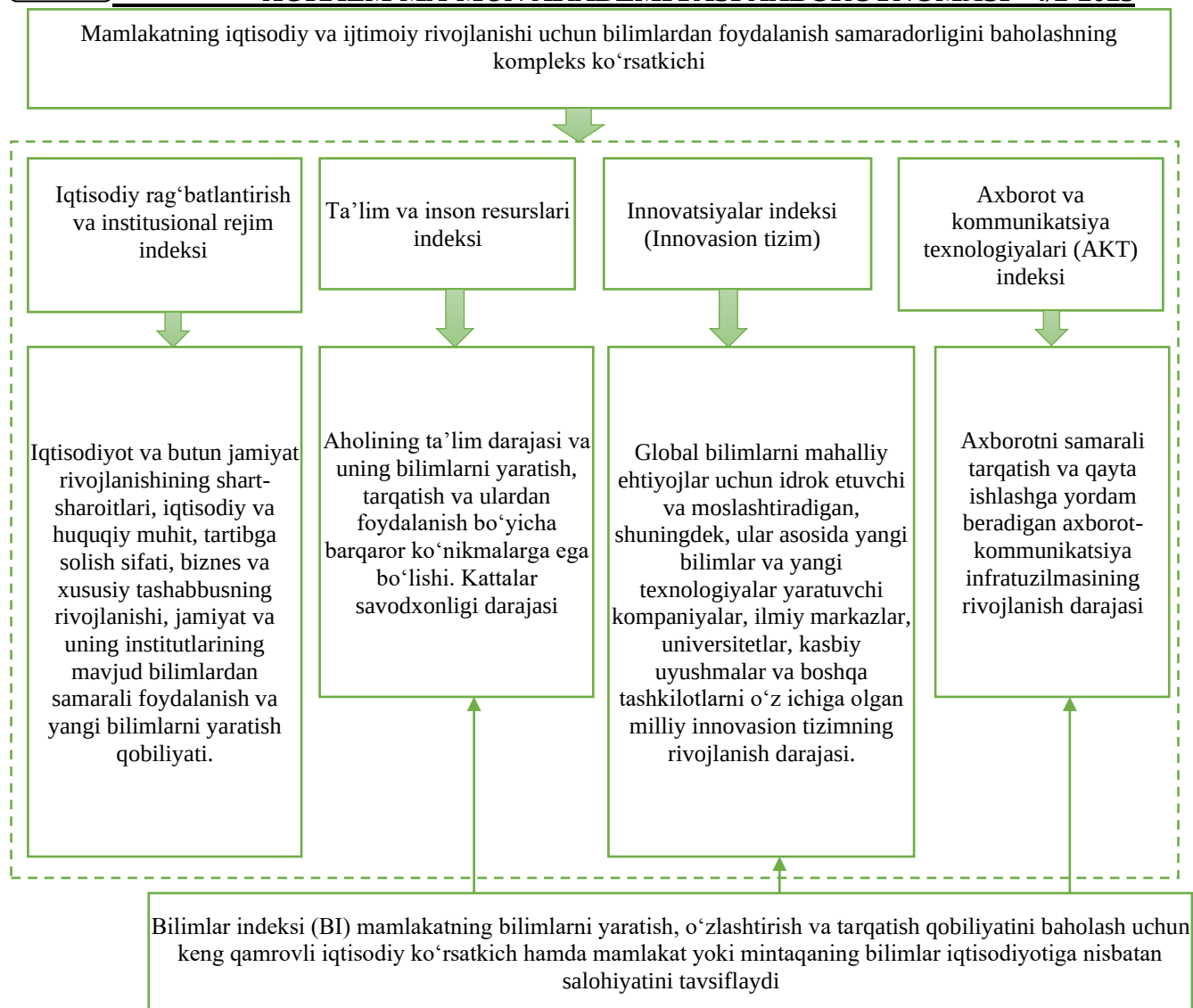
Tahlil va natijalar. Bilimlar rivojlanayotgan mamlakatlarga xorijiy investorlar uchun jozibadorligini oshirish orqali iqtisodiy rivojlanish bosqichlarini qisqartirish, "texnologik sakrash" qilish va jahon iqtisodiyotiga tezroq integratsiyalashish imkonini beradi. BIning hisoblash muammosi iqtisodiy nazariyalarning markaziy muammolaridan biri bo'lib, unda fan sohasining nazariy apparatini shakllantirish bilan bir qatorda, bunday iqtisodiyot yo'lidagi taraqqiyot darajasini o'lchash va uning darajasini baholash masalasi ko'rib chiqiladi. Buning sababi shundaki, har bir aniq mamlakatda BIning shakllanishi va rivojlanishi iqtisodiy o'sishning yagona mumkin bo'lgan muqobili hisoblanadi.

Avstriyalik amerikalik iqtisodchi Frits Maxlup birinchi marta bilimlar iqtisodiyoti haqida gapirib, o'zining "AQSHda bilimlarni ishlab chiqarish va tarqatish" asarida 1958 yilda bilim sohasi AQSH yalpi ichki mahsulotiga taxminan 29% hissa qo'shganini taxmin qilgan. Iqtisodiy sohada Maxlup inson faoliyati turlarini, besh guruhga birlashtirdi: 1) Ta'lim (44,1%); 2) Ilmiy tadqiqot va ishlanmalar (8,1%); 3) Ommaviy axborot vositalari (radio, televideniye, telefon va boshqalar) (28,1%); 4) Axborot texnologiyalari (6,5%); 5) Axborot xizmatlari (13,2%)[3].

Keyinchalik, 1973 yilda amerikalik sosiolog D. Bell [4] postindustrial jamiyat konsepsiyasini taqdim etdi, unda u axborot va bilimni asosiy tarkibiy elementlar sifatida belgiladi. O'z asarlarida F. Maxlup va D. Bell ko'plab statistik ma'lumotlarga tayanib, ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan o'zgarishlarni isbotlab berdi, bu esa yangi tushuncha – BIning paydo bo'lishiga olib keldi. Keyinchalik, ularning faoliyati natijasida OECD va Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan, bugungi kunda ham doimiy ravishda takomillashtiriladigan aniq statistik ko'rsatkichlar paydo bo'ldi.

Shunday qilib, mamlakatlarning rivojlangan davlatlarga o'tishga tayyorlik darajasini baholash uchun Jahon banki "Taraqqiyot uchun bilim" dasturi doirasida 2004 yilda mamlakatning bilim o'tishga tayyorligini baholashga imkon beradigan metodologiyani ishlab chiqdi. Metodika 148 ta tarkibiy va sifat ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi, ular 4 guruhga birlashtirilgan va quyidagi bilimlar iqtisodiyoti indeksi (The Knowledge Economy Index – KEI) va bilimlar indeksi (The Knowledge Index – KI)ning asosiy parametrlarni tavsiflaydi.

Ushbu indeksning har biri ma'lum bir guruhni tashkil etuvchi ko'rsatkichlar uchun normalangan ma'lumotlarning o'rtacha arifmetik qiymatini ifodalaydi. Ushbu indeks har bir mamlakat, mamlakatlar guruhi va butun dunyo uchun hisoblanadi. Metodologiya turli mamlakatlarning individual ko'rsatkichlarini, shuningdek, mamlakatlar guruhini tavsiflovchi o'rtacha ko'rsatkichlarni taqqoslash imkonini beradi. Taqqoslash alohida ko'rsatkichlar bo'yicha ham, jamlangan ko'rsatkichlar bo'yicha ham amalga oshirilishi mumkin. Normallashtirilgan ko'rsatkich 0 dan 10 gacha qiymatlarni olishi mumkin: 10 — eng yuqori ball to'plagan mamlakatga mos keladigan qiymat, 0 — eng past ball to'plagan mamlakatga mos keladigan qiymat (1-rasm).

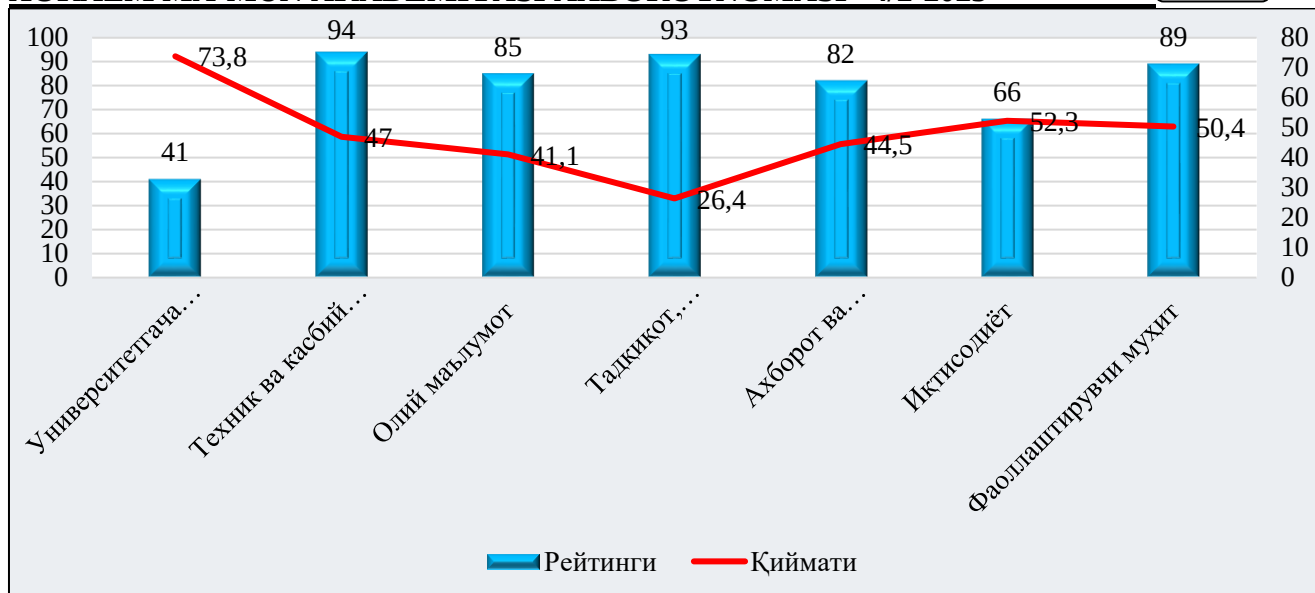

1-rasm. KEI va KIning tuzilishi[5]

Shu bilan birga, eng yaxshi ko'rsatkichlarga ega bo'lgan mamlakatlarning 10% normallashtirilgan ko'rsatkich qiymatini 9 dan 10 gacha, ikkinchi 10% — 8 dan 9 gacha bo'lgan qiymatni va hokazolarni oladi. Shunday qilib, normallashtirilgan ko'rsatkich mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan taqqoslaganda mavqeiini tavsiflaydi. Natijada, ma'lum bir mamlakatning normallashtirilgan ko'rsatkichining salbiy dinamikasi nafaqat o'lgangan ko'rsatkichning mutlaq darajasi pasayganligini, balki barcha mamlakatlarda ushbu ko'rsatkich baholangan mamlakatning tegishli ko'rsatkichidan tezroq o'zgarganligini ko'rsatishi mumkin.

2-rasmda keltirilgan bilimlar indeksining tarkibiy qismlari bo'yicha O'zbekistonning 2024 yilda dunyo mamlakatlari orasidagi o'rniga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tadqiqot ishlanmalar va innovatsiyalar bo'yicha 93 o'rin, undan keyingi texnik va kasbiy ta'lim 94 o'ringa va uning qiymati esa 47 ga teng bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Ta'kidlash joizki, O'zbekiston bilimlar infratuzilmasi bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichga ega bo'lib, u 2024 yilgi Global bilimlar indeksida 141 mamlakat ichida 78-o'rinni va inson taraqqiyoti yuqori bo'lgan 35 mamlakat ichida 17-o'rinni egalladi.

Ammo ushbu ko'rsatkichlar rivojlangan mamlakatlardagi o'rtacha ko'rsatkichdan past ekanligini ko'rsatadi, garchi mavjud bo'shliq qisqarish tendensiyasiga ega. Butun dunyo mamlakatlari o'rtasida BIni shakllantirish shartlarida sezilarli farq mavjud. Bu bilim, internet va yangi texnologiyalardan foydalanishdagi tengsizlik bilan bog'liq bo'lib, bu Yevropa Ittifoqining global miqyosda rivojlanishining sekinlashishiga olib keladi.

2-rasm. Bilimlar indeksining tarkibiy qismlari bo'yicha O'zbekistonning dunyo mamlakatlari orasidagi o'rni[6]

Miqdoriy jihatdan O'zbekiston Respublikasidagi oliy ta'lim salohiyati Yevropa davlatlarining oliy ta'lim tizimlari salohiyatiga mos keladi. Buni deyarli barcha strategiya va dasturlarda ta'lim O'zbekiston Respublikasi uchun raqobat ustunligi ekanligi ta'kidlangani tasdiqlaydi. Biroq, o'zlashtirilgan vakolatlar sifatining har doim ham yetarli darajada emasligi va tegishli institusional muhit va uzluksiz ta'limning o'zaro muvofiqlashtirilgan tizimi mavjud emasligi sababli, bu salohiyat mamlakatning intellektual resurslarga asoslangan iqtisodiy o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsata olmaydi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, xulosa qilish mumkinki, shu paytgacha davlat mamlakatimizda ilmiy faoliyatning izchil rivojlanishi bo'yicha islohotlarni amalga oshirib kelmoqda va uni innovasion asosda iqtisodiy o'sishning asosiy omiliga aylantirishga harakat qilmoqda, bu esa unga meros bo'lib qolgan ulkan ilmiy-texnikaviy salohiyatni yuksaltirishga xizmat qilmoqda. Ikkinchi komponentning rivojlanish tendensiyalari bo'lgan innovatsiyalar, ma'lumki, ta'lim va innovatsiyalar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ikkita tarkibiy qismdir. Sifatli ta'lim mamlakatlarning yuqori malakali salohiyatini shakllantiradi, u innovatsiyalarni yaratadi va ularni amalga oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 05.10.2020 yildagi PF-6079-son Farmoni, <https://lex.uz/docs/5030957>
2. Tashmatov Sh., Xasanxonova N. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. O'quv qo'llanma. T.: Iqtisodiyot dunyosi", 2020.
3. Machlup F. Knowledge Its Creation, Distribution, and Economic Significance. The Economic of information and Human Capital. Princeton (N.Y.), 1984. Vol.III – P.148–163.
4. Белл Д. Третья технологическая революция и ее возможные социально–экономические последствия / Д. Белл – М. : Академия. – 2004. – 788 с.
5. Knowledge Assessment Methodology [Electronic resource]. – Access mode: <http://web.worldbank.org>. ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.
6. <https://knowledge4all.com/admin/2024/CountryProfiles/en/1174.pdf> ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.
7. <https://knowledge4all.com/admin/2024/CountryProfiles/en/1174.pdf> ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

UO'K 330

TURIZMNING USTUVOR TURLARINI RIVOJLANTIRISH VA TARMOQDA TURIZM MAHSULOTLARINI TAKOMILLASHTIRISH

M.A. Yorqulov, PhD, mustaqil izlanuvchi, "Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada turizmning ustuvor turlarini aniqlash va ularni rivojlantirish yo'llari hamda mavjud turizm mahsulotlarini takomillashtirish masalalari yoritiladi. So'nggi yillarda O'zbekistonda turizm sohasi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan bo'lib, turizm mahsulotlari sifatini oshirish va yangi xizmat turlarini joriy etish dolzarb masalaga

aylandi. Maqolada shuningdek, ekologik, madaniy, gastronomik, ziyorat va boshqa turizm turlarining salohiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Turizm, ustuvor yo'nalishlar, turizm mahsuloti, madaniy meros, innovatsiyalar, xizmat sifati, ekologik turizm, ichki turizm

Аннотация. В данной статье будут освещены вопросы определения приоритетных видов туризма и пути их развития, а также совершенствования существующих туристских продуктов. В последние годы сфера туризма в Узбекистане стала одним из важнейших направлений государственной политики, актуальным вопросом стало повышение качества туристских продуктов и внедрение новых видов услуг. В статье также анализируется потенциал экологического, культурного, гастрономического, паломнического и других видов туризма.

Ключевые слова: туризм, приоритеты, туристский продукт, культурное наследие, инновации, качество услуг, экологический туризм, внутренний туризм

Abstract. This article will cover the issues of identifying priority types of Tourism and ways of their development, as well as improving existing tourism products. In recent years, the tourism sector in Uzbekistan has become one of the most important directions of state policy, increasing the quality of tourism products and introducing new types of services has become an urgent issue. The article also analyzes the potential of ecological, cultural, gastronomic, pilgrimage and other types of Tourism.

Key words: tourism, priorities, tourism product, Cultural Heritage, Innovation, Quality of Service, Environmental Tourism, Domestic Tourism

Kirish: Hozirgi globallashuv va raqobatbardosh iqtisodiyot sharoitida turizm sohasi jahonning aksariyat davlatlari uchun ustuvor rivojlanish yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Turizm – bu nafaqat madaniy almashinuv va xalqaro hamkorlik omili, balki iqtisodiy o'sish, yangi ish o'rinlari yaratish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash kabi ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarida ijobiy ta'sir ko'rsatadigan ko'p qirrali tarmoqdir. O'zbekiston Respublikasi uchun turizm sohasi strategik ahamiyatga ega bo'lib, mamlakatning boy tarixiy merosi, madaniyati, tabiiy zaxiralari, o'ziga xos me'morchilik obidalari, urf-odat va an'analari asosida turli turizm yo'nalishlarini rivojlantirish imkoniyatlari mavjud. So'nggi yillarda davlat siyosatining muhim ustunliklaridan biri sifatida turizm sohasi keng miqyosda rivojlantirilib, normativ-huquqiy baza takomillashtirilmoqda, infratuzilmalar yangilanmoqda, xorijiy investitsiyalar va zamonaviy texnologiyalar jalb qilinmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, turizm tarmog'ini samarali tashkil etish uchun, avvalo, uning ustuvor turlarini aniqlash, ular asosida innovatsion mahsulot va xizmatlarni yaratish hamda ularni marketing va targ'ibot orqali samarali bozorlarga chiqarish zarur. Mamlakatimizda ziyorat turizmi, ekologik turizm, gastronomik, sport, sog'lomlashtirish, ekstremal, qishloq va ichki turizm kabi yo'nalishlar yuqori salohiyatga ega bo'lib, bu yo'nalishlarni tizimli ravishda rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, unda aynan O'zbekiston sharoitida turizmning eng istiqbolli yo'nalishlarini aniqlash, mavjud turizm mahsulotlarini zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqish, ularni diversifikatsiya qilish va takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, turizm sohasidagi muammolar, imkoniyatlar va istiqbollar ilmiy asosda baholanishi ham maqolaning asosiy maqsadlaridan biridir.

Adabiyotlar tahlili. Turizm sohasi bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy turizmning muvaffaqiyati — bu uning xizmatlar sifati, mahsulotlar xilmaxilligi va ular moslashtirilgan strategik yondashuvlarga bog'liqdir. Xasanova N. A. va Xolmurodova N. o'z tadqiqotlarida O'zbekistonda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, marketing strategiyalarini zamonaviylashtirish va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish zarurligini ta'kidlaydi [1]. Ular, shuningdek, turizm xizmatlarida innovatsion yondashuvlarning yetishmasligi sohaga salbiy ta'sir ko'rsatishini qayd etadilar.

Hasanova N. va Qo'yliyev X. esa o'z maqolalarida turizm mahsulotlarini takomillashtirish uchun kompleks yondashuv zarurligini ta'kidlab, xorijiy tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish

orqali turizmni rivojlantirish mumkinligini ko'rsatib o'tgan [2]. Gulomova G. tomonidan olib borilgan tadqiqotda esa O'zbekistonda ekologik va qishloq turizmini rivojlantirish imkoniyatlari keng tahlil qilinadi. Muallif O'zbekistonning tabiiy landshaftlari, milliy urf-odatlarini asosida noyob turistik mahsulotlar yaratish lozimligini bildiradi [3].

Shuningdek, Jo'raeva F. J. o'z izlanishlarida mamlakatda turizm salohiyatidan to'liq foydalanilmayotganini, xizmatlar sifati va xodimlar malakasining pastligi asosiy muammolar qatorida ekanini ko'rsatadi. Uning fikricha, turizm sohasida xodimlar tayyorlash tizimini isloh qilish eng muhim vazifalardan biridir [4]. Bundan tashqari, Ernazarov B. D. turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish va ularni ichki va tashqi bozorlarga samarali olib chiqish yo'llarini ko'rib chiqqan. U, ayniqsa, hududiy brend yaratish va marketingni mahalliyashtirish orqali sayyohlar oqimini oshirish mumkinligini ta'kidlaydi [5].

1-jadval.

Turizmning asosiy yo'nalishlari va ularning hozirgi holati

Yo'nalish	Xususiyatlar	Rivojlanish Potensial
Ekologik turizm	Tabiiy resurslardan foydalanish, tabiiy hududlarda sayohat	Yuqori (samarali tashkil etilsa)
Qishloq turizmi	Mahalliy hayot tarzini o'rganish, organik mahsulotlar bilan tanishish	O'sib bormoqda, lekin infratuzilma kam
Gastronomik turizm	O'zbekiston oshxonasini o'rganish, milliy taomlar	Yangi va jozibali, rivojlantirish kerak
Ekstremal turizm	Tog' chang'isi, alpinizm, ekstremal sportlar	Potensial katta, infrastrukturi rivojlantirish zarur
Sog'lomlashtirish turizmi	Balneologik markazlar, sanatoriyalar	Yangi rivojlanish yo'nalishi, talab ortmoqda

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Tahlil va Natijalar. O'zbekistonda turizmni rivojlantirish va turizm mahsulotlarini takomillashtirishga qaratilgan islohotlar keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, mavjud resurslardan samarali foydalanish va yangi yo'nalishlarni rivojlantirish orqali turizm sohasini yanada jonlantirish mumkin. O'zbekistonning turizm salohiyati tabiiy va madaniy resurslarning boyligi bilan bog'liq bo'lib, bu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun bir qator yo'nalishlar ustida ishlash zarur. Masalan, turizmning ekologik va qishloq yo'nalishlari so'nggi yillarda katta o'sishga erishdi. Tabiiy muhitda dam olish va yashashning qulayligi ortgan sayyohlarning qiziqishiga javoban, bunday xizmatlarga talab sezilarli darajada oshdi. Quyidagi jadvalda turizmning asosiy yo'nalishlari va ular bo'yicha hozirgi holat ko'rsatilgan.

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan turizm yo'nalishlari O'zbekistonning turizm sanoatini diversifikatsiya qilish uchun eng muhim imkoniyatlarni yaratadi. Bu yo'nalishlarni rivojlantirish uchun, birinchidan, infratuzilmani yaxshilash va sayohatchilarni jalb qilish bo'yicha aniq strategiyalar ishlab chiqish zarur. Ayniqsa, ekologik va qishloq turizmi sohalarida raqobatbardoshlikni oshirish uchun mahalliy aholi va kichik bizneslarni qo'llab-quvvatlash kerak. Bundan tashqari, gastronomik turizm ham O'zbekistonda yangi va jozibali yo'nalish hisoblanadi. O'zbekistonning boy oshxona an'analari, turli hududlardagi o'ziga xos taomlar sayyohlarni jalb qilish uchun ajoyib imkoniyat yaratadi. Bunday turizmning rivojlanishi nafaqat sayyohlarni jalb etishga, balki mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlashga ham xizmat qiladi. Gastronomik festivallar, oshpazlik kurslari, turistik tadbirlar va taomlar bo'yicha sayohatlar tashkil etish orqali bu yo'nalishni yanada kengaytirish mumkin. Shuningdek, sog'lomlashtirish turizmi va ekstremal turizm sohalarida ham O'zbekistonning turizm salohiyatini oshirishda muhim o'rin egallaydi. Tog'li hududlar va tabiiy manzaralar sayohatchilarga turli ekstremal tajribalar taqdim etish imkoniyatini beradi. Bu yo'nalishlar uchun kerakli infratuzilma va xavfsizlik choralari yaratish, shuningdek, ilg'or texnologiyalarni joriy etish zarur.

O'zbekistonda turizmni raqamlashtirish ham katta ahamiyatga ega. Internet platformalari, mobil ilovalar va onlayn xizmatlar orqali turizmni rivojlantirish, sayohatlarni qulay va samarali qilish imkoniyatini yaratadi. Mobil ilovalar orqali mehmonxonalarga bron qilish, ekskursiyalarni buyurtma qilish, turizm mahsulotlarini targ'ib qilish imkoniyatlari mavjud bo'lib, bu sohada yangi imkoniyatlarni ochadi. Jadvalda ko'rsatilgan yo'nalishlarning barchasi bir-biri bilan bog'liq va ular orasidagi o'zaro aloqalarni hisobga olgan holda, turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish orqali O'zbekistonning turizm salohiyatini maksimal darajada oshirish mumkin. Mintaqalarda xalqaro

turizmni rivojlanishiga tabiiy sharoitning katta ta'siri bor. Hozirgi jamiyatimizning o'ta sanoatlashib borishi tufayli, insonlarning yovvoyi tabiatga bo'lgan qiziqishi ortib bormoqda. Tabiiy geografik omillar ko'pgina jihatlar bilan baholanadi.

Iqlim, turizmni davriyligiga ta'sir ko'rsatib, ayrim sohil bo'yi dam olish joylari yil bo'yi issiq iqlimga ega ekanligi (misol tariqasida Mavrikiy orollarini ko'rsatish mumkin) tufayli, uzluksiz turistlar bilan gavjum bo'lishiga olib kelgan. Tabiiy iqlim sharoiti turizm harakatini mavsumiy harakterga aylantiruvchi asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Tabiatda ob-havoning o'zgarishi, tabiiy ofatlarning tez-tez takrorlanish hodisalari, tabiat inijliklari turistlar oqimining keskin kamayishiga sababchi bo'ladi. Shu sababli turizmning eng rivojlangan mintaqalari yer sharining mo'tadil iqlim zonalariga to'g'ri keladi. Jumladan, O'rtayer dengizi, Qora dengiz, Karib dengizi, Adriatika dengizi, Boltiq dengizi, Yapon dengizi, Janubiy Xitoy dengizi qirg'oqlarida joylashgan mamlakatlarda turizm xalqaro ahamiyatga ega.

O'simlik va hayvonot olami ham katta qiziqish uyg'otuvchi omildir. O'rmonlar dam oluvchi va tabiat qo'yniga sayr qiluvchi sayyohlarni o'ziga tortadi. O'rmon o'zining kislorodga boy zahirasi bilan, sog'ligini tiklovchilar uchun muhim turistik obekt hisoblanadi. Shu bois, botanika bog'lari, turli oromgohlar, milliy bog'lar sayyohlarning gavjum joylari hisoblanadi. Xorijiy sayyohlarni o'ziga ko'proq jalb qiluvchi omillardan biri - bu ekzotik (g'alati, ajoyib) hayvonlar yashaydigan joylar qo'riqxonalar, davlat buyurtmalari, milliy bog'lar, ov qilish uchun ajratilgan maxsus hududlardir. Bunday hayvonot va o'simlik dunyosining markazlari yuzdan ortiq bo'lib, Afrika, Osiyo, Yevropa, Avstraliya, Amerika (AQSH, Kanada) ning sayyohat qilish mintaqalari va hududlari hisoblanadi.

Suv resurslari hisoblangan okean va dengizlar, daryolar, ko'llar ham katta turistik imkoniyatlarga ega. Keyingi paytlarda dunyo okeani bo'ylab sayohatga chiquvchilar soni oshmoqda. Daryo va ko'llar ham o'ziga xos mikroiklim xususiyatlariga ega bo'lib, kishilarning asosan mavsumiy dam olishi, suv sporti, baliq tutishi uchun obekt vazifasini bajaradi. Shuning uchun hozirgi paytda ko'plab dam olish uylari ushbu turistik obektlarga qurilmoqda. Okean va dengiz suvlarining cho'milishi uchun qo'lay bo'lgan qirg'oqlari tarkibiga quyidagi elementlar kiradi. Mikroiklim, dengiz va okean suvlarining quruqlikka tutash bo'lgan joylarida suvning harorati, chuqurligi, suv to'lqinlari, ko'tarilishi, qaytishi, oqimlar, suvning shifobaxshligi, tozaligi, tiniqligi, dengiz suvi tagining reliefi, suvdagi yirtqich qonxo'r baliqlar (akula) va hayvonlarning bor-yo'qligi h.k., qirg'oq chiziqlarining tuzilishi, plyajlardagi qumlar va yotqiziqlarning sifati, rangi, shakllari va qolaversa bir qator omillar ta'sir etadi.

Turizm mahsulotini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri — xizmatlarning sifatini oshirishdir. Xizmat sifatini yaxshilash orqali turizmning raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatining oshishi, o'z navbatida, mijozlar orasida ijobiy fikrlar va tavsiyalarni keltirib chiqaradi, bu esa turizmning jadal rivojlanishiga olib keladi. Mehmonxona xodimlarining malakasini oshirish, turizm yo'nalishlariga oid xizmatlar uchun standartlar joriy etish, turizm infratuzilmasini rivojlantirish — bularning barchasi xizmat sifatini oshirishga qaratilgan choralardir. Turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish orqali turizm bozorida yangi yo'nalishlarni yaratish mumkin. Mahsulotlarni diversifikatsiya qilishning maqsadi — turli xil mijozlar guruhlariga, jumladan, turli yoshdagi, madaniyati va qiziqishlari turlicha bo'lgan sayyohlar uchun xizmatlar taklif qilishdir. Bu orqali sayyohlar turizm turlarini tanlashda ko'proq imkoniyatlarga ega bo'ladi. Masalan, ekologik turizm, qishloq turizmi, sog'lomlashtirish turizmi, gastronomik turizm, ekstremal turizm, sport turizmi kabi turizm yo'nalishlarini rivojlantirish mumkin.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish turizm mahsulotlarini takomillashtirishda muhim omil hisoblanadi. Bugungi kunda sayyohlar mobil ilovalar orqali mehmonxona bron qilish, ekskursiyalarni buyurtma qilish, turistik mahsulotlarni tanlash va narxlarini taqqoslash imkoniyatiga ega. Shuningdek, onlayn xizmatlar orqali turizm mahsulotlarini xarid qilish va sayohatlarni rejalashtirishni qulay qilish mumkin. Innovatsion texnologiyalar orqali turizm bozorining raqamli platformalarini yaratish, sayyohlarning ehtiyojlarini tezkor qondirish va turizm xizmatlarini samarali boshqarish mumkin. Sayyohlar faqatgina tarixiy obidalar va yodgorliklar bilan tanishib qolmay, balki mahalliy madaniyatni, san'atni, an'analari va oshxonani ham o'rganishga intilishadi. Shuning uchun mahalliy madaniyatni aks ettiruvchi turizm mahsulotlarini taklif etish zarur. Bu turizm mahsulotlari an'anaviy

va zamonaviy san'at, musiqlar, folklor, milliy taomlar va boshqalar bilan boyitilishi mumkin. Sayyohlarni yanada qiziqtiradigan madaniy va gastronomik turlar tashkil etish orqali turizmni takomillashtirish mumkin. Sog'lomlashtirish turizmi va balneologik markazlar bugungi kunda katta talabga ega. Bunday turizm turlari nafaqat odamlarning sog'ligini tiklashga, balki ular uchun dam olishni yanada samarali qilishga ham yordam beradi. Issiq buloqlar, mineral suvlar, sanatoriyalar va kurortlar orqali sog'lomlashtirish turizmini rivojlantirish, ayniqsa, kattalar va yoshlarga mo'ljallangan bo'lishi mumkin. Sog'lomlashtirish va balneologik turizmni takomillashtirishda yuqori malakali mutaxassislar, zamonaviy tibbiy texnologiyalar va maxsus xizmatlar joriy etilishi lozim. Turizm mahsulotlarini takomillashtirishda transport va logistika infratuzilmasining roli katta. Turizm xizmatlarini samarali taqdim etish uchun mehmonxona, turistik joylar va ekskursiyalar o'rtasida qulay transport tarmog'ini tashkil etish kerak. Sayyohlar uchun qulay transport vositalarini taqdim etish, aeroportlar va temiryo'l stansiyalarining modernizatsiyasi, shuningdek, sayyohlarni tez va oson tashish imkoniyatlarini yaratish turizm sohasini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa va Takliflar. Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonning turizm sohasini rivojlantirish va turizm mahsulotlarini takomillashtirish jarayoni o'zining yuqori salohiyatiga ega va turli sohalarda yangi imkoniyatlar yaratadi. Ekologik turizm, qishloq turizmi, gastronomik turizm, ekstremal turizm kabi yangi yo'nalishlarning rivojlanishi mamlakatning turizm infratuzilmasini kengaytirishga, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga va jahon turizm bozorida raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Turizm mahsulotlarini takomillashtirish uchun sifatli xizmatlar, innovatsion texnologiyalar, mahalliy madaniyatni aks ettiruvchi tajribalar va barqaror turizm yo'nalishlarini rivojlantirish zarur. Shuningdek, turizm infratuzilmasini yaxshilash, raqamli texnologiyalarni joriy etish, sayyohlar uchun yangi va qiziqarli xizmatlar yaratish muhim omillardir. Turizm sohasidagi islohotlar, ayniqsa, davlat va xususiy sektor o'rtasida samarali hamkorlikni talab qiladi.

Mahsulotlarni diversifikatsiya qilish va turizm xizmatlarini yangi formatda taklif etish orqali O'zbekistonning turizm salohiyatini maksimal darajada oshirish mumkin. Shu bilan birga, mahalliy resurslarni samarali foydalanish, ekologik toza va barqaror turizm yo'nalishlarini rivojlantirish, sayyohlarni jalb qilishda asosiy omillardan biri bo'lishi kerak. Kelajakda, bu sohani rivojlantirish orqali O'zbekiston jahon turizm xaritasida o'z o'rnini mustahkamlashi, iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shishi va xalqaro miqyosda tanilishini ta'minlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xasanova N. A., Xolmurodova N. "Turizmni rivojlantirish istiqbollari", Journal of Education and Teaching Science, 2022.
2. Rustamdzhonova, K. F. (2021). Problems of development of professional foreign language oral speech of students of philology. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 12(6).
3. Shamahmudova, A., & Djalilova, S. (2024). Retracted: Discourse strategies of ecology and environment. In BIO Web of Conferences (Vol. 84, p. 04025). EDP Sciences.
4. Hasanova N. A., Qo'zilyev X. "O'zbekistonda turizmning rivojlanishi tahlili", Science and Technology Scientific Journal, 2023.
5. Gulomova G. "O'zbekistonda turizmni rivojlantirish istiqbollari", International Journal of Development and Research, 2022.
6. Jo'raeva F. J. "O'zbekistonda turizmi rivojlantirish masalalari va ularning yechimlari", Conferencea.org, 2023.
7. Khosilova, F. R. U., & Kalinina, O. N. Historical Context of Professional Speech Formation in Philology Education.
8. Ernazarov B. D. "O'zbekistonda turizmi rivojlantirish va diversifikatsiya qilishdagi to'siqlar", Uzbekistan National Scientific Conference Proceedings, 2023.
9. Ядгарова, Г. И., Шакарова, Ф. Д., Калинина, О. Н., & Хосилова, Ф. Р. (2020). Роль речевых ситуаций в обучении иноязычной речи. Молодой ученый, (17), 155-157.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИ КООПЕРАЦИЯ АЛОҚАЛАРИНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ, ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИ ВА ОМИЛЛАРИ

Ж.О.Атажонов, мустақил тадқиқотчи, Урганч Давлат Университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада кичик бизнес субъектлари кооперация алоқаларини амалга ошириш шакллари, ташкилий-иқтисодий механизми ва унга таъсир этувчи омиллар таҳлил этилган. Шунингдек, кичик бизнес кооперация алоқаларининг шакллари таснифланган, кооперация механизмнинг ички ва ташқи муҳити, ўзига хос жиҳатлари ва омиллари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик, кооперация алоқалари, омиллар, ташкилий-иқтисодий механизм, таснифлаш, ички ва ташқи муҳит.

Аннотация. В статье проанализировано формы осуществления и факторы влияющих на организационно-экономическому механизму кооперационных связей субъектов малого бизнеса. А также, классифицировано формы кооперационных связей малого бизнеса, приведена внутренняя и внешняя среда, своеобразные аспекты и факторы кооперационного механизма малого бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, кооперационные связи, факторы, организационно-экономический механизм, классификация, внутренняя и внешняя среда.

Abstract. This article analyzes the forms of implementation and factors influencing the organizational and economic mechanism of cooperative relations of small business entities. Also, the forms of cooperative relations of small business are classified, the internal and external environment, unique aspects and factors of the cooperative mechanism of small business are given.

Key words: small business, private entrepreneurship, cooperative relations, factors, organizational and economic mechanism, classification, internal and external environment.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик (КБХТ) субъектлари бозор иқтисодиёти институционал тузилмасининг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Маълумки, исталган бир минтақа ёки иқтисодиёт тармоғи кичик ва йирик бизнес (КЙБ) субъектларининг рационал нисбатларда ривожланишини тақозо қилади, шу сабабли ҳам барча иқтисодиёт тармоқларида ва ҳудудларда кичик бизнес кооперация алоқалари (КБКА)ни, унинг турли кўлам ва салоҳиятдаги, соҳадаги ўзаро шериклик алоқалари шакллари илмий жиҳатдан чуқур тадқиқ этиш ҳозирги ижтимоий-иқтисодий ривожланишимизнинг долзарб масалаларидан бири саналади.

Агар биз КБКАга тизимли ёндашув нуқтаи назаридан ёндашадиган бўлсак, у ҳолда кооперацион алоқалар бевосита унда иштирок этувчи томонлар, яъни иқтисодий ҳамкорларнинг хатти-ҳаракатлари ҳамда ташқи муҳит таъсирларига бевосита боғлиқ. Бунда иқтисодий ҳамкорлар, шериклар сифатида турли хўжалик юритувчи субъектлар, жумладан, КЙБ субъектлари, ишлаб чиқариш ва бошқарув фаолияти билан шуғулланувчи мустақил корхоналар майдонга чиқиши мумкин. Ўзаро кооперация алоқаларини амалга оширувчи тизимлар таркибига кичик бизнес субъектлари ҳам киради. Кичик бизнес субъектларининг бошқа иқтисодий агентлар билан кооперацион алоқалари жараёни бир ёки бир нечта тизимларга чиқиш ҳамда бошқа тизимларнинг кириш алоқаларини назарда тутати. Кейинги йилларда ҳам илмий, ҳам махсус оммабоп нашрларда, соҳа экспертлари, амалиётчилар ва тадбиркорлар ўртасида КЙБ кооперацияси, кооперацион алоқалар атамасининг “КЙБ нинг кооперацион алоқалари”, “КЙБ нинг ўзаро таъсири”, “КЙБ субъектлари кооперацияси”, “КЙБ ҳамкорлик алоқалари”, “КЙБнинг ишлаб чиқариш кооперацияси”, “КЙБнинг саноат кооперацияси” “матлубот кооперацияси”, “қишлоқ хўжалигида кооперация”, “КЙБнинг бевосита ва билвосита алоқалари” каби талқинлари кўп учрайди. Биз КБКА жараёни ушбу мақоламизда қўйилган мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда таклиф қилинган турли

талаблар, омиллар, мезонлар бўйича қуйидагича таснифланиши мақсадга мувофиқ бўлади деб ҳисоблаймиз.

1-жадвал

Кичик бизнес субъектлари кооперацион алоқаларининг таснифи

Т/р	Таснифлаш мезонлари	Кооперацион алоқалар вариантлари
	Кооперацияни қайси соҳада амалга оширишга кўра	Қишлоқ хўжалиги, саноат, савдо, молиявий, хизмат кўрсатиш, таъминот, ишлаб чиқариш-хўжалик кооперацияси ва ҳ.к.
	Кооперацион алоқалар субъектларига кўра ёки миқёсига кўра	КБ субъектлари кооперацияси, кичик ва йирик бизнес субъектлари кооперацияси, ЙБ субъектлари кооперацияси.
	Кооперацион алоқалар генезиси ва зичлигига кўра	Мустақил тузилмалар кооперацияси, турдош тузилмалар кооперацияси.
	Кооперацион алоқалар иштирокчилари сонига кўра	Оддий иккита шерикнинг икки томонлама, бир неча шерикларнинг кўп томонлама алоқалари
	Кооперацион алоқалар барқарорлигига кўра	Иқтисодий симбиоз ва нобарқарор кооперацион алоқа
	Кооперация алоқалари амалга ошириладиган, камроқ ҳудудига кўра	Маҳаллий, минтақавий, миллий, халқаро кооперация
	Кооперация предметига кўра	Франчайзинг, кредит, сотув, венчур, ишлаб чиқариш кооперацияси
	Кооперацион алоқаларнинг очиқлиги, институционалигига кўра	Очиқ расмийлаштирилган муносабатлар (шартномалар, келушувлар, битимлар); норасмий муносабатлар; яширин муносабатлар
	Кооперация кўламига кўра	Кичик, ўрта ва йирик кооперация
	Кооперация йўналиши ва тавсифига кўра	Вертикал, горизонтал ва аралаш кооперация
	Кооперация босқичларига кўра	Бир, икки ва кўп босқичли кооперация
	Кооперация давомийлигига кўра	Вактинчалик ва доимий, бир марталик кооперация, қисқа, ўрта ва узоқ муддатли кооперация
	Кооперациянинг тўлиқлигига кўра	Қисман ва тўлиқ кооперация
	Кооперацион алоқаларнинг инновациялилигига кўра	Анъанавий ишлаб чиқариш, инновацион кооперация, радикал инновациялар
	Инновацион кооперация мазмунига кўра	Маҳсулотли, технологик, ташкилий-иқтисодий
	Кооперациядаги инновация жараёни босқичига кўра	янги маҳсулот яратишга қаратилган (фундаментал, амалий тадқиқот, тажриба конструкторлик ишланмалари); инновацияларни ўзлаштириш ва ишлаб чиқариш жараёни; инновацияларни амалга ошириш (сотув, маркетинг)
	Кооперация иштирок-чиларининг муайян соҳага мансублигига кўра	Ишлаб чиқариш хўжалик, бошқарув ва мувофиқлаштирувчи, молия-кредит тизимли тузилмалар
	Кооперация алоқалари бўғинида воситачилар мавжудлигига кўра	Бевосита воситачисиз алоқалар; Билвосита воситачи орқали алоқалар.
	Кооперация алоқалари самарасига кўра	Ўзаро икки томонлама манфаатли; Икки томонга манфаатсиз
	Кооперация алоқалари чамбарчаслигига кўра	Қисқа муддатли ўзаро ахборот алмашиш учун алоқа ўрнатиш; Умумий қўйилган мақсадга эришишни таъминловчи қўшма лойиҳа; Қатъий белгиланмаган муддатга зарур пайт қўшма ҳаракатлар учун тикланувчи кооперация алоқалари; Субъектларни узоқ муддатли ривожлантириш бўйича режа, шерикчиликдан кутилаётган манфаатларда ўзаро хабардор қилиб туриш; Қисқа ва узоқ муддатли манфаатларни яқинлаштириш, ҳаракатлар, режа ва истакларни тўлиқ келишиш

Манба: Муаллиф ишланмаси

Ҳар қандай кичик бизнес субъектларининг транзакцион харажатларни камайтиришга бўлган интилишлари уларнинг интеграция жараёнларини ривожлантиришга олиб келади, бу эса ишлаб чиқариш-технологик алоқаларни кенгайтириш, ресурсларни биргаликда ишлатиш,

капитални бирлаштириш каби шаклларда намоён бўлади. Интеграция жараёнлари икки йўналишда амалга ошади: *горизонтал ва вертикал*.

Горизонтал интеграция бир хил соҳада ва бир хил ишлаб чиқариш босқичида фаолият юритувчи корхоналарни бирлаштиради, асосан, улар бозордаги кучлироқ рақобатчиларга қарши курашиш ва “яшаб қолиш” имкониятини оширишга қаратилган.

Вертикал интеграция эса турли тармоқлардаги компанияларни бирлаштиради, аммо улар ишлаб чиқариш ёки айланма жараёнларидаги кетма-кет босқичлар билан боғлиқ бўлади [4]. Баъзан яна бир интеграция тури – диагональ интеграция ажратилиши мумкин, бу интеграция шакли билан боғлиқ бўлган корхоналар билан алоқаларни ўрнатишни англатади, лекин бу корхоналар бир-бири билан бевосита боғлиқ эмас, балки улар бир хил ёки ўта яқин соҳаларга оид технологик занжирда жойлашган. Диагональ интеграциянинг мақсади – ўзаро бир-бири билан боғлиқ корхона орқали бошқа бирига таъсир этиш.

Бугунги кунда республикаимиз миллий бозорида ҳам корхоналарни ўзаро бирлаштиришнинг энг кенг тарқалган шакли сифатида вертикал интеграция майдонга чиқмоқда. Вертикал интеграциялар асосан КБХТ субъектларининг йирик корхоналар билан ўрнатган ўзаро кооперация алоқалари бўлиб, айрим ҳолларда алоқа жуда яқинлашиб, чуқурлашиб кетиши натижасида КБХТ субъектлари ўзининг мустақиллигини йўқотиши мумкин. Вертикал интеграцион бирлашишлар ҳозирги бизнеснинг ривожланиш босқичига мос келаётган бўлса-да, биз ҳозирги кунда КБХТ субъектларининг горизонтал кооперация алоқалари ривожланишига алоҳида эътибор қаратишимиз зарур. Глобаллашув, ихтисослашиб, иқтисодийётнинг саноат босқичидан ахборот босқичига ўтиши шароитида тармоқ корхонаси шакли кўпроқ мос келади. Бунда кичик бизнес субъектлари ресурсларни бирлаштириш орқали тармоқлар ташкил этади ва уларни янада самарали ишлатишга интилади. Вертикал интеграцияланган катта компаниялар билан солиштирганда, улар ўзининг оғир ва ноқулай бошқарув тизимига эга, горизонтал равишда шериклик қилган КБХТ субъектларининг бошқарув тизими янада мослашувчан бўлиб, улар истеъмолчиларнинг доимий ўзгариб турадиган хулқ-атвориغا тезроқ жавоб бера олишади, доимий равишда мураккаблашаётган ишбилармонлик муҳити шароитида мослашишга мойил бўлишади ҳамда бу эса фирмаларнинг тез ва самарали равишда инновацияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш имкониятларини кескин оширади.

КБХТ субъектларининг кооперация алоқалари функционал боғланишлар, оператив ва истиқболли маълумотлар алмашинуви мавжудлигига қараб, 5 та босқичга бўлинади. **Биринчи босқич** КБХТ субъектларининг ўзаро вақтинчалик ва қисқа муддатли алоқасини назарда тутади, Бу эса бизнес ва бошқа маълумотлар алмашиш учун амалга оширилади. **Иккинчи босқичда**, маълум бир лойиҳани амалга ошириш учун зарур ҳаракатлар мажмуаси биргаликда амалга оширилади, бу умумий белгиланган мақсадга эришишни таъминлайди. **Учинчи босқичда** КБХТ субъектларининг алоқалари белгиланган давомийликка эга бўлмаган қайта тикланадиган жараённи ифодалайди. **Тўртинчи босқичда**, КБХТ субъектлари ўзаро шериклик бўйича узлуксиз ахборот алмашинуви амалга оширади, бу эса узок муддатли ривожланишни мувофиқлаштиришга қаратилган. **Бешинчи босқичда** кооперация алоқалари тўлиқ мувофиқлаштирилган хатти-ҳаракатлар, режалар ва истаклар билан белгиланади, қисқа муддатли ва узок муддатли манфаатларнинг яқинлашуви билан тавсифланади [13].

Кооперация алоқалари ривожланадиган ишлаб чиқариш тавсифи, фойдаланилаётган ресурсларнинг янгилиги даражасига (*аввало, интеллектуал мулк*) ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга қараб сезиларли даражада фарқланиши мумкин. Шундай қилиб, 3 хил ишлаб чиқариш тури ажратилиши мумкин [22]:

1) *анъанавий маълум бўлган* – яъни янги бўлмаган умумий фойдаланишга оид интеллектуал мулкдан фойдаланиладиган ишлаб чиқариш;

2) *маҳаллий инновацион* – фақат ушбу мамлакат учун янги бўлган, лекин хорижда аллақачон маълум бўлган ишлаб чиқариш (патент эгасидан олинган лицензия асосида ишлаб чиқариш ёки патент муддати тугаган ва умумий фойдаланишга очилган интеллектуал мулкдан фойдаланиш);

3) *инновацион ишлаб чиқариш* – жаҳонда мутлоқ янги бўлган, янгидан яратилган ёки айнан шу товар ёки хизмат устида тадқиқотлар якунланаётган интеллектуал мулкдан фойдаланиладиган ишлаб чиқариш.

КБХТ тузилмаларининг мавжуд анъанавий ресурсларини бирлаштириши натижасида инновацион хусусиятга эга маҳсулот яратиш мумкин бўлади, бу фақат улар ўртасидаги ўзаро таъсир орқали амалга ошади. Инновация даражасига қараб, анъанавий ишлаб чиқариш, инновацияларни яхшилашга (*мавжуд маҳсулотлар, технологиялар ва жараёнларни такомиллаштириш, модернизация қилиш*) ва радикал инновациялар (бу соҳада тамомила янги маҳсулотлар ва технологияларни яратиш) йўналтирилган ўзаро таъсирларни ажратиш мумкин. Инновацион ишлаб чиқаришларга йўналтирилган кооперация алоқалари, инновациянинг мазмунига қараб, **маҳсулотга оид** (маҳсулотни яратиш ёки яхшилаш), **технологик** (техника ва технологияни ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш) ва **ташкилий-иқтисодий** (ташкилий-бошқарув ва молиявий-иқтисодий масалаларни ўз ичига олувчи) бўлиши мумкин [11].

Кооперация алоқалари КБХТ субъектларининг бутун инновацион жараён давомида ёки унинг алоҳида босқичларида амалга оширилиши мумкин. Машҳур чизиқли инновация жараён моделини ҳисобга олган ҳолда, унинг босқичларига қараб қуйидаги кооперация алоқаларини ажратиш мумкин: янги маҳсулот яратишга йўналтирилган кооперация алоқалари (*фундаментал ва амалий тадқиқотлар, тажриба-конструктив ишланмалар, тажриба ишлаб чиқаришни ташкил этиш*); инновацияларни ўзлаштириш ва ишлаб чиқариш жараёнида амалга оширилган кооперация алоқалари; инновацияларни жорий этишга йўналтирилган кооперация алоқалари (*савдо, маркетинг*).

Кооперация алоқаларида иштирок этувчи томонлар сони икки шерикдан бошланиб, улар ўртасидаги оддий 2 томонлама алоқалардан тортиб, кўп сонли шериклар ва кўплаб алоқаларга эга бўлиши мумкин. Ушбу алоқаларнинг энг муҳим хусусиятлари уларнинг барқарорлиги ва самарадорлигидир. Барқарорлик даражасига қараб, кооперация алоқалари барқарор бўлмаган ва иқтисодий симбиозга айланганларга ажратилиши мумкин. Алоқаларнинг барқарорлиги тўғридан тўғри ўзаро таъсир натижасини тақсимлашга боғлиқ, яъни бу ўзаро таъсир барча КБХТ субъектларига наф келтириши мумкин ёки аксинча. Масалан, баъзан бозордаги ноаниқлик ёки менежментнинг ҳисоб-китоб хатолари туфайли КБХТ субъекти келажакда кутилган натижаларни бермайдиган шартнома тузади. Иккинчи томон бу шартномани бекор қилган тақдирда, корхона шартнома муддати тугагунча ўзига ноқулай бўлган кооперацияда қолишга мажбур бўлади. Иқтисодий симбиоз тадбиркорлик тузилмаларининг ўзаро фаолиятдан келиб чиққан барқарор, узоқ муддатли ўзаро таъсир шакли бўлиб, одатда барча шериклар учун фойдалидир. Барқарор бўлмаган кооперация алоқалари вақтинчалик бўлиб, улар ўзаро фойдали ёки фойдасиз бўлишига қараб, кейинчалик иқтисодий симбиозга айланиши ёки йўқолиши мумкин.

КБХТ субъектларининг кооперация даври давомийлиги нуқтаи назаридан, уларни қисқа муддатли (1 йилгача), ўрта муддатли (1 йилдан 5 йилгача) ва узоқ муддатли (5 йилдан ортиқ) кооперация алоқалари сифатида ажратиш мумкин.

Институционал тузилиш даражасига қараб, КБХТ тузилмаларининг ўзаро алоқаларини расмий (шартномалар, келишувлар, контрактлар, асосий ҳужжатлар ва бошқалар) ва норасмий (фақат оғзаки келишувларга асосланган) алоқаларга бўлиш мумкин. Бундан ташқари, тадбиркорлик тузилмаларининг ўзаро кооперация алоқалари тизимида қонуний ва ноқонуний (соядаги) иқтисодий фаолиятнинг синтези ҳам мавжуд бўлади. Бу, албатта, дунё мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий тараққий этганлик даражасига қараб фарқланади ҳамда 15-80 фоизгача тебраниши мумкин [17]. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг маълумотларига кўра, Ўзбекистонда кузатилмайдиган иқтисодиётнинг 2024 йилдаги ҳажми қарийб 40 млрд. АҚШ долларини ёки 505 трлн. сўмни ёки мамлакат ЯИМнинг 34,8 фоизини ташкил қилди [23]. Яширин иқтисодиётнинг катта қисми асосан қишлоқ хўжалиги, қурилиш ва хизматлар соҳаси улушига тўғри келади.

Кузатилмайдиган иқтисодиёт – бу иқтисодиётнинг расмий статистика тўлиқ ҳисобга ололмайдиган қисмидир. Кузатилмайдиган иқтисодиёт ўз ичига **норасмий ва яширин иқтисодиётни** ҳам қамраб олади.

Норасмий иқтисодиёт – бу кишилар рўйхатга олмасдан фаолият кўрсатувчи кичик бизнес ёки хизматлар. *Мисол учун, уйда кийим-кечакни тикиш, чокни кичрайтириб тикиб бериш, лицензиясиз такси хизмати кўрсатиш ёки расмий рухсатсиз сабзавот ҳамда меваларни сотиш.*

Яширин, хуфёна иқтисодиёт – бу қонуний, аммо давлатдан яширилган фаолият туридир. *Мисол учун, бунда тадбиркорлар камроқ солиқ тўлаш учун ўз даромадларининг бир қисmini кўрсатмайдилар ёки ишчиларга ойлик маошлари конвертларда берилади.*

Юқорида таъкидлаганимиздек, норасмий иқтисодиёт ҳажми 383,64 трлн. сўмни (ЯИМнинг 26,4 фоизи), яширин иқтисодиёт ҳажми эса 122 трлн. сўмни ёки ЯИМнинг 8,4 фоизини ташкил қилди.

Кузатилмайдиган иқтисодиёт таркибида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликлари 63,6 фоиз улуш билан етакчилик қилади. Қурилишда кузатилмайдиган иқтисодиёт улуши 41,3 фоизни, хизматларда 40,1 фоизни ва саноатда эса 8,9 фоизни ташкил қилади [23].

Албатта, бу борада республикамызда хуфёна иқтисодиётнинг улушини қичқартириш бўйича бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, кейинги 5 йилда бюджетга қўшимча 20 трлн. сўм тушумларни таъминлаш бўйича солиқ органлари томонидан тизимли ишлар амалга оширилмоқда.

КБХТ субъектлари кооперация алоқалари миқёсига кўра, бирон бир аҳоли яшаш пунктида, ҳудудда, минтақада, мамлакатда ва глобал иқтисодий маконда амалга оширилиши мумкин.

КБХТ субъектларининг тизимли хусусиятлари ва бизнес муҳитининг ўзгариш тенденциялари бозор, ташкилий-иқтисодий ва технологик-стратегик мақсадлар маконини белгилайди, бу эса КБХТ субъектлари кооперацион алоқалари тизимининг исталган ҳолатини аниқлайди. Шундан келиб чиққан ҳолда, бошланғич ҳолатдан янги, потенциал равишда афзалроқ ҳолатга ўтиш йўли шакллантирилади.

Бизнинг фикримизча, КБХТ тузилмаларининг кооперация алоқалари механизми улар ривожланишидаги муаммоларни ҳал қилиш имконини берувчи чора-тадбирлар мажмуаси сифатида тақдим этилади. Шунингдек, КБХТ субъектларининг кооперация алоқалари механизми – бу кўриб чиқиладиган тизимнинг ички тузилиши бўлиб, унинг ичида содир бўладиган жараёнларнинг тартибини ва тавсифини белгилайди. Бу механизм КБХТ субъектларининг ўзаро таъсири тизимининг керакли чиқиш параметрларини таъминлашга қаратилган бўлиб, ресурслар ва мавжуд чекловчи омилларни ҳисобга олган ҳолда барча имкониятларга эга иштирокчилар ўртасида самарали иқтисодий алоқаларни қуриш орқали амалга оширилади (1-расм).

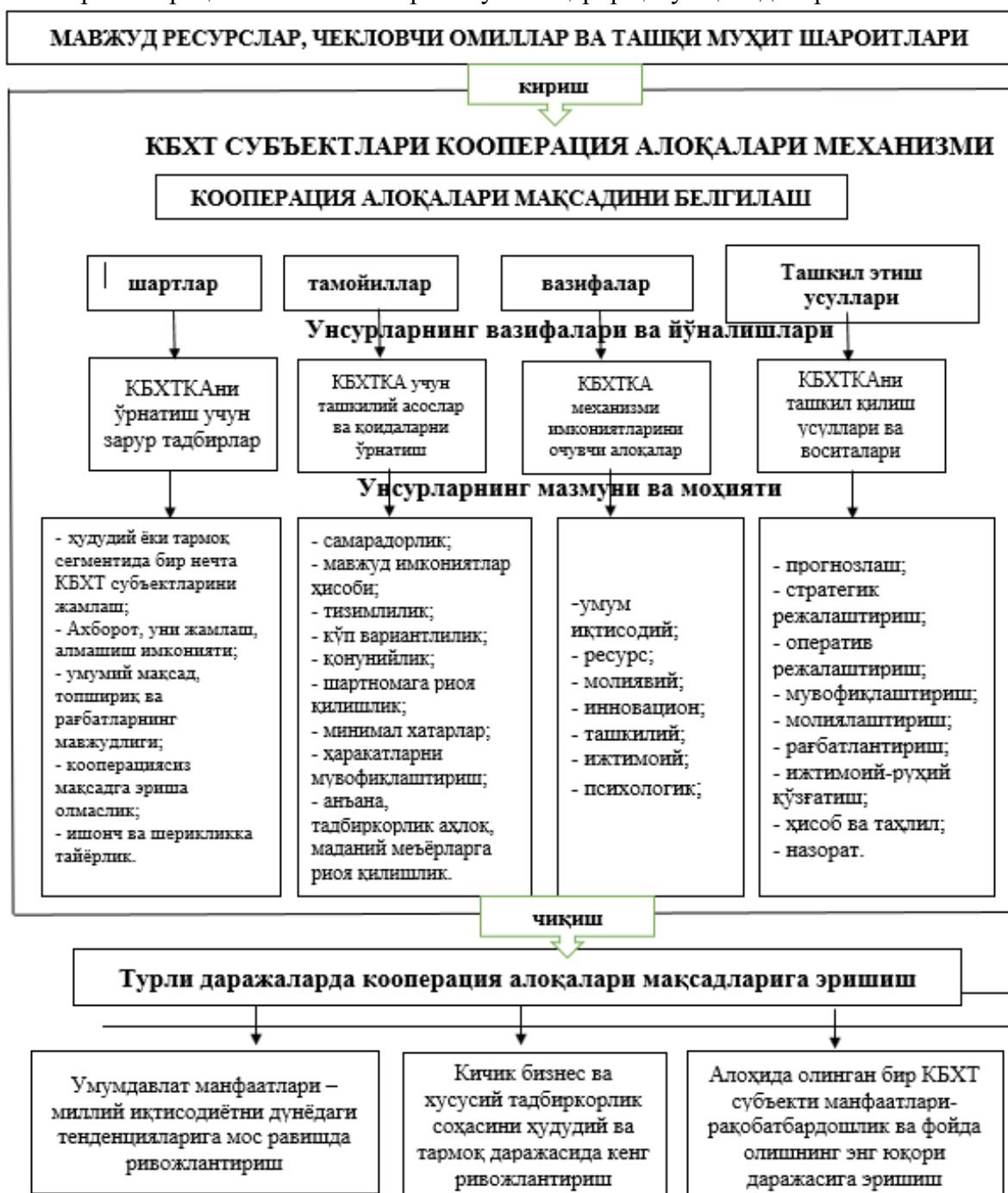
Қуйидаги 1-расмда биз КБХТ субъектларининг кооперация алоқалари механизми схемасини келтириб ўтамиз.

Ушбу механизм кооперация алоқалари моҳиятини таркибий қисмларга ажратиш орқали очиқ беради, яъни кооперациянинг юзага келиш шартлари; кооперация тамойиллари; КБХТ субъектларининг кооперация механизмнинг вазифалари; кооперация алоқаларини ташкил этиш усуллари ва методлари.

КБХТ субъектлари кооперация алоқалари самарали бўлиши учун КБХТ субъектлари ўртасида баъзи шартларга риоя қилиш зарур, яъни КБХТ субъектлари иқтисодиётнинг маълум бир соҳасида ёки ҳудудда маълум даражада концентрацияга эришиши; улар ўртасида турли маълумот оқимларининг алмашилиши ва ишончли муносабатлар мавжудлиги; ҳар бир КБХТ субъектининг фақат янги иштирокчиларни иқтисодий жараёнга жалб этиш шarti билан мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш усулларига эга бўлиши. КБХТ субъектлари нинг кооперация алоқаларига асос бўладиган тамойиллар жуда ўзига хос бўлиб, улар бу аниқ ҳолатда қандай ўзаро алоқалар мавжудлигига қараб ўзгариши мумкин. Энг умумий тамойиллардан бири самарадорлик тамойилидир. Аввалги ҳолатларда қайд этилганидек,

иқтисодий муносабатларга киришаётганда, исталган бир субъект маълум бир хусусий ёки умумий мақсадларга эришишни назарда тутди. Самарадорлик тамойили шундаки, кооперация натижасида ушбу мақсадлар амалга оширилиши керак, акс ҳолда КБХТнинг кооперация алоқалари тўхтаб қолади [21].

Кўп вариантлилиқ тамойили ўзаро кооперация алоқаларининг шакллари ва турлари хилма-хиллигидан келиб чиқади. КБХТ субъектлари мавжуд вазиятга қараб энг мос келадиган кооперация ҳамкорлиги шакллари танлайдилар. Бундан ташқари, кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолияти хавф тушунчаси билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бу хавф ресурсларнинг бир қисмини йўқотиш, даромадни олмаслик ёки маълум бир фаолиятни амалга ошириш натижасида қўшимча харажатларнинг юзага келиши эҳтимолини англади. Исталган бир КБХТ ёки умуман хўжалиқ юритувчи субъект иқтисодий муносабатларга киришишдан олдин, алоқаларнинг хавфлилиқ даражасини баҳолайдилар ва ундан кейингина муайян бир кооперацияни амалга ошириш бўйича қарор қабул қиладилар.

1-расм. КБХТ кооперация алоқалари механизми
Манба: Муаллиф ишланмаси

Кооперация жараёнида КБХТ тузилмаларида мавжуд бўлган қоидаларни, расмий ва норасмий шарт-шароитларни, кооперация алоқаларини юзага келтирувчи мавжуд институционал муҳитни инобатга олиш зарурати мавжуд [10]. Норасмий қоидаларга (*расмий равишда ҳужжатлаштирилмаган*) маданият, анъаналар, бизнес ахлоқини киритиш мумкин. Расмий қоидалар эса, одатда, расмий ҳужжатларга киритилиши билан қонуний мустаҳкамлаб қўйилган бўлади. Уларга кодекслар, қонунлар, суд қарорлари, яъни ҳуқуқий меъёрлар киради. Шу гуруҳга КБХТ субъектларининг ўртасида тузилган шартномалар ҳам киради. Институционал муҳит қонунийлик ва шартнома шартларини бажариш тамойилларини, шунингдек, хатти-ҳаракатларни мувофиқлаштириш тамойилини белгилайди. Қонунийлик тамойили эса КБХТ субъектларининг кооперация алоқалари Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигида ишлаб чиқилган умумий қоидаларга ва тамойилларга зид бўлмаслиги кераклигини аңлатади ҳамда КБХТ субъектлари ўртасидаги келишув шартномаси билан расмийлаштирилади. Шартнома томонларнинг кооперация алоқалари давомида бажарадиган хатти-ҳаракатларини тартибга солади ва мажбуриятларнинг бажарилмаслик ҳолатлари учун турли хил жарима ҳамда санкцияларни ҳисобга олади. Шартномалар бўйича мажбуриятларни бажариш жараёнида КБХТ субъектларининг хатти-ҳаракатлари, қараорлари мувофиқлаштириб турилади, бу эса юзага келган муаммолар ва қарама-қаршиликларни ҳал қилишга ёрдам беради.

КБХТ субъектлари ўртасидаги кооперация алоқалари механизми қуйидаги вазифаларни (механизмнинг мақсадини ифодаловчи алоқалар) ўз ичига олади: *умумиқтисодий, ресурс, молиявий, инновацион, таъкилотчилик, ижтимоий, психологик*. КБХТда кооперация алоқаларини ташкил қилиш усуллари ва механизмнинг воситалари сифатида қуйидагиларни ажратиш мумкин: *прогнозлаш; оператив ва стратегик режалаштириш; тартибга солиш; рағбатлантириш; молиялаш; ижтимоий-психологик рағбат бериш; ҳисоб-китоб ва таҳлил; назорат*. КБХТ субъектлари ўртасидаги кооперация алоқалари механизмига таъсир этувчи асосий омиллар қуйидаги 2-расмда кўрсатилган ички ва ташқи омилларга бўлинади.

2-расм. КБХТ субъектлари кооперация алоқалари механизми шаклланишига таъсир қилувчи омиллар

Манба: Муаллиф ишланмаси

Бир томондан, КБХТ тизими кўплаб иқтисодий агентлардан иборат бўлиб, уларнинг ҳаракатлари ва ички бозор таъсирида ўзини ўзи бошқариши мумкин. Бошқа томондан, бу тизимга ташқи омиллар ҳам таъсир қилади ва ички ўзаро алоқаларни тартибга солиши мумкин. Кооперация алоқалари механизмини шакллантиришда ички ва ташқи омиллар таъсирида тўғридан тўғри ва тескари алоқа тамойили мавжуд бўлиб, омиллар йиғиндиси фақат кооперация механизмига таъсир қилмайди, балки унинг ички, ташқи муҳитига ҳам таъсир қилади. Бозор сигналларига мос ҳолда тизимни мувофиқлаштириб туради. КБХТ субъектларининг кооперация алоқалари кўрсаткичлари бозор ҳолатига ҳам таъсир кўрсатади. Бунда бозорнинг таркибий қисмлари нафақат кооперация алоқалари учун ҳамкорларни танлашни, балки улар билан амалга ошириладиган кооперация алоқаларининг шакли ва муддатлари, тартиби ва қоидалари каби кўрсаткичларни белгилайди. Бозорнинг ривожланганлик ҳолати КБХТ кооперация алоқаларининг натижасини ҳам белгилайди [17].

Агарда бозор барқарор бўлганда, иқтисодий субъектларнинг хулқ-атвори барқарор кўрсаткичлари билан бирга нисбатан мувозанат ҳолатига келади ва кооперация алоқалари натижаси деярли аниқ прогноз қилиниши мумкин. Агар бозор ҳолати беқарор бўлса, КБХТ субъектлари ўртасидаги ўзаро кооперация алоқалари кўп вариантли ҳолатларга олиб келади. Шунингдек, бозор кооперация алоқалари тизимига нисбатан ички, тизим ичидаги маълум қонунларни белгиловчи ва ташқи бозор томонидан таъсир кўрсатиши мумкин ва бозорнинг тўлақонли эгаллаш сари ҳаракат эса кооперация алоқаларининг барча иштирокчиларини умумий мақсад сари бирлаштиради. Ушбу тизимга кирувчи ҳар бир ташкилотда ҳам кооперация алоқалари кўрсаткичларига таъсир қилиши мумкин бўлган маълум ҳаракатлар амалга оширилади. КБХТ субъектлари *бизнес-режалар тузиш, оператив режалаштириш* орқали ўз ҳаракатларини режалаштирадilar ва улар нафақат жорий даромад олиш нуқтаи назаридан, балки бозорда узоқ муддатли барқарор “ҳаёт кечириш”, “ҳаёт циклини” чўзиш, яъни стратегик режалаштириш нуқтаи назаридан ҳам транзакцион харажатларни таҳлил қилиб баҳолайдилар.

Агар КБХТ субъектларининг кооперация алоқалари тизимини иқтисодий муҳитнинг ягона бирлиги сифатида кўриб чиқилса, унга ташқи омилларни икки гуруҳга (бевосита ва билвосита таъсир) ажратиш назариясини қўллаш мумкин, бу назария стратегик бошқарув назариясида алоҳида ташкилотлар учун тавсифланган [3].

Ташқи бозорнинг, давлат ва тартибга солувчи нодавлат органларининг таъсири – бу КБХТ субъектларининг кооперация алоқаларига тўғридан тўғри, яъни бевосита таъсир этувчи омиллардир. Уларнинг энг асосий муҳим қисмини Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, умумий ҳуқуқ, солиқ солиш, тадбиркорлик фаолиятини тартибга солиш бўйича қонунлар ва бошқа давлат қонун ҳужжатлари, шунингдек, давлатнинг сертификатлаш ва лицензиялаш соҳасидаги фаолияти ташкил этади. Бундан ташқари, давлат тадбиркорлик фаолиятининг ривожланишига ёрдам бериши мумкин. Ушбу ёрдамнинг шакллари турлича бўлиши мумкин, масалан, *молиявий-кредит, моддий таъминот, давлат инвестициялари, давлат буюртмаларини жойлаштириш ва бошқа кўплаб шакллар (2-расмга қаранг)*.

Маълум фаолиятдаги чекловлар кўпинча КБХТ субъектларининг ўзи ташкил этган нодавлат органлари томонидан ўрнатилади: *уюшмалар, жамиятлар, ассоциациялар, секторлар ёки умумий манфаатлар доирасида тадбиркорларни бирлаштирувчи ташкилотлар*. Ушбу ташкилотлар ўз қоидалари, стандартлари ва кодексларини ишлаб чиқадилар, баъзан аъзоларига ўз баҳо сиёсатини мажбурлайдилар. Билвосита таъсир этувчи омиллар КБХТ субъектларининг кооперация алоқаларига бевосита таъсир ўтказмаса-да, уларни ўзгартиришга қодир. Ушбу омиллар орасида мамлакат ёки иқтисодиёт тармоқлари иқтисодий ҳолати, сиёсий жараёнлар, илмий-техникавий тараққиёт, ижтимоий-маданий қадриятлар, табиий-иқлим шароитлари ва бошқа турли жаҳонда рўй бераётган воқеалар мавжуд.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Аналоуи Ф., А. Карамии Стратегический менеджмент малых и средних предприятий. Пер. с англ. Уч-к

Гриф УМЦ *Проф. уч-к* (Серия *Зарубежный учебник*). ЮНИТИ -ДАНА, 2017, 400 с.

2. Acemoglu D. (2010), Vertical integration and technology: theory and evidence, Journal of the European Economic Association, 5(8) (2010) 989-1033.

3. Баринов В.А. Экономика фирмы: стратегическое планирование: учебное пособие / В. А. Баринов. — М.: КноРус, 2005. — 230 с.

4. Бутыркин А.Я. Вертикальная интеграция и вертикальные ограничения в промышленности / А.Я. Бутыркин. М., 2003.

5. Вороновицкий М.М. Вертикальная интеграция поставщика и потребителя на рынках товаров и капитала при перекрестном владении собственностью / М.М. Вороновицкий // Экономика и математические методы. 1999. Т. 35, № 1. С. 2842.

6. Грандберг З. Неоиндустриальная парадигма и закон вертикальной интеграции / З. Грандберг // Экономист. 2009. № 1. С. 38-52.

7. Губанов С. Вертикальная интеграция: новые подходы в развитых странах / С. Губанов // Экономист. 2002. № 2. С. 25-35.

8. Григорьев Ю. В. Терминология в инновационном законодательстве // Инновационный Вестник Регион [Электронный ресурс] / Воронежский инновационно-технологический центр. 2009. № 2. С. 2—6. URL: <http://www.v-its.ru/investregion/2009/02/pdf/2009-02-01.pdf> (дата обращения: 06.03.2015).

9. Инновационный менеджмент: многоуровневые концепции, стратегии и механизмы инновационного развития / Под ред. В. М. Аньшина, А. А. Дагаева. М.: Дело, 2006. 583 с.

10. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория. Учебник. Под общей ред. д-ра.экон.наук, проф. А.А. Аузана. — М.: ИНФРА-М, 2006. — 416 с.

11. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов/ И66 С.Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг, С.Ю. Ягудин и др. Под ред. С.Д. Ильенковой. — М.: Банки и биржи/ЮНИТИ, 1997. - 327 с.

12. Крюков В.А. Российские вертикально-интегрированные компании и межрегиональное перераспределение финансовых ресурсов / В.А. Крюков // Проблемы прогнозирования. 2002. № 2. С. 101-110

13. Клейнер Г.Б. Ресурсная теория системной организации экономики Текст научной статьи по специальности «Экономика и бизнес»// [https:// cyberleninka.ru/ article/n/resursnaya-teoriya-sistemnoy-organizatsii-ekonomiki](https://cyberleninka.ru/article/n/resursnaya-teoriya-sistemnoy-organizatsii-ekonomiki)

14. Мильнер Б. З. Теория организации: Учебник. 5-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М., 2005. 720 с.

15. Матыцын А.К. Вертикальная интеграция: теория и практика / А.К. Матыцын. М., 2002.

16. Петров В. В. Инновационный менеджмент [Электронный ресурс]. М.: Равновесие, 2006. 1 эл. опт. диск (CD-ROM).

17. Омаров М. М. Развитие Российского потребительского рынка в условиях глобализации экономики // Успехи современного естествознания. — 2007. — № 11. — С. 99.

18. Омарова Н.Ю. Методология функционирования и эффективного взаимодействия предпринимательских структур на потребительском рынке: Монография. Великий Новгород, 2007.

19. Тироль Ж. Рынки и рыночная власть: теория организации промышленности: в 2 т. / Ж. Тироль. СПб., 2000.

20. Уильямсон О.И. Вертикальная интеграция производства: соображения по поводу неудач рынка / О.И. Уильямсон // Теория фирмы. СПб., 1999. С. 33-53.

21. Управление рисками. Чернова Г.В., Кудрявцев А.А.

22. Толковый словарь «Инновационная деятельность»: термины инновационного менеджмента и смежных областей / Отв. ред. В. И. Суслов. 2-е изд., доп. Новосибирск: Сиб. науч. изд-во, 2008. 223 с.

23. <https://www.gazeta.uz/ru/2025/02/10/unobserved-economy/>

УЎК 334.73:631.115.8

ЎЗБЕКИСТОНДА АГРАР СОҲАСИДА КООПЕРАЦИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА УНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШ-ТЎЛАҚОНЛИ БОЗОР МУНОСАБАТЛАРИГА ЎТИШНИНГ ГАРОВИДИР

А.М.Закимов, доц., Қорақалпоқ давлат университети, Нукус

Аннотация. Мазкур мақолада қишлоқ хўжалиги кооперациянинг афзалликлари ёритиб берилган, республикадаги ушбу шаклни ривожлантириш борасида амалга оширилган ишлар баён этилган ҳамда миллий ва хорижий тажрибаларни инобатга олган ҳолда кооперацияни ривожлантиришнинг мулк ҳуқуқлар ҳамда транзакция харажатлари нуқтаи назардан институционал ёндашуви келтирилган бўлиб, қишлоқ хўжалиги кооперациянинг янги моделларини ташкил этиш борасида илмий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: селско хозяйственная кооперация, институциональный подход, транзакционные издержки, права собственности, формальные и неформальные институты.

Аннотация. В данной статье освещены преимущества сельскохозяйственной кооперации, описана работа, проводимая в области развития данной формы кооперации в республике, приведен институциональный подход к развитию кооперации с учетом отечественного и зарубежного опыта с точки зрения прав собственности и транзакционных издержек, а также даны научные рекомендации по организации новых форм кооперации.

Ключевые слова: қишлоқ хўжалиги кооперацияси, институционал ёндошув, трансакция харажатлари, мулккий ҳуқуқлар, расмий ва норасмий институтлар.

Abstract. This article highlights the advantages of agricultural cooperation, describes the work carried out in the development of this form of cooperation in the Republic, provides an institutional approach to the development of cooperation, taking into account domestic and foreign experience in terms of property rights and transaction costs, and provides scientific recommendations for the organization of new forms of cooperation.

Keywords: сельско хозяйственная кооперация, институциональный подход, трансакционные издержки, права собственности, формальные и неформальные институты.

Иқтисодиётда, айниқса иқлим ва бошқа ташкил омилларга таъсирчан бўлган қишлоқ хўжалиги субъектларини кооперацияга бирлаштириш институционал жиҳатдан ҳам самара беради. Бу шаклда мулкчилик, шартнома каби институтлар мукамал шаклга эга бўлади ва ушбу жараёнда юзага келадиган трансакция харажатлари минималлаштиришга олиб келади.

Республикамиз олимлари трансакция харажатларини аниқлаш борасида тадқиқотлар олиб борилган Масалан, Р.Х.Ташматов ўз монографиясида [1] фермер хўжалиги бошлиқлари ўртасида сўровнома ўтказиб, сўровнома натижаларига кўра, битта туман фермер хўжалиқлари 3712,0 минг сўм трансакция харажатларини сарф қилган, яъни ушбу турдаги харажатларининг умумий харажатлардаги улуши 2,5 фоизни ташкил этилганлиги аниқланган. Шунингдек, мева-сабзавот маҳсулотларни ташиш жараёнида 5-7 % нобуд бўлиши оқибатида ўртача битта фермер 42-58 минг сўм бой бермоқда. Шу билан бирга, вақт ўтиши билан ушбу маҳсулотларнинг сифати ҳам бузилади. Ўхшаш ҳолат чорвачиликда ҳам кузатилади, яъни ташиш пайтида уларнинг вазни бир неча фоизга йўқолади ҳамда жисмоний ҳолати ёмонлашади.

Умуман олганда, шуни таъкидлаш керакки, аксарият тадқиқотларда [2] трансакция харажатларини минималлаштириш мақсадида аксарият субъектлар бир-бири билан ижтимоий ва иқтисодий фаолияти доирасида турли хил кооперацияга бирлашмоқда. Бу эса кооперацияга бирлашган хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳолати яхшиланади, бу эса ишлаб чиқаришни янада кенгайтиришга, мавжуд ресурслардан янада унумлироқ фойдаланишга, инновацион иқтисодиётга ўтиш шароитида инновацион технология ва техникаларидан фойдаланиш имконияти пайдо бўлади..

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, сўнгги йилларда кооперациянинг гибрид шакллари яратиш ва уларнинг фаолият кўрсатиш самарадорлигини асослаш борасида кўплаб уринишлар амалга оширилган. Бу шакллар кооперация унсурларининг турли комбинацияларини ўз ичига олган. Қуйида келтирилган моделда трансакция харажатлари ва активларнинг ўзига хослик даражаси ўзгарганда бозорлар, гибрид ва кооперация шакллари қай даражада ўзгариб бориши график кўринишда тасвирланган (1-расм).

Ушбу моделдан кўрииб турибдики, трансакция харажатлари паст ва юқори бўлган ҳолатларда активларнинг ўзига хослик даражаси ҳам уларга мос равишда энг паст ва энг юқори бўлади, шу боис бозор шаклини ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Акс ҳолда трансакция харажатлари юқори бўлса, активларнинг ўзига хослик ҳам юқори бўлади, бунда эса кооперация шаклини ривожлантириш самарали ҳисобланади. Агар активларнинг ўзига хослиги $K_1 < K < K_2$ оралиғида бўлса, трансакцияларни ташкил этишнинг гибрид усули самарали ҳисобланади.

1-расм. Транзакция харажатлари активларнинг ўзига хослиги даражасига қараб бозор, гибрид ва кооперация шакллари танлаш

Манба: Муаллиф томонидан тадқиқотлар асосида тузилган

Ҳозирги кунда гибрид шакллари технологик занжирида бозор ҳамкорларнинг оппортунистик хатти-ҳаракатлари ва оппортунизмни олдини олиш мақсадида "...бир қатор кафолатлар ва мувофиқлаштириш механизмларини ўз ичига олган шартнома келишувига таяниш зарур, аммо уларнинг ўзига хослик даражаси тўла интеграция самарадорлигини таъминлаш учун етарли эмас [3]".

Ҳар бири юқори рентабеллигига, шу жумладан, аутсорсинг орқали эришиш мустақил траекториясини танлайдиган кўплаб мулк ҳуқуқларига эга мустақил бозор агентлари билан тавсифланувчи бозор тизими шароитида, корхонанинг самарали ҳажми нафақат унинг стратегияси, ихтисослашуви, ёрдамчи ва хизмат бўлинмалари, ресурслар мавжудлиги, балки корхонанинг ишлаб чиқариш, техника, агротехника ва бошқа хизмат турлари бўйича бозорларнинг ривожланиши, яъни агросаноат мажмуи доирасида кооперация ва интеграция алоқаларига боғлиқ. Агар хўжалик ресурсларни эркин тасарруф қилиш қобилиятига эга бўлса ва кейинги ихтисослашув бевосита кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларидан келадиган ташаббус бўлса, уларнинг ҳар бири мавжуд ресурсларга асосланган ҳолда ишлаб чиқаришнинг оқилона ҳажмини танлаб олади ва корхонада ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи тармоқлар мажмуасини ўз ичига олишни ҳал қилади [4].

Агросаноат ривожланган бозорларда институционал ўзгаришлар асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Бунга транзакциялар, ҳар хил турдаги кооперацияни ташкил этиш институтлари, шунингдек, ишлаб чиқариш, ижтимоий ва бозор инфратузилма хизматларини ривожлантириш киради. Булар орқали кишлоқ хўжалиги корхонасида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш уйғунлиги таъминланади ва мавжуд технологиялардан самарали фойдаланишга имкон яратилади.

Гибрид шакллари ёки "...бозорлар ва кооперациянинг симбиозига ўхшаш гибрид келишуви [5]" ҳисобланади. Агентлар интеграциялашган ташкилотга жалб қилинмайди, қонуний равишда мустақил бўлиб қолади ва кооперацияга бирлашиш натижасида айрим функцияларини шартномалар орқали бажарса-да, мустақил равишда асосий стратегик қарорларни қабул қилади ва улар учун жавобгарликни ўз зиммасига олади.

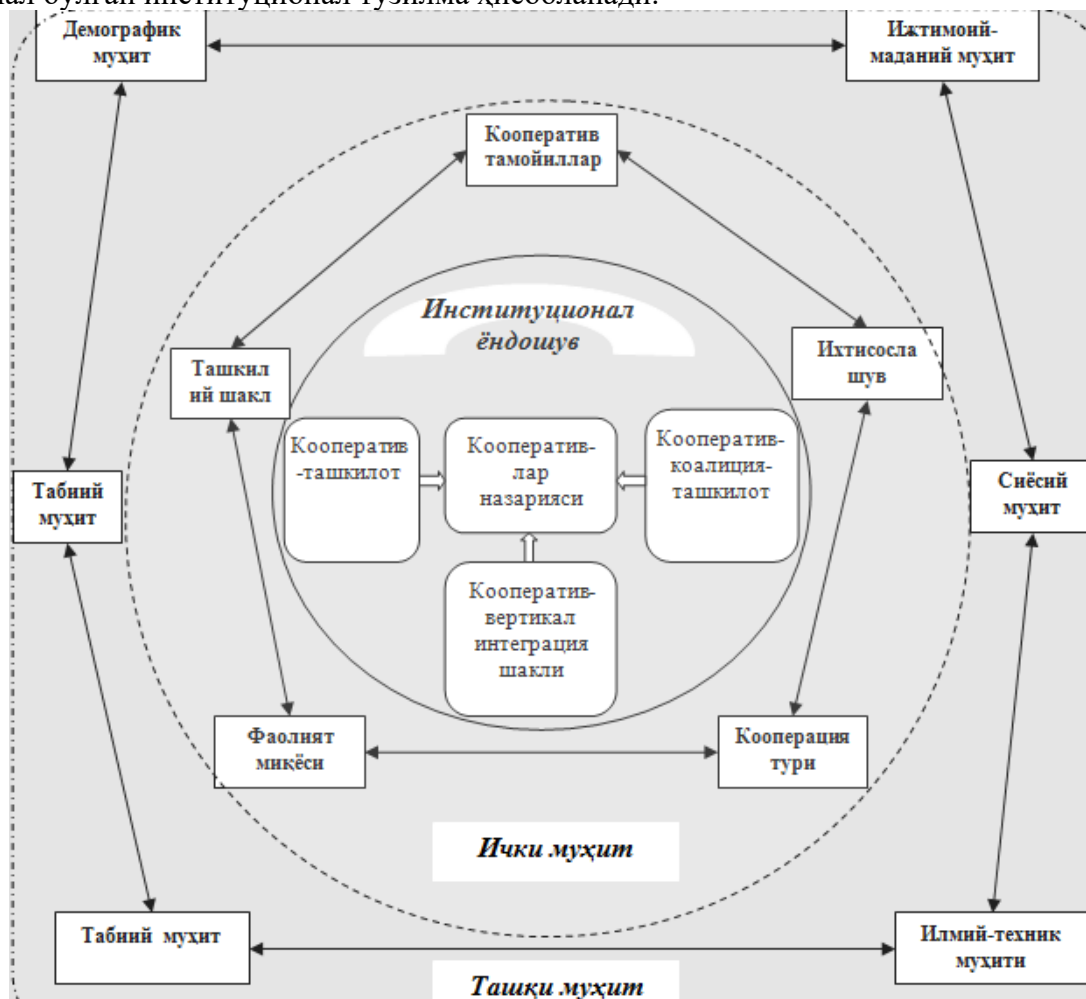
К.Менар гибрид шаклларида қуйидагича таъриф беради: "Гибрид шакллари узоқ муддатли шартномаларда ёки автоматик равишда қарор қабул қилишда эркинликни ва активларга бўлган мулк ҳуқуқини сақлаб қолувчи бир хил фаолият соҳаларида рақобатчилар бўлган, бошқа соҳаларда расмий келишувлар ёрдамида ҳаракатларни мувофиқлаштирувчи шериклар ўртасида қисқа муддатли шартномаларда белгиланган институционал битимларни ўзида намоён этади [6]".

Сўнгги йилларда институционал таҳлилнинг турли воситаларидан фаолроқ фойдаланилишига қарамай, кооперативлар фаолиятини ўрганиш кўпроқ анъанавий ёндашувга асосланади. Ушбу тадқиқотлар мукамал эмас, чунки улар норасмий институтларни ҳисобга олмайди. Кишлоқ хўжалиги кооперациясида мулкчилик, шартнома ва транзакция муносабатлари, бозор шароитларга мос бўлиб, бу жиҳатлар кам ўрганилган. Шунингдек,

расмий ва норасмий нормаларнинг кооперацияни ривожлантиришга таъсири ҳам етарли даражада тадқиқ этилмаган.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, республикаимизнинг Жиззах, Самарқанд, Тошкент ва Фарғона вилоятларининг 8 та туманида жами 41 та мева-сабзавотчилик йўналишидаги қишлоқ хўжалиги бирлашмалари, шу жумладан кооперативлари ташкил этилган. Шунингдек, 2020 йилда Фарғона, Андижон ва Наманган вилоятларининг 22 та туманида 31 та, 2021 йилда республика бўйича 100 та қишлоқ хўжалиги бирлашмалари (кооперативлари)ни ташкил этиш режалаштирилган [7]. Аммо Ўзбекистонда ривожланган бозор иқтисодиётига эга бўлган давлатлардан фаркли ўлароқ кооперация амалиёти яқинда шаклланган, янги кооператив тузилмалар давлат ташаббуси билан жадаллашган тартибда ташкил этилган. Шу боис аграр соҳада кооперативларнинг мавжуд ва истиқболли ташкилий моделларини баҳолаш учун ташқи муҳит, кооперативлар амалиёти ва назарияси ўртасидаги доимий интерактив ўзаро алоқадорлигини ҳисобга олувчи институционал ёндашуви келтирилган (2-расм).

Неоинституционализм нуктаи назаридан, қишлоқ хўжалиги кооперацияси маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар, ресурс етказиб берувчилар, ресурс ва маҳсулот истеъмолчилари, молиявий ва бошқа институтлари, давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасидаги муносабатлар жараёнида шаклланадиган ижтимоий, иқтисодий ва бошқа муаммоларни ҳал қилишга қаратилган, шунингдек мулкчилик, шартнома институтлари бозор шароитларига мос ривожланган ҳамда ушбу муносабатларда транзакция харажатлари минимал бўлган институционал тузилма ҳисобланади.

2-расм. Кооперацияга нисбатан институционал ёндашув ва унинг ташқи ва ички муҳит билан ўзаро алоқаси

Манба: Муаллиф томонидан тадқиқотлар асосида тузилган

Кооперацияда мулккий ҳуқуқлар ҳам муҳим аҳамият касб этиб, унда мулкка (ер, бино-иншоот, техника, ускуна ва х.к.ларга) эгалик қилиш ва тасарруф этиш, даромаднинг бир қисmini ўзлаштириш тартиби белгиланади.

Илғор хорижий тажрибалар шундан далолат бермоқдаки, кооперация асосида фаолият кўрсатаётган тузилмалар мулкый ҳуқуқларнинг заиф тақсимоли туфайли кўплаб муаммоларга дуч келмоқда. Уларнинг бири Биринчидан, транзакциялар ҳажми ва кооперативга киритилган сармоя миқдори бошқарув ва назорат механизмлари функцияларига бевосита таъсир кўрсатмайди, иккинчидан, кооператив иштирокчи аъзоликдан чиққанда ўз улушини бозор нархида сотиш имкониятига эга эмас. Бу кишлоқ хўжалиги субъектларининг бу шаклини ривожлантиришга инвестиция киритишга бўлган қизиқишини сусайтиради, аммо кооперативларнинг янги ташкилий моделлари мулкый ҳуқуқлар тақсимотини такомиллаштириши мумкин. Кооперативнинг ушбу янги ташкилий моделлари мулкчилик ҳуқуқлари таркиби, бошқарув ва назорат механизмлари ва ҳар бир кооператив агентнинг унинг фаолиятида иштирок этиш шакли каби элементлардан иборат.

Таъминот кишлоқ хўжалик кооперативлари нархлар ва ресурслар сифати, сотиш кооперативлари эса харидорлар ҳақидаги маълумотларни қидириш бўйича харажатларни амалга оширади – буларнинг барчаси ташқи битим харажатлари бўлиб, барча ташқи ҳамкорлар билан ўзаро алоқа қилиш харажатларини ўз ичига олади.

Шунингдек, кооперация ичида, яъни унинг элементлари билан боғлиқ харажатлар мавжуд бўлиб, улар: ташкилий моделни яратиш, юритиш ва ўзгартириш харажатлари; ташкилот фаолиятининг ўзгарувчан харажатлари.

Умуман олганда, таҳлиллар шуни кўрсатдики, кооперативнинг транзакция харажатлари қиймати кооперативнинг қандай ташкил этилганлиги, унинг эгалик қилиш ва бошқарув тузилмаси қанчалик самарали эканлигига боғлиқ.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ташматов Р.Х. Фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг институционал асослари ва истиқболи. Монография. – Т.: Иқтисодиёт, 2013. — 180 б.
2. .doc (zip, 15 кБ) <http://ej.kubagro.ru>
3. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория. М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. 591с.
4. .doc (zip, 15 кБ) <http://ej.kubagro.ru>
5. Williamson O. E. Transaction Cost Economics: How It Works, Where It Is Headed // The Economist. 1998..
6. Menar C. The Economics of Hybrid Organisations / Journal of Institutional and Theoretical Economics, 2003.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 декабрдаги «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик тармоғини янада ривожлантириш, соҳада қўшилган қиймат занжирини яратишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4549-сонли Қарори.

УЎК 004.451.42

КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИНГ ТАШКИЛИЙ ТУЗИЛМАСИ ВА БОШҚАРУВ МЕХАНИЗМЛАРИ

(“Қизилқумцемент” АЖ мисолида)

Ш.К.Курбаниязов, мустақил изланувчи, Тошкент архитектура ва қурилиш университети, Тошкент

Аннотация. Қурилиш материаллари саноатида корхоналарида корпоратив бошқарувнинг ташкилий тузилмаси ва бошқарув механизмлари таҳлили амалга оширилган. “Қизилқумцемент” АЖ мисолида қурилиш материаллари саноати корхоналарида корпоратив бошқарувнинг ташкилий тузилмаси, унинг самарадорлиги, бошқарувнинг иқтисодий механизмларини батафсил кўриб чиқилган. Шунингдек, тадқиқот натижалари юзасидан корпоратив тузилмаларда бошқарув механизмларини янада самарали ташкил этишга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: корпоратив бошқарув, корпоратив тузилма, акциядорлик жамияти, қимматли қозғолар, модернизация, экспорт-импорт, божхона ва солиқ қонунчилиги, устав капитали, акциядорларнинг умумий йиғилиши, ижроия орган, кузатув кенгаши, оддий акция, устав, корпоратив облигация, аффилиланган шахслар

Аннотация. Проведен анализ организационной структуры и механизмов корпоративного управления на предприятиях промышленности строительных материалов.

На примере АО «Кызылкумцемент» подробно рассмотрены организационная структура корпоративного управления, его эффективность, экономические механизмы управления на предприятиях промышленности строительных материалов. Также по результатам исследования разработаны предложения и рекомендации, направленные на более эффективную организацию механизмов управления в корпоративных структурах.

Ключевые слова: корпоративное управление, корпоративная структура, акционерное общество, ценные бумаги, модернизация, экспорт-импорт, таможенное и налоговое законодательство, уставный капитал, общее собрание акционеров, исполнительный орган, наблюдательный совет, обыкновенные акции, устав, корпоративная облигация, , аффилированные лица

Abstract. The analysis of the organizational structure and management mechanisms of corporate management in enterprises in the construction materials industry was carried out. On the example of JSC "Kyzilkumtsement" the organizational structure of corporate management, its efficiency, economic mechanisms of management in enterprises of the construction materials industry were examined in detail. Also, based on the results of the research, proposals and recommendations aimed at more effective organization of management mechanisms in corporate structures were developed.

Key words: corporate governance, corporate structure, joint-stock company, securities, modernization, export-import, customs and tax legislation, authorized capital, general meeting of shareholders, executive body, supervisory board, common stock, charter, corporate bond, affiliate persons

Кириш. Замонавий ривожланиш тенденцияларида немис ва япон корпоратив бошқарув моделларида фойдаланувчи давлатлар (Марказий Европа, Осиё, шу жумладан Марказий Осиё давлатлари, Япония) фонд бозорларининг ликвидлик даражаси ҳамда уларнинг рақобатбардошлик даражасини оширишга алоҳида эътибор бераётганлигини кўрамиз. Бу борада, улар томонидан миноритар акциядорлар ва инвесторларнинг ҳуқуқ-манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган ҳамда банкларнинг корпоратив бошқарув ривожланишига сезиларли таъсирини таъкидловчи меъёрий ҳужжатлар қабул қилинмоқда. Аксинча, олиб борган тадқиқотларимиз давомида гувоҳи бўлдикки, англо-америка бошқарув моделидаги давлатлардаги корпоратив тузилмаларда менежерлар ҳамда акциядорлар ўртасидаги, мажоритар ва миноритар акциядорлар ўртасидаги зиддиятлар камайишига хизмат қиладиган, асосий йирик акциядорларга тегишли бўлган акцияларни бирлаштиришга қаратилган меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш тенденцияси ривожланмоқда.

Ўзбекистонда ҳам акциядорлик жамиятлари ҳисобланган тузилмалар, тижорат ташкилотлари ҳамда ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини замонавий тенденциялар асосида ривожлантириш, уларнинг молиявий фаолияти самарадорлигини таъминлаш, бу борада корпоратив бошқарув тамойилларини фаолиятга жорий этиш ва уни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Республика иқтисодий-молиявий фаолиятини ривожлантириш, инвестиция муҳити жозибadorлигини оширишда ривожланган давлатлар тажрибаларидан кенг фойдаланиш мақсадида корпоратив бошқариш фаолиятини модернизация қилиш, унинг молиявий-институтиционал таркиби диверсификация қилишда халқаро стандартларни амалиётга татбиқ этиш кабилар устуворлик касб этган. Ушбу йўналишда мамлакатимизда ўз фаолиятини олиб бораётган акциядорлик жамиятлари, молиявий хизмат кўрсатиш институтлари ҳисобланган йирик тижорат банкларида молиявий муносабатларида корпоратив бошқарув тизими ҳар томонлама шаклан ва мазмунан халқаро стандартларга мувофиқ ўзгартириш борасида сай-ҳаракатлар олиб бориш долзарб аҳамиятга эга.

Адабиётлар таҳлили. “Корпоратив бошқарув” атамасининг ўзи тарихан 1970 йилларнинг ўрталарида АҚШда юзага келган. Кейинчалик, ушбу атама Европада кенг тарқалиб, унда корпоратив менежмент, корпоратив ҳуқуқ ва корпоратив структуралар (ташкилотлар)ни яратиш соҳаларида тадқиқотлар ўтказилиши давом эттирилган [1].

Корпоратив муносабатлар тизими корпоратив ва хусусий мулкни бошқаришни қўллаш

жараёни сифатида биринчи марта 1932 йилда америкалик ҳуқуқшунос олим А. Берли ва иқтисодчи Г. Минзнинг [2] классик ишларида ўрганилган. Уларнинг ишларида “корпоратив бошқарув” атамаси тилга олинмаган бўлса-да, улар корпоратив бошқарувни ишониб топширувчилар – ауцайдер, инвесторлар) ва вакиллар – agents (инсайдерлар, бошқарувчилар) ўртасидаги агентлик муносабатларини ўрганишган.

“Корпоратив бошқарув – жамоавий тузилиш хусусиятига эга бўлган иқтисодий фаолиятларда амал қилувчи ва капитал қийматини ўстиришни таъминлайдиган яхлит механизм ҳисобланади. Бунда йирик акциядорлар ва миноритар акциядорлар ўртасидаги молиявий муносабатларни тўғри ташкил этишга асосий эътибор қаратилиши лозим [3]”, - деб таъкидлайди Hanh Song Thi Pham, Duy Thanh Nguyen томонидан олиб борилган “The effects of corporate governance mechanisms on the financial leverage-profitability relation: Evidence from Vietnam” мавзусидаги илмий тадқиқотлар натижаларида.

Россиялик олим А.Бароновнинг фикрича, “Молиявий муносабатлардаги “корпоратив бошқарув” – бу муайян тузилмалар ва жараёнлар билан тавсифланган молиявий муносабатлар тизими ҳисобланади. Масалан, акциядорлар ва менежерлар ўртасидаги молиявий муносабатлар шундан иборатки, биринчиси ўз инвестицияларидан даромад олиш учун иккинчисига капитал беради. Менежерлар, ўз навбатида, акциядорларга компания фаолияти тўғрисида шаффоф молиявий маълумотлар ва ҳисоботларни мунтазам равишда тақдим этишлари шарт. Акциядорлар, шунингдек, уларнинг манфаатларини ифодалаш учун назорат органини (одатда директорлар кенгаши ёки кузатув кенгаши) сайлайдилар. Бу орган, аслида, стратегик раҳбарлик қилади ва компания менежерларини назорат қилади. Менежерлар назорат органи олдида, у ўз навбатида акциядорлар олдида (акциядорларнинг умумий йиғилиши орқали) ҳисобот беради. Ушбу муносабатларни белгилайдиган тузилмалар ва жараёнлар одатда турли хил иш фаолиятини бошқариш, назорат қилиш ва ҳисобга олиш механизмлари билан боғлиқ [4]”дир.

Таҳлил ва натижалар. Ушбу илмий мақоланинг тадқиқот объекти “Қизилқумцемент” АЖ Ўзбекистонда қурилиш материаллари, шу жумладан цемент қурилиш маҳсулотини ишлаб чиқариш борасида етакчи корпоратив тузилмалардан бири ҳисобланади. Ушбу корпоратив тузилма республика бўйича Навоий шаҳридан жанубий-ғарбда 8 км узоқликда ҳамда Тошкент-Бухоро темир йўл линиясидан жанубда 3 км узоқликда жойлашган қурилиш материаллари ишлаб чиқарувчисидир. Ҳозирги кунда “Қизилқумцемент” АЖ цемент ишлаб чиқариш бўйича илғор технология, технологик жараёни юқори даражада автоматлаштиришга эга замонавий технологик асбоб-ускуналардан фойдаланадиган корхона ҳисобланади. Мазкур корпоратив тузилма сифат менежментига оид халқаро сертификатларга эга.

Мазкур тадқиқот объекти ҳисобланган – қурилиш материаллари саноати корхоналарида корпоратив бошқарувнинг ташкилий тузилмаси, унинг самарадорлиги, бошқарувнинг иқтисодий механизмларини батафсил кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Мазкур параграфда тадқиқот мақсадидан келиб чиқиб, қуйидагилар кўриб чиқилади:

- корпоратив тузилманинг асосий фаолият соҳаси ва йўналишлари;
- корпоратив бошқарувга ташкилий-меъёрий асослари;
- тузилмада корпоратив бошқарув тузилмаси;
- тузилмада корпоратив бошқарув тизимини баҳолаш натижалари;
- корпоратив тузилмада “Корпоратив бошқарув” кодекси ва ҳ.к.

Юқоридаги тадқиқот йўналишларидан келиб чиқиб, “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси асосида ҳисобланган “Қизилқумцемент” акциядорлик жамияти (АЖ) фаолияти мисолида қурилиш материаллари саноатида корхоналарида корпоратив бошқарувнинг ташкилий тузилмаси ва иқтисодий механизмлари таҳлилини амалга оширамиз.

Корпоратив тузилма сифатида мазкур АЖни ташкил этишдан асосий мақсад – бу АЖнинг молиявий-хўжалик фаолияти натижасидан акциядорлар манфаатлари учун фойда олиш ҳисобланади.

АЖнинг асосий стратегик мақсади – АЖ ўз акция ва бошқа қимматли қоғозлари қиймати

ҳамда баҳосини кўтарилишига хизмат қилувчи молиявий барқарорлик даражаси, ишлаб чиқарилган маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлаш, ташқи иқтисодий фаолият, энерго самарадорлик кўрсаткичлари самарадорлигининг ошиши, техник ва технологик жиҳатдан модернизациялаш ҳисобланади.

Ушбу АЖ корпоратив бошқарув асосида ўзининг олдига қўйган асосий ва стратегик мақсадларига эришиш давомида фаолият ҳамда хизмат кўрсатишнинг қуйидаги турларини амалга оширилиши белгиланган. Жумладан:

- цемент, қадокланган цемент ва мрамор плиталарни ишлаб чиқариш ва сотиш;
- халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқариш ва сотиш;
- тижорат фаолияти, ташқи иқтисодий фаолият;
- авто транспорт хизматлари ва ишлари;
- қурилиш-монтаж, таъмирлаш фаолияти;
- экспорт-импорт операцияларини амалга ошириш, маркетинг ва лизинг ишларини олиб бориш;
- топография, геология, геодезия ва маркшейдер ишларини амалга ошириш ва хизматларини кўрсатиш;
- ҳамма турдаги фойдали қазилмалар юзасидан геология – разведка ишларини олиб бориш, ҳамда лойиҳа–смета ҳужжатларини тузиш;
- фойдали қазилма жойларини ўзлаштириш, ҳамда техник лойиҳа тузиш;
- товар маҳсулоти олингунга қадар фойдали қазилмаларни қайта ишлаш;
- корхона дўконлари тармоғини очиш ва ташкил этиш, ўз маҳсулотлари ҳамда товарларни, шу жумладан бошқа ташкилотлар ва хусусий корхоналардан шартнома асосида сотиб олинган маҳсулотлар ва товарларни улгуржи ва чакана нархларда сотиш;
- халқаро бизнес, қўшма корхоналарни тузиш, божхона ва солиқ қонунчилиги соҳасига доир маслаҳат-консалтинг хизматлари, юкларни декларациялаш ва божхонада расмийлаштириш борасида хизматлар кўрсатиш;
- металл конструкциялари, асбоб-ускуналар, қурилиш конструкциялари, сантехника, дурадгорлик, темир-бетон буюмларини тайёрлаш, йиғиш ва сотиш, электромонтаж ишларини бажариш;
- корхона эҳтиёжи ҳамда истеъмолчилар учун, металл прокат, иккиламчи қора металл ва рангли металл чиқиндиларидан қуйма бутловчи буюмлар (маҳсулотлар) ва эҳтиёт қисмларни ишлаб чиқариш ва сотиш;
- металл конструкция буюмларини тайёрлаш, йиғиш ва сотиш;
- гипсокартон маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш;
- оҳактош ишлаб чиқариш ва сотиш;
- барча турдаги юк кўтариш кранларига техник хизмат кўрсатиш, демонтаж-монтаж қилиш, таъмирлаш ва созлаш ишларини олиб бориш;
- барча турдаги лифтларга техник хизмат кўрсатиш, демонтаж-монтаж қилиш, таъмирлаш ва созлаш ишларини олиб бориш;
- барча турдаги экскаваторларга техник хизмат кўрсатиш, демонтаж-монтаж қилиш, таъмирлаш ва созлаш ишларини олиб бориш;
- баландликда саноат алпинизми усулларида таъмирлаш, қурилиш-монтаж ишларини бажариш фаолиятини амалга ошириш;
- мамлакат ичкарасида ва хорижда воситачилик ва вакиллик фаолиятини олиб бориш;
- биржа ва брокерлик фаолияти, маркетинг хизматлари ва бозордаги талаб ва таклифни ўрганишга доир тадқиқотлар;
- транспорт-экспедиция хизматлари, омбор хўжалигини ташкил этиш ва юритиш;
- барча русумли автомобилларни, шунингдек, қурилиш техника воситаларини сотиб олиш, фойдаланиш, таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш ҳамда сотиш;
- мамлакат ҳудудида ва хорижда лойиҳа, таъмирлаш ва қурилиш ишларини бажариш, корхоналарга, жумладан, янги қурилаётган ва қайта жиҳозланаётган корхоналарга ишлаб чиқариш – техникавий йўналишдаги хизматларини кўрсатиш;

- дизайнерлик, таъмирлаш-реставрация, безатишларини амалга ошириш;
- ўрмон, ёғочсозлик, лак-бўёқ маҳсулотлари, қувурлар ва бошқа қурилиш материалларини ишлаб чиқариш, сотиб олиш ва сотиш;
- савдо-харид фаолияти, чакана, майда улгуржи, улгуржи савдо, воситачилик ва тижорат савдоси, консигнация шартларидаги савдони йўлга қўйиш;
- ишлаб чиқариш чиқиндиларини қайта ишлаш ва ярим фабрикатлар савдосини йўлга қўйиш;
- иккиламчи хом ашёни йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ва ташиш;
- савдо кўرғазмалари, намоёниш-ярмаркалар, ким ошди савдоларини уюштириш;
- электр ускуналарини юқори кучланиш синовидан ўтказиш ва ўлчаши;
- электр ускуналарини таъмирлаш ва созлаш;
- цемент ва унинг асосида халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқариш ва сотиш;
- ғишт, жумладан ўтга чидамли ва бошқа турдаги махсус ғиштларни ишлаб чиқариш ва сотиш;
- қурилиш-таъмирлаш ишларни олиб бориш ва хизматларини кўрсатиш;
- асфальт ишлаб чиқариш, ётқизиш ва сотиш;
- темир йўл хизматларини кўрсатиш;
- шағал тош ишлаб чиқариш ва сотиш;
- харсанг тош ишлаб чиқариш ва сотиш;
- полиэтилен, полипропилен, мато ва қоғоз қоп ишлаб чиқариш ва сотиш;
- кислород баллонларни тўлдириш ва сотиш;
- газ баллонларни тўлдириш ва сотиш;
- корхонадаги ва шахсий авто уловларни газ билан тўлдириш ва сотиш;
- майший баллонларни газ билан тўлдириш ва сотиш;
- электрод ишлаб чиқариш ва сотиш;
- шифер ишлаб чиқариш ва сотиш;
- ун ишлаб чиқариш ва сотиш.

Шунингдек, республикамізда махсус рухсатнома (лицензия) талаб қилинадиган фаолият турлари тегишли рухсатнома ўрнатилган тартиблар асосида олингандан кейингина амалга оширилиши мумкин. АЖ юқорида кўрсатилган фаолият турларидан ташқари ўзига тегишли бўлган бўлинмалар, корхоналар фаолиятини янада яхшилаш, фаолият самарадорлигини ва уларни қўллаб-қувватлаш мақсадида ўрнатилган қонунчиликка зид келмайдиган бошқа ишларни ҳам амалга оширилиши мумкин.

“Қизилқумцемент” АЖнинг корпоратив бошқаруви бўйича устав капиталининг тузилиши қуйидагича:

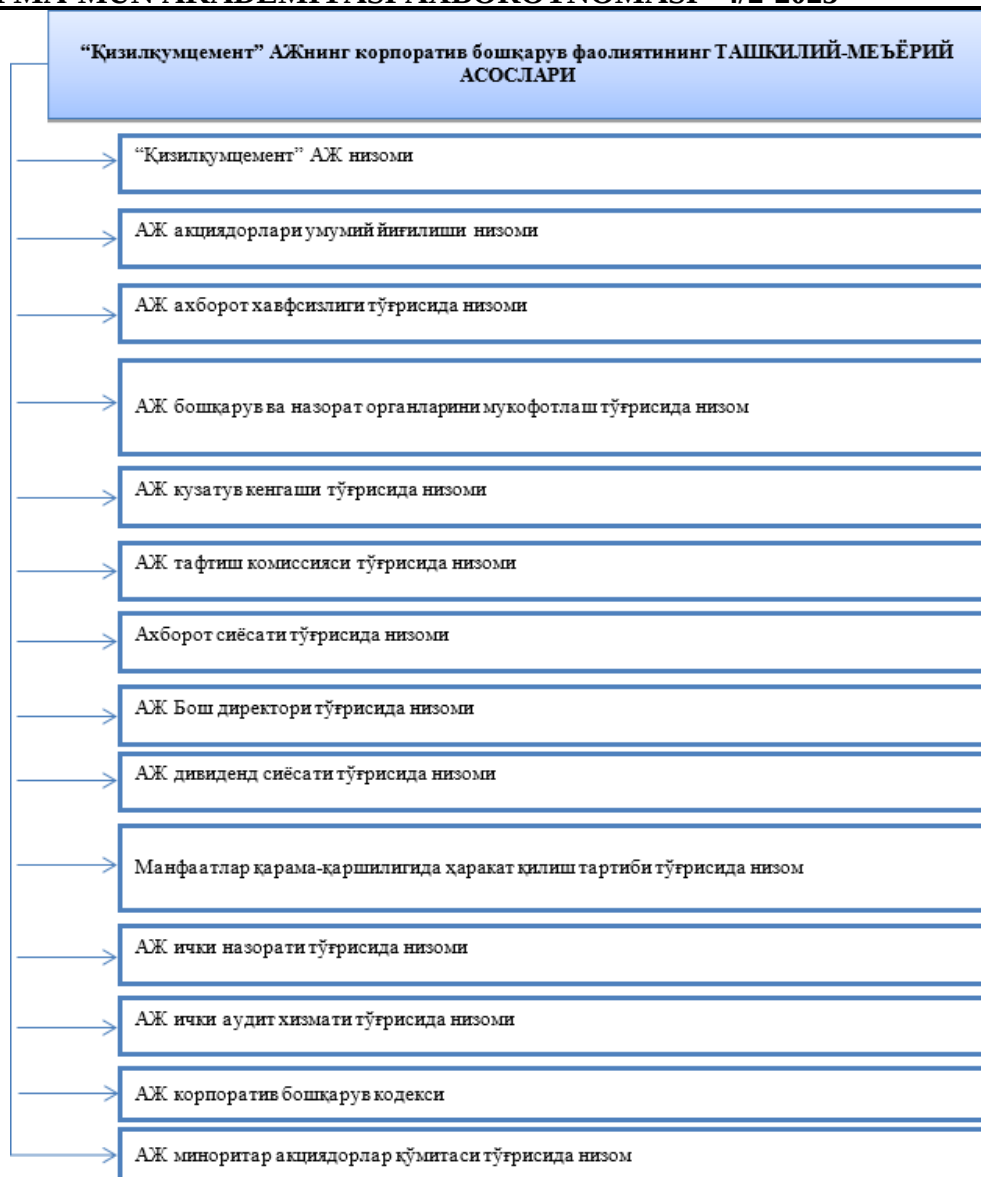
1-жадвал.

“Қизилқумцемент” АЖ устав капиталининг тузилиши [6]

№	Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	Миқдори
1.	Устав капитали миқдори	сўм	702 601 533 000
2.	Акциялар сони	дона	447 516 900
3.	Акциялар номинал қиймати	сўм	1 570
4.	Акциялар тури	-	оддий эгасининг номи ёзилган акция

1-жадвалга кўра, “Қизилқумцемент” АЖ устав капитали тузилиши жиҳатдан ҳозирги кунда 702 млрд 601 млн 533 минг сўмни ташкил этувчи 447 млн 516 минг 900 дона оддий (эгасининг номи ёзилган) акциялардан иборат ҳисобланади.

Мазкур АЖ ўзининг корпоратив бошқарувининг ташкилий-меъёрий асослари сифатида қуйидаги норматив ҳужжатлар асосида фаолиятини олиб боради:

1-расм. “Қизилқумцемент” АЖнинг корпоратив бошқарув фаолиятининг ташкилий-меъёрий асослари [6]

Юқоридаги 1-расмга кўра, корпоратив бошқарувни амалга оширишда бошқа акциядорлик жамиятлари сингари “Қизилқумцемент” АЖ ҳар йили акциядорларнинг умумий йиғилишини (акциядорларнинг йиллик умумий йиғилишини) ўтказиши унинг қатор низомларида белгиланган. Унга кўра, йиллик “Қизилқумцемент” АЖ акциядорларнинг умумий йиғилиши мазкур акциядорлик жамияти уставига белгиланган муддатларда, аммо молия йили тугагандан кейин олти ойдан кечиктирмай ўтказилиши белгиланган. Мазкур Йиллик акциядорларнинг умумий йиғилишида корпоратив бошқарув нуқтаи назаридан қуйидагилар кўриб чиқилиши лозим:

- “Қизилқумцемент” АЖ кузатув кенгашини ва тафтиш комиссиясини (тафтишчисини) сайлаш тўғрисидаги;

- “Қизилқумцемент” АЖнинг ижроия органи аъзолари билан тузилган шартноманинг муддатини узайтириш, уни қайта тузиш ёки бекор қилиш мумкинлиги ҳақидаги,

- “Қизилқумцемент” АЖнинг йиллик ҳисоботи,

- “Қизилқумцемент” АЖ Ижроия органи ва кузатув кенгашининг жамиятни ривожлантириш стратегиясига эришиш бўйича кўрилатган чора-тадбирлар тўғрисидаги ҳисоботлари ва бошқа ҳужжатлар кўриб чиқилади.

Йиллик акциядорларнинг умумий йиғилишидан ташқари ўтказиладиган умумий йиғилишлар навбатдан ташқари йиғилишлардир.

“Қизилқумцемент” АЖДа акциядорларнинг умумий йиғилишига тайёргарлик бўйича Кузатув кенгаши қуйидагиларни белгилайди:

АУЙни ўтказиш санаси ва тартибини

Йиғилиш ўтказилиши ҳақида акциядорларга хабар бериш тартибини

АУЙни ўтказишга тайёргарлик вақтида акциядорларга бериладиган материалларнинг рўйхати

2-расм. “Қизилқумцемент” АЖДа акциядорларнинг умумий йиғилишига тайёргарлик бўйича Кузатув кенгаши ваколатлари [6]

Умуман олганда, барча оддий акциялар битта акциядорга тегишли акциядорлик жамиятларида акциядорларнинг умумий йиғилишини ташкил этишда қуйидагича ёндашув мавжуд бўлади:

Барча оддий акциялар битта акциядорга тегишли бўлган жамиятда АУЙ ўтказилмайди.

АЖ устави билан АУЙ ваколатига киритилган масалалар бўйича қарорлар якка тартибда қабул қилинади.

Қабул қилинган қарорлар ёзма шаклда расмийлаштирилиши керак.

АУЙга тайёргарлик кўриш, уни чақириш ва ўтказиш тартибини ҳамда муддатларини белгиловчи қоидалари қўлланилмайди.

Йиллик АУЙни ўтказиш муддати бўйича талаб асосида баённома расмийлаштирилиши шарт.

3-расм. Барча оддий акциялар битта акциядорга тегишли акциядорлик жамиятларида акциядорларнинг умумий йиғилишини ташкил этиш [6]

“Қизилқумцемент” АЖДа акциядорлар умумий йиғилишининг ваколат доираси қуйидагилардан иборатдир:

- 1) уставга ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ёки акциядорлик жамиятининг янги тахрирдаги уставини тасдиқлаш;
- 2) акциядорлик жамиятини қайта ташкил этиш;
- 3) акциядорлик жамиятини тугатиш, тугатиш комиссиясини тайинлаш ҳамда оралик ва якуний тугатиш балансларини тасдиқлаш;
- 4) кузатув кенгашининг сон таркибини белгилаш, аъзоларини сайлаш ва ваколатларини муддатидан олдин тугатиш
- 5) эълон қилинган акцияларнинг энг кўп миқдорини белгилаш
- 6) акциядорлик жамияти устав капиталини ошириш ёки камайтириш
- 7) ўз акцияларини олиш;
- 8) акциядорлик жамиятининг ташкилий тузилмасини тасдиқлаш, ижроия органини тузиш, унинг раҳбарини тайинлаш ва ваколатларини тугатиш;
- 9) тафтиш комиссиясининг аъзоларини сайлаш ва ваколатларини тугатиш, тафтиш комиссияси тўғрисидаги низомни тасдиқлаш;
- 10) акциядорлик жамиятининг йиллик ҳисоботини ва йиллик бизнес-режасини, ўрта ва узоқ муддатли ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш
- 11) акциядорлик жамиятининг фойда ва зарарларини тақсимлаш;
- 12) кузатув кенгашининг ҳисоботларини ва тафтиш комиссиясининг хулосаларини эшитиш
- 13) корпоратив облигациялар, акцияларга айирбошладиган облигациялар чиқариш тўғрисида қарор қабул қилиш
- 14) қимматли қоғозларнинг ҳосилаларини чиқариш тўғрисида қарор қабул қилиш

- 15) корпоратив облигацияларини қайтариб сотиб олиш тўғрисида қарор қабул қилиш
- 16) қўшимча акцияларни жойлаштиришда имтиёзли ҳуқуқни қўлламаслик тўғрисида қарорни қабул қилиш
- 17) акцияларни жойлаштириш нарҳини белгилаш
- 18) акциядорларнинг умумий йиғилишининг регламентини тасдиқлаш
- 19) акцияларни майдалаш ва йириклаштириш
- 20) ижроия органига тўланадиган ҳақ ва (ёки) компенсацияларни, шунингдек уларнинг энг юқори миқдорларини белгилаш;
- 21) йирик битимлар тузиш
- 22) аффилланган шахслар билан битимлар тузиш ва х.к.

“Қизилқумцемент”АЖда акциядорлар умумий йиғилишининг Кузатув кенгашига ўтказилиши мумкин бўлган ваколатлари қуйидагилардир:

- акциядорлик жамияти устав капиталини кўпайтириш, уставга устав капиталини кўпайтириш ҳамда эълон қилинган акциялари сонини камайитириш билан боғлиқ ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;

- акцияларни жойлаштириш нарҳини белгилаш;

- корпоратив облигациялар, акцияларга айирбошланадиган облигациялар чиқариш тўғрисида қарор қабул қилиш;

- қимматли қоғозларнинг ҳосилаларини чиқариш тўғрисида қарор қабул қилиш;

- корпоратив облигациялар қайтариб сотиб олиш тўғрисида қарор қабул қилиш;

- ижроия органини тузиш, унинг раҳбарини сайлаш (тайинлаш), раҳбарнинг ваколатларини муддатидан илгари тугатиш;

- ижроия органига тўланадиган ҳақ ва компенсациялар миқдорларини белгилаш;

- акциядорлик жамиятининг йиллик бизнес-режасини тасдиқлаш кабилардир.

Тадқиқот давомида “Қизилқумцемент”АЖда акциядорлар умумий йиғилишида овоз бериш 2 турда амалга оширилишининг гувоҳи бўлдик. Ушбу овоз бериш турлари таснифи қуйидагича:

4-расм. “Қизилқумцемент”АЖда акциядорлар умумий йиғилишида қарор қабул қилиш турлари [6]

Унга кўра, малакали кўпчилик овози билан қабул қилинадиган қарорлар қуйидагилардан иборат бўлади:

- уставга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ёки янги таҳрирдаги уставини тасдиқлаш;

- акциядорлик жамиятини қайта ташкил этиш;

- тугатиш, тугатиш комиссиясини тайинлаш ҳамда оралик ва якуний тугатиш балансларини тасдиқлаш;

- эълон қилинган акцияларнинг энг кўп миқдорини белгилаш;

- кузатув кенгашининг ҳисоботларини ва тафтиш комиссиясининг хулосаларини эшитиш;

- кузатув кенгаши яқдиллигига эришилмаган ҳолатда йирик битимлар тузиш, аффилланган шахслар билан битимлар масалалари;

- баланс қиймати ёки жамият соф активлари миқдорининг эллик фоизидан ортиғини ташкил этувчи мол-мулк хусусида йирик битим тузиш тўғрисидаги масалалар.

Шунингдек, солиққа оид ёки давлат олдидаги бошқа қарздорлик ҳисобига акциядорлик жамияти устав капиталдаги давлат улушини шакллантириш ёки ошириш тўғрисидаги қарор қабул қилишда акциядорлар умумий йиғилиши томонидан жамиятнинг жойлаштирилган овоз берувчи акцияларининг камида учдан икки қисми эгалари бўлган акциядорларнинг (давлатдан

ташқари) розилиги мавжуд бўлган тақдирда, акциядорларнинг оддий кўпчилик овози билан қабул қилинади. Акциядорлар умумий йиғилиши кун тартибига киритилмаган масалалар бўйича қарор қабул қилишга, шунингдек кун тартибига ўзгартишлар киритишга ҳақли эмас. Акциядорлар умумий йиғилиши томонидан қабул қилинган қарорлар, шунингдек овоз бериш яқунлари Уставада белгиланган тартиб ва муддатларда, бироқ қарорлар қабул қилинган санадан эътиборан ўттиз кундан кечиктирмай акциядорлар эътиборига етказилади.

Акциядорлар умумий йиғилиши томонидан давлат вакилининг иштирокисиз қабул қилинган қарорлар, шунингдек қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда вето қўйилган қарорлар ижро этилмайди. Агар акциядор узрли сабабга кўра акциядорлар умумий йиғилишида иштирок этмаган ёки бундай қарор қабул қилинишига қарши овоз берган бўлса, у акциядорлар умумий йиғилиши томонидан қабул қилинган қарор устидан судга шикоят қилишга ҳақлидир.

Акциядорлар умумий йиғилишида иштирок этиш ҳуқуқига акциядорлар умумий йиғилиши ўтказиладиган санадан **уч иш куни олдин** шакллантирилган акциядорлик жамияти акциядорларининг реестрида қайд этилган акциядорлар эга бўлади. Акциядорлик жамияти акциядорнинг талабига кўра акциядорга у акциядорлар умумий йиғилишини ўтказиш учун шакллантирилган жамият акциядорларининг реестрига киритилганлиги тўғрисида ахборот тақдим этиши шарт. акциядорлар умумий йиғилишини ўтказиш тўғрисидаги хабар акциядорлар умумий йиғилиши ўтказиладиган санадан камида етти кундан кечиктирмай, лекин узоғи билан ўттиз кун олдин акциядорлик жамияти расмий веб-сайтида, ОАВда эълон қилинади, шунингдек акциядорларга электрон почта орқали юборилади. акциядорлик жамияти давлат вакилини акциядорлар умумий йиғилиши ўтказиладиган санадан камида етти кун олдин ёзма шаклда хабардор қилиши шарт.

Акциядорлар умумий йиғилишини ўтказиш тўғрисидаги хабарда қуйидагилар кўрсатилиши керак:

- акциядорлик жамияти номи, жойлашган ери (почта манзили) ва электрон почта манзили;
- акциядорлар умумий йиғилиши ўтказиладиган сана, вақт ва жой;
- акциядорлар реестри шакллантирилган сана;
- акциядорлар умумий йиғилиши кун тартибига киритилган масалалар;
- акциядорлар умумий йиғилишини ўтказишга тайёргарлик кўрилаётганда акциядорларга ва давлат вакилига тақдим этилиши лозим бўлган ахборот (материаллар) билан акциядорларни ва давлат вакилини таништириш тартиби.

Акциядорлар умумий йиғилишини ўтказишга тайёргарлик кўрилаётганда акциядорларга ва давлат вакилига тақдим этилиши лозим бўлган материаллар қуйидагиларни ташкил этади:

- акциядорлик жамияти йиллик ҳисоботи;
- акциядорлик жамиятининг йиллик молия-хўжалик фаолиятини текшириш натижалари юзасидан жамият тафтиш комиссиясининг ва аудиторлик ташкилотининг хулосаси;
- Кузатув кенгашининг директор (бошқарув раиси), ишончли бошқарувчи билан тузилган шартноманинг амал қилиш муддати узайтириш, шартномани қайта тузиш ёки бекор қилиш мумкинлиги тўғрисидаги хулосаси;
- Кузатув кенгаши ҳамда тафтиш комиссияси аъзоллигига номзодлар тўғрисидаги маълумотлар;
- Уставга киритиладиган ўзгариш ва қўшимчалар лойиҳаси ёки АЖнинг янги таҳрирдаги устави лойиҳаси.

Акциядорлар умумий йиғилишининг кун тартибига таклифлар, одатда овоз берувчи акцияларнинг ҳаммаси бўлиб камида бир фоизига эгалик қилувчи акциядорлар молия йили тугаганидан кейин 30 кундан кечиктирмай тақдим этилиши белгиланган. Шунингдек, акциядорлар умумий йиғилиши кун тартибига масалалар киритишга, кузатув кенгаши ва тафтиш комиссиясига бу органнинг миқдор таркибидан ошмайдиган тарзда номзодлар кўрсатишга ҳақли эканлиги “Қизилқумцемент”АЖ уставида акс эттирилган.

“Қизилқумцемент”АЖ устavigа кўра, акциядорлар кузатув кенгаши ва тафтиш

комиссиясига ўзлари кўрсатган номзодлар рўйхатига йиллик акциядорлар умумий йиғилиши ўтказилиши тўғрисидаги хабар эълон қилинган санадан эътиборан уч иш кунидан кечиктирмай ўзгартишлар киритишга ҳақли. акциядорлар умумий йиғилиши кун тартибига масала уни қўйиш сабаблари, масалани киритаётган акциядорларнинг исми-шарифи (номи), уларга тегишли акцияларнинг сони ва тури кўрсатилган ҳолда ёзма шаклда киритилади. Кузатув кенгашига ва тафтиш комиссиясига номзодлар кўрсатиш тўғрисида таклифлар киритилганда, шу жумладан ўзини ўзи номзод қилиб кўрсатилган тақдирда номзоднинг исми-шарифи, унга тегишли акцияларнинг сони ва тури, шунингдек номзодни кўрсатаётган акциядорларнинг исми-шарифи (номи), уларга тегишли акцияларнинг сони ва тури кўрсатилади. Кузатув кенгаши тушган таклифларни кўриб чиқиши ҳамда белгиланган муддат тугаганидан сўнг 10 кундан кечиктирмай уларни акциядорлар умумий йиғилиши кун тартибига киритиш тўғрисида ёки мазкур кун тартибига киритишни рад этиш ҳақида қарор қабул қилиши шарт. Кузатув кенгашининг масалани акциядорлар умумий йиғилиши кун тартибига ёки номзодни жамият кузатув кенгашига ва тафтиш комиссиясига сайлов бўйича овоз бериш учун номзодлар рўйхатига киритишни рад этиш тўғрисидаги асослантирилган қарори масалани киритган ёки таклиф тақдим этган акциядорларга қарор қабул қилинган кундан эътиборан уч иш кунидан кечиктирмай юборилади.

Навбатдан ташқари акциядорлар умумий йиғилиши кузатув кенгашининг қарорига кўра унинг ўз ташаббуси асосида, тафтиш комиссиясининг ёзма талаби, шунингдек ёзма талаб тақдим этилган санада жамият овоз берувчи акцияларининг камида беш фоизига эгалик қилувчи акциядорнинг ёзма талаби асосида ўтказилади. Тафтиш комиссиясининг ёки жамият овоз берувчи акцияларининг камида беш фоизига эгалик қилувчи акциядорнинг ёзма талабига кўра навбатдан ташқари акциядорлар умумий йиғилишини чақириш ёзма талаб тақдим этилган кундан эътиборан 30 кундан кечиктирмай кузатув кенгаши томонидан амалга оширилади. Овозларни санаб чиқиш, акциядорлар умумий йиғилишида иштирок этиши учун акциядорларни рўйхатга олиш, шунингдек овоз бериш бюллетенларини тарқатиш учун кузатув кенгаши томонидан санок комиссияси тузилиб, унинг аъзолари сони ва шахсий таркиби акциядорлар умумий йиғилиши томонидан тасдиқланади. Санок комиссиясининг таркиби камида уч кишидан иборат бўлиши керак. Санок комиссияси таркибига кузатув кенгашининг аъзолари, тафтиш комиссиясининг аъзолари, жамият директори, жамият бошқаруви аъзолари, ишончли бошқарувчи, шунингдек ана шу лавозимларга номзоди кўрсатилган шахслар кириши мумкин эмас. Акциядорлар умумий йиғилишида кворум бор ёки йўқлигини аниқланади. Акциядорлар умумий йиғилишида овоз бериш ҳуқуқларининг акциядорлар томонидан амалга оширилиши муносабати билан юзага келадиган масалаларни тушунтирилади. Овозга қўйиладиган масалалар бўйича овоз бериш тартибини тушунтиради. Овоз беришнинг белгиланган тартиби ва акциядорларнинг овоз беришда иштирок этиш ҳуқуқларини таъминлайди ва овозларни санаб чиқади ва овоз бериш якунларини чиқаради. Овоз бериш якунлари тўғрисида баённома тузади, овоз бериш бюллетенларини жамиятнинг архивига топширади.

Акциядорларнинг ва давлат вакилининг акциядорлар умумий йиғилишида иштирок этиш тартиби акциядорлар умумий йиғилишида иштирок этиш ҳуқуқи акциядор томонидан шахсан ёки унинг вакили орқали амалга оширилади. Давлат вакилининг акциядорлар умумий йиғилишида иштирок этиш ҳуқуқи шахсан унинг ўзи томонидан амалга оширилади. Бунда акциядор акциядорлар умумий йиғилишидаги ўз вакилини исталган вақтда алмаштиришга ёки йиғилишда шахсан ўзи иштирок этишга ҳақлидир.

Акциядорлар умумий йиғилишининг кворуми. Агар акциядорлар умумий йиғилишида иштирок этиш учун рўйхатдан ўтказиш тугалланган пайтда жойлаштирилган овоз берувчи акцияларининг жами 50 фоизидан кўпроқ овозига эга бўлган акциядорлар рўйхатдан ўтган бўлса, акциядорларнинг умумий йиғилиши ваколатли (кворумга эга) бўлади. Акциядорлар умумий йиғилишини ўтказиш учун кворум бўлмаса, такрорий Акциядорлар умумий йиғилишини ўтказиш санаси эълон қилинади. Акциядорларнинг такрорий умумий йиғилишини ўтказишда кун тартибини ўзгартиришга йўл қўйилмайди. Агар акциядорларнинг

ўтказилмай қолган йиғилиши ўрнига чақирилган такрорий умумий йиғилишида иштирок этиш учун рўйхатдан ўтказиш тугалланган пайтда жойлаштирилган овоз берувчи акцияларининг жами 40 фоизидан кўпроқ овозига эга бўлган акциядорлар рўйхатдан ўтган бўлса, акциядорларнинг такрорий умумий йиғилиши ваколатли бўлади.

Хулосалар. Юқоридагилар асосида айтиш мумкинки, корпоратив бошқарув – бу компанияга тўғри раҳбарлик қилишга қаратилган қоидалар тўплами бўлиб, бу ерда асосий вазифаларни бўлиб олиш муҳим ҳисобланади. Илмий адабиётларда айтилган кўплаб таърифлар бу тушунчани соғлом бошқариш сифатида, кенгайтирилган талқинда умумлаштириб ифодалайди. Аммо, корпоратив бошқарувда корхона фаолиятида иштирок этувчи томонларнинг манфаатларини мувозанатлаштириш муҳим жиҳат ҳисобланади.

Корпоратив тузилма, аввало таваккалчилик ва юқори риск шароитида тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш давомида фойда/даромад олишни мақсад қилган яхлит молиявий-иқтисодий муносабатларнинг мулкый мажмуаси ҳисобланиб, ушбу фаолиятнинг иқтисодий мақсади – бу бозор иқтисодиёти шароитида фойда олиш асосида тузилманинг молиявий барқарорлигини таъминлашдан иборатдир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Veasey E.N. The Emergence of Corporate Governance as a New Legal Discipline // The Business Lawyer. – August 1993. – Vol.48, Issue 4. — P.1267-1271.
2. Berle A., Means G. The modern Corporation and Private Property – New York: Macmillan, 1932. – 478 p.
3. [Pham, H.S.T.](#) and [Nguyen, D.T.](#) (2019), "The effects of corporate governance mechanisms on the financial leverage–profitability relation: Evidence from Vietnam", [Management Research Review](#), Vol. 43 No. 4, pp. 387-409. <https://doi.org/10.1108/MRR-03-2019-0136>
4. А.Баронов. Теоретические основы корпоративного управления. Экономика и права. №6/2021
5. https://bstudy.net/892413/ekonomika/teoreticheskie_osnovy_korporativnogo_upravleniya
6. “Қизилқумцемент” АЖ маълумотлари
7. Чеботарь Ю.М. ЧЗ4 Корпоративное управление: монография/Чеботарь Ю.М. – М.: Автономная некоммерческая организация «Академия менеджмента и бизнес-администрирования», 2017. – 136 с
8. Ludo Horsthuis. “Internal corporate governance mechanisms and corporate performance: evidence from dutch listed firms”. http://essay.utwente.nl/79901/1/Horsthuis_MA_BMS.pdf
9. Shoneyb Rostamia, Zeynab Rostamib, Samin Kohansal. The Effect of Corporate Governance Components on Return on Assets and Stock Return of Companies Listed in Tehran Stock Exchange. Procedia Economics and Finance 36 (2016)137–146.
10. Bob Tricker. Corporate governance: principles, policies and practices. – UK.: Oxford university press, 2012. – P. 29-31.

УДК 657.1

ПУТИ ПЕРЕХОДА НА СРЕДНЕСРОЧНОЕ БЮДЖЕТИРОВАНИЕ И ВНЕДРЕНИЕ ЕГО МЕХАНИЗМОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Е.М.Сон, старший преподаватель, Филиал Казанского (Приволжского) Федерального Университета в г.Джизаке, Джизак

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda o‘rta muddatli byudjetlashtirishga o‘tish yo‘llari hamda uning amaliy mexanizmlarini joriy etish masalalari tahlil qilinadi. OMB — davlat moliyasini samarali boshqarish, resurslarni oqilona taqsimlash va har yili takrorlanuvchi qisqa muddatli rejalashtirishdan strategik reja asosida barqaror rivojlanishni ta‘minlashga xizmat qiluvchi zamonaviy usuldir. Maqolada normativ-huquqiy bazani mustahkamlash, makroiqtisodiy prognozlash usullarini takomillashtirish, davlat organlari o‘rtasidagi hamkorlikni yaxshilash va kadrlar malakasini oshirishning dolzarbligi yoritiladi. Shuningdek, ommaviy muhokama va jamoatchilik nazoratining oshishi OMB jarayonining shaffof hamda samarali bo‘lishida muhim omil ekaniga urg‘u beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘rta muddatli byudjetlashtirish, byudjet islohoti, strategik rejalashtirish, makroiqtisodiy prognoz, kadrlar malakasi.

Аннотация. В статье рассматриваются пути перехода на среднесрочное бюджетирование (СБ) в Узбекистане и механизмы его внедрения. СБ является современным инструментом эффективного управления государственными финансами, который позволяет

рационально распределять ресурсы и обеспечить стратегическую стабильность вместо ежегодного краткосрочного планирования. В работе акцентируется внимание на необходимости совершенствования нормативно-правовой базы, методов макроэкономического прогнозирования, укрепления межведомственного взаимодействия и повышения квалификации кадров. Отдельно подчёркивается роль общественного контроля и прозрачных процедур в обеспечении результативности процесса СБ, а также важность стимулирования широких дискуссий о бюджетных приоритетах.

Ключевые слова: среднесрочное бюджетирование, бюджетная реформа, стратегическое планирование, макроэкономический прогноз, квалификация кадров.

Abstract. This article examines the transition to medium-term budgeting (MTB) in Uzbekistan and the mechanisms for its implementation. MTB is a contemporary tool for effective public finance management, enabling rational resource allocation and strategic stability as opposed to annual short-term planning. The study highlights the importance of refining the legal framework, improving macroeconomic forecasting methods, strengthening inter-agency collaboration, and enhancing staff expertise. The article further underscores the role of public oversight and transparent procedures in ensuring the effectiveness of MTB, as well as the need for broad discussions on budget priorities to foster accountability and efficiency.

Keywords: medium-term budgeting, budget reform, strategic planning, macroeconomic forecasting, staff expertise.

Среднесрочное бюджетирование (СБ) представляет собой один из ключевых инструментов управления государственными финансами, который позволяет обеспечивать более высокую степень предсказуемости, прозрачности и эффективности бюджетного процесса. В условиях стремительных экономических и социальных изменений, а также повышения требований к рациональному использованию государственных средств, переход на СБ становится необходимым условием для модернизации системы государственного управления в Узбекистане. Основная идея среднесрочного бюджетирования заключается в том, что принятие решений о распределении бюджетных ресурсов должно опираться не только на годовые планы и отчёты, но и на системную оценку перспектив развития в горизонте двух–трёх последующих лет и более. Такой подход даёт возможность планировать приоритетные расходы, учитывать риски и корректировать бюджетную политику в соответствии со стратегическими целями социально-экономического развития страны.

Один из ключевых элементов внедрения СБ — разработка чёткого методологического обоснования, которое поможет перейти от практики краткосрочных бюджетных циклов к многолетнему планированию. В Узбекистане уже предпринимаются меры по модернизации бюджетного процесса, в том числе на законодательном уровне. Однако для полноценного внедрения СБ необходимо учесть международный опыт и адаптировать его к национальным условиям. В мировой практике существует множество примеров, когда страны с переходной экономикой успешно внедряли среднесрочное бюджетное планирование, постепенно совершенствуя инструменты прогнозирования доходов и расходов, а также повышая прозрачность и подотчётность государственных органов.

Одним из важных шагов является формирование надёжной системы макроэкономического прогноза, опирающейся на согласованные сценарные условия развития экономики. Для этого Министерство экономики и финансов, а также Центральный банк должны тесно сотрудничать с другими ведомствами, обмениваться статистическими данными и вырабатывать единые подходы к оценке внутренней и внешней конъюнктуры. В условиях Узбекистана, где идёт активное реформирование финансовой системы и постепенно открываются новые возможности для привлечения инвестиций, особенно важно уметь прогнозировать не только доходы государства, но и оценивать потенциальные источники рисков, в том числе колебания цен на экспортируемые товары, динамику валютных курсов и возможные изменения в торговой политике крупных партнёров. Системный учёт этих

факторов позволяет выстраивать более реалистичные бюджетные планы на среднесрочный период.

Следующим важным моментом перехода на СБ является разработка среднесрочных расходных стратегий для каждого сектора и ведомства. Традиционная практика, при которой распределение ассигнований между министерствами осуществляется на основе прошлогодних показателей или усреднённых исторических данных, теряет актуальность в условиях масштабных реформ. В рамках СБ каждое ведомство должно обосновывать свои потребности с учётом долгосрочных целей и задач, согласованных с общегосударственными приоритетами. К примеру, в секторе здравоохранения при принятии среднесрочных планов необходимо учитывать не только текущую ситуацию с обеспечением больниц лекарствами, но и стратегии профилактики заболеваний, меры по укреплению первичного звена медицинской помощи, внедрение современных технологий, а также подготовку кадров и развитие инфраструктуры. Аналогичным образом в сфере образования приоритетом может стать модернизация учебных программ и повышение квалификации учителей, что требует многолетнего планирования и стабильного финансирования.

Одним из инструментов, способствующих внедрению СБ, является так называемый “бюджет, ориентированный на результат”, когда эффективность расходов оценивается не только по формальным показателям освоения средств, но и по достижению конкретных целей и индикаторов. Для Узбекистана внедрение такого подхода открывает возможности лучшей координации между различными уровнями управления и усиления контроля со стороны гражданского общества. К примеру, если министерство ставит перед собой задачу увеличить охват детей дошкольным образованием, то в рамках среднесрочного планирования можно заранее оценить необходимый объём инвестиций, сроки строительства новых дошкольных учреждений, подготовить специалистов, а затем мониторить реализацию намеченного плана. Такой подход укрепляет подотчётность бюджетных расходов и повышает доверие к государственным институтам.

Значительной преградой для эффективного внедрения СБ может стать недостаточная институциональная готовность ведомств, нехватка квалифицированных кадров и ограниченный доступ к качественным статистическим данным. Поэтому в процессе реализации реформ важно уделять внимание подготовке специалистов в сфере бюджетного планирования, обучению методам макроэкономического анализа и управления проектами. Создание внутри каждой отрасли устойчивых аналитических подразделений, способных моделировать различные сценарии и оценивать бюджетные потребности на горизонте трёх–пяти лет, может значительно повысить общий уровень управленческих решений. В этом плане тесное взаимодействие с международными организациями, обладающими экспертизой в области среднесрочного бюджетирования (например, Международный валютный фонд или Всемирный банк), принесёт пользу как в плане методологического сопровождения, так и в плане доступности глобальных данных для сравнительного анализа.

Кроме того, необходимо совершенствовать законодательную базу, обеспечивая прозрачность и подотчётность при формировании и исполнении среднесрочных планов. В ряде стран, где СБ стало неотъемлемой частью бюджетного процесса, существуют чёткие правила, обязывающие правительство представлять парламенту и общественности среднесрочные прогнозы доходов и расходов вместе с оценкой фискальных рисков. Такая публичность даёт возможность вовремя корректировать бюджетную стратегию, основываясь на меняющихся экономических условиях или приоритетах развития. Для Узбекистана также целесообразно продолжить реформирование бюджетного законодательства, закрепив нормы о регулярном пересмотре среднесрочных параметров в случае существенных отклонений от ранее принятых прогнозов.

Особую роль при переходе на СБ играет межведомственная координация. Если министерства и ведомства не будут вовлечены в единый процесс планирования, есть риск дублирования функций, неэффективного распределения ресурсов и снижения общего качества бюджетного менеджмента. Создание специального координационного органа или

укрепление роли существующих структур (например, министерств финансов и экономики) может способствовать согласованию планов и прогнозов, а также оперативному решению возникающих вопросов. Важно, чтобы каждый сектор имел доступ к необходимой информации и методологическим рекомендациям, а органы, ответственные за общее фискальное регулирование, получали своевременные данные о возможных рисках или возникающих дефицитах.

Таким образом, пути перехода на среднесрочное бюджетирование и внедрение его механизмов в Узбекистане лежат в плоскости комплексного реформирования бюджетной системы, включающего совершенствование законодательной базы, укрепление межведомственной координации, повышение квалификации кадров и внедрение прозрачных процедур принятия решений. СБ создаёт основу для рационального распределения бюджетных ресурсов, укрепляет взаимосвязь между долгосрочными государственными приоритетами и конкретными финансовыми инструментами, а также повышает уровень доверия со стороны населения и внешних партнёров. Несмотря на существующие вызовы и необходимость постепенного внедрения, среднесрочное планирование даёт государству важный инструмент для более гибкого и системного управления финансами, что в конечном итоге способствует устойчивому экономическому росту и социальному развитию Узбекистана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Международный валютный фонд (МВФ). Практика среднесрочного бюджетирования: мировой опыт : [монография] / МВФ. – Вашингтон, 2020. – 246 с.
2. Всемирный банк. Middle-Term Expenditure Frameworks: Trends and Challenges / Всемирный банк. – Вашингтон, 2019. – 185 с.
3. European Commission. Public Expenditure Management and MTEF Implementation in EU Countries : [report] / European Commission. – Brussels, 2018. – 132 p.
4. Гуриев, С. М., Киючук, Р. В. Модернизация бюджетного процесса: роль среднесрочного планирования / С. М. Гуриев, Р. В. Киючук // *Финансы и кредит*. – 2017. – Т. 23. – № 18. – С. 74–85.

УЎК 528.8+574.5+581.1+630+631.8

АГРОКИМЁВИЙ ХИЗМАТЛАРНИ РАВБАТЛАНТИРИШ ВА УНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

*А.З. Табаев, ўқитувчи, “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш
муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети, Тошкент*

Аннотация. Мақолада қишлоқ хўжалигида агрокимёвий хизматлар кўрсатишининг ҳозирги ҳолати, мавжуд муаммолари ҳамда агрокимёвий хизматлар кўрсатувчиларни рағбатлантириш ва уни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича таклифлар берилган.

Калит сўзлар: агрокимё хизматлар, самарадорлик, рағбатлантириш, фьючерс шартномалар, кредитлаш, солиққа тортиш ва сугурталаш.

Аннотация. В статье представлено современное состояние агрохимических услуг в сельском хозяйстве, существующие проблемы, а также предложения по стимулированию и поддержке поставщиков агрохимических услуг.

Ключевые слова: агрохимические услуги, эффективность, стимулы, фьючерсные контракты, кредитование, налогообложение и страхование.

Abstract. The article presents the current state of agrochemical services in agriculture, existing problems, as well as proposals for stimulating and supporting suppliers of agrochemical services.

Keywords: agrochemical services, efficiency, incentives, futures contracts, lending, taxation and insurance.

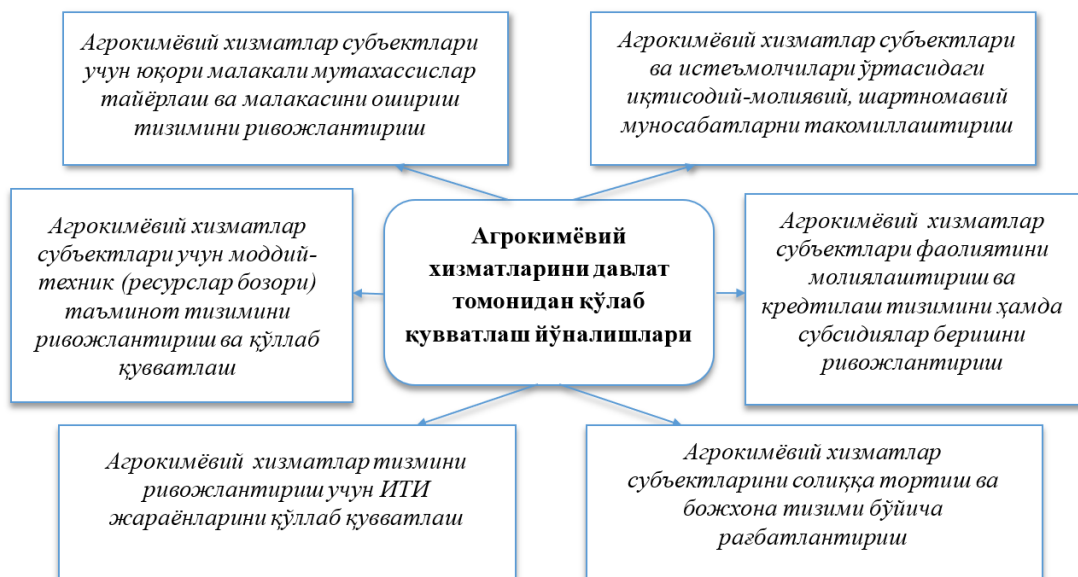
Кириш. Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига талабнинг ортиши, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга бўлган эътиборнинг кучайиб бораётганлиги ва бошқа сабаблар туфайли агрокимёвий хизматлар соҳасини кенг ривожлантириш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда. Бунга эришиш учун қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш инфратузилмаларини янада ривожлантириш, ташкилий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиш муҳим аҳамият эга. Шу

боис, истиқболда “...илм-фан ва инновацияга асосланган агрохизматлар кўрсатиш тизимини такомиллаштириш” [2] масаласи муҳим вазифа қилиб белгилаб олинди. Шу нуқтаи-назардан, қишлоқ хўжалигида агрокимёвий хизматлар кўрсатишни ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Асосий қисм. Қишлоқ хўжалигида моддий-техника ресурслари нархларини ошириш натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархлари ўртасидаги тафовутни сезиларли номутаносиблигининг вужудга келиши қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштирувчиларига агрокимёвий хизматлар кўрсатишга бўлган харажатларни тежашга ундайди. Оқибатда кимёвий воситаларни ўз вақтида қўллаш, органик ва минерал ўғитларни солишдаги уларнинг нисбатларини бузилиши тупроқ таркибида озуқа моддаларининг камайиш жараёнини кескинлаштирмоқда. Шунингдек, ғўзани гуллаш давридаги озиклантириш вақтида ўғитнинг кечикиши ҳосилнинг 3-5 ц/га пасайишига ҳамда ғўзанинг кеч етилишига олиб келади. [4]

Қишлоқ хўжалиги корхоналарига ўз вақтида хизмат кўрсатиш юқори ҳосил олиш имкониятини яратиб, эркин рақобат шароитида агрокимёвий хизмат кўрсатиш бўйича буюртмачилар сонининг кўпайишини таъминлайди. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, тармоқ ичида рақобатни ривожлантириш, монополияга барҳам бериш йўлида мавжуд муаммолар сақланиб қолиб фақатгина шакли ўзгарган. Тадқиқотлар натижасида Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари ўртасида ўтказилган сўровнома натижасида “Минерал ўғитларни ким етказиб беради?” деган саволга 88 фоизи кластерлар деб, 12 фоизи эса хусусий савдо фирмалари деб жавоб берган. Хусусий савдо фирмаларида нархнинг нисбатан арзон бўлишига қарамасдан, кластердан олишига сабаб минерал ўғитга маблағнинг етмаслиги ва уни қарзга олишларини таъкидлаган. Натижада, кластер монопол сифатида шаклланган, нарх эса бозорга нисбатан 30-35 фоизга қимматлашган. Чунки, буни “Минерал ўғит нархи” қандай эканлиги сўралганда, 96 фоиз респондентлар нархнинг юқорилигини таъкидлашган. Шунингдек, органик ўғитга нисбатан кластерлар томонидан деярли маблағ ажратилмаслиги ҳолатни янада ёмонлаштирган. Демак, асосий қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчи сифатида имтиёзли кредитларни фермер хўжаликларга йўналтирилиши ҳамда уни эркин тақсимлаш ёки ишлатиш ҳуқуқининг берилиши жуда муҳим аҳамиятга эга.

Агрокимёвий хизматлар соҳасини барқарор ривожлантириш учун қулай ташкилий-иқтисодий, меъёрий-ҳуқуқий ва табиий-экологик шарт-шароитларни яхшилаш мақсадида давлат томонидан рағбатлантириш ёки қўллаб-қувватланиши зарурий аҳамиятга эгадир (1-расм).

1-расм. Агрокимёвий хизматларни ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солиниши ва қўллаб-қувватлаш йўналишлари

Агрокимёвий хизматларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича ўтказилган сўровнома натижаларига кўра, фермерларга “Минерал ўғитлар ва агрокимёвий хизматларни

давлат томонидан тартибга солиб турилишига муносабатингиз қандай?” деб мурожаат қилинганда, улардан 32 фоизи муносабати яхши эканлиги билдирса, 4 фоизи бунга қарши бўлган. Шунингдек, давлат томонидан агрокимёвий хизматлар соҳасида фақатгина нархларни мувофиқлаштириб бориши керак деб 56 фоизи маъқуллаган бўлса, 20 фоизи сифатни назорат қилишни, 4 фоизи субсидия (молиявий ёрдам) беришни ва 8 фоизи кадрлар тайёрлашни қўллаб-қувватлашни таъкидлашган.

Шунингдек, фақат қишлоқ хўжалиги корхоналарини рағбатлантирмасдан, фючерс шартномалари асосида хизмат кўрсатадиган агрокимёвий хизматлар корхоналари фаолиятини яхшилаш учун уларга имтиёзли кредит ажратиш ҳамда солиқ имтиёзини бериш аҳамиятлидир. Шунда, бозорда рақобатнинг ортишига ҳамда минерал ўғитлар ва кимёвий маҳсулотларнинг нархи барқарорлашишига замин яратади. Агрокимёвий хизматлар кўрсатувчи субъектлар учун моддий-техник таъминот тизимини модернизация қилиш, хориждан янги техника ва технологияларни мамлакатимизга олиб киришда божхона божи бўйича имтиёзларни бериш ҳамда ресурстежамкор технологияларни қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор бериш зарур. Шунингдек, агрокимёвий хизматлар кўрсатувчи субъектларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- агрокимёвий хизматлар сифатини яхшилаш, минерал ўғит ва кимёвий воситаларнинг сифатини қатъий назорат қилиш, соҳада рақобатни ривожлантириш учун янги ташкил топган агрокимёвий хизматлар корхоналарини ҳар томонлама рағбатлантириш;

- агрокимёвий хизматлар корхоналарининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, жумладан, ресурс тежамкор техникалар ва инновацион технологиялардан фойдаланишга қўмаклашиш, лизинг, кредит ва ижара муносабатлари самарадорлигини ошириш;

- агрокимёвий хизматлар корхоналарини молиялаштириш ва кредитлаш ҳамда лизинг муносабатлари учун маблағлар манбаси сифатида хусусий тадбиркорларнинг маблағлари, банк кредитлари, жамғармалар, грантлар ҳамда ҳомийлар маблағларидан кенгрок фойдаланиш.

Бунинг учун эса агрокимёвий хизматлар кўрсатувчи корхоналарни давлат томонидан молиялаш ва кредитлаш, солиққа тортиш ва суғурталаш каби йўналишларда имтиёзлар бериш мақсадга мувофиқдир (1-жадвал).

1-жадвал

Агрокимёвий хизматлар кўрсатишни ривожлантиришни иқтисодий рағбатлантириш йўллари

Рағбатлантириш йўналишлари	Амалга ошириладиган тадбирлар	Амалга ошириш механизми
Молиялаш ва кредитлаш тизимини такомиллаштириш	- барча агрокимёвий хизматлар кўрсатиш субъектлари учун сотиб олинадиган ва лизингга олинган техника ва жиҳозларини банк кредитларининг қисман ва тўлиқ қопланишини давлат томонидан кафолатлаш; - қишлоқ хўжалиги ерларини органик ўғит билан таъминлашнинг энг кам миқдордан ортган қисми харажатларини субсидиялаш; - соҳада инвестициялар жозибadorлигини ошириш ва уларни жалб қилишни рағбатлантириш; - соҳани илмий тадқиқот ишларини давлат томонидан молиялаштириш.	- БХМ нинг 5000 бараваридан ошмаган кредитлар учун фоиз тўловларининг харажатлари, Марказий банкнинг асосий ставкасидан ошадиган, лекин 7 фоиз пунктдан кўп бўлмаган қисмини қоплаш; - агентлик томонидан қишлоқ хўжалиги ерларига солинган органик ўғит миқдорини аниқ мониторингини олиб бориш ва энг кам миқдордан (гектарига 5 тоннадан) ортган қисми харажатларини субсидиялаш; - хорижий инвесторлар учун давлат кафолатини бериш; - ўсимликлар карантини ва химояси тизимини ривожлантириш жамғармасига илмий тадқиқот олиб бориш учун давлат грантларини молиялаштиришга 6262-сонли қарорда белгиланган 10 млрд. сўмдан ташқари қўшимча маблағлар ажратиш.
Солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш	- солинадиган солиқлар (ҚҚС, мулк солиғи) ставкасини камайтириш; - агрокимёвий хизматлар корхоналарининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва модернизация қилиш мақсадида	- тупроқлар таркибини ўрганувчи мобиль лабораторияларни сотиб олишдаги ҳамда кўрсатилган хизматлар учун ҚҚС бўйича имтиёзлар бериш; - агрокимёвий хизматлардан олинган фойданинг хизмат кўрсатишни ривожлантиришга йўналтирилган

	хорижий мамлакатлардан келтириладиган техника воситалари, эҳтиёт қисмлар, асбоб-ускуналар учун божхона тўловларидан озод қилиш бўйича имтиёзлар бериш; - солиқ таътилларини жорий этиш;	қисмини солиқдан озод қилиш ёки солиқ ставкаларини камайтириш; - агрокимёвий хизматлар корхоналарининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва модернизация қилиш мақсадида хорижий мамлакатлардан келтириладиган қиймати БХМ нинг 5000 бараваридан ошмаган техника воситалари, эҳтиёт қисмлар, асбоб-ускуналар учун божхона тўловларидан озод қилиш бўйича имтиёзлар бериш; - агрокимёвий хизматлар корхоналарининг мавсумий фаолиятини ҳисобга олган махсус техникалар (пуркагичлар, ўғит сепадиган ва соладиган техникалар) бўш турган давр учун солиқ таътилларини жорий этиш.
Суғурталаш тизимини такомиллаштириш	- агрокимёвий хизматлар корхоналарининг жавобгарлигини суғурта қилишни жорий этиш.	- агрокимёвий хизматлар кўрсатадиган субъектлар томонидан етказилган зарарни ёки фойдани камайишини ҳамда шартнома шартлари бажарилмаслигини суғурталаш механизмларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

Истиқболда қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини ривожлантириш мақсадида агрокимёвий хизматлар кўрсатишни ривожлантириш юзасидан қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- қишлоқ хўжалигида агрокимёвий хизматлар кўрсатишда моддий-техника таъминоти муаммосини бартараф этиш мақсадида горизонтал ҳамда вертикал кооперативларни (молиялаштириш, моддий-техник таъминот, маҳсулот етиштириш кооперативлари ва ҳ.к.) шакллантириш;

- қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳамда агрокимёвий хизматлар кўрсатиш корхоналарининг моддий – техника таъминотини мустаҳкамлаш мақсадида лизинг муносабатларидан кенгроқ фойдаланиш;

- паст рентабелли агрокимёвий хизматларнинг турлари бўйича давлат томонидан қўллаб-қувватлаш мақсадида субсидиялаш, солиқ имтиёзларини ва имтиёзли кредитлар бериш орқали рағбатлантириш;

- агрокимёвий хизматлар кўрсатувчи корхоналарда фаолият олиб борадиган ходимларни тайёрлаш ва малакасини ошириш мақсадида олий ўқув юртларида кадрларни тайёрлаш билан бирга уларни малакасини ошириш бўйича махсус курслар ташкил этиш;

- агрокимёвий хизматлар кўрсатиш корхоналарини ташкил қилишда зарур бўладиган меъёрий–ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда агротехника тадбирларини амалга ошириш бўйича маслаҳат берадиган маълумотлар базасини шакллантириш орқали фойдаланиш осон бўлган мобил иловаларни яратишни давлат томонидан рағбатлантириш;

- фермер хўжаликларининг молиявий ҳолати қониқарсиз бўлган шароитда буюртмачи корхоналар билан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилиш бўйича фьючерс шартномасини тузиш ва молиявий жиҳатдан эркинлаштириш орқали ихтисослашган хизмат кўрсатувчи корхоналар билан ишлашини рағбатлантириш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, қишлоқ хўжалиги корхоналарига агрокимёвий хизматлар кўрсатишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш орқали соғлом рақобат муҳитини яратиш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулот ишлаб чиқарувчилар билан агрокимёвий хизматлар кўрсатувчилар ўртасида барқарор алоқани таъминлаш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сонли Фармонида асосан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегияси”.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>

3. Умурзоқов Ў.П. ва бошқалар. Фермер хўжалиги иқтисодиёти, Ўқув қўлланма, Т.: Iqtisod-Moliya, 2008. 232-бет.

4. Мухаммадиев Б.Қ. Ўсимликларни озиклантириш ва зараркунандалардан ҳимоя қилиш. –Т., ТошДАУ

Нашриёт тахририят бўлими, 2016, 237 бет.

5. Мухаммадиев Б.Қ. «Ширкат ва фермер хўжаликларида органик ҳамда минерал ўғитлардан фойдаланиш». «Янги аср авлоди», 2005. 68 б.

6. Tabaev A. State and development prospects of the agrochemical industry of the republic of Uzbekistan, Scientific journal Economics and Finance, 2018. №9. 111-116 betlar

7. Tabaev A. Methods for effective use of material and technical base of agrochemical services enterprise, Sustainable Agriculture jurnali, 2(10)-2021, 16p.

8. Tabaev A. Improving the organizational and economic basis of agrochemical service in Uzbekistan, International journal on economics, finance and sustainable development журналы, ISSN (electronic): 2620-6269/ISSN (printed): 2615-4021

9. Табаев А. «Қишлоқ хўжалигида агрокимё хизмати кўрсатишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш», Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси, 2022-5/4, 53-58 бетлар

10. FAO. 2022. FAOSTAT: Fertilizers by Nutrient. In: FAO. Rome. Cited October 2022.

УДК 336.711.2

ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЗАРУБЕЖНЫХ БАНКАХ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

М.Г.Туйчиева, преподаватель, USAT- University of Science and Technologies, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy banklarda raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonining asosiy omillari, yo'nalishlari va istiqbollari tahlil etilgan. Maqolada mobil ilovalar, sun'iy intellekt, blokcheyn va bulutli hisoblash kabi ilg'or texnologiyalarning bank xizmatlariga ta'siri hamda ularning risk va imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, axborot xavfsizligi, huquqiy masalalar va fintech-startaplar bilan hamkorlik istiqbollari tahlil etilib, global bank sohasini raqamli transformatsiya qilishning dolzarbligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, xorijiy banklar, sun'iy intellekt, blokcheyn, bulutli hisoblash, fintech, axborot xavfsizligi

Аннотация. В статье рассматриваются основные факторы и направления внедрения цифровых технологий в зарубежных банках, а также перспективы дальнейшего развития. Анализируются роль мобильных приложений, искусственного интеллекта, блокчейна и облачных вычислений в повышении эффективности и конкурентоспособности финансовых учреждений. Особое внимание уделяется вопросам кибербезопасности, правового регулирования и взаимодействия с финтех-стартапами как ключевым аспектам цифровой трансформации мирового банковского сектора.

Ключевые слова: цифровая трансформация, зарубежные банки, искусственный интеллект, блокчейн, облачные вычисления, финтех, кибербезопасность

Abstract. This article explores the main factors and directions in the implementation of digital technologies by foreign banks, highlighting their growth prospects. It discusses the role of mobile applications, artificial intelligence, blockchain, and cloud computing in enhancing the efficiency and competitiveness of financial institutions. Special emphasis is placed on cybersecurity, regulatory frameworks, and collaboration with fintech start-ups as key aspects of the ongoing digital transformation in the global banking sector.

Keywords: digital transformation, foreign banks, artificial intelligence, blockchain, cloud computing, fintech, cybersecurity

В современном мире цифровые технологии становятся неотъемлемой частью развития банковского сектора, оказывая существенное влияние на формирование новых финансовых инструментов и способов взаимодействия с клиентами. Зарубежные банки активно внедряют инновационные решения, стремясь повысить эффективность внутренних процессов, улучшить качество обслуживания и укрепить конкурентные позиции на глобальном рынке. Под влиянием стремительной цифровизации развиваются мобильные приложения, онлайн-банкинг, системы искусственного интеллекта, блокчейн-платформы и облачные вычисления. Эти тенденции отражают общий вектор технологических преобразований, определяя дальнейшее развитие финансовой системы в целом и становясь предметом глубокого научного и практического интереса.

Важнейшим фактором, стимулирующим внедрение цифровых технологий, является растущий спрос со стороны клиентов на удобные и безопасные онлайн-сервисы. Традиционные методы предоставления банковских услуг с помощью визитов в офисы и оформления бумажных документов постепенно уступают место цифровым каналам взаимодействия, позволяющим клиентам осуществлять платежи, переводы и оформление кредитов через мобильные приложения или веб-интерфейсы. Благодаря этому снижаются транзакционные издержки, повышается скорость обслуживания и растет прозрачность операций. Например, во многих западных странах банки предлагают пользователям единое мобильное приложение, в котором можно открыть счет, оплатить счета за коммунальные услуги или получить информацию о кредитных программах, не выходя из дома.

Одним из ключевых преимуществ цифровизации в зарубежных банках считается широкое применение аналитики больших данных и искусственного интеллекта. Расширенный анализ транзакций, кредитных историй и поведенческих факторов позволяет банкам получать точное представление о потребностях клиентов, своевременно формировать персонализированные предложения и оценивать кредитные риски. Технологии искусственного интеллекта помогают в создании интеллектуальных систем противодействия мошенничеству: они отслеживают аномалии в операциях, проводят мгновенный скоринг заявок и выявляют потенциально опасные транзакции. Множество финансовых учреждений в Европе и Азии внедряют чат-боты, способные в режиме реального времени консультировать клиентов по продуктам, условиям обслуживания и решать широкий спектр стандартных вопросов без участия человека. Подобные инновации не только улучшают клиентский опыт, но и повышают операционную эффективность за счет снижения нагрузки на контакт-центры и фронт-офисы.

Еще одно перспективное направление – применение блокчейн-технологий для упрощения и ускорения расчетов между банками, а также для повышения уровня прозрачности и защиты данных. Технология распределенного реестра обеспечивает децентрализованное хранение информации, которую невозможно подделать без согласия большинства участников сети. Такое решение особенно востребовано при проведении межбанковских и трансграничных транзакций, где традиционные системы вроде SWIFT иногда демонстрируют длительное время обработки и высокие комиссии. Банки в США, странах Евросоюза и Азии все активнее пробуют интегрировать блокчейн-платформы (например, Ripple), чтобы оптимизировать платежные процессы и укрепить доверие клиентов. Помимо этого, распределенный реестр находит применение в смарт-контрактах и автоматизации документооборота, что способствует ускорению заключения сделок и уменьшению ошибок, связанных с человеческим фактором.

Значимой составляющей цифровой трансформации в зарубежных банках стали облачные вычисления, позволяющие масштабировать IT-инфраструктуру в зависимости от нагрузки и более гибко управлять затратами. Традиционный подход с локальными серверами и сложными аппаратными комплексами нередко требует больших капиталовложений и регулярного технического обслуживания. Облачные сервисы, такие как Amazon Web Services или Microsoft Azure, дают возможность хранить и обрабатывать огромные массивы данных, быстро обновлять программное обеспечение и обеспечивать высокий уровень резервирования. При этом банки могут сосредоточиться на разработке и совершенствовании продуктов, передавая часть технических задач облачным провайдерам, специализирующимся на защите и доступности данных.

Вместе с тем столь активное внедрение цифровых решений порождает новые вызовы. Одним из наиболее острых вопросов остается кибербезопасность. С увеличением числа онлайн-операций и виртуальных точек взаимодействия возрастают риски фишинга, взломов и утечек информации. Банки вынуждены инвестировать значительные средства в комплексные системы защиты данных, инструменты обнаружения аномалий, системы мониторинга сетевой активности и регулярные аудиты, соответствующие международным стандартам (например, ISO 27001). Кроме того, для поддержания высокого уровня информационной безопасности

необходимы подготовленные специалисты, владеющие современными методами криптографии, анализом угроз и реагированием на инциденты. Таким образом, обеспечение кибербезопасности становится неотъемлемым элементом общей стратегии цифрового развития.

В правовом аспекте страны могут существенно различаться по степени готовности к регулированию инновационных технологий. Там, где законодательная база относительно новых финансовых инструментов и электронных транзакций развита слабо, банкам приходится ждать дополнений к законам и разъяснений от надзорных органов, что заметно тормозит процесс внедрения технологий. В некоторых случаях правовая неопределенность вынуждает иностранные банки запускать пилотные проекты в юрисдикциях с более гибким регулированием, чтобы отточить механизмы и оценить риски. Одним из возможных путей решения этой проблемы может стать взаимное признание регуляторами стандартов и норм, позволяющее унифицировать требования для транснациональных банков и способствовать ускоренному обмену передовым опытом.

Наряду с крупными банками значительную роль в цифровой трансформации играют финтех-стартапы, предлагающие оригинальные продукты и услуги. Нередко эти молодые компании опережают традиционные финансовые институты по гибкости и скорости инноваций. В то же время банки все чаще выбирают стратегию партнерства с финтех-компаниями, создают совместные акселерационные программы, венчурные фонды и инкубаторы. Цель подобных инициатив – быстро тестировать и выводить на рынок новые решения, используя опыт и ресурсы обеих сторон. Такая коллаборация стимулирует общую конкуренцию в отрасли, повышает качество обслуживания и позволяет банкам укреплять свою позицию, предлагая более современные и удобные продукты.

Перспективы цифровой трансформации зарубежных банков выглядят многообещающими. В ближайшие годы можно ожидать дальнейшего развития искусственного интеллекта, способного анализировать массивы данных для прогнозирования поведения клиентов и выявления стратегических возможностей в режиме реального времени. Кроме того, вероятно более тесное взаимодействие с технологиями дополненной и виртуальной реальности, позволяющее клиентам получать интерактивный опыт дистанционного обслуживания. В долгосрочной перспективе возможно появление полностью виртуальных банков, не имеющих физических отделений, но предоставляющих весь набор финансовых услуг через цифровые интерфейсы. При этом ключевыми факторами успеха останутся надежная информационная безопасность, передовые методы анализа данных и гибкое законодательное регулирование, соответствующее темпам инноваций.

Таким образом, внедрение цифровых технологий в зарубежных банках открывает широкие возможности для усовершенствования финансовой системы и удовлетворения растущих потребностей клиентов. Инновационные инструменты позволяют повышать эффективность, прозрачность и конкурентоспособность отрасли, однако требуют серьезных инвестиций, стратегического планирования и постоянной адаптации к быстро меняющимся условиям. Опыт зарубежных банков указывает на то, что наиболее успешными оказываются те институты, которые не только используют современные технологии, но и выстраивают культуру непрерывного обучения и коллаборации, активно взаимодействуют с финтех-сектором и своевременно учитывают специфические правовые и регуляторные требования. В долгосрочном плане именно синергия научного подхода, инноваций и ответственного управления рисками станет определяющим фактором в формировании нового облика мировой банковской системы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Иванов И. И. Цифровая трансформация банковской системы: теория и практика. – М.: Финансы и статистика, 2020. – 312 с.
2. Петров П. П., Сидоров С. С. Особенности внедрения блокчейн-технологии в коммерческих банках // Вестник финансового университета. – 2021. – Т. 27, № 2. – С. 51–59.
3. Смирнова А. В. Анализ применения искусственного интеллекта в банковской сфере // Банковское дело. – 2022. – № 4. – С. 33–40.

4. Brown L., Smith J. Cloud computing adoption in the European banking sector // Journal of International Banking. – 2020. – Vol. 12, No. 3. – P. 45–56.

5. Всемирный банк. Global Fintech Report 2021 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.worldbank.org> – (дата обращения: 12.04.2023).

УДК 330.2

КУЛЬТУРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ В МЕДИАПРЕДСТАВЛЕНИИ ГЕНДЕРА

Д.С.Усманова, PhD, Ферганский государственный университет, Фергана

Г.Б.Акрамова, магистрант, Ферганский государственный университет, Фергана

Annotatsiya. Ushbu maqola mediada gender tasvirining madaniy farqlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda turli mamlakatlarda gender obrazlariga an'analar, diniy e'tiqodlar va ijtimoiy me'yorlarning qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganiladi. G'arb va Sharq mediasidagi diskurslar solishtiriladi hamda gender stereotiplarining rivojlanishiga globallashuvning ta'siri alohida e'tiborda bo'ladi.

Kalit so'zlar: Gender, ommaviy axborot vositalari, madaniyat, stereotiplar, media diskurs, globallashuv

Аннотация. Статья посвящена анализу культурных различий в медиापредставлении гендера. Рассматривается влияние традиций, религии и общественных норм на гендерные образы в СМИ различных стран. Особое внимание уделяется сравнению западных и восточных медиадискурсов, а также влиянию глобализации на эволюцию гендерных стереотипов.

Ключевые слова: гендер, СМИ, культура, стереотипы, медиадискурс, глобализация

Abstract. The article is devoted to the analysis of cultural differences in media representations of gender. It examines the influence of traditions, religion, and social norms on gender images in the media across various countries. Special attention is given to the comparison between Western and Eastern media discourses, as well as the impact of globalization on the evolution of gender stereotypes.

Keywords: Gender, media, culture, stereotypes, media discourse, globalization.

Махатма Ганди говорил: «Культура народа живёт в сердцах и душах его людей» (Ганди, 1968, с. 56). Культура — это совокупность ценностей, норм, традиций, верований, искусства, языка и социальных практик, которые определяют образ жизни людей в обществе (Гирц, 1973, с. 5). Она формируется исторически и передаётся из поколения в поколение (Холл, 1976, с. 12). Культура влияет на поведение, мировоззрение и социальные роли людей (Бурдьё, 1991, с. 45). Иными словами, культура – это невидимая ткань, связывающая поколения, народности и эпохи (Тейлор, 1871, с. 29). Она живёт в языке, традициях, искусстве, ценностях и даже в повседневных привычках людей (Лотман, 1992, с. 88). Это отражение истории, души и самосознания общества, источник его мудрости и вдохновения (Хофстеде, 2001, с. 34). Культура формирует наш взгляд на мир, учит понимать красоту, различать добро и зло, сохранять наследие прошлого и прокладывать путь в будущее (Гудено, 1997, с. 76). Это дыхание цивилизации, её сердце и память, в которых оживают мечты и идеи человечества (Сапир, 1921, с. 14).

Гендер — это социально и культурно сконструированное представление о том, какими должны быть мужчины и женщины (Бем, 1993, с. 21). В отличие от биологического пола (мужской/женский), который определяется анатомическими особенностями (Фаусто-Стерлинг, 2000, с. 98), гендер включает в себя роли, ожидания, поведение и идентичность, которые общество приписывает мужчинам и женщинам (Батлер, 1990, с. 44). Во многих обществах ожидается, что мужчины должны быть сдержанными и не показывать эмоций, тогда как женщинам позволено проявлять чувствительность (Коннелл, 1995, с. 67). Это тоже гендерная норма, навязанная культурой, а не врождённое качество (Оукли, 1972, с. 32).

Культура играет решающую роль в формировании гендерных норм. В разных культурах существуют свои представления о мужественности и женственности (Хофстеде, 2001, с. 78).

В западных странах (Европа, США) ценности равенства и индивидуализма привели к ослаблению традиционных гендерных ролей (Инглхарт и Норрис, 2003, с. 45). В восточных культурах (Китай, Япония, Ближний Восток) сохраняются более традиционные представления о гендере, например, о ведущей роли мужчины в семье и обществе (Коннелл, 1995, с. 102). В некоторых обществах, например, в скандинавских странах, активно продвигается гендерное равенство и отказ от жёсткого разделения ролей (Мейер и Шевель, 2020, с. 210).

Таким образом, культура определяет, какие модели поведения считаются «правильными» или «нормальными» для мужчин и женщин, а медиапредставление гендера является отражением этих культурных норм (Батлер, 1990, с. 56).

Современные средства массовой информации (СМИ) играют ключевую роль в формировании общественного мнения о гендерных ролях (Гильман, 2007, с. 88). Однако представление гендера в медиа различается в зависимости от культурного контекста, отражая ценности, традиции и нормы конкретного общества (Тергуд и Купер, 2015, с. 140).

Гендерное представление в западных и восточных культурах

Различия в представлении гендера между Западом и Востоком связаны с культурными, историческими и социальными традициями (Хофстеде, 2001, с. 134). В западных странах активно продвигается гендерное равенство: женщины могут быть лидерами, политиками, военными, успешными предпринимателями, а мужчины могут заниматься воспитанием детей и открыто проявлять эмоции (Инглхарт и Норрис, 2003, с. 98). В восточных культурах сильны традиционные гендерные роли, где женщина чаще воспринимается как хранительница домашнего очага, а мужчина – как глава семьи и основной добытчик (Коннелл, 1995, с. 72).

В медиапространстве эти различия тоже заметны. В западных фильмах, рекламе и СМИ женщин изображают независимыми и успешными, мужчины могут быть заботливыми и нежными, а темы гендерного разнообразия и феминизма широко обсуждаются (Martinez, 2019, р. 34). В восточных медиа женщины чаще играют поддерживающие роли, такие как мать или жена, в то время как мужчины остаются главными героями, ответственными за семью и общество (Тергуд и Купер, 2015, с. 140). Например, в Болливуде и арабских сериалах традиционные гендерные нормы все еще ярко выражены (Фриман, 2019, с. 63).

Религия и традиции также оказывают значительное влияние. В западном обществе религиозные нормы постепенно ослабевают, что способствует развитию гендерного равенства (Гильман, 2007, с. 88). На Востоке, особенно в исламских, конфуцианских и индуистских странах, религия продолжает определять гендерные нормы, и в некоторых регионах сохраняются строгие правила, касающиеся женского поведения и внешнего вида (Johnson, 2020, р. 112).

Однако глобализация постепенно размывает границы между западным и восточным представлением о гендере. В странах Азии женщины все чаще строят карьеру, а в Голливуде традиционные мужские роли эволюционируют (Мейер и Шевель, 2020, с. 210). Несмотря на эти изменения, различия остаются: западное общество делает акцент на индивидуализме и свободе выбора, а восточное — на семейных ценностях и традициях (Батлер, 1990, с. 56). В целом Запад движется к полному гендерному равенству, в то время как Восток сохраняет традиционные нормы, но постепенно адаптируется к современным изменениям.

В западных странах (например, США, Великобритании, Франции) наблюдается стремление к гендерному равенству, что отражается в СМИ (Connell, 2002, р. 45). Женщины всё чаще изображаются в ролях лидеров, профессионалов и независимых личностей (Butler, 1990, р. 78). В то же время в восточных культурах традиционные гендерные нормы остаются более выраженными: женщины часто представлены в семейных или поддерживающих ролях, а мужчины в качестве главных действующих лиц (Martinez, 2019, р. 112).

Например, в западной рекламе гендерные образы эволюционировали от домохозяйки 1950-х годов к сильной и независимой женщине XXI века (Gill, 2007, р. 135). В то же время японская реклама до сих пор часто подчёркивает женственность, послушание и заботу о семье (Kondo, 1997, р. 56).

В разных культурах существует различный набор гендерных стереотипов, закрепленных в СМИ:

- **Западные страны:** женщины изображаются как независимые, карьерно ориентированные. Например, в рекламе Nike показывают спортсменов, которые преодолевают трудности и добиваются успеха, тем самым подчеркивая идею женской силы и равноправия (Kane, 2018, p. 92).

- **Скандинавские страны:** стремятся к гендерной нейтральности в рекламе и кино, активно продвигая равноправие (Fredriksen, 2020, p. 67).

- **Япония:** медиа всё ещё придерживаются традиционных ролей, но наблюдается растущий тренд на изображение сильных женщин (Sakamoto, 2015, p. 48).

Влияние глобализации на медиапредставление гендера

С развитием интернета и социальных сетей культурные границы размываются, и гендерные представления начинают меняться (Castells, 2010, p. 154). Феминистские движения, такие как #MeToo, оказывают влияние на медиаповестку во всем мире, способствуя пересмотру традиционных ролей (Gill, 2019, p. 87). Тем не менее, культурные различия остаются, и представление гендера в медиа по-прежнему отражает локальные ценности (Lünenborg, 2021, p. 73).

Культурные различия играют значительную роль в том, как СМИ представляют гендерные роли. В одних странах медиа активно способствуют равноправию, в других они продолжают поддерживать традиционные нормы (Inglehart & Norris, 2003, p. 220). Однако глобализация и технологический прогресс способствуют сближению различных подходов, что делает медиапредставление гендера всё более динамичным и многообразным.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
2. Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press.
3. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell
4. Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. University of California Press.
5. Connell, R. W. (2002). *Gender*. Polity Press.
6. Fausto-Sterling, A. (2000). *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. Basic Books.

UO'K 72.036

**ZAMONAVIY ARXITEKTURADA USLUBLAR VA YO'NALISHLARNING VUJUDGA
KELISHI****B.Q.Bobobekov, dotsenti, a.f.n., Jizzax politexnika instituti, Jizzax**

Annotatsiya. Mazkur maqolada btdoiy jamoa davridan boshlab barcha tarixiy davrlar arxitekturasida uslublar va yo'nalishlarning paydo bo'lishi va ularning arxitekturada tutgan o'rni hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Arxitektura, tarixiy, uslub, zamonaviy arxitektura, san'at, kompozitsiya usullari, arxitekturaviy shakllar.

Аннотация. В данной статье описывается возникновение стилей и направлений в архитектуре всех исторических периодов, начиная со времен идейного сообщества, и их роль в архитектуре, а также их особенности.

Ключевые слова: архитектура, история, стиль, современная архитектура, искусство, композиционные приемы, архитектурные формы.

Abstract. This article describes the emergence of styles and trends in architecture of all historical periods, starting from the time of the ideological community, and their role in architecture, as well as their features.

Keywords: architecture, history, style, modern architecture, art, compositional techniques, architectural forms.

Har bir davlat, millatning o'z o'tmish tarixi, madaniyati, iqlim sharoiti, geografik joylashishi mavjud. Har bir davlatning eng katta tarixiy moddiy yodgorligi bu – me'moriy inshootlaridir. Har bir tarixiy davr arxitekturaviy jihatdan ijodiy uslubi o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Qadim zamonlardan boshlab dunyo madaniyati tarixi arxitektura taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir. Insoniyatning arxitekturaviy faoliyati dunyo taraqqiyotining ibtidoiy jamoa davridan boshlab to hozirgi davrgacha muttasil rivojlanib kelgan [1]. Zamonaviy arxitekturaga kelsak, u xilma-xil, bir hil va eklektik emas. Ko'plab uslublar va yo'nalishlar orasida eng mustaqil bo'lganlar mavjud. Ularni quyida ko'rib chiqamiz ;

Arxitekturaviy uslub – bu tarixiy rivojlanish jara'ida paydo bo'ladigan, ma'lum bir davr arxitekturasini boshqasidan ajratib turadigan va arxitekturaviy shakllar, kompozitsiya usullari yig'indisini bildiradigan badiiy kategoriyadir. Uslub jamiyatdagi ijtimoiy, ma'naviy vazifalar, ashèviy-texnik imkoniyatlar va estetik jihatlarni o'zida aks ettiradi. Jamiyatning har bir tarixiy davrida badiiy qarashlar, go'zallik haqidagi tasavvurlar o'zgarib boradi va bu uslublar almashuvida o'z aksini topadi. Arxitekturaning rivojlanish jara'ini aniq bir uslubiy qismlarga bo'lib bo'lmaydi. Arxitektura tarixini uslublarga faqat shartli bo'lish mumkin. Uslub davomiy bo'lmagan taqdirda ham qotib qolmaydi. U yashaydi va o'zgaradi.

Uslub – tarhlar, hajmiy kompozitsiyalar, qurilmalar, shakllarni qurish va ichki muhitni tashkil qilish va bezashni o'zida ifodalaydigan keng tushunchadir.

Funksionalizm (lot. funksio – bajarish) - XX asr zamonaviy memorchiligining asosiy uslubi bo'lib, unda bino tashqi ko'rinishi, qurilmalari va rejaviy yechimi bajaradigan vazifasiga monand bo'lishi zarur. Oddiy geometrik shakllar, uncha katta bo'lmagan derazalar, vazifasiga qarab binoni bir nechta bloklarga bo'lish, uncha katta bo'lmagan masshtab funksionalizm uslubiga xosdir. Funksionalizm bir qator arxitekturaviy va shaharsozlik tamoyillarini oldinga surdi: turar-joy binolari qurilishini tiplashtirish, ratsional xonadonlar qurish va ochik hududda yirik turar-joy komplekslari bunèd etish shular jumlasidandir. Bu uslubda Le Korbyuze, A.Aalto singari ko'pgina memorlar ijod qilgan.

Konstruktivizm (lot. - qurilish) – 1920-1930-yillarning birinchi yarmida sobiq Ittifoq arxitekturasidagi avangard yo'nalishdir. Bu yo'nalishning nazariy poydevorini M.Y. Ginzburg yaratgan. Konstruktivizm uslubida bino tashqi ko'rinishini ifodalovchi shakllar uning kurilmalari

xususiyatlaridan kelib chiqqan xolda yaratiladi. Bu uslubdagi binolarga geometrik shakllarning sofliqi, memoriy kompozitsiyalarning yaxlitligi xosdir. L., V. va A. Vesninlar ushbu uslubning yirik namoendalari bo'lishgan.

Ekspressionizm (lot. - ifodalash) – XX asrning 20 yillarida vujudga kelgan. Ekspressionizmda rang-tasvir va shunga o'xshash ikki o'lchamli san'at turlaridagi ifodalash usullarini uch o'lchamli arxitektura asarlariga ko'chirishga harakat qilingan. Ekspressivligini oshirish uchun binoda egiluvchan dinamik shakllardan foydalanish, tashqi profillarni bo'rttirib ko'rsatish, bino obrazining emotsionalligini oshirish ekspressionizm yo'nalishiga xosdir. Eng mashhur arxitektor – ekspressionistlar deb G. Pelsig, E. Mendelson, G. Sharunlarni aytish mumkin.

Organik arxitektura – XX asr boshlarida paydo bo'lgan arxitekturaviy yo'nalish. birinchi marta 1890-yillarda Luis Salliven tomonidan ishlab chiqilgan va 1920-1950-yillarda uning izdoshi Frank Lloyd Raytning asarlarida eng to'liq aks etgan me'moriy fikr oqimi. organik arxitektura atamasi birinchi marta Frank Rayt tomonidan dizaynga ekologik jihatdan integratsiyalashgan yondashuvini tasvirlash uchun ishlatilgan.

Metabolizm (gr.- o'zgarish) –Metabolizm XX asrning 50-yillari oxirida Yaponiyada paydo bo'lgan. Kyonori Kikutake yo'nalishning asosiy mafkurachisi bo'ldi. Ushbu uslubning kashshoflarining nigohi, bio-tekda bo'lgani kabi, tabiatga ham qaratildi. Metabolizm tushunchasi tirik organizmning individual rivojlanish tamoyillarini arxitekturaga o'tkazishdan iborat. Dunyo tez o'zgarib bormoqda va zamon bilan hamnafas bo'lish uchun me'morlar bu masalani inshootni qayta qurish va uning tarkibiy qismlarini berilgan talablar bilan almashtirish orqali hal qilishdi. Bunday arxitekturaning belgisi uyali, modullilikdir. Va xususiyat to'liqsizlik va kamsitilish edi. Shunday qilib, binolar dinamik ko'rinadi. Va bo'sh joylar sizni diqqatni jalb qilishga majbur qiladi va butun me'moriy obyekt tashqi dunyo bilan muloqotda bo'ladi.

Neoplastitsizm -mavhum san'atning dastlabki turlaridan biridir. 1917 yilda niderlandiyalik rassom Pit Mondrian va “stil” birlashmasiga kirgan boshqa rassomlar tomonidan yaratilgan. Neoplastitsizm, uning yaratuvchilarining fikriga ko'ra, qora perpendikulyar chiziqlar bilan aniq ajratilgan va asosiy spektrning mahalliy ranglariga bo'yalgan (oq va kulrang ohanglar qo'shilgan) katta to'rtburchaklar shakllarning qat'iy muvozanatli kombinatsiyalarida ifodalangan “universal uyg'unlik” istagi bilan tavsiflanadi. Neo-plasticisme (Nouvelle plasti - que) — bu atama XX asrda Gollandiyada paydo bo'lgan. Pit Mondrian 1917 yilda Leyden shahrida tashkil etilgan “stil” (“De Sti – ji”) guruhi va jurnali tomonidan tizimga o'rnatilgan va himoyalangan o'zining plastik konsepsiyalarini aniqladi.

Ratsionalizm (lat. rationalis — aqlli, spekulativ)-1920 — yillarda va 1930-yillarning boshlarida eng jadal rivojlangan arxitekturadagi yo'nalish, “mantiqiy boshlanish va spekulativ tuzilmalar hukmronlik qiladigan fikrlash usuli”. Arxitekturadagi ratsionalizm, akademik ta'rifga ko'ra, “XX asrning birinchi yarmidagi arxitektura yo'nalishlari to'plami bo'lib, ular arxitekturaning jamiyat va san'at haqidagi zamonaviy tushunchalarga va fan va texnikaning zamonaviy yutuqlariga mos kelishiga intilgan”. Ratsionalizm namoendalari ratsional qurilmaviy, me'moriy-rejaviy va badiiy yechimlarni topish uchun zamonaviy qurilish materiallari va usullaridan foydalanishadi. A. Aalto, N. A. Ladovskiy, K. S. Melnikov va bir qancha arxitektorlar o'zlarini ratsionalchilar deb atashgan.

Brutalizm (ingl. -dag'al) – 1950-yillar Britaniyada (arxitektorlar A. Va P. Smitson) paydo bo'lgan va keyin G'arbiy Yevropa, AQSH va Yaponiyada tarqalgan yo'nalish. Brutalizm uslubi namoendalari ijodida qurilmalarni ochiq ko'rsatishga, oddiy va —dag'al me'moriy shakllardan badiiy foydalanishga harakat qilinadi. Po'lat, temir-beton, g'isht va oyna kabi qurilish ashelari tabiiy ko'rinishini yashiradigan har qanday usullar inkor qilinadi. Brutalizmning dastlabki rivojlanish bosqichida tosh, g'isht va eg'ochning badiiy ifodasini ko'rsatishga harakat qilingan. Ushbu uslubning ta'siri O. Ungers, P. Rudolf, Dj. Stirling kabi bir qator dunyoga mashhur arxitektorlar ijodida sezilib turadi.

Xay–Tek (ingl. high technologe – yuqori texnologiya) – XX asr 70 yillari oxirida vujudga kelgan uslub. Ushbu uslubga mansub binolarda texnika nafaqat o'ziga xos bo'lgan vazifani, balki bezak vazifasini ham bajaradi. U har xil ilmiy ishlanmalarni estetik o'zlashtiradi. Xay – tek uslubida qurilgan binolarda yangi qurilish ashelarining yuqori sifati namoën bo'ladi. Xay – tek uchun

muhandislik inshootlariga xos bo'lgan quvur, konteyner, ishlab-chiqarish yig'ma modullarini eslatadigan shakllar xosdir. Bu uslubda quvurlar, havo so'radigan uskunalar ochiq namoën bo'ladi, metall, oyna va betondan aktiv foydalaniladi. Har qanday bezaklardan xoli bo'lgan ushbu uslubda oynavand yuzalarga tushadigan yorug'lik o'yini va xromlangan qurilmalarning yaltirashidan keng foydalaniladi. Xay – tek uslubining bugungi kundagi yo'lboshchilari ingliz arxitektorlari N. Foster va R. Rojers hisoblanishadi. Yuqori texnologiyalar (ingl. hi-tech, high technology yuqori texnologiyalar) arxitektura va dizayndagi uslub, 1970-yillarda Postmodern arxitektura ichaklarida paydo bo'lgan va 1980-yillarda keng qo'llanilgan. texnik taraqqiyot ta'siri ostida arxitektura tilini tubdan yangilashni tan olgan texnikizmning zamonaviy modifikatsiyasi hisoblanadi. Yuqori texnologiyalar-yirik jamoat binolari arxitekturasida raketa va kosmik obektlarning “yuqori texnologiyalari” asrining ramziy aksi. Ma'lum darajada yuqori texnologiyalar XX asrda oxirgi hisoblanadi.

Dekonstruktivizm- Bu uslub Postmodern bilan uzviy bog'liqdir, ammo bu ikki yo'nalishni ajratish odatiy holdir. U doimiy o'zgaruvchanlikka va o'zini namoyon qilishning yangi shakllarini izlashga asoslangan. Postmodernizmdan asosiy farq-bu ommaviy iste'molchidan uzoqligi va XX asr boshidagi arxitektura nazariyalari bilan yaqinroq aloqasi. Dekonstruktivizmning shakllanishiga XX asrning 20-yillarida rus konstruktivizmi ta'sir ko'rsatdi. Ammo uning zamonaviy va konstruktivizmdan asosiy farqi mijozga nisbatan radikal pozitsiyadir, bu xonaning funksionalligini inkor etishda namoyon bo'ladi. Dekonstruktivizm nuqtai nazaridan arxitektura muammolarni hal qilmaydi, balki ularni yaratadi. Bunga yorqin misol Piter Eyzenman muzeyi bo'lib, unda rasmlarni osib bo'lmaydi. Bundan tashqari, postmodernizm bilan katta farqni mafkuraviy deb hisoblash mumkin – eskisini belgilash va yangisini yaratish. Binolarning shakli murakkab, singan holda tanlanadi, shuning uchun tuzilmalar tajovuzkor ko'rinadi. Dekonstruktivizm o'zini Tanlanganlar uchun arxitektura sifatida ko'rsatadi.

Postmodernizm- bu modernizmni almashtirgan arxitekturadagi oqimlar to'plami. Uslub o'zi uchun arxitekturani tabiiy va sun'iy atrof-muhitga moslashtirish vazifasini qo'ydi. Postmodernizmning asosiy tarkibiy qismi inshootlarning estetik ko'rinishiga va ularning o'ziga xosligiga urg'u berish edi. Art Nouveau-da bo'lgani kabi dekorativ elementlarga taqiq bekor qilindi. Postmodernizmning amaliyotchilari: Robert Venturi, Moris Kyulo, Leon Kriye, Aldo Rossi, Antuan Grumbach. Shunday qilib, Postmodern yangi g'oyaga ega emas. Uslub tarixiy yodgorliklarga taqlid qilish va soddalashtirishdan foydalangan holda me'moriy obektlarni yaratishga asoslangan klassik shakllar va ularning xaotik qo'llanilishi. Mantiq va soddalik oxirgi rejaga o'tdi. San'at “madaniyat ma'badi” sifatida rad etiladi va tasviriy san'at va madaniyat ommasi birlashadi. Hay-tekda bo'lgani kabi, qurilishni amalga oshirishga yondashuv ham istehzoli.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muhsin Xidirov «Arxitektura tarixi» Toshkent-2004
2. Блохина И. Всемирная история архитектуры и стилей.—Москва: АСТ, 2014, с. 390.
3. Локотко А. Архитектура. Авангард, абсурд, фантастика.— Минск: Беларус. наука, 2012, с. 77.
4. Давидич Т.Ф. Стилль как язык архитектуры.— Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2010. — 336 с. — ISBN 978-966-8324-70-3.
5. Poerschke, Ute. Architectural Theory of Modernism: Relating Functions and Forms. Taylor & Francis Ltd. 2016. ISBN 9781138642485
6. Фремптон К. Современная архитектура. - М.: Стройиздат, 1990.
7. Ёдике Ю. История современной архитектуры - М.: Искусство, 1984.

UO'K 72.01

JUMA MASJID ME'MORIY YODGARLIGINING YOG' OCH QURILMALARIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR TAHLILI

G.S.Durdiyeva, arx.f.d., prof., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

A.K. Zargarov, kat.i.x., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

R.Ro'zmetov, PhD, kat.i.x., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotasiya. Mazkur maqolada Xiva shahar ichan qal'a muzey qo'riqxonasiidagi jumamasjid tarixiy binosida yog'och materiallarning sifatini yomonlashishiga ta'sir qiluvchi omillar yog'och

naminalari misolida o'rganilgan. Olingan natijalar Jumamasjid tarixiy binosidagi yog'och materiallarining zararlanish ehtimolligini basharat qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: elektr o'tkazuvchanlik, massa, namlik, zararlanish, yog'och, parmalovchi.

Аннотация. В данной статье изучены факторы, влияющие на ухудшение качества древесных материалов в историческом здании Джума масджид в музейном заповеднике Ичан-Кала города Хива на примере древесных пород. Полученные результаты позволяют прогнозировать вероятность повреждения деревянных материалов исторического здания Джума масджид.

Ключевые слова: электропроводимость, масса, влажность, повреждение, древесина, пилыцик.

Abstract. This article examines the factors influencing the deterioration of the quality of wood materials in the historic Juma masjid building in the Ichan-Kala Museum Reserve in the city of Khiva using the example of wood species. The results obtained make it possible to predict the probability of damage to the wooden materials of the historic Juma masjida building.

Keywords: electrical conductivity, mass, humidity, damage, wood, sawfly.

Xiva shahrining Ichan-Qal'a muzey qo'riqxonasida 54 ta tarixiy me'moriy obida mavjuddir. Bugungi kunda Ichan-Qal'a muzey qo'riqxonasi hududida joylashgan - X-asrga oid 213 ta yog'och ustun ko'tarib turgan "Juma Masjid" me'moriy yodgorligining yog'och qurilmalariga turli salbiy ta'sirlar mavjud. Chunki, Sobiq ittifoq davrida (1940-50 yy) Juma Masjid obidasida tumanning paxta va donini saqlash uchun omborxona vazifasini o'tagan, natijada obidadan noto'g'ri foydalanilgan [9]. 1987 yildan buyon masjid "Xorazm yog'och o'ymakorlik muzeyi" sifatida ishlab turgan ushbu masjid tomining umumiy maydoni 2530 m² bo'lib, ichki maydoni 55,0 x 45,0 metr, balandligi 4,5 metr, bo'lib masjid ko'p ustunlik (gipostil) inshootdir.

Hozirda, noyob yog'och ustunlar, tomyopma qismlarining ko'pchiligi biologik ta'sir hisoblangan - termitdan (35%) zararlangan. Shuningdek, yer osti suvlarining ko'tarilishi va atmosfera suvlari ta'sirida tomyopma qismi o'ta namlangan (rasmlar ilova qilinadi). Tom ustki qismi va tom osti qismlari, ichidagi ustunlar hamda devorlar o'zgarib (deformasiya) juda ta'mirtalab ahvolga kelib qolgan, buning natijasida ularning mustahkamligi kamayib, obidaga jiddiy zarar yetmoqda.

Tahlillarga ko'ra, yog'och – qurilishda, mebel va boshqa turli xil mahsulotlarda keng qo'llaniladigan tabiiy materialdir. Biroq, yog'ochning tashqi muhit ta'sirida sifatini yo'qotishi, uning uzoq muddatli foydalanishga mos kelmasligini ta'minlashi mumkin [3]. Yog'ochning sifatining yomonlashishi turli omillarga bog'liq bo'lib, bu omillar o'zgarishi mumkin bo'lgan tabiiy va sun'iy sharoitlarga ta'sir qiladi. Ushbu maqolada, yog'ochning sifatining tashqi muhit ta'sirida yomonlashishining sabablarini, ta'sirini va uning oldini olish yo'llarini ko'rib chiqamiz [2].

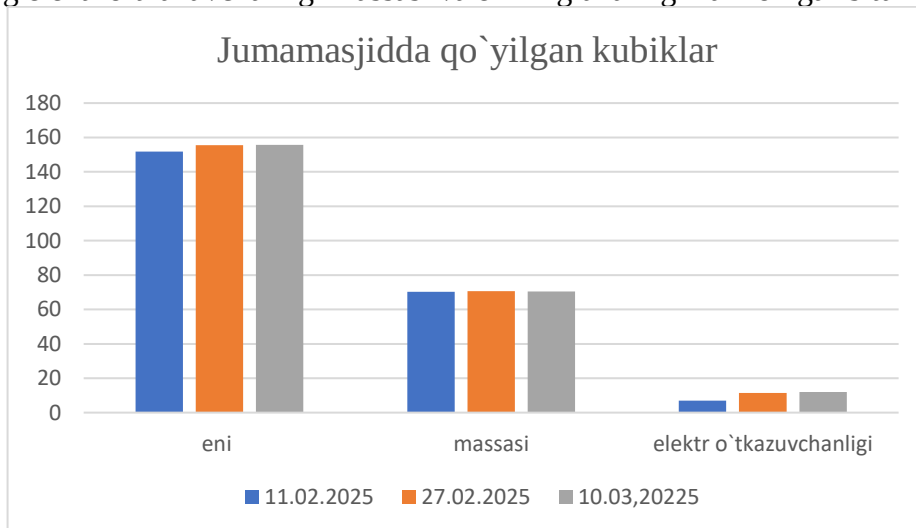
Namlik va suv: Yog'och o'zining tabiiy tuzilishi bilan suvni o'ziga singdirishi mumkin. Namlikning yuqori bo'lishi yoki yog'ochning bevosita suvga ta'sir qilishi uning tuzilishiga zarar yetkazadi. Namlik yog'ochning kengayishiga va qisqarishiga olib keladi, bu esa uning deformatsiyasiga, yorilishiga va sifatining yomonlashishiga sabab bo'ladi [4]. Ayniqsa, yog'ochni uzoq vaqt davomida suv ta'sirida qoldirish, uning kislotalanishi va chirishi xavfini oshiradi [1].

Haroratning o'zgarishi: Yuqori yoki past harorat ham yog'ochning sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Haroratning tez-tez o'zgarishi yog'ochning qisqarishiga va kengayishiga olib keladi [8]. Buning natijasida yog'ochda yorilishlar, bo'shliqlar va deformatsiyalar yuzaga kelishi mumkin. Ayniqsa, qish va yoz mavsumlarida, haroratning o'zgarishi yog'och materiallarini tezda eskirishi va yomonlashishiga sabab bo'ladi.

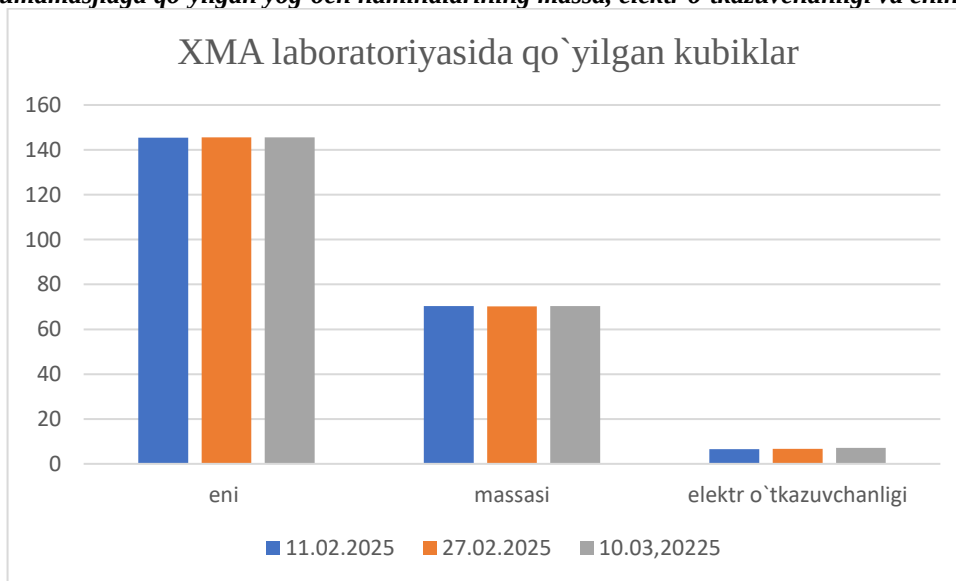
Quyosh nurlari va ultrabinafsha (UV) nurlanishi. Quyosh nurlari, ayniqsa, UV nurlanishi, yog'ochning rangini o'zgartirishi, quruqlashishi va qurishi mumkin. UV nurlanishi yog'ochning sirtida ko'plab mikroskopik yoriqlarni yuzaga keltiradi va uni quruq qilib, zanglashiga olib kelishi mumkin [5]. Yog'ochda yuzaga kelgan bu mikroskopik yoriqlar va zanglar uning strukturaviy mustahkamligini pasaytiradi, shuningdek, ularning estetik ko'rinishini yomonlashtiradi. Asosan yuqorida keltirilgan omillarning ta'siri keng miqyosda uchraydi va boshqa omillar ta'sirida ham yog'och materiallar sifatini yomonlashishi mumkin [6].

Tadqiqot uslublari. Biz Ichan Qal'a davlat muzey qo'riqxonasiga qarashli Juma msjidda yog'och materiallarni sifati qanday o'zgarishini o'rganish bo'yicha tajribaalar olib bordik. Tajribalarni amalga oshirish uchun - terak Populus daraxtlaridan kattaligi 70 mm bo'lgan kub tayyorlandi. Kublardan 10 tasi Juma masjidning 5 ta ustunlari ustiga joylandi. 10 tasi Xorazm Ma'mun akademiyasi laboratoriyasi oldidagi usti yopilgan tabiiy sharoitga, 10 tasi esa laboratoriya ichiga qoldirildi. Kublarning eni shtangenserkul yordamida o'lchandi, og'irligi texnik tarozida, elektr o'tkazuvchanligi "Hydromette HT 65" qurulmasi yordamida o'lchab borildi [7]. Ol'chash ishlari har 10 kunda bir marta o'tkazildi. O'lchangan ma'lumotlar EXEL dasturi asosida tahlil qilindi va o'rtacha ko'rsatkichi aniqlandi.

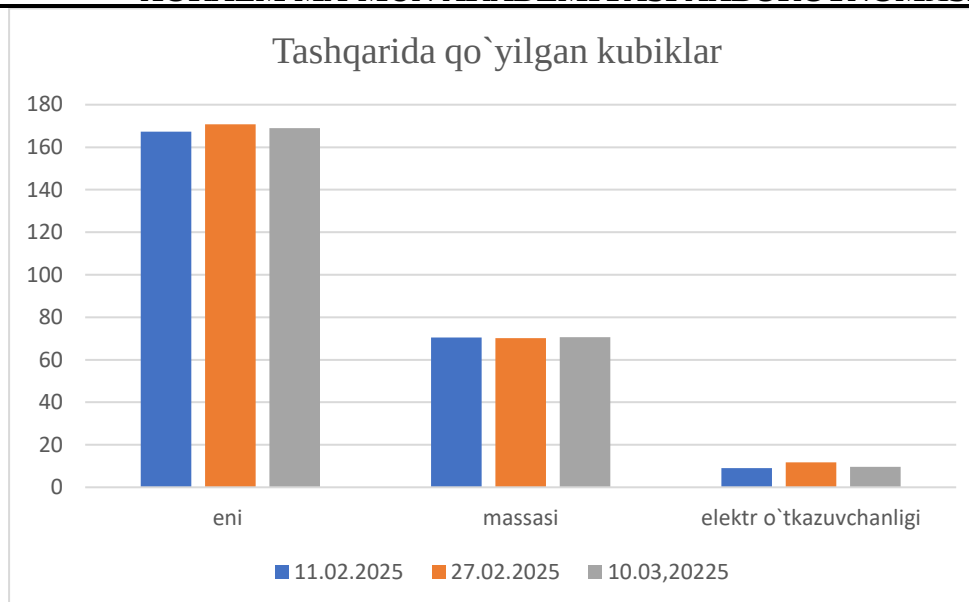
Tadqiqot natijalari. Olingan natijalar 1,2,3 –rasmlarda ketirilgan. Olingan ma'lumotlardan ko'rish mumkinki barcha variantda yog'ochning elektr o'tkazuvchanligi kuchli o'zgarganini ko'rish mumkin. Yog'och odatda yomon elektr o'tkazuvchi material hisoblanadi, chunki uning tarkibida suv va o'simlik tolalari mavjud, ular elektr tokini o'tkazishga qarshilik ko'rsatadi. Yog'ochning elektr o'tkazuvchanligi namlik, turli o'simlik turlari va boshqa omillarga bog'liq ravishda o'zgaradi. Juma masjidga qo'yilgan yog'och bo'laklarda elektr o'tkazuvchanlik ortishi kuzatilgan. Tajriba uchun qo'yilgan yog'ochning massa vaqt o'tishi bilan keskin katta diapazonlarda farq qilmagan. Bu esa yog'ochga massa jihatdan kam miqdorda suv kirganligini ko'rsatadi. Laboratoriyada qoldirilgan yog'och namunalari massasi deyarli o'zgarmagan. Tabiiy sharoitda ya'ni tashqariga qo'yilgan namunalarning elektr o'tkazuvchanligi massasi va enining uzunligi ham o'zgarib turishi kuzatilgan.

1-rasm. Jumamasjidga qo'yilgan yog'och naminalarining massa, elektr o'tkazuvchanligi va enini o'zgarishi

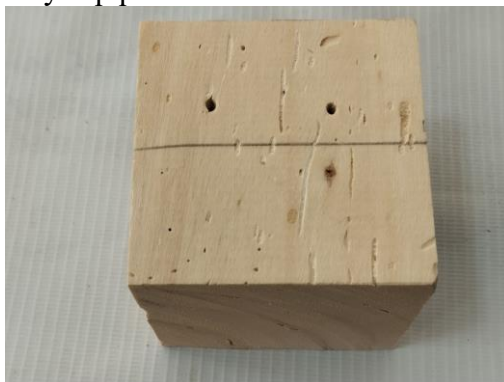

2-rasm. laboratoriyaga qo'yilgan yog'och naminalarining massa, elektr o'tkazuvchanligi va enini o'zgarishi

3-rasm. laboratoriyaga qo'yilgan yog'och naminalarining massa, elektr o'tkazuvchanligi va enini o'zgarishi

Yog'och materiallarda namlik ortishi ularning biologik omillar ta'siriga ham moyilligini oshishini tajriba natijalarida kuzatdik. Olingan natijalarni 4- rasmda ko'rish mumkin. Bunda namunalar parmalovchi hasharotlar tomonidan zararlanganligini ko'rish mumkin. **Parmalovchi hasharot** — bu yog'ochni teshish, oziqlanish va yashash uchun parmalovchi (ya'ni, yirtiladigan) xususiyatga ega bo'lgan hasharotlardir. Ular ko'pincha yog'och materiallarda, ayniqsa qurilish yog'ochlarida yashaydi va ularni yo'q qiladi.

4- rasm. Juma masjidga qo'yilgan yog'och naminalarining parmalovchi hasharotlar ta'sirida zararlanishi

Xulosa qilib aytganda, yog'ochning tashqi muhit ta'sirida sifatining yomonlashishi qurilishda, tarixiy binolarda va boshqa sohalarda jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Namlik, haroratning o'zgarishi, yog'ochning tuzilishini va estetik ko'rinishini yomonlashtirishi mumkin. Shu sababli, yog'ochni to'g'ri saqlash, himoya qilish va zararkunandalarga qarshi kurashish uchun turli usullarni qo'llash zarur. Bular yog'ochning uzoq muddatli va samarali ishlatilishini ta'minlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qosimov E.K. O'zbekiston qurilish ashyolari. O'quv qo'llanma. Toshkent. "O'AJBNT" markazi, 2003 y.
2. Hamidov va b. Qurilish materiallari, buyumlari va metallar texnologiyasi. Darslik. "SHarq", Toshkent, 2005 y.
3. Xamidov A. Qurilish materiallari, buyumlari va metallar texnologiyasi fani ta'lim texnologiyasi (o'quv-uslubiy majmua), NamMPI.2012 y.
4. Hamidov A., Rizaev B., Madumarova X. Qurilish materiallari fani mashg'ulotlarini interfaol strategiyalar qo'llab o'tish uchun metodik ishlanmalar. NamMPI, 2005 – 2013 yillar.
5. Hamidov A., Rizaev B., Madumarova X. Qurilish materiallaridan tajriba ishlarini bajarish uchun uslubiy ko'rsatmalar to'plami. NamMPI.2012 yil.
6. Green, D. W., Evans, J. W., & Hutt, R. A. (1986). Predicting the effect of moisture content on the flexural properties of southern pine dimension lumber. *Forest Products Journal*, 36(6), 43-49. <https://wfs.swst.org/index.php/wfs/article/view/478>

7. Harada, Y., Sugimoto, K., & Tanaka, H. (2005). Effect of moisture content of members on mechanical properties of timber joints. *Journal of Wood Science*, 51(6), 551-556. <https://jwoodscience.springeropen.com/articles/10.1007/s10086-004-0656-9>

8. Brischke, C., Wessel, F., & Peters, L. (2013). The potential of moisture content measurements for testing the durability of timber products. *European Journal of Wood and Wood Products*, 71(2), 141-148. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00226-013-0548-5>

9. "Xiva shahridagi "Ichon-Qal'a" qo'riqxonasidagi tarixiy obidalar bo'yicha ma'lumotlar bazasi" mualliflik guvohnomasi BGU №00294.

UO'K.712

XIVA DIZAYN KODI: U MAVJUDMI VA U QANDAY BO'LISHI KERAK?

D.I.Hadiyeva, o'qituvchi, Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada tarixiy shaxarlar dizayn kodga bolgan ehtiyoj muhokama qilinadi. Muallif ushbu maqolada Tarixiy binolarni reklama shitlari, tarixiy muhitga ta'sir ko'rsatuvchi yangi qurilish ashyolari va texnologiyalaridan tozalash kerakligi haqida. Tarixiy obidalarda QR kodlardan foydalanish haqida so'z yuritadi.

Kalit so'zlar: Dizayn kodi, navigatsiya, uyg'un, estetik, fasad, kontseptsiya, kichik me'moriy shakllar, uslub, loyiha, QR-kod

Аннотация. В статье рассматривается необходимость разработки норм проектирования исторических городов. Автор в этой статье очищает исторические здания от рекламного дерьма, новых строительных материалов и технологий, влияющих на историческую среду. Там говорится об использовании QR-кодов в исторических памятниках

Ключевые слова: Дизайн код, навигация, гармоничный, эстетичный, фасад, концепция, малые архитектурные формы, стиль, проект, QR-код

Abstract. The article discusses the need to develop standards for the design of historical cities. The author in this article clears historical buildings of advertising crap, new building materials and technologies that affect the historical environment. It talks about the use of QR codes in historical monuments

Key words: Design code, navigation, harmonious, aesthetic, facade, concept, small architectural forms, style, project, QR code

Xiva shahri qiyofasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar biri uzoq tarixga ega obidalaridagi "reklama bezaklari" hisoblanadi. Bugungi kunda dunyoning bir qator yetakchi shaharlari qulay va xavfsiz shahar muhitini loyihalashda kompleks yondashuvni aks ettiruvchi o'z dizayn kodlari – qonun qoidalar va tavsiyalar to'plamlari ishlab chiqilmoqda. Oddiy qilib aytganda, belgilar, jabhalar, kirishlar, reklama konstruksiyalari, kiosklar, yo'l belgilari, ko'cha mebellari, derazalar, konditsionerlar, yoritish va boshqalarni qanday joylashtirish va loyihalash mumkinligini tushuntiruvchi ko'rsatma.

Dizayn kodning asosiy vazifasi umumiy qoidalar va tavsiyalarni ishlab chiqish, shu bilan aholi punktining ko'rinishiga ta'sir qiluvchi har bir kishi: tadbirkorlar, arxitektorlar, munitsipalitetlar, ishlab chiquvchilar o'rtasida tushunishni osonlashtirishdir. Dizayn kodi shahar muhitini o'zgartirishga yordam beradi, shahar makonining yaxlit rasmini belgilaydi. Har bir shahar o'zining o'ziga xosligi, madaniy va etnik xususiyatlarini hisobga olgan holda o'ziga xos dizayn kodiga muhtoj. Dizayn kodlari shaharning vizual estetikasini ham shakllantiradi. Tashqi reklama bilan bog'liq masalalar muhim o'rin tutadi. Uning joylashuvi va mazmunidan tortib, reklama vositalarining o'lchamiga qadar hamma narsa tartibga solinadi.

Xiva shahriga kiradigan yo'llarning birortasida shahar targ'ibotiga oid ma'lumotlar lavhalari yo'q, buning uchun maxsus dizayn formatlari tasdiqlanishi kerak, bu turizmni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Tarixiy shaxarlarni targ'ibot qilish uchun Xiva logotipida Kalta minorasi kabi qadimiy tarixiy obidalar aks etishi mumkin.

"Eyfel minorasi nafaqat Parijning, balki butun Fransiyaning logotipiga aylandi. Biz esa mamlakat va shaharning dizayn kodlari uchun logotip va shiorlarni yaratishimiz kerak.

1-rasm. Ota darvoza kirish qismiga ilingan banner shaxar qiyofasini buzib turganini ko'rishimiz mumkin

Bundan tashqari, nafaqat Xiva, balki Samarqand, Buxoro, Shahrisabz va boshqa qadimiy tarixga ega shaharlar uchun ham loyiha kodlarini yaratish zarur. Buning uchun mahalliy san'at jamoalari va boshqa tegishli tashkilotlar avvalo mahallalar o'rtasida so'rovlar o'tkazib, muayyan ishlarni amalga oshirishlari kerak.

Xiva qiyofasini nima buzadi?

O'zbekistonda shaharlarning loyiha me'yorlariga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri bu uzoq tarixga ega binolarning reklama bilan "bezalishi"dir.

2-rasm. Xiva tarixiy qismida joylashgan hotel. Turist jalb qilish uchun yorqin rangda nomi yozilgan lekin bu tarixiy muhitni buzmoqda

Loyiha kodeksi Xiva va mamlakatning boshqa shaharlaridagi tarixiy binolarning arxitektura qiymatini saqlab qolishga yordam beradi, ular turli ommaviy axborot vositalarida reklama belgilariga to'la..

Tarixiy binolar fasadiga reklama joylashtirgan tadbirkorlar buning evaziga 5-10 millionlab daromad olayotgan bo'lsa, bu uylarning o'ziga xos qiyofasini yo'qotgani, reklama vositalarining ko'pligi tufayli shahar va mamlakat sayyohlik oqimining kamayishi tufayli milyartlab mablag' yo'qotmoqda.

“Tarixiy binolardagi barcha bilbordlarni olib tashlash va ularning ko'rinishini tiklash kerak.

Har bir tosh tarix bo'lgan joyda zamonaviylikka o'rin yo'q

“Ichon Kala” qo'riqxonasi kabi joylarda aholi ko'pincha xonadonlarining derazalarini zamonaviy – alyuminiy yoki plastmassa oynalariga almashtirilgan shuningdek, xuddi shu materiallardan eshiklarga almashtirilgan. Garchi bu yerda yog'och va yog'och teksturali qurilish materyallaridan boshqa narsalar ishlatishga yo'l qo'yilmaslik lozim.

3- rasm. Ichan Kala ichida joylashgan honadonda parabolik antenna joylashtirilgan va shu bilan birga shahar qiyofasini buzgan

Umuman olganda, bunday tarixiy qo'riqxonalarda oyna romlarni shaklini o'zgartirish, yog'och deraza va eshik romlarini plastmassaga almashtirish, konditsioner, parabolik antennalarni qo'yishga yo'l qo'yilmasligi kerak. Bu nafaqat Ichan kala markazida, balki shahar chetidagi tarixiy binolarda ham qabul qilinishi mumkin emas. Fasadlarni zamonaviy uslubda ta'mirlashni taqiqlash kerak.

Shaharni ommalashtirish uchun nima qilish kerak?

QR-kodlarni tarixiy binolarga joylashtirish sayyohlarga o'zlarini qiziqtirgan har qanday ob'ekt haqida bimalol batafsil ma'lumot olish imkonini beradi. Tarixiy shaxarlarning axamyati haqida bog'cha, maktab, oliy dargohlarda targ'ibot ishlari olib borilishi kerak.

E'tibor bering, bugungi kunda dunyoning ko'plab etakchi va rivojlangan shaharlari dizayn kodlaridan foydalanadi. Masalan “Rossiyaning Moskva viloyatidagi tarixiy shahar Zaraysk shaharsozlik kodeksi bu yerda bir yoki ikki qavatdan balandroq binolar qurishga ruxsat bermaydi”. Bundan tashqari, bu yerda darvoza va to'siqlar o'ziga xos shaklga ega.[2]

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki zamonaviy Xiva ham shahrimizning go'zalligi, o'ziga xosligi va o'ziga xosligini saqlashga yordam beradigan dizayn kodini ishlab chiqishi kerak. O'zbekistonning boshqa shaharlari haqida ham shunday deyish mumkin. Tarixiy shaxarlar dizayn kodi shahar muhitini visual idrok etishni shakllantirib boruvchi belgilar, reklama uchun joylar, jamoat savdo obyektlari, turli xil ko'rgazma va tadbirlar uchun maydonlar, kafe-ovqatlanish maskanlarini

bezab turuvchi detal va reklamalarning joylashishi hamda tashqi ko'rinishini tartibga solib turishi ularni insonlarga maksimal darajada qulay bo'lishini taminlashi lozim.

Natijada Xivanning qadimiy yodgorliklari zamonaviy shahar o'rmonida "yo'qolib ketadi".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.<https://podrobno.uz/cat/obchestvo/v-uzbekistane-s-1-iyulya-budet-vnedryatsya-territorialnyy-dizayn-kod/>
- 2.<https://totalarch.com/aleksandra-sytnikova-chto-takoe-dizayn-kod-gorodov-na-samom-dele>

UO'K: 72.01

YOSHLAR MARKAZI BINOLARINING ARXITEKTURAVIY XUSUSIYATLARI

B. I. Inog'omov, dots., Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti, Toshkent

S. E. Jumayeva, magistrant, Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar markazi binolarining arxitekturaviy xususiyatlari, ularning zamonaviy dizayni va funksionalligi tahlil qilingan. Yoshlar uchun mo'ljallangan inshootlarning loyihalanishida o'quv, madaniy, sport va dam olish joylari sifatida xizmat qilishi muhim ekanligi ta'kidlangan. Shu bilan birga, maqolada energiya samaradorligi, ekologik tozalik va innovatsion materiallar qo'llanilishiga alohida e'tibor qaratilgan. Yoshlar markazlarini qurishda zamonaviy arxitektura uslublaridan foydalanish, ular orasidagi estetik uyg'unlik va qulay muhit yaratish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. Ushbu maqola arxitektura va dizayn sohasida faoliyat olib boruvchi mutaxassislar, shuningdek, yoshlar bilan ishlash markazlari rivojlanishiga qiziqqan o'quvchilar uchun foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar: Yoshlar markazi, arxitektura uslublari, zamonaviy dizayn, ko'p funksiyali inshootlar, innovatsion yechimlar, ijtimoiy muhit, energiya samaradorlik, ekologik barqarorlik, binolarning funksionalligi, interyer dizayni, yoshlar uchun imkoniyatlar, shaharsozlik yondashuvi, mahalliy madaniyat, jamoaviy tadbirlar, ijtimoiy integratsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются архитектурные особенности зданий молодежного центра, их современный дизайн и функциональность. Подчеркивалось, что важно проектировать объекты, предназначенные для молодежи, в качестве образовательных, культурных, спортивных и развлекательных объектов. При этом в статье уделяется внимание энергоэффективности, экологической чистоте и использованию инновационных материалов. Даны рекомендации по использованию современных архитектурных стилей, эстетической гармонии между ними и созданию комфортной среды при строительстве молодежных центров. Данная статья будет полезна профессионалам, работающим в сфере архитектуры и дизайна, а также читателям, интересующимся развитием центров работы с молодежью.

Ключевые слова: Молодежный центр, архитектурные стили, современный дизайн, многофункциональные конструкции, инновационные решения, социальная среда, энергоэффективность, экологическая устойчивость, функциональность зданий, дизайн интерьера, возможности для молодежи, градостроительный подход, отражение местной культуры, зоны для коллективных мероприятий, социальная интеграция.

Abstract. This article analyzes the architectural features of the youth center buildings, their modern design and functionality. It was emphasized that it is important to design facilities intended for young people to serve as educational, cultural, sports and recreational facilities. At the same time, the article focuses on energy efficiency, environmental cleanliness and the use of innovative materials. Recommendations are given on the use of modern architectural styles, aesthetic harmony between them and creating a comfortable environment in the construction of youth centers. This article will be useful for professionals working in the field of architecture and design, as well as for readers interested in the development of youth work centers.

Key words: Youth center, architectural styles, modern design, multi-functional structures, innovative solutions, social environment, energy efficiency, ecological sustainability, functionality of buildings, interior design, opportunities for young people, urban planning approach, local culture reflection, zones for collective events, social integration.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatning har tomonlama rivojlanishida va kelajak avlodni tarbiyalashda yoshlarning roli juda muhim. Yoshlar markazlari esa nafaqat madaniyat, ta'lim, sport va ijtimoiy faoliyat maskanlari sifatida, balki yoshlarning ijodiy va intellektual imkoniyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan zamonaviy inshootlar sifatida qad ko'taradi. Bunday markazlar nafaqat ularning ichki funksionalligi, balki tashqi arxitekturasini bilan ham jamiyatda alohida estetik va ma'naviy o'rin egallaydi. Shu sababli yoshlar markazi binolarining arxitekturaviy xususiyatlarini o'rganish va ularga oid ilmiy-tahliliy yondashuvni shakllantirish bugungi kundagi dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy yoshlar markazlarining arxitekturasini urbanizatsiya jarayonlarining jadallashishi, ekologik talablarning kuchayishi va texnologik rivojlanishning yangi bosqichlari bilan chambarchas bog'liqdir. Bu markazlar dizaynida nafaqat yoshlarning ehtiyojlari va qiziqishlari hisobga olinadi, balki ularning qulayligi, energiya samaradorligi, ekologik xavfsizligi va milliy madaniyatning aks ettirilishi ham muhim omil hisoblanadi.

Mazkur maqolada yoshlar markazi binolari arxitekturaviy dizayn jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, bu binolarning funksional zonalarga bo'linishi, interyer va eksteryer yechimlari, zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi hamda hududiy sharoitlarga moslashuv masalalari o'rganiladi. Shu bilan birga, milliy arxitektura hamda global tajribalarni uyg'unlashtirish imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi.

Yoshlar markazlari – bu nafaqat inshootlar majmui, balki kelajak avlod uchun shaxsiy va ijtimoiy taraqqiyot maydonidir. Shu bois, ushbu maqola mazmuni ushbu binolarning ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Asosiy qism

Yoshlar markazi binolarining arxitekturaviy xususiyatlari.

Yoshlar markazi binolari zamonaviy jamiyatning muhim inshootlari bo'lib, ular yosh avlodni madaniy, intellektual va sport sohalarida rivojlantirish uchun maxsus loyihalashtiriladi. Bu binolar o'ziga xos arxitekturaviy yechimlari va funksional tuzilmalari bilan nafaqat yoshlar uchun qulaylik yaratadi, balki shahar va qishloq hududlarining umumiy ko'rinishini yaxshilaydi. Yoshlar markazlari nafaqat ta'lim va o'yin-kulgi maskani, balki ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish uchun muhim maydon bo'lib xizmat qiladi.

1. Funksional zonalarning tashkil etilishi.

Yoshlar markazi binolarining funksional zonalarini yosh avlodning turli ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo'lib, ular har xil faoliyat turlarini qulay amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Ushbu zonalar ya'ni (ta'lim va intellektual rivojlanish zonalarini, sport va jismoniy faoliyat zonalarini, ijodiy va texnologik zonalar, madaniy va ko'ngilochar zonalar, ijtimoiy muloqot zonalarini, barqarorlikni qo'llab quvvatlovchi zonalar) ni samarali tashkil etish markazning asosiy maqsadlariga erishishda muhim omil bo'lib hisoblanadi.

A) Ta'lim va intellektual rivojlanish zonalarini: Ushbu zonalar o'quv va seminar xonalarini, kutubxonalarini va multimedia markazlarini o'z ichiga oladi. Ta'lim zonalarini yoshlarning bilim olishiga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan bo'lib, ularda zamonaviy texnologiyalar, interaktiv doskalar va boshqa o'quv vositalari bo'lishi zarur. Kutubxonalar esa nafaqat kitob o'qish, balki tadqiqot va mustaqil o'qish uchun ham qulay joy yaratadi.

B) Sport va jismoniy faoliyat zonalarini: Yoshlar markazlarida sport bilan shug'ullanish uchun maxsus jihozlangan sport zallari, ochiq maydonchalar va fitnes markazlari bo'lishi kerak. Ushbu zonalar yoshlarning sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlaydi va ular orasida jismoniy faollikni targ'ib qiladi.

D) Ijodiy va texnologik zonalar: Bu hududlar yoshlarning ijodkorligini rivojlantirish uchun mo'ljallangan. San'at ustaxonalari, musiqa xonalarini, teatr va raqs zallari ijodiy faoliyatni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Texnologik zonalar esa IT laboratoriyalar, robototexnika ustaxonalari va boshqa zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlanishi mumkin.

E) Madaniy va ko'ngilochar zonalar:

Ushbu zonalarda kinoteatrlar, konsert zallari va ko'rgazma maydonchalari tashkil etiladi. Bu joylar yoshlarni madaniy tadbirlarga jalb qilish va ularning madaniyat bilan tanishuvini

1-rasm. Qashqadaryo yoshlar markazi binosi. kengaytirish imkoniyatini beradi.

F) Ijtimoiy muloqot zonolari: Ochiq va yopiq kafelar, dam olish xonalari, o'yin xonalari va ochiq xiyobonlar yoshlar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish uchun

mo'ljallangan. Ushbu joylar yoshlarning o'zaro muloqot qilishiga, yangi do'stlar orttirishga va samarali vaqt o'tkazishga imkon beradi.

G) Barqarorlikni qo'llab-quvvatlovchi zonalar: Yoshlar markazlarida ekologik talablarni inobatga olgan holda yashil hududlar, bog'lar va qayta ishlash tizimlari tashkil etilishi lozim. Ushbu zonalar yoshlarni ekologik mas'uliyatga o'rgatadi va atrof-muhitga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Funksional zonalarining aniq va ratsional tashkil etilishi yoshlar markazining samaradorligini oshiradi va yoshlarning barcha ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu zonalar qulay va ilhomlantiruvchi muhit yaratib, yoshlarning ijodiy va intellektual salohiyatini maksimal darajada ro'yobga chiqarishga imkon beradi.

2. Innovatsion dizayn va texnologiyalarning qo'llanilishi.

Zamonaviy yoshlar markazlari ko'pincha innovatsion texnologiyalarni o'zida aks ettiradi. Masalan, "aqlli bino" tizimlari, energiya tejankor materiallar, quyosh panellari va tabiiy yorug'likni maksimal darajada ishlatadigan arxitektura elementlari bu markazlarning asosiy belgilaridan hisoblanadi. Shu bilan birga, markazlar yoshlarning ijodiy faolligini oshiradigan dinamik dizaynga ega bo'lishi kerak.

Milliy va zamonaviy arxitekturaning uyg'unligi: Yoshlar markazlarida milliy arxitektura elementlarini zamonaviy dizayn bilan uyg'unlashtirish katta ahamiyatga ega. Milliy madaniyat va

an'analarning aks ettirilishi yoshlarning milliy iftixorini oshiradi va ularni o'z ildizlariga yaqinlashtiradi. Shu bilan birga, global arxitektura tendensiyalari ham binolarning jozibadorligini ta'minlaydi.

2-rasm. Toshkent shahri yoshlar markazi binosi.

Ekologik xavfsizlik va barqarorlik: Yoshlar markazi binolari ekologik talablarni inobatga olgan holda loyihalanishi zarur. Yashil hududlar, tabiiy materiallardan foydalanish, energiya samarador

tizimlar va chiqindilarni qayta ishlash imkoniyatlari yoshlar markazining barqaror rivojlanish tamoyillariga muvofiqligini ta'minlaydi.

Ijtimoiy aloqalar uchun maydonlar: Yoshlar markazi binolarining dizaynida ochiq va yopiq jamoat hududlari tashkil etilishi zarur. Bu hududlar yoshlarning o'zaro muloqot qilishiga, jamoaviy tadbirlar va festivallar tashkil etishiga xizmat qiladi. Yoshlar markazlari jamiyatning kelajagini shakllantiruvchi muhim obyektlardir. Shuning uchun ularning arxitektura va dizaynida yoshlarning ehtiyojlari, zamonaviy talablar va ekologik omillar inobatga olinishi lozim. Bu nafaqat yoshlar uchun qulay va ilhomlantiruvchi muhit yaratadi, balki shaharning umumiy arxitekturasiga ham yangi nafas bag'ishlaydi.

Xulosa. Yoshlar markazi binolarining arxitekturaviy xususiyatlari nafaqat zamonaviy estetika talablariga, balki yoshlarning ehtiyoj va manfaatlarini qondirishga ham mos bo'lishi kerak. Ushbu

binolar dizaynida funksionallik, moslashuvchanlik, texnologik innovatsiyalar va ekologik barqarorlik asosiy o'rin tutadi.

Markazlarda ta'lim, ijod, sport, madaniyat va ijtimoiy muloqot uchun mo'ljallangan funksional zonalar yoshlarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladigan imkoniyatlarni yaratadi. Xonalar va hududlar ergonomik talablarga mos ravishda jihozlanishi, qulaylik va xavfsizlik tamoyillariga javob berishi muhim. Shu bilan birga, markazlar ochiq va yopiq makonlarning uyg'unligini, tabiiy yorug'lik va yashil hududlarning ko'pligini ta'minlash orqali yoshlarni ilhomlantiruvchi muhit yaratadi.

Arxitektura loyihalarida o'z milliy merosimizga asoslangan dizayn uslublarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish yoshlar markazlarining o'ziga xosligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bu binolar barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan holda energiya tejovchi, ekologik toza materiallar va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni nazarda tutishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar markazi binolari jamiyatning istiqbolini belgilovchi yosh avlodni rivojlantirishga mo'ljallangan, ko'p funksiyali va ilhomlantiruvchi maskan sifatida xizmat qilishi zarur. Ushbu markazlarning to'g'ri arxitektura yondashuvi kelajak avlodlarning bilimli, ijodkor va mas'uliyatli bo'lib voyaga yetishiga katta hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Me'yoriy hujjatlar:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Qurilish Me'yorlari (O'zRM):
- 2.O'zRM 2.07.01-03 — "Shaharsozlik. Rejalashtirish va qurilish".
- 3.O'zRM 2.08.02-89 — "Ijtimoiy binolarni loyihalash me'yorlari".
- 4.O'zRM 2.10.04-97 — "Madaniyat va sport binolari".
- 5.O'zRM 2.02.03-16 — "Yoritish va ventilyatsiya talablari".

Davlat Me'yoriy Hujjatlari (DMH):

- 1.DMH 2.01.05-98 — "Ekologik xavfsizlik talablariga mos qurilish".
- 2.DMH 2.01.04-94 — "Binolarning energetik samaradorligi".

Xalqaro me'yorlar:

- 1.ISO 21929 — "Barqarorlikni baholash ko'rsatkichlari".
- 2.ISO 14001 — "Atrof-muhitni boshqarish tizimlari".

O'quv adabiyotlar:

- 1."Arxitektura asoslari" — M. Chingizxanov, Toshkent, 2018.
- 2."Shaharsozlik va ijtimoiy infratuzilma binolari" — Sh. A. Karimov, Toshkent, 2016.
- 3."Zamonaviy arxitektura uslublari va texnologiyalari" — A. Shermatov, Toshkent, 2020.
- 4."Madaniy va sport inshootlari loyihalash" — Y. A. Ziyodov, Toshkent, 2017.
- 5."Ekologik barqaror arxitektura" — J. H. William, Londra, 2015.
- 6."Youth Centres: Design and Construction" — UNESCO Publications, 2019.

Foydali saytlar:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Qurilish va Uy-joy Kommunal Xo'jaligi Vazirligi:
- 2.www.mcm.uz
- 3.www.archdaily.com — Arxitektura yangiliklari va loyihalari.
- 4.www.riba.org — Britaniya Arxitektorlar Instituti (RIBA) resurslari.
- 5.www.unesco.org — Yoshlar markazlari bo'yicha xalqaro tavsiyalar.

Milliy loyihalashtirish institutlari:

- 1.www.uzstroy.uz — O'zbekiston qurilish sanoatiga oid resurslar.
- 2.www.tdpi.uz — Toshkent Arxitektura va Qurilish Instituti sayti.

Ekologik va barqaror arxitektura bo'yicha platformalar:

- 1.www.greenbuildinginfo.eu — Energiya tejamkor binolar haqida ma'lumotlar.
- 2.www.sustainablearchitecture.org — Barqaror arxitektura resurslari.

Ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar:

O'zbekiston arxitekturasi jurnalidagi maqolalar:

- 1."Madaniyat va yoshlar markazlari arxitekturasining o'ziga xos jihatlari" — 2020.

Dissertatsiyalar:

- 1."Yoshlar markazlari uchun ekologik yechimlar" — Toshkent TAQI, 2022.
- 2."Madaniyat markazlarida funksional zonalarining samarali tashkil etilishi" — Milliy universitet, 2019.

MEHMONXONALARDA TASHQI VA ICHKI GO'ZALLIK**S.A. Kadyrova, prof., Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti, Toshkent****Sh.E. Jumayeva, magistrant, Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti, Toshkent****D.A.Isroilov, talaba, Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehmonxonalarning tashqi va ichki go'zalligi hamda ularning mijozlar uchun muhim jihatlari o'rganiladi. Tashqi ko'rinish mehmonxonaning birinchi taassurotni shakllantirishdagi roli, uning arxitektura dizayni, atrof-muhit bilan uyg'unligi va joylashuvining ahamiyati haqida batafsil ma'lumot berilgan. Shuningdek, ichki go'zallikning mehmonxona ichidagi qulaylik va xizmat sifati bilan bog'liqligi, zamonaviy dizayn tendensiyalari va funksional rejalashtirish jarayoni tahlil qilinadi.

Maqolada tashqi va ichki dizaynning mehmonlar tajribasiga ta'siri, ularning estetik talablarini qondirishdagi o'rni va raqobatbardoshlikni oshirishdagi ahamiyati haqida misollar keltirilgan. Shu bilan birga, ekologik barqarorlikka asoslangan arxitektura va interyer dizayni bilan bog'liq innovatsion yondashuvlar ham ko'rib chiqiladi.

Mazkur maqola mehmonxona sohasida ishlayotgan mutaxassislar, arxitektorlar, interyer dizaynerlar hamda xizmat ko'rsatish sifati bilan qiziqayotgan tadqiqotchilar uchun foydali ma'lumotlar taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Mehmonxona loyihasi, toshga arxitektura, ichki interyer, estetik yechimlar, qulaylik va go'zallik, landshaft dizayni, mehmonlar uchun, innovatsion texnologiyalar, yorug'lik va rang, madaniy uyg'unlik, mehmonxona atmosferasi, materiallar va tekstura, ichki funktsionallik, tashqi ko'rinish, barqaror arxitektura, dekor va jihozlar, zamonaviy dizayn, mehmonxona fasadi, dam olish.

Аннотация. В данной статье рассматривается внешняя и внутренняя красота отелей и их важные аспекты для клиентов. Подробно рассмотрена роль экстерьера в формировании первого впечатления об отеле, его архитектурное решение, гармония с окружающей средой и важность местоположения. Также анализируется связь красоты интерьера с комфортом и качеством обслуживания в отеле, современные тенденции дизайна и процесс функционального планирования.

В статье представлены примеры влияния дизайна экстерьера и интерьера на впечатления гостей, его роль в удовлетворении их эстетических требований, а также значение в повышении конкурентоспособности. В то же время также рассматриваются инновационные подходы, связанные с архитектурой и дизайном интерьера, основанные на экологической устойчивости.

В этой статье представлена полезная информация для профессионалов гостиничного бизнеса, архитекторов, дизайнеров интерьеров и исследователей, интересующихся качеством обслуживания.

Ключевые слова: Дизайн отеля, каменная архитектура, дизайн интерьера, эстетические решения, комфорт и красота, ландшафтный дизайн для гостей, инновационные технологии, свет и цвет, культурная гармония, атмосфера отеля, материалы и текстура, функциональность интерьера, экстерьер, экологичная архитектура, декор и меблировка, современный дизайн, фасад отеля, база отдыха.

Abstract. This article examines the external and internal beauty of hotels and their important aspects for customers. It provides detailed information on the role of the external appearance in forming the first impression of a hotel, the importance of its architectural design, harmony with the environment and location. It also analyzes the relationship of internal beauty with the comfort and quality of service inside the hotel, modern design trends and the functional planning process.

The article provides examples of the impact of external and internal design on the experience of guests, their role in satisfying their aesthetic requirements and increasing competitiveness. At the same time, innovative approaches to architecture and interior design based on environmental sustainability are also considered.

This article provides useful information for professionals working in the hotel industry, architects, interior designers and researchers interested in service quality.

Key words: *Hotel project, stone architecture, interior design, aesthetic solutions, comfort and beauty, landscape design, for guests, innovative technologies, light and color, cultural harmony, hotel atmosphere, materials and texture, interior functionality, exterior, sustainable architecture, decor and furnishings, modern design, hotel facade, recreation.*

Kirish. Mehmonxonalar zamonaviy turizm va mehmondo'stlik sohasining muhim elementi hisoblanadi. Bugungi kunda mehmonxona faqatgina vaqtinchalik yashash joyi emas, balki mehmonlar uchun qulaylik, shinamlik va unutilmas tajriba yaratishga xizmat qiluvchi muassasa sifatida qaraladi. Shu sababli, mehmonxonalar nafaqat xizmat ko'rsatish darajasi, balki tashqi va ichki go'zalligi orqali ham raqobatbardosh bo'lishga intilmoqda. Mehmonxonalar tashqi va ichki go'zalligi bilan mehmonlarning birinchi taassurotni shakllantiradi. Tashqi ko'rinish, ya'ni binoning arxitektura uslubi, dizayni va ekologik moslashuvchanligi mehmonxonaga tashrif buyuruvchilar uchun katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ichki makonning go'zalligi — mehmonxona xonalari, xizmat ko'rsatish joylari va umumiy maydonlarning zamonaviy va funksional jihozlanishi, shinamlik va o'ziga xos dizayn qarorlari mehmonlar tajribasini yanada boyitadi. Hozirgi kunda mehmonxonalar arxitektura va interyer dizaynida turli madaniy, mintaqaviy va ekologik omillarni hisobga olgan holda loyihalashtirilmoqda. Tashqi ko'rinish orqali mehmonxona mintaqaning o'ziga xosligini va tarixiy merosini aks ettirsa, ichki dizayn esa mehmonlarga shaxsiy qulaylik va xavfsizlikni ta'minlaydi. Shuningdek, mehmonxonalar tashqi va ichki dizaynini takomillashtirishda mehmonlar ehtiyojlarini hisobga olgan holda barqarorlik va ekologik muvozanatni saqlash ham bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Masalan, yashil hududlarni tashkil etish, tabiiy materiallardan foydalanish va energiya tejankor texnologiyalarni joriy qilish mehmonxona dizaynining ajralmas qismiga aylanmoqda. Mazkur maqolada mehmonxonalar tashqi va ichki go'zalligining mehmonlar uchun ahamiyati, turli dizayn uslublari va innovatsion yondashuvlarning o'zini hamda barqarorlik tamoyillari haqida so'z yuritiladi. Mehmonxonalar dizaynida muvaffaqiyatli va samarali yechimlarni ishlab chiqish orqali turizm sohasini rivojlantirish va mehmonlar tajribasini yaxshilash mumkin.

Asosiy qism. Mehmonxonalar tashqi va ichki go'zalligi bilan mehmonlarning e'tiborini jalb qiladigan muhim tijorat maskanlari hisoblanadi. Bu go'zallik nafaqat mehmonxona estetikasi, balki u yerda taqdim etiladigan xizmatlarning sifatini ham aks ettiradi. Shuning uchun mehmonxonalarni loyihalashda tashqi ko'rinish va ichki dizaynning uyg'unligini ta'minlash eng asosiy talablardan biridir.

Tashqi go'zallikning ahamiyati:

Mehmonxonaning tashqi ko'rinishi birinchi taassurotni shakllantiradi. Binoning arxitektura uslubi, joylashuvi, fasad materiallari, yashil hududlar va landshaft dizayni uning tashqi go'zalligini belgilaydi. Zamonaviy mehmonxonalar odatda minimalizm, hi-tech yoki ekologik dizayn uslublariidan foydalangan holda quriladi. Shu bilan birga, tarixiy hududlarda joylashgan mehmonxonalar mahalliy an'anaviy elementlarni o'zida aks ettirishga harakat qiladi. Mehmonxonalar tashqi ko'rinishi bilan mehmonlarni jalb qilishda katta rol o'ynaydi. Tashqi go'zallik mehmonxonaning ilk taassurotni yaratadi va uning mavqeyi, sifati hamda xizmat darajasi haqida signal beradi. Quyida mehmonxonaning tashqi ko'rinishining ahamiyati haqida batafsil yoritiladi:

Birinchi taassurotning kuchi:

Tashqi dizayn mehmonlar uchun birinchi taassurotni yaratadi. Mehmonxonaning estetik jihatdan jozibadorligi, uning arxitektura uslubi, ranglar uyg'unligi va atrof-muhit bilan uyg'unligi mehmonlarda ijobiy kayfiyat uyg'otadi.

Brendni aks ettiruvchi ko'rinish:

Mehmonxona tashqi ko'rinishi uning brend qadriyatlarini va kontseptsiyasini aks ettiradi. Masalan, zamonaviy va futuristik dizayn yuqori texnologik xizmatlarni, klassik uslub esa hashamatni ko'rsatadi.

Chiroyli tashqi fasad va go'zal peyzaj mehmonlarni mehmonxonaga jalb qiladi. Ko'chalarda o'tib ketayotgan odamlar diqqatini tortish orqali reklama vazifasini ham bajaradi.

Atrof-muhit bilan uyg'unlik:

Mehmonxonaning tashqi ko'rinishi uning joylashgan hududi bilan uyg'un bo'lishi lozim. Bu mahalliy madaniyat va tabiat bilan moslashuvni ta'minlaydi, bu esa tashrif buyuruvchilarda iliq taassurot qoldiradi.

Fotogenik manzara yaratish:

Sotsial tarmoqlar davrida mehmonxonaning tashqi go'zalligi mehmonlar uchun suratga tushish joyi sifatida qimmatli hisoblanadi. Bu esa mehmonxonaning reklamasiga ham hissa qo'shadi.

Yashillik va ekologik jihatlar:

Tashqi ko'rinishda ekologik yondashuv, masalan, yashil maydonlar, vertikal bog'lar va quyosh panellari kabi elementlardan foydalanish mehmonxonani yanada jozibador va zamonaviy ko'rsatadi. Mehmonxonaning tashqi go'zalligi uning muvaffaqiyatli faoliyati uchun muhim ahamiyatga ega. Tashqi ko'rinish faqat estetika emas, balki mehmonxonaning mohiyatini, sifatini va brend strategiyasini aks ettiruvchi omil hisoblanadi. Shu sababli, mehmonxonalar tashqi dizaynini rejalashtirishga alohida e'tibor qaratishlari lozim.

Ichki go'zallikning ta'siri:

Mehmonxonalar nafaqat dam olish yoki vaqtincha yashash uchun mo'ljallangan joylar, balki mehmonlar uchun unutilmas taassurotlar qoldiruvchi muhim obyektlardir. Binoning tashqi ko'rinishi odamlarni jalb qilsa, ichki go'zalligi esa ularda qulaylik, xotirjamlik va estetik zavq uyg'otadi. Ichki go'zallik mehmonxonaning imiji va raqobatbardoshligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega.

Qulay muhit yaratish:

Ichki go'zallik birinchi navbatda mehmonlar uchun qulay muhit yaratadi. Yorqin ranglar, zamonaviy mebellar va ergonomik dizayn xonalarning foydalanuvchi uchun qulayligini oshiradi. Shuningdek, tabiiy yorug'lik va sun'iy yoritishning uyg'unligi mehmonlarda iliq taassurot qoldiradi.

Estetik zavq:

Mehmonxonalarning ichki bezagi mehmonlarga estetik zavq bag'ishlashi kerak. Zamonaviy san'at asarlari, dekorativ elementlar, ranglarning uyg'unligi va to'qimachilik materiallari mehmonlarning kayfiyatini ko'tarib, ularni qayta mehmonxonaga qaytishga undaydi.

Madaniy va mintaqaviy o'ziga xoslikni aks ettirish:

Ichki dizayn orqali mintaqaning madaniyati va urf-odatlarini aks ettirish mehmonxonaning o'ziga xosligini ta'minlaydi. Misol uchun, o'zbek milliy naqshlari, gilamlar va boshqa dekorativ elementlardan foydalanish chet el mehmonlarida hudud haqida ijobiy taassurot qoldiradi.

Xizmat sifati va brend imiji:

Ichki go'zallik mehmonxonaning xizmat sifati va umumiy brend imijini belgilovchi omillardan biridir. Zamonaviy va toza interyer mehmonlar uchun mehmonxonada yuqori xizmat darajasining borligini ko'rsatadi. Bu esa mijozlarning roziligi va sadoqatini oshiradi.

Psixologik ta'sir va xodimlar samaradorligiga ta'sir:

Ichki go'zallik mehmonlarning psixologik holatiga bevosita ta'sir qiladi. Stressdan xalos qiluvchi va dam olishga yordam beruvchi yorug' va keng xonalar, yumshoq va tabiiy ranglar mehmonlarning dam olish jarayonini yanada yoqimli qiladi.

Mehmonxona ichki go'zalligining ahamiyati faqat mehmonlar uchun emas, balki xodimlar uchun ham muhimdir. Yaxshi tashkil etilgan ish joylari va zamonaviy muhit xodimlarning samaradorligini oshiradi va ularning ishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Mehmonxonalarda ichki go'zallik nafaqat vizual zavq uchun, balki mehmonlar va xodimlar uchun qulay muhit yaratish uchun ham muhimdir. Bu mehmonxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, mijozlarni jalb qilish va ular bilan uzoq muddatli aloqalarni o'rnatishning asosiy omillaridan biridir. Shuning uchun ichki dizaynni puxta rejalashtirish va doimiy ravishda yangilab turish zarur.

Tashqi va ichki uyg'unlik: Tashqi va ichki go'zallikning uyg'unligi mehmonxonaning umumiy brend imijini mustahkamlaydi. Misol uchun, dengiz bo'yida joylashgan mehmonxonalar suv mavzusiga mos rang palitrasi va dekor elementlaridan foydalanadi, bu esa tashqi va ichki go'zallikni bir butun qilib ko'rsatadi.

Go'zallikdan tashqari funksionallik:

Go'zallik bilan bir qatorda, mehmonxonaning funksionalligi ham muhim. Foydalanuvchilarni jalb qiluvchi zamonaviy dizayn yechimlari, masalan, tejamkor energiya tizimlari, ekologik toza materiallar va aqlli texnologiyalar mehmonxonani yanada jozibador qiladi.

Yuqorida keltirilgan jihatlar mehmonxonalar tashqi va ichki go'zalligining ahamiyatini ochib beradi. Mehmonlar faqat tashqi go'zallikni emas, balki ichki qulaylikni ham izlaydilar, bu esa mehmonxonaning muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Xulosa. Mehmonxonalarda tashqi va ichki go'zallik — bu nafaqat binoning me'moriy yechimlari, balki mehmonlarga qulaylik va estetik zavq ulashadigan muhim omildir. Tashqi go'zallik mehmonxonaga birinchi qarashda qiziqish uyg'otsa, ichki go'zallik mehmonlarning bu yerda vaqtini maroqli va esda qolarli o'tkazishiga xizmat qiladi.

Ichki dizaynning zamonaviyligi, qulayliklari va funksionalligi mehmonlar ehtiyojlariga mos bo'lishi kerak. Shu bilan birga, tashqi ko'rinish hududning madaniyati va an'analarini aks ettirgan holda, uning jozibadorligini oshiradi. Mehmonxonaning har bir elementi, jumladan, yoritish, ranglar uyg'unligi, dekor va yashil hududlar mehmonlar uchun unutilmas taassurot qoldirishi muhimdir.

Shunday qilib, tashqi va ichki go'zallikning uyg'unlashuvi mehmonxonaning daromadlilikini oshirib, mijozlarning qoniqishini ta'minlaydi. Mehmonxonaning umumiy dizayni estetik ko'rinish va qulayliklar orqali mijozlarni jalb etuvchi muhim omil hisoblanadi. Bu esa mehmonxonaning muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishida katta ahamiyatga ega.

UO'K 004.9+69

ARXITEKTURA VA LOYIHALASHDA BIM BO'YICHA ROSSIYA TAKLIF QILAYOTGAN YONDASHUV

S.A. Kadirova, prof., Toshkent Arxitektura va Qurilish Universiteti, Toshkent

J.T. Muxsimov, doktorant, Toshkent Arxitektura va Qurilish Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada BIM platformasi bo'yicha Rossiya tajribasi o'rganib chiqiladi. Rossiya Federatsiyasida BIMni rivojlantirish yo'lida horijiy dasturlarga raqobatchi sifatida mahalliy dasturchilar tomonidan ishlab chiqilgan dasturiy ta'minot, Renga haqida so'z boradi. Dasturni ishlash usuli taqqoslash me'zonlari asosida yoritib beriladi. Renga dasturini loyihalashning qaysi bo'limlarida qo'llanilishi hamda uning afzalliklari va kamchiliklari ko'rib o'tiladi.

Kalit so'zlar: BIM, Renga, Revit, Rossiya, blok, to'plam, arxitektura va loyihalash

Аннотация. В статье рассматривается Российский опыт работы с BIM-платформой. Речь идет о Renga, программном обеспечении, разработанном местными программистами в Российской Федерации в качестве конкурента зарубежным программам на пути развития BIM. Метод работы программы освещается на основе критериев сравнения. Рассматриваются области проектирования, в которых используется программа Renga, а также ее преимущества и недостатки.

Ключевые слова: BIM, Ренга, Revit, Россия, блок, сборка, архитектура и проектирование

Abstract. The article examines the Russian experience with the BIM platform. It discusses Renga, a software developed by local programmers in the Russian Federation as a competitor to foreign programs in the path of BIM development. The program's operating method is highlighted based on comparison criteria. The areas of design in which the Renga program is used, as well as its advantages and disadvantages, are considered.

Keywords: BIM, Renga, Revit, Russia, block, assembly, architecture and design.

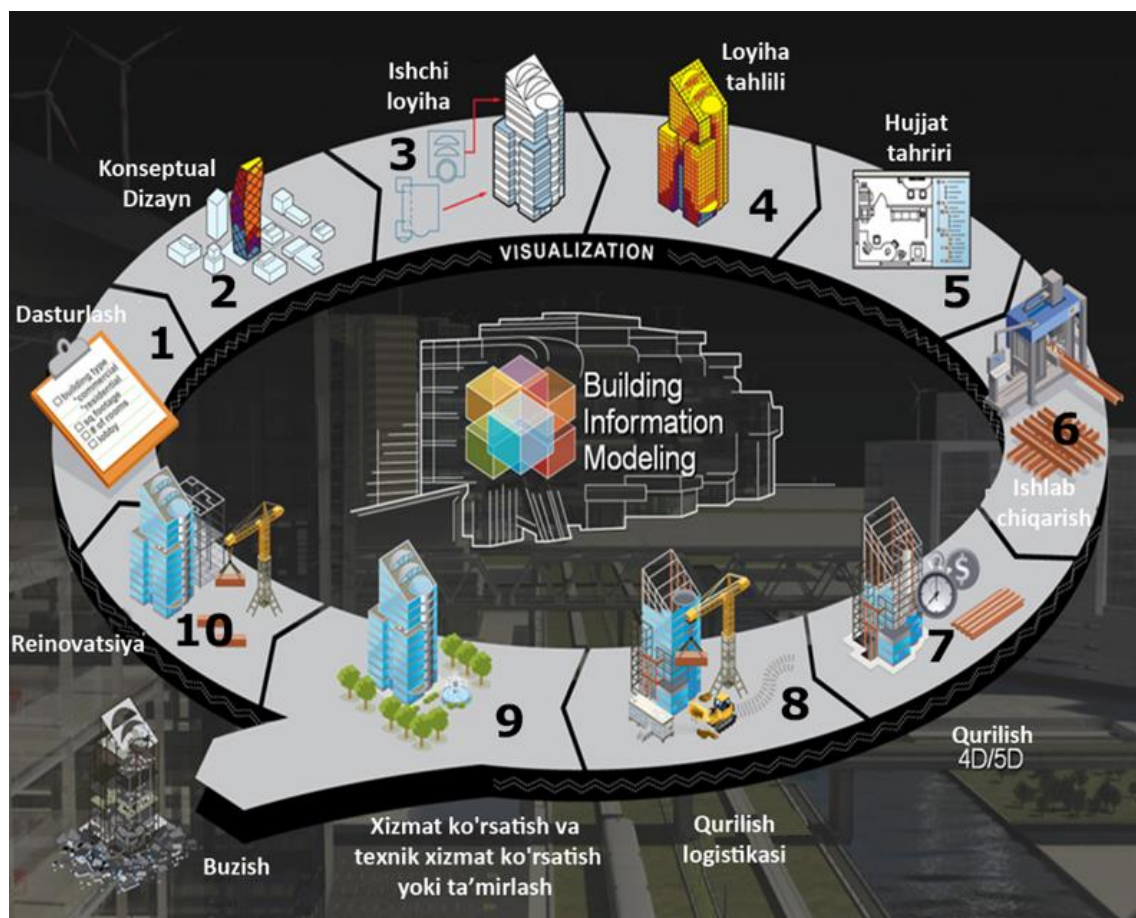
Hozirgi kunda jamiyatda hech bir soha qolmadiki raqamli texnologiyalarga murojat qilmagan. Jumladan arxitektura va qurilish sohasi ham zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi natijasida sohaga bir muncha qulaylik va yengiliklarni taqdim etmoqda. Bu esa o'z navbatida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, raqamli axborot modellarini yaratish va uni sohaga tadbqiq

etishning turli usullarini ko'rib chiqish imkonini beradi. Agar BIM¹ texnologiyasi orqali zamonaviy gadjet² hamda kompyuter dasturlarini arxitektura va qurilishda qo'llashning o'zi ham sohada natijaga erishish yo'lidagi bir usul bo'lsa, bu texnologiyaning o'zida ham har bir foydalanuvchi ixtiyoriy usullardan foydalangan holda topshiriqni bajaradi.

Loyihalash va qurilishda ko'pchilikka ma'lumki BIM platformasi sohada bir qancha qulayliklarni yuzaga chiqarmoqda. Bunga ayniqsa uning dasturiy ta'minoti eng katta ko'makchi sanaladi. Sababi dasturiy ta'minot BIMdagi katta hajmdagi ishni ba'jaradi, oddiy so'z bilan aytganda platformani yurgazuvchi yuragi desa ham bo'ladi. Shunday ekan dasturiy ta'minot BIM extiyojlaridan kelib chiqqan holda va albatta foydalanuvchi talabiga muvofiq bo'lishi mumkin, masalan Autodesk Revit, ArchiCad, Allplan, SketchUp va ha kazo. Shubhasiz Revit bular ichida eng kuchlisi sanaladi, lekin Rassiyalik dasturchi olimlar sohaga o'zlarining, Revitga raqobat taklif qilgan holda, boshqa bir muqobil dasturlarini foydalanuvchilarga taqdim etishdi. Bu dastur Renga deb nomlanadi. Albatta Renga ham Revitga yetarli darajada raqobatchi bo'lmasada, BIM uchun dasturiy ta'minot bo'la oladi.

Albatta O'zbekiston arxitektura va shaharsozlikda o'z normativ hujjatlar bazasiga ega va bu baza yillar davomida shakillantirib kelingan. Sobiq ittifoq davridan boshlangan bu tendensiya keyinchalik har bir hudud negizida shakillantirilgan. Shunga qaramasdan ayrim normalar post sovet davlatlarnikiga yaqin. O'zbekiston post sovet davlatlari, xususan Rossiya Federatsiyasi bilan loyihaviy hamkorliklarni amalga oshirishi uchun Rassiyada qo'llanilayotgan metodlardan habardor bo'lib turishi hamkorlik va zamon talabi hisoblanadi.

Hozirgi kunda Rossiyada ham arxitektura loyihalari va qurilishda BIM texnologiyasidan keng foydalanilmoqda. Bundan ko'zlangan maqsad mamlakatning "Raqamli iqtisodiyoti" dasturi hamda qurilish sanoatini rivojlantirib, BIM hayot siklining (1-rasm) barcha bosqichlaridan foydalanishdir [1].

1-rasm. BIM hayot sikli [2].

¹ BIM yoki building information modelling – bino/qurilishni raqamli modellashtirish

² Gadjet – qurilma, uskuna

Rossiyada BIM texnologiyalarining rivoji yuqori darajaga yetdi va ushbu texnologiyalarning turli jihatlariga bag'ishlangan tadqiqot ishlari va mavjud adabiyotlar mavjud. Masalan, Talapov (2022) dizayn tarixini bayon etadi, Rossiyada BIM ga o'tish va uni amalga oshirishning xususiyatlarini belgilaydi va jahon amaliyotidan misollarni taqdim etadi [3].

Horijning dasturiy ta'minot yetkazib beruvchi ilg'or kompaniyalari tomonidan Rossiya bozoriga taklif qilingan dasturiy ta'minotlari AutoCAD va Revit dasturlari ommalashishi ortidan, mahalliy dastruchilarning ham o'z ustida ishlashi va mahalliy dasturiy ta'minotni foydalanuvchilarga taqdim qilishiga turtki bo'ldi. Xususan, Rossiyaning ASCON kompaniyasi Revitga raqobatchi dastur, Rengani ishlab chiqdi. Ushbu dastur keng qulay funksionallik va tushunarli interfeysga ega bo'lib, yaratilgan barcha hujjatlar Rossiya tartib-qoida asoslariga mos kelishini alohida ta'kidlash o'rinli [4, 5, 6, 7].

Hozirda jamoat binolari, turar va noturar inshoot loyihalari turlicha dizaynga ega bo'lishi mumkin, lekin loyihaviy elementlari bir xil bo'lib qolaveradi. Misol uchun binoning ichki hamda tashqi devorlari yoki eshik va deraza elementlari, pol yopma elementlari va ha kazo oddiy yoki murakkab elementlar loyihalarda takrorlanib turaveradi. Ammo, bu tizimli harakat faqat binoning o'zigagina emas, balki butun boshli hududning konsepsiyasiga, ya'ni bino joylashgan hudud infratuzilmasiga ham oiddir [8, 9]. Shu sababli, ob'ektlarni bir tizimga birlashtirish kabi funksionallikka e'tibor qaratish lozim - bu blokning analogi [10].

Shunday qilib, modulli dizayn vazifalari doirasida Renga rus dasturiy kompleksining funksionalligini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun Renga da modullar yaratish uchun axborot modelining primitivesini yig'ishga va birlashtirishga qaratilgan vositalarni tahlil qilish, shuningdek, mavjud funksionallik asosida BIM-modulini ishlab chiqish zarur. Natijada, Renga axborot modellashtirish dasturiy kompleksining dasturiy imkoniyatlarini BIM-modulini rivojlantirish va uni ob'ektning kompleks axborot modeliga qo'shish yuzasidan taqqosiy tahlil taqdim etiladi [4].

Yuqorida bildirilgan fikrlarimizga Rassiyalik tadqiqotchilar Angelina Rybakova va Sofya Jukovalarning maqolasidagi to'liqroq ma'lumotlar bilan quyida yanada oydinlik kiritib o'tamiz.

MATERIALLAR VA USULLAR

Taqqoslash mezonlari va ob'ektlari. Taqqoslash mezonlarini ikki yo'nalishdan ko'rib chiqish tavsiya etiladi: funksionallik darajasi (vosita potentsiali) va interfeys xususiyatlari. Mezonlarning xususiyatlari elementlarni birlashtirish, elementlar turlari, moslashuv turlari va oqibatlar, avtomatlashtirish, tarqatish, nusxalash, import va eksport usullarini qamrab olishi lozim [4, 11-13].

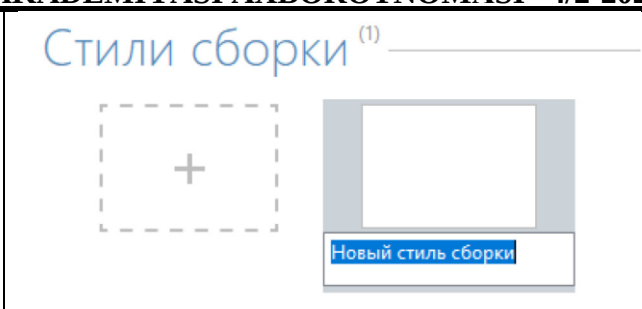
Shunday qilib, Renga funksionalligida modulli dizayn taqqoslash uchun quyidagi mezonlar aniqlanadi [4, 14, 15]:

1. Guruhlash vositalarining soni.
2. Guruhlash uchun elementlarning ko'p maqsadli xususiyati.
3. Moslashuv usuli.
4. Elementni tugmasini olish.
5. O'zgarishlarni avtomatlashtirish.
6. Elementlarni blokga amalga oshirish.
7. Blokni ko'paytirish usullari.
8. Bola bloklarni yaratish imkoniyati.
9. Analoglarni yaratish imkoniyati.
10. Bloklarni import va eksport qilish imkoniyati.
11. Bloklarni amalga oshirish imkoniyati (ayirish).
12. Vizual dasturlash skriptlarida bloklardan foydalanish.
13. Interfeysning murakkabligi.
14. Blokning parametr va xususiyatlari.
15. Blok moslamalari bilan ishlash qulayligi.

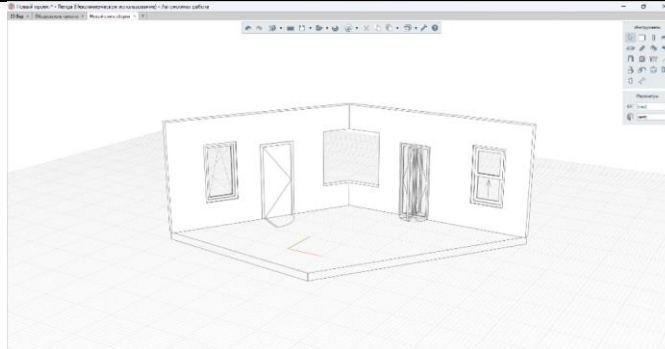
Renga dasturi integratsiyasi orqali BIM platformasini shakillantirish quyidagicha ko'rinishda bo'ladi [4].

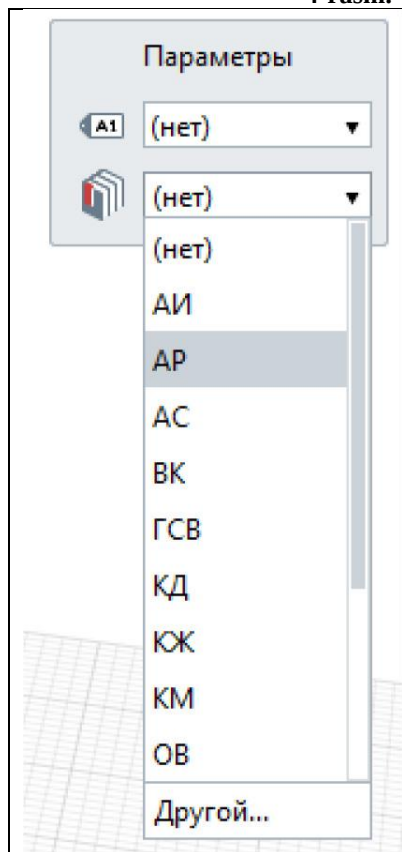
2-rasm. Loyiha brouzeri [4]

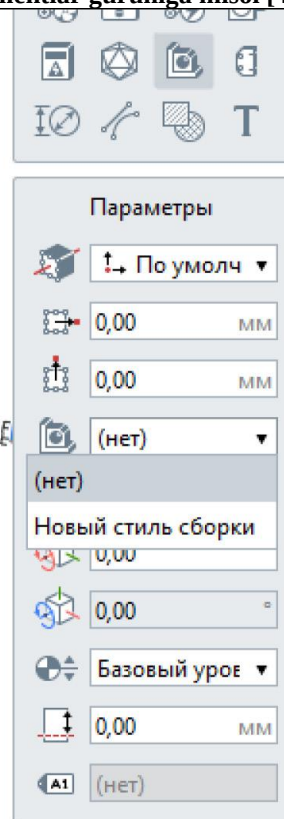
3-ram. "Loyihalash uslubi" qatlami [4]

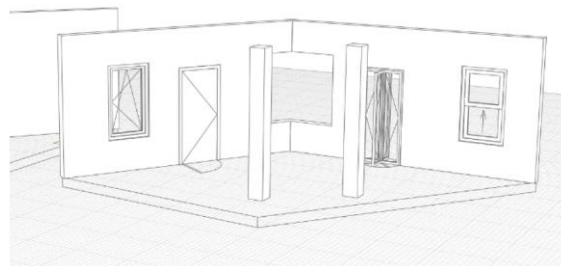
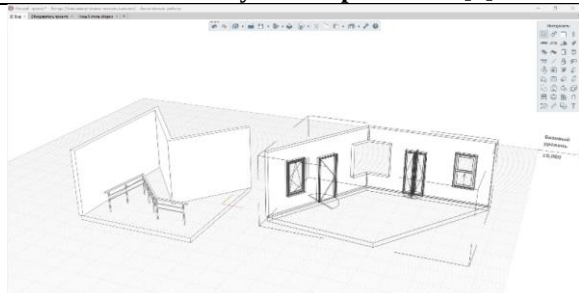
4-rasm. Loyihalash uchun elementlar guruhiga misol [4].

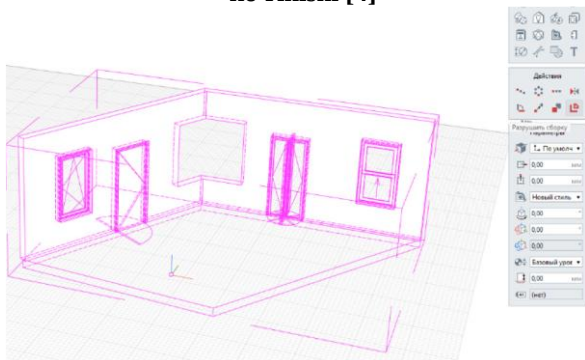
5-rasm. Loyihalash parametri [4]

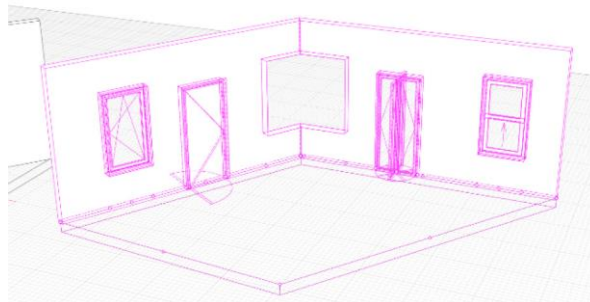
6-rasm. "Loyihalash uslubi"ni tanlash [4]

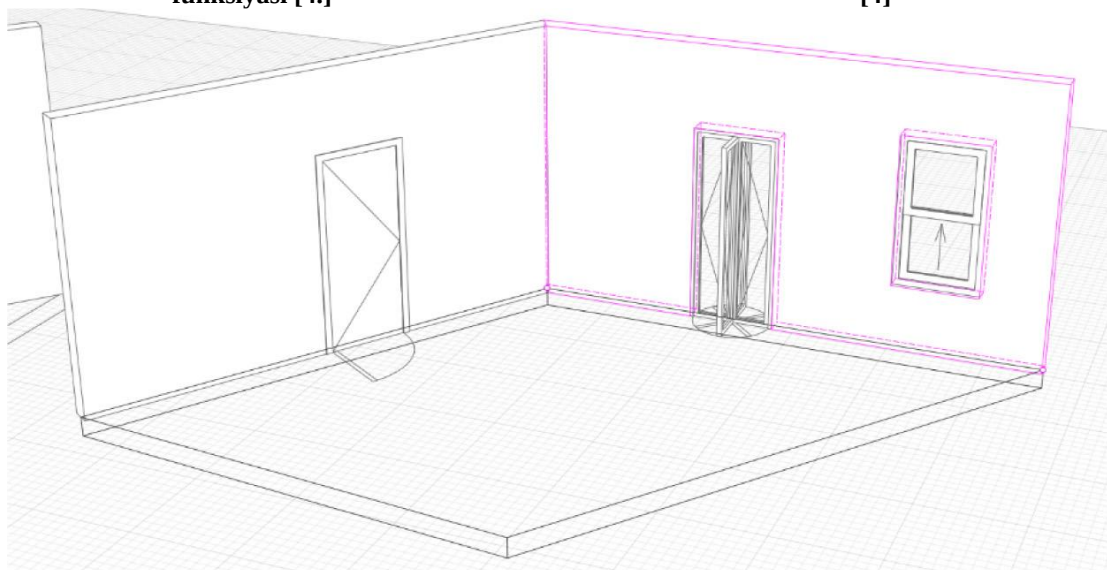
7-rasm. Loyihaga qo'shgandan keyin montajning ko'rinishi [4]

8-rasm. Loyihalashni tahrirlash

9-rasm. Chiziqlar to'plamini bo'lib tashlash funksiyasi [4.]

10-rasm. To'plamlarning muvofiqiyatsiz natijasi [4]

11-rasm. Bo'lib tashlangan to'plamlarni tahrirlash natijasi [4]

Renga dasturini ishga tushirganda "Loyiha brauzeri" (2-rasm) ochiladi va undan "To'plam uslubi" (3-rasm) nomli qatlamga kiriladi, so'ngra ishchi oynaga nom beriladi [4].

Keyin, zarur bo'lgan elementlar guruhini uch o'lchovli fazoda, yangi loyiha yaratgandek, yaratishingiz mumkin (4-rasm). Bu yerda, shuningdek, "Brend" va "Bo'lak" kabi parametrlarni ham o'rnatishingiz mumkin. Loyihalash qatlamida kerakli bo'lgan bo'limni tanlab ishga kirishish mumkin, masalan arxitektura yoki konstruksiya bo'limlari (5-rasm). "Uskunalar" panelida Qurish belgisini tanlang va kontekst menyusida yaratilgan qurilish uslubini aniqlanadi (6-rasm) [4].

Loyihada har bir chiziq alohida element sifati ko'rinib turdi va har bir element uchun alohida qatlam ochish mumkin. Agar qatlam alohida ochilmasdan elementlar chizib ketilsa, elementlar oldingi yaratilgan va jarayonda aktiv turgan qatlamga tegishli element sifatida namoyon bo'ladi (7, 8-rasm) [4].

Agar loyiha bir xil to'plamlardan iborat bo'lsa va faqat ayrim tafsilotlar bilan farq qilsa, "To'plamni yo'q qilish" funksiyasini qo'llash mumkin, shunda guruh alohida tahrirlanuvchi, o'chiriladigan, qo'shiladigan va boshqa elementlarga bo'linadi (9-rasm). Shundan so'ng, har bir elementda ko'rinadigan referens nuqtalari paydo bo'ladi va to'plam ustiga keltirganingizda, faqat kerakli obyekt ajratib ko'rsatiladi (10-rasm) [4].

To'plamni loyihada tahrirlash jarayoni bilan original guruh komponentlarini o'chirishning ekran olingan ko'rinishi keltirilgan (Rasm 10) [4].

Biroq, to'plamni yo'q qilgandan so'ng, elementlarni qayta birlashtirishning yo'li yo'q va agar to'plam "To'plam uslubi" qatlamida tahrir qilinsa, o'zgarishlar yo'q qilingan guruhda aks etmaydi [4]. Rybakova va Jukovalarning tadqiqoti natijasida shuni ko'rish mumkinki, Rengada blokni yasash va belgilangan dastur orqali asosiy manipulyatsiyalarni bajarish mumkin [4, 16, 17]. So'ng

tadqiqotchilar Renga funksionalligining mezonlarga muvofiqligi doirasida tahlil natijalarini quyidagicha ko'rsatib berishdi (1-jadval) [4].

1-jadval.

RENGA guruhlash vositalarini tahlil qilish [4]

Mezonlar	Natija
Guruhlash vositalarining soni	Bitta "Montaj" vositasi
Guruhlash uchun element-larning ko'p qirraliligi	Har qanday elementlarni guruhlash mumkin, kuchaytirish primitivlaridan tashqari
Moslashtirish usuli	O'zgarishlar "Qurilish" maxsus menyusida
Elementlarni ajratish	Montajni yo'q qilish orqali (buyruq "Montajni yo'q qilish")
O'zgarishlarni avtomatlashtirish	Bitta blok o'zgartirilganda, barcha bloklar avto-matik ravishda o'zgaradi
Elementlarni blokga kiritish	Montajni yo'q qilish orqali (buyruq "Montajni yo'q qilish")
Bloklarni tiklash usullari	Nusxa olish, joylashtirish (bir necha nusxa olish mumkin, massivlardan foydalanmasdan)
Bolalar bloklarini yaratish imkoniyati	Imkoniyat yo'q
Analoglarni yaratish qobiliyati	To'g'ridan-to'g'ri imkoniyat yo'q, faqat blokni yo'q qilish orqali (buyruq "Montajni yo'q qilish")
Bloklarni import va eksport qilish imkoniyati	Imkoniyat yo'q, faqat loyiha doirasidagi bloklar
Bloklarni amalga oshirish (qo'shish)	Montajni yo'q qilish orqali (buyruq "Montajni yo'q qilish")
Vizual dasturlash skript-larida bloklardan foydalanish	RENGA-da visual dasturlash vositasi mavjud emasligi sababli, blokdan foydalanish mumkin emas. IFC eksport sharti bilan blok boshqa dasturiy tizimlarning skriptlarida foydalanish mumkin
Interfeys murakkabligi	"Montajlar" interfeysining murakkabligi Renga interfeysining umumiy murakkablik darajasiga mos keladi
Blokning parametr va xusu-siyatlari	"Montaj" parametrlar (loyihani hujjatlash bo'limi-dagi) va "Montaj uslubi" (miqdor parametrlar)ni tanlash
Blok moslashtirish bilan ishlash	Ish "Montajlar" maxsus tahrir rejimida olib boriladi, qo'shimcha funksiyalar va blok elementlarini ajratish bilan

Taqdim etilgan baholash mezonlari bilan birga, ushbu modellashirish yondashuvi jarayonida qo'shimcha ravishda quyidagi afzalliklar va kamchiliklar aniqlangan (Jadval 2) [4, 18].

2-jadval.

RENGA'dagi guruhlash uskunalarining tahlili

Afzalliklar	Kamchiliklar
Yaratuvchi yig'ilish loyihada yo'q qilinishi mumkin, guruh yaratish uchun ishlatilgan elementlarning yaxlitligini saqlab qolish.	Yeg'ilishni yo'q qilgandan so'ng, yangi elementlarni darhol qayta guruhlash imkoniyati yo'q.
Yeg'ilish uchun parametrlar loyihadagi asosiy elementlar bilan o'xshash.	Faqat muayyan yig'ilishni tahrir qilish imkoniyati mavjud emas, uni yo'q qilmasdan yoki loyihadagi barcha guruhlarni tahrir qilmasdan.
Yeg'ilish o'z bo'limi va belgilashiga ega, umumiy ma'lumotlarni kiritish mumkin.	Loyihada yig'ilish ma'lumotlarini (bo'lim va tayyorlash) tahrir qilish mumkin emas, faqat "Yeg'ilish uslubi" qatlamida.
Loyihaga kiritilgan yig'ilish, agar "Yig'ish uslubi" qatlamida guruh o'zgar-tirilsa/tahrir qilinsa, ushbu o'zgarish-larni ham qabul qiladi.	Loyihadagi ko'plab model elementlari (devorlar, pollar, tomlar, zinapoyalar va boshqalar) yig'ilishga kiritilishi mumkin. "Kuchaytirish uslublari" nihoyatida istisno.

To'g'ri yuqoridagi jadvalda (2-jadval) ko'rsatilganidek funksionallik ham ijobiy, ham salbiy xususiyatga ega, lekin Renga dasturi rivojlanishda davom etmoqda va bu esa o'z-o'zidan kamchiliklarni kamaytirib borishga olib keladi [4, 19, 20].

Yuqoridagi fikrlar orqali Renganing funksionalligi va bloklarda ishlash tartibi bo'yicha bir oz bo'lsada tushunchaga ega bo'ldik. Endi esa dasturiy ta'minotning Rossiya Federatsiyasida sohada integratsiyasi haqida fikr yurutamiz.

Renga dasturini loyihalashning quyidagi bo'limlarida qo'llash mumkun va bu bo'limlar yagona Renga dasturining o'zida birlashgan, huddi Revit kabi [1, 21]:

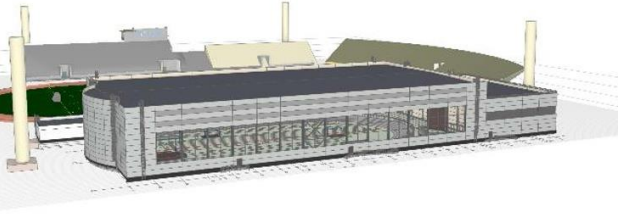
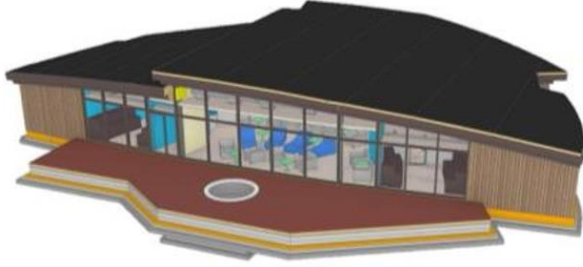
- Renga Architecture (bino uchun ma'moriy yechimlar ishlab chiqish)
- Renga Structure (loyihaning konstruktiv yechimini ishlab chiqish)
- Renga MEP (muhandislik tizimlarini loyihalash)

Dasturiy ta'minotning afzalliklaridan biri "SPDS" va "ISO" uchun loyiha hujjarlarini tayyorlashda qulay sozlamalarga ega, hamda IFC formatida fayllarni eksport va import qilish qobiliyatiga ega ekanida. Shuningdek "DWG" formatida fayl almashish qobiliyati boshqa CAD dasturlari bilan hamkorlikda ishlash imkoniyatini beradi. Bundan tashqari Renga BIM platformasining dasturiy ta'minoti bo'lgan holatda "1C" platformasi integratsiyasi orqali moliyaviy nazoratni yo'lga qo'yadi [1].

Renga dasturi Rossiyaning standartlari va normalariga muvofiq ishlab chiqilgan. Rossiyaning loyihalash tashkilotlari tomonidan Renga dasturida amalga oshirilgan bir nechta loyihalar keltirib o'tilgan (3-jadval) [1].

3-jadval

Amaliyotda Renga dasturida bajarilgan loyihalar

	
BIM platformasi asosida Yekaterin-burgdagi 1000 o'quvchiga mo'ljallangan maktab binosi loyihasi [22]	BIM platformasi asosida sport arenasi. Nijniy Novgorod, Rossiya. Loyihachi: «Bureau of Construction Expertise» [23]
	
BIM dasturida loyihalangan dam olish maskani, "Dacha Vintera". Kareliya, Rossiya. Loyihachi: "Peterhof" arxitektura studiyasi [24].	Renga dasturida loyihalangan bino "Uralpromprekt". Zlatous shahri, Rossiya. Loyihachi: "Uralpromprekt" [25].
	
G'ishtdan qurilgan Biznes markazi. Loyihachi : "Kiril" firmasi [26].	BIM dasturida loyihalangan madaniy meros obyekti, "A.P. Chexov uy-muzei" [27].

Loyiha davomida Renga dasturi mutaxassislari davlat ekspertizasi bilan hamkorlik qilishdi va natijada qurilish ma'lumotlari modeliga bo'lgan talablar hamda raqamli ma'lumotlar modellari kontenti uchun talablar shakllantirildi [1, 22].

Rengada nostandart shakl va geometrik elementlarni yaratish qiyin, shu sababli boshqa dastur yordamida yaratilgan 3D modellarni import qilish orqali bu kamchilik bartaraf etilgan. Bundan

tashqari Renganing boshqa afzalliklari shundaki, u soddaroq interfeysga ega, ichki elementlar va instrumentlar kutubxonalarining mavjudligi, hamda 1C bilan integratsiyaga ega [1, 28].

Renga OpenBIM yondashuvini amalga oshiradi, bu esa loyihalarni va ularning qismlarini, shuningdek, turli BIM mahsulotlarida yaratilgan turli elementlarni birlashtirish imkoniyatini beradi [23]. Bu IFC fayl formati yordamida import va eksport orqali amalga oshiriladi [1].

Shuningdek Renga dasturining boshqa funksiyalari ham mavjud. Misol uchun, ko'plab mutaxassislar bir vaqtning o'zida loyihaning turli bo'limlarida yoki bir qator binolarni loyihalashning turli bosqichlarida qatnashadilar. Shuning uchun, hujjatlarning turli qismlari o'rtasida muvofiqlikni ta'minlash zarur. Buning uchun, zamonaviy dinamik dizayn jarayonida hamkorlik juda muhimdir. Bu loyiha boshqaruvi va loyiha ustida birgalikda ishlashni talab etadi [1].

Pilot-BIM — bu BIM loyihalari uchun ma'lumotlarni birgalikda ishlash muhitidir, u avtomatik ravishda yaratilishi va birlashtirilgan modellar bilan hamkorlik qilish imkonini beradi. Bu turli CAD tizimlarida yaratilgan qismlardan birlashgan BIM modelini yig'ishga imkon beradi [1].

Pilot-BIM dasturining imkoniyatlari loyihaning elektron tuzilishini shakllantirish, loyiha haqidagi barcha ma'lumotlarni saqlash, loyihaning ish jarayonini boshqarish (vazifalarni tayinlash va nazorat qilish), hujjatlarni muvofiqlashtirish, hisobotlar tayyorlash hamda mijozlar, pudratchilar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan birgalikda ishlashni o'z ichiga oladi [1].

Garchi yetarlicha kamchiliklarga ega bo'lsa ham Rengani BIM platformasiga dasturiy ta'minot sifatida integratsiya qilish mumkin. Dasturiy ta'minotning uskunar paneli takomillashtirilib, qo'shimcha uskunar qo'shilishi talab etiladi. Renganing Rossiya normalariga mos tushishi mamlakat bo'ylab sohada uni qo'llash imkoniyatini kengaytiradi, biroq horijiy loyihalarni amalyga oshirish uchun, horijiy normalarga ham mos tushuvchi ma'lumotlar bazasini shakllantirish kerak bo'ladi. Bu esa dastur imkoniyatlarini oshirish bilan birga uning foydalanish geografiyasini ham kengaytiradi. Shunday ekan Renga dasturi Revit bilan to'laqonli raqobatlasha oladi degan faraz amalga oshishi uchun hali bir oz vaqt borligini tushunishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 20-sentabrdagi PQ-4464-son “Qurilish sohasiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy yetish chora-tadbirlari to'g'risida” qarorida Qurilish Vazirligi uchun berilgan ko'rsatmalar asosida yurtimizda sohaga BIM texnologiyasini jalb qilish ishlari boshlangan [29]. Yuqoridagi qarorga muvofiq O'z.R.si Qurilish Vazirligi tomonidan yurtimizda qurilish jarayonlarini BIM platformasi orqali tashkil qilish bo'yicha alohida yo'l haritasi ishlab chiqildi va bu bosqichma-bosqich amalga oshirib boriladi [30]. BIMning qurilishdagi ishtirokini ta'minlash esa nafaqat vazirlik, balki katta va kichik qurilish tashkilotlari va loyihachi tashkilotlarning ham zimmasida.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, O'zbekiston Respublikasida bir qancha loyihachi tashkilotlar BIM texnologiyasidan foydalanishni, xususan BIM dasturiy ta'minotlaridan foydalanishni boshlab yuborishgan. Bunda ularga Revit dasturi qo'l kelmoqda. Rassiyaning Askon kompaniyasi ham sohada O'zbekiston bozoriga Renga dasturini taklif qilmoqda va bu borada Toshkent shahrida o'zlarining vakolatxonalarida turli treyning va o'quv dasturlarini tashkil etib kelishmoqda [31]. Bundan ko'zlangan maqsad O'zbekiston bozorida rus dasturchilari tomonidan yaratilgan dasturiy ta'minotni keng targ'ib etish hamda ikki davlat o'rtasida loyihalash va qurilish normalarini yagona tizimga keltirgan holda hamkorlikdagi loyihalarni amalga oshirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. https://www.researchgate.net/publication/373014340_Recent_trends_on_BIM_in_architectural_design_in_Russia
2. D.U. Isamuhamedova, J.T. Muxsimov. O'zbekistonda BIM texnologiyalarini arxitekturaviy loyihalash va qurilishda qo'llash. Me'morchilik va qurilish muommolari. Samarqand, 2024, №2, 7-10-betlar.
3. V. V. Talapov, Tehnologiya BIM: syt i osobennosti vnedrenia informatsionnogo modelirovaniya zdaniy [BIM technology: the essence and features of the implementation of building information modelling], Litres (2022), ISBN 978-5-97060-291-1.
4. Rybakova A.O., Zhukova S.A. Analysing element grouping tools for Renga BIM modules development. Stroitel'stvo: nauka i obrazovanie [Construction: Science and Education]. 2023; 13(4):6. URL: <http://nso-journal.ru>. DOI: 10.22227/2305-5502.2023.4.6
5. Parshina S.V., Nizina T.A. BIM-complex Renga — Russian software product. Economy, Governance and Law Basis. 2019; 1(19):53-56. DOI: 10.51608/23058641_2019_1_53. EDN GHXWQS. (rus.).

6. Subbotin D.V. The concept of the implementation of information and construction modeling projects in the activities of domestic companies. *Industrial Economics*. 2023; 1:109-116. DOI: 10.47576/2712-7559_2023_1_109. EDN FMCHJD. (rus.).
7. Aminov R.R. Normative regulation of BIM technologies, passing the state expertise. *Engineering journal of Don*. 2021; 2(74):20-28. EDN AMDCIV. (rus.).
8. Gvozdit'sky M.A., Ogorodnova Yu.V., Leytes D.S. Principles of creation a common data environment of an information model of building object in a cloud service. *Architecture, Construction, Transport*. 2022; 3:74-81. DOI: 10.31660/2782-232X-2022-3-74-81. EDN TFXSIT. (rus.).
9. Rybakova A. Development of an Integrated Information Model Based on Standard Modular Elements of the Maximum Readiness Basis. *Building Life-cycle Management. Information Systems and Technologies*. 2022; 211-219. DOI: 10.1007/978-3-030-96206-7_22
10. Klevtsova K.S. Innovative modular construction. *Young Scientist*. 2017; 3(137):103-105. EDN XQZDIT. (rus.).
11. Yin X., Liu H., Chen Y., Al-Hussein M. Building information modelling for off-site onstruction: Review and future directions. *Automation in Construction*. 2019; 101:72-91. DOI: 10.1016/j.autcon.2019.01.010
12. Sabet P.G.P., Chong H.Y. Interactions between building information modelling and off-site manufacturing for productivity improvement. *International Journal of Managing Projects in Business*. 2019; 13(2):233-255. DOI: 10.1108/IJMPB-08-2018-0168
13. Farmer M. The farmer instruction labor model. *Construction Leadership Council*. 2016.
14. Chibirikova D.A., Atayev B.S., Mel'nikova O.G. Modular design and construction of apartment buildings using ready-made components. Actual problems and prospects of the construction complex development : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. 2020; 82-86. EDN DSYML. (rus.).
15. Kasperzyk C., Kim M., Brilakis I. Automated re-prefabrication system for buildings using ro-botics. *Automation in Construction*. 2017; 83:184-195. DOI: 10.1016/J.AUTCON.2017.08.002
16. Shick Alshabab M., Petrichenko M., Vysotskiy A., Khalil T. BIM-based quantity takeoff in Autodesk Revit and Navisworks manage. *Proceedings of ECECE 2019*. 2020; 413-421. DOI: 10.1007/978-3-030-42351-3_36. EDN JTTBIE.
17. Krivoshey'tseva Ye.A., Kornitskaya M.N. 4D building modeling using Autodesk Navisworks. *Polzunovskiy almanac*. 2022; 1:94-96. EDN HLQWZG.(rus.).
18. Rybakova A., Kagan P. Application of Building Information Modeling in Data Center design. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. 2020; 869(2):022006. DOI:10.1088/1757-899X/869/2/022006
19. Ansah M.K., Chen X., Yang H., Lu L., Lam P.T.I. Developing an automated BIM-based life cycle assessment approach for modularly designed highrise buildings. *Environmental Impact Assessment Review*. 2021; 90:106618. DOI: 10.1016/J.EIAR.2021.106618
20. Lobo J.D.C., Lei Z., Liu H., Li H.X., Han S.H. Building Information Modelling- (BIM-) Based Generative Design for Drywall Installation Planning in Prefabricated Construction. *Advances in Civil Engineering*. 2021; 2021:1-16. DOI: 10.1155/2021/6638236
21. Renga URL: <https://rengabim.com/>
22. Primeneniye BIM-sistemy Renga dlya sozdaniya informatsionnoy modeli obshcheobrazova-tel'noy shkoly dlya eksperimenta dlya prokhozheniya gos'ekspertizy [Application of the Renga BIM system to create an information model of a school for an experiment for passing state expertise] – Stroitel'nyy ekspert URL: <https://ardexpert.ru/project/17659>
23. Primeneniye BIM-sistemy Renga: ot sozdaniya stropil'noy sistemy kryshi do proyektirovaniya stadiona po kontseptsii OpenBIM. Opyt «Byuro stroitel'noy ekspertizy» - Stroitel'nyy ekspert [Application of Renga BIM system: from creating a roof truss system to designing a stadium according to the OpenBIM concept. Experience of "Bureau of Construction Expertise"] URL: <https://ardexpert.ru/project/18722>
24. Opyt polzovateley / «Proyekt'naya masterskaya «Peterhof» o nadezhnosti Renga, sovmestnoy rabote nad proyektom i podklyuchenii stroiteley k BIM - Renga [User experience / "Peterhof Design Workshop" about Renga reliability, project collaboration and connecting builders to BIM] URL: <https://rengabim.com/experience-of-users/proekt'naya-masterskaya-peterhof-o-nadezhnosti-renga-sovmestnoy-rabote-nad-proektom-i-podklyuchenii-stroiteley-k-bim/>
25. Opyt polzovateley / Primeneniye BIM-sistemy Renga dlya rekonstruktsii proyekt'nogo instituta i proyektirovaniya proizvodstvennogo zdaniya. Opyt «Uralpromproekt» - Renga [User experience / Application of Renga BIM system for reconstruction of an institute and design of an industrial building. Experience of "Uralpromproekt"] URL: <https://rengabim.com/experience-of-users/primenenie-bim-sistemy-renga-dlya-rekonstrukcii-zdaniya-proekt'nogo-instituta-opyt-pao-uralpromproekt/>
26. Konstruktor kladok iz kirpicha Donskiye zori i vozmozhnosti ispolzovaniya gotovykh tekstur kirpichnykh sten v BIM-sisteme Renga – Archi.ru [Brick masonry design Donskie zori and the possibility of using ready-made brick wall textures in Renga BIM system] URL: <https://archi.ru/tech/96617/konstruktor-kladok-iz-kirpicha-donskie-zori-i-vozmozhnosti-ispolzovaniya-gotovykh-tekstur-kirpichnykh-sten-v-bim-sisteme-renga>
27. V BIM-sisteme Renga sozdan proyekt restavratsii doma-muzeya A.P. Chekhova - Stroitel'nyy ekspert [A project for the restoration of the house-museum of A.P. Chekhov is created in Renga BIM-system] URL: <https://ardexpert.ru/project/16880>

28. E.T. Kyvshinova, M.G. Spehov, Revit i Renga: po tu storonu ekrana [Revit and Renga: Beyond the Screen], in Proceedings of New information technologies in architecture and construction, 5–7 November 2019, Ekaterinburg, Russia (2019)

29. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 20 сентябрдаги ПҚ-4464-сон «Курилиш соҳасига ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори.

30. <https://uzbunyodkor.uz/uz/bim-texnologiyasidan-foydalanishning-ahamiyati/>

31. <https://serviceyou.uz/uz/bim-renga-2/>

UDC 69.001.5

XIVA DESHAN VA ICHAN QAL'ADAGI QADIMGI TURAR JOY BINOLARINI REGENERATSIYA QILISH BO'YICHA TAHLILLAR

M.B.Setmamatov, arx.f.n, dotsent, Urganch davlat universiteti, Urganch

M.S.Jumabayeva, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Maqolada Xiva Deshan va Ichan qal'a hududidagi tarixiy ahamiyatga ega turar joy binolarining aholi uchun qulay bo'lgan sharoitlarini yaratishda regeneratsiya qilishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishi bayon qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Ichan va Deshan, saz, ichgiz, burchakli rulman, sangrik (songorok), nigrik, Struts-Xovanda, bachka, qalamcha, vassa, jupt-patik, faktura, ergonomik.*

Аннотация. *В статье описывается научно-исследовательская работа, направленная на регенерацию исторически важных жилых построек в районе хивинских крепостей Дешан-кала и Ичан-Кала с целью создания комфортных условий для населения.*

Ключевые слова: *Ичан-кала, Дешан-кала, saz, ичгиз, угловая опора, сангрик, нигрик, Струты-Хованда, бачка, каламча, васса, жупт-патик, фактура, эргономика.*

Abstract. *The article describes research work aimed at the regeneration of historically important residential buildings in the area of the Khiva fortresses of Deshan-Kala and Ichan-Kala in order to create comfortable conditions for the population.*

Key words: *Ichan-Kala and Deshan-Kala, saz, ichgiz, corner support, sangrik, nigrik, Struts-Khovanda, bachka, kalamcha, vassa, jupt-patik, texture, ergonomics.*

Jamiyatimiz taraqqiy qilishi va kelajakda Xiva Ichan va Deshan qal'ada o'zining Xorazmcha uslublari sifatida kompozitsion yechimiga ega bo'lgan turar joy binolari butun dunyo aholini o'ziga jalb qilmoqda. Shunday ekan ushbu hududda tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan turar joylarda istiqomat qilayotgan aholi sanitariya gigiyenik sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishimiz aholining turmush tarzini yanada yaxshilashga qaratiladi.

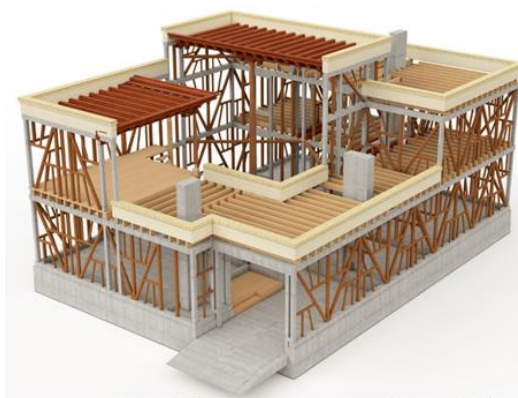
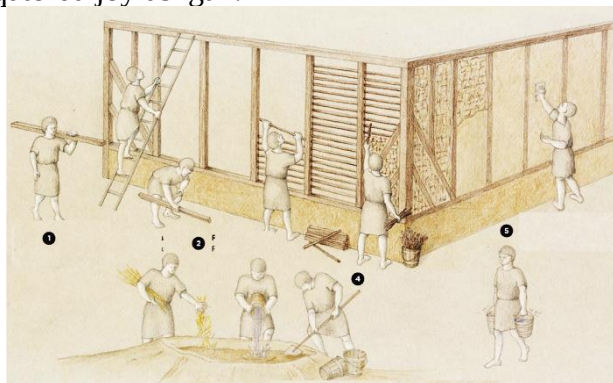
Bugungi kunda Xivada tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan turar joy binolarida istiqomat qilayotgan aholining an'analari va mahalliy xususiyatlarini inobatga olgan holda ularga sanitariya xizmatlari bo'yicha sharoitlarni yaxshilashga regeneratsiya usullari bilan yondashish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xiva me'morchiligining chuqur o'ziga xosligi me'moriy va qurilish terminologiyasida aks etgan, bu yerda qadimgi Xorazm elementlari ustunlik qiladi. Yupqa ishlab chiqilgan ramkasining konstruksiyasida pastki va yuqori jabduqlar "saz" va "ichgiz", burchakli rulman ustunlari-"sangrik"(songorok), oddiy "nigrik", Struts-"Xovanda", kichik ustunlar — "bachka"deb nomlanadi. Zamin nurlari bu yerda "qalamcha" va ularning orasidagi taxta ustunlari Toshkentdagi kabi "vassa" emas, balki " jupt-patik" dir [2]. 1-2-3-rasmlar.

Ba'zi xarakterli uylarni tahlili to'g'risida to'xtalib o'tamiz. XX asr boshlarida Xivada teskari ayvonli turar joy binosi qurilgan. U shimoldan janubga cho'zilgan 26x12 m to'rtburchaklar qismini egallaydi. Tarkibi bir qavatli. Ajratilgan maydonda Shimoliy va Janubiy qismlar qurilgan. Ularning orasida uchta ayvonli hovli bor. Sharqiy tomoni binolardan xoli va panjara bilan o'ralgan.

Uyga g'arb tomondan kiriladi. Bunda uy-joy qurishning an'anaviy yechimlari saqlanib qolgan. Bu hovlida bitta o'qda ikkita: bitta ustunlik terassa qurilgan: "baland ayvan" va unga qarshi "tars ayvan", ularning orqasida yashash xonalari joylashgan. Ayvon odatda tars ayvandan ikki baravar baland va shimolga, salqin shamollarga qarab ochiladi.

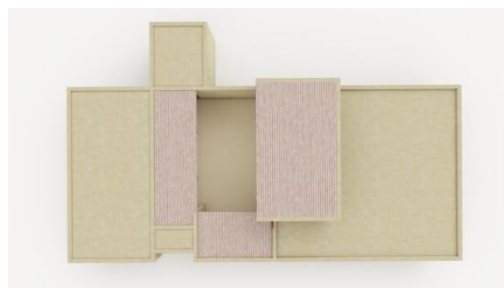
Ayvon orqasidagi taqdim etilgan uyda uchta yashash xonasiga olib boradigan kichik kirish zali mavjud. Uyning g'arbiy qismida oshxona, uchinchi ayvan, yopiq kirish dolon va hojatxona bir qatorda joylashgan.

1-rasm. Sinch devorli uy qurilishi ketma-ketligi va konstruksiyasi

2-rasm. Xivadagi sinch konstruksiyali turar joy binosining konstruktiv yechimi.

3-rasm. Xivadagi teskari ayvonli turar joy binosining yuqoridan ko'rinishi

4-rasm. Xivadagi teskari ayvonli turar joy binosining ekster'eri

Xiva uylarida zilzilabardoshligi pastligi sababli devorlar bir qatorlik ramka bilan qurilgan yakka sinch, to'ldirish xomashyosi sifatida qo'llanilgan. Faqatgina devorlar 20 sm bo'lganligi sababli, Farg'ona yoki Toshkent turar joy binolarida bo'lgani kabi, inter'ernlarda ham ko'plab bo'shliqlar mavjud emas. Xorazmdagi yer osti suvlari juda baland, shuning uchun poydevor odatda pishiq g'ishtdan qurilgan. Ramkaning yog'och ko'ndalang joylashgan jabduqlari ostida gidroizolyatsiya vazifasini bajaradigan qamish qatlami yotqizilgan.

Shunday murakkab tuzilishdagi binolar soni ko'plagan bo'lib, bugungi kunda bu binolarni namlikdan, turli xil yog'och kemiruvchilardan va boshqa salbiy ta'sirlardan saqlash bo'yicha tadbirlar rejasini qilish ilmiy tadqiqot ishimizdan o'rin olgan.

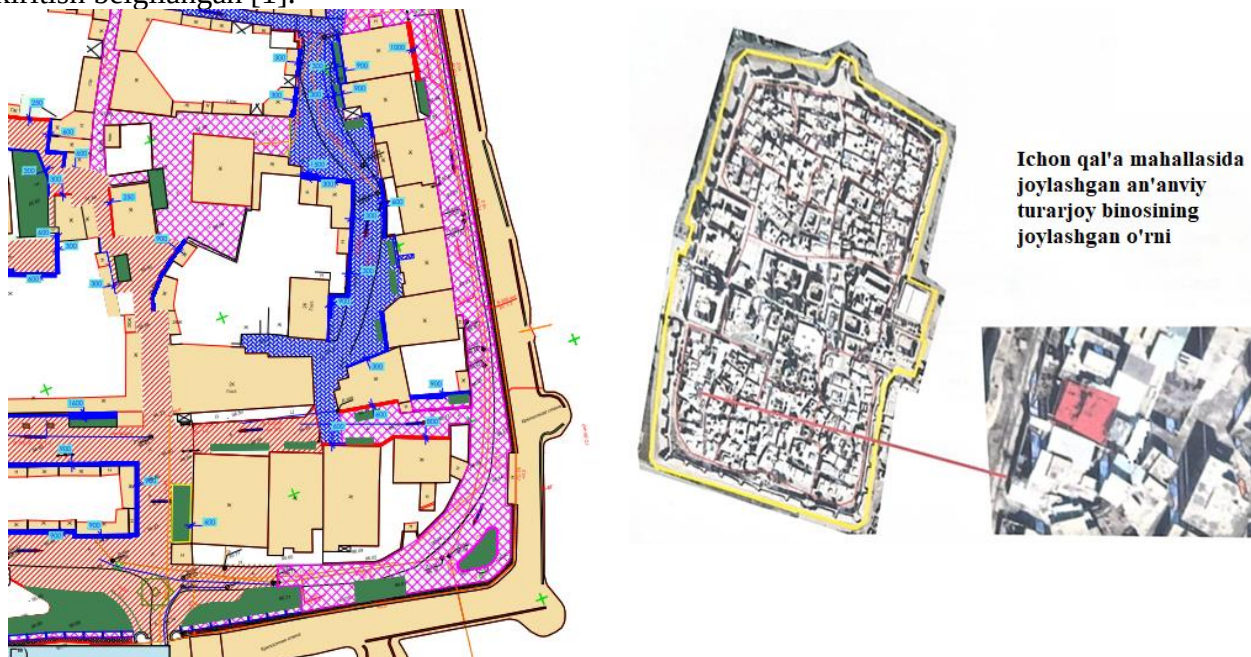
Ilmiy tadqiqot ishimizning asosiy yo'nalishi yuqorida qayd qilingan noyob kompozitsion yechimga ega bo'lgan uylarning yechimlarini targ'ib qilish va Xivadagi YUNESKO tomonidan muhofazalangan turar joy binolarida zamonaviy sanitariya gigiyena sharoitlari yaratishga qaratilgan loyihaviy takliflar berishdan iborat. Ichon qal'a va Deshan qal'a hududidagi tarixiy ahamiyatga ega

bo'lgan turar joy binolarini yaqindan o'rganish va ularga regeneratsiya qilish bo'yicha loyihaviy takliflarni berishdan iborat.

Tadqiqotimiz rejasida mavjud turar joylarning kanalizatsiya tarmog'iga ulanish holatlari va kelgusida ularni barchasini tarmoqqa ulash hamda sharoitni yaxshilashga qaratilgan rejalar ham o'rin olgan. 5-rasm.

Bu borada jahon tajribasi o'rganiladi va ulardagi madaniy meros obyektlarini asrash hududidagi binolardagi zamonaviy sharoitlar bilan qiyoslab, tahlillar qilinadi va quyidagi mahalliy komissiyaga takliflar beriladi.

Vazirlar Mahkamasining 1994- yil 29- dekabrda 629-son qaroriga 2-ilovasida YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi to'g'risidagi NIZOMning 3-bandida YUNESKO va AYSESKO tadbirlarida hamda loyihalarida O'zbekiston Respublikasi vazirliklari, idoralari, tashkilotlari va mutaxassislarining qatnashishi to'g'risida YUNESKOning kotibiyatiga hamda mintaqaviy bo'linmalariga, AYSESKO Bosh direksiyasiga takliflar tayyorlash va kiritish belgilangan [1].

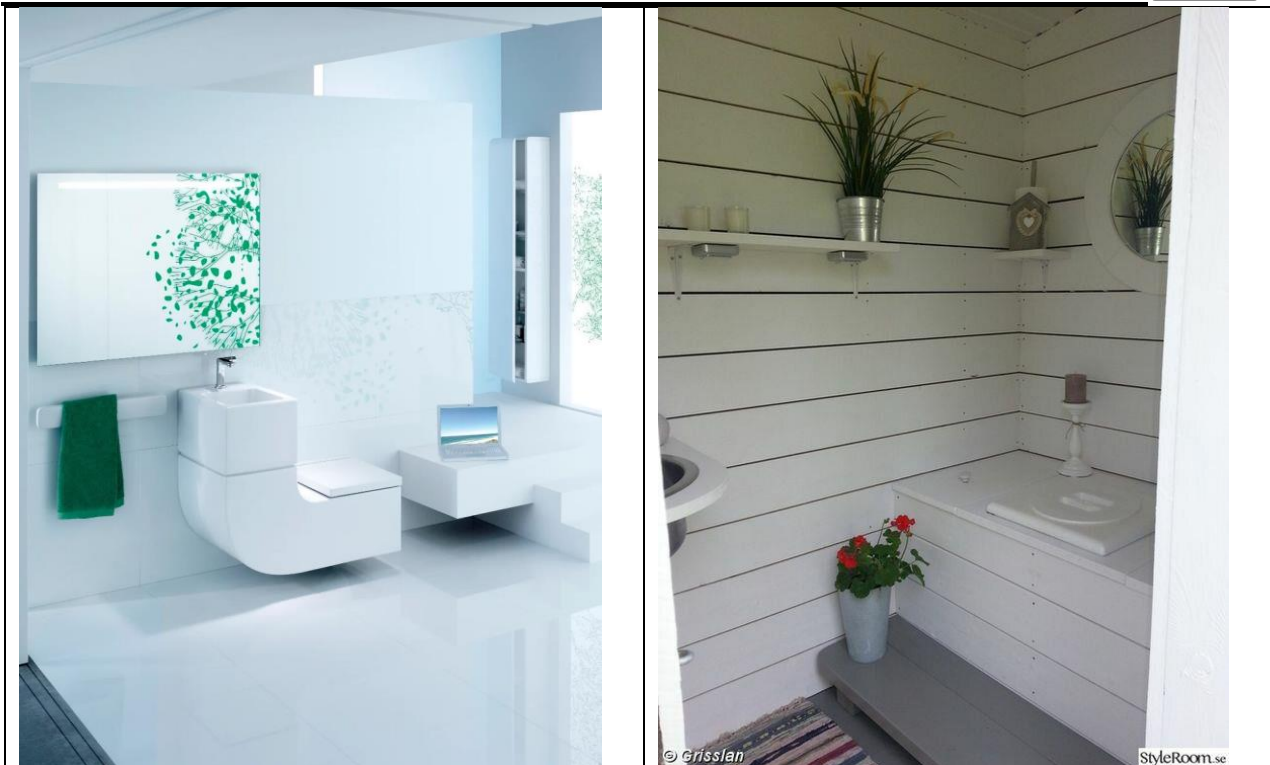

5-rasm. Tadqiqot rejasidan bajarilish lozim bo'lgan ishlardan namuna

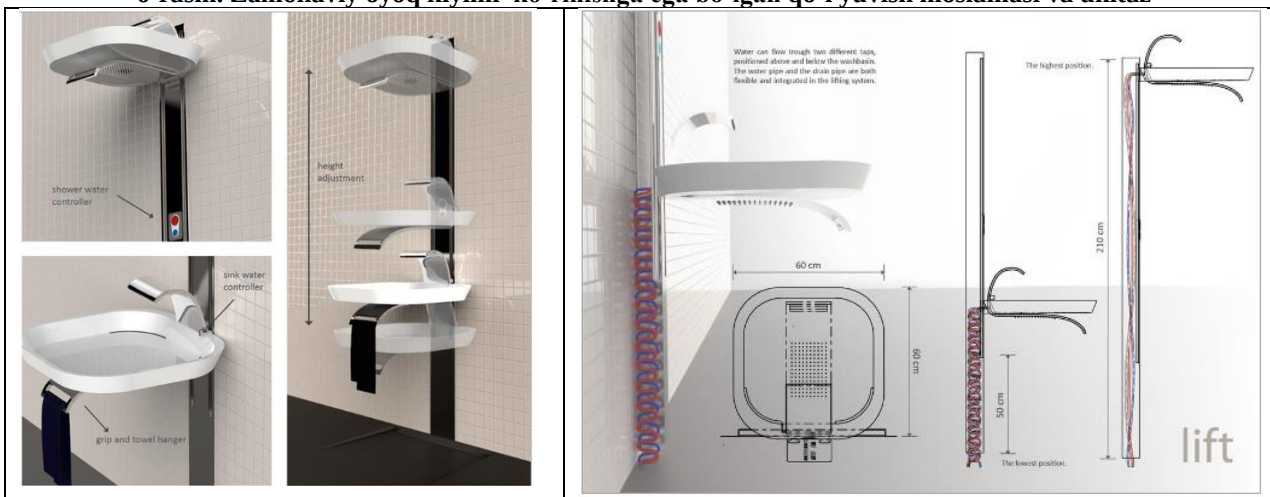
Bunday oyoq kiyimi ko'rinishga ega bo'lgan qo'l yuvish moslamasi va unitaz bilan jihozlanadigan hojatxonani loyihalashda xona ichki uyg'unligiga mos, kanalizatsiyaga ulashga qulay bo'lgan joyga tavsiya qilinadi. Ochiq ishlamay turgan holatida qo'l yuvish moslamasi va uning yonida kompyuter stoli ko'rinishida namoyon bo'lgan. Pastki stul vazifasini o'tash moslamasi ostida unitaz joylashgan. Atrofidagi o'rat buruvchi devor ham burchak shaklida (ochilib yopiladigan) yig'iladigan qilib, xona ichki devori fakturasiga xos ravishda qilinadi. Alohida kabinaga o'xshash holatdagi variant ham juda diqqatni tortmaydigan, uning ham oldidagi yig'ma eshik vazifasini bajaruvchi devor xona ichki interyeri bilan uyg'unlashgan holatda bo'ladi [3]. 6-rasm.

Bu g'oya relsli tizim va ergonomik tutqich yordamida istalgan balandlikka osongina ko'tarilishi va tushirilishi mumkin bo'lgan ko'p funksiyalidir. Liftlik dush — bu an'anaviy hammomning barcha suv xususiyatlarini bo'sh joydan minimal foydalanish bilan birlashtirishga imkon beruvchi haqiqiy original yechim.

Lift bolalar uchun mos keladigan xohlagan balandlik uchun osongina past holatga o'tadi yoki to'liq dushdan bahramand bo'lish uchun platformani kerakli balandlikka ko'tarishingiz mumkin[4]. 7-rasm.

6-rasm. Zamonaviy oyoq kiyimi ko'rinishga ega bo'lgan qo'l yuvish moslamasi va unitaz

7-rasm. O'zgartiriladigan dush: Pastga tushirsa, qo'l-yuvish moslamasi, tepaga ko'tarsa dush

Bu standartlarni buzadigan hammom kontsepsiyasiga olib keladi: ikki tomonlama funksiyaga ega moslashuvchan har qanday foydalanuvchi uchun, ularning hajmi va ehtiyojlaridan qat'i nazar, istalgan vaqtda mos keladi.

Yuqorida amalga oshirilishi lozim bo'lgan tadqiqot ishlarimiz natijalari kelgusida aholi tomonidan aniqlanadigan qilinishi lozim bo'lgan ishlar ijtimoiy hayot tarzini yanada yaxshilashga qaratiladi. Bu bilan mahalliy aholi Deshan va Ichan qal'a hududida istiqomat qilishi va qo'shimcha daromadlar topishlarida istiqbolli rejalar takliflari beriladi. Tadqiqot davomida anketa so'rovnomalari asosida aholi tomonidan berilgan takliflar va aniqlangan kamchiliklar bartaraf qilinadigan g'oyalar asosida tegishli tashkilotlarga tavsiyalar beriladi. Ularga yangicha sharoitlarni yaratishda ichki interyerlardagi oldingi holat bilan uyg'unlik saqlash masalalariga alohida e'tibor qaratgan holatda takliflar ishlab chiqiladi. Bu tadqiqotimiz natijalari bilan aholining va tashrif buyuruvchilar uchun sanitariya gigiyenik sharoitlarni yanada yaxshilash va sayyohlik yo'nalishlarining salmog'ini yanada oshirishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vazirlar Mahkamasining 1994- yil 29- dekabrda 629-son qaroriga 2-ilovasi.
2. Ichan qal'a muzey qo'riqxonasi arxiv hujjatlari nusxalari.
3. https://dzen.ru/a/Zp5Cls4mqCL2zK_G

UDC 69.001.5

O'ZBEKISTON HUDUDIDA SABZAVOT VA DONLI EKIHLARNI YETISHTIRADIGAN YANGI BINOLARNI YARATISH BO'YICHA TADQIQOTLAR

M.B.Setmamatov, arx.f.n, dotsent, Urganch davlat universiteti, Urganch

D.S. Ismailov, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonning 4 ta hududiga (tog', tog'oldi, cho'l va yarim-cho'l) xos bo'lgan sabzavot va donli ekinlarni yetishtirishga mo'ljallangan o'rta qavatli binolarning tipologiyasini shakllantirish va loyihaviy takliflarni ishlab chiqishga qaratilgan g'oyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: texnologiya, innovatsiya, energiya, modernizatsiya, gidroponika, aeroponika, akvaponika.

Аннотация. В статье представлены идеи, направленные на формирование типологии среднеэтажных зданий, предназначенных для выращивания овощей и зерновых культур, характерных для 4 регионов Узбекистана (горных, предгорных, пустынных и полупустынных зон), а также разработку проектных предложений.

Ключевые слова: технологии, инновации, энергетика, модернизация, гидропоника, aeroponika, аквaponika.

Abstract. The article discusses the formation of a typology of mid-rise buildings for growing vegetables and grain crops, characteristic of 4 regions of Uzbekistan (mountain, foothill, desert and semi-desert) and puts forward project proposals.

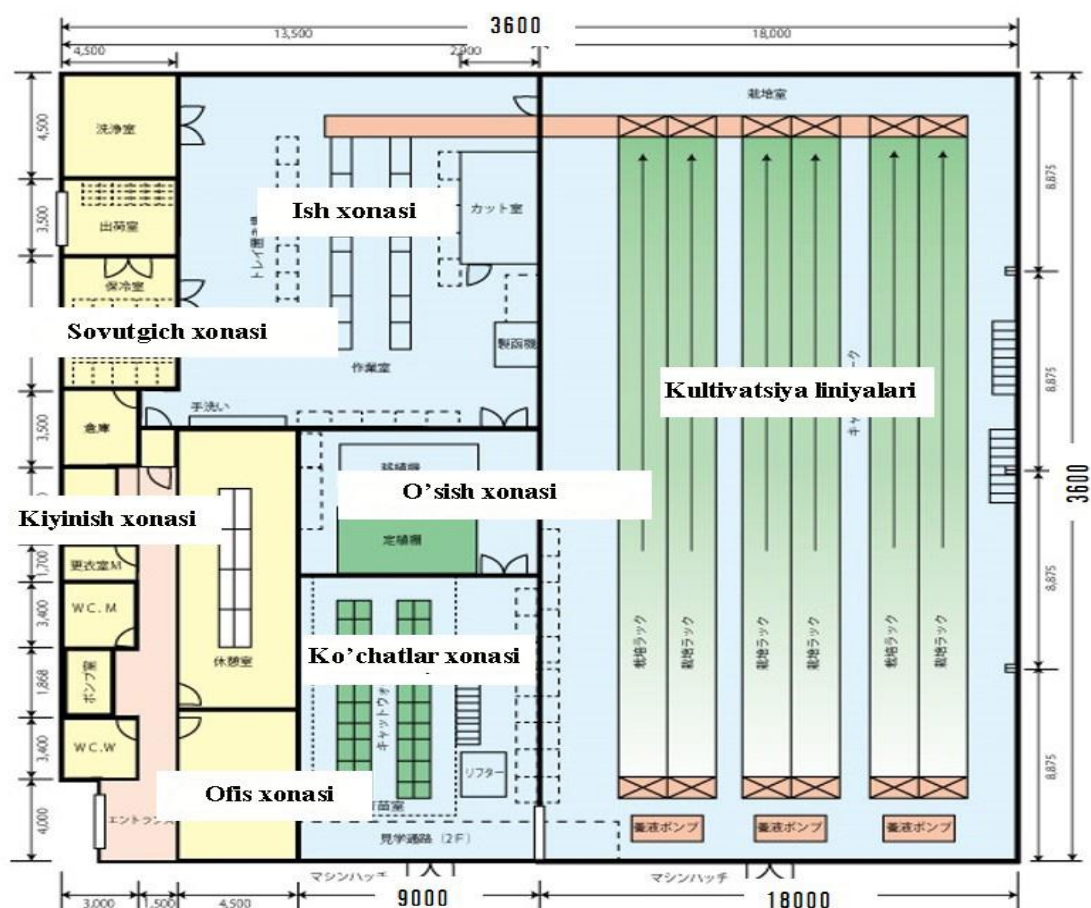
Key words: technology, innovation, energy, modernization, hydroponics, aeroponics, aquaponics.

Respublikamiz mustaqilligiga erishgandan keyin barcha sohalar qatori qishloq xo'jaligi sohasi ham o'zining rivojlanish darajasiga ko'tarilmoqda. Ko'plab sohalarda bo'lgani kabi bu sohada ham o'z yechimini kutayotgan qator kamchiliklar va muammolar mavjud, jumladan, O'zbekiston hududida qishloq xo'jaligi uchun keng imkoniyatlar mavjud bo'lsa-da, uning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi bir qator omillar mavjud. Ayniqsa, sabzavot va donli ekinlar yetishtirishda ekinlarning o'sish sharoitlari, iqlim o'zgarishlari, suv resurslarining cheklanganligi va tuproq unumdorligining pasayishi kabi masalalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu muammolarni hal etishda yangi texnologiyalar, innovatsion qurilish materiallari va samarali energiya boshqaruv tizimlarini joriy etishni talab qiladi. Shu bois, sabzavot va donli ekinlarni yetishtirishga mo'ljallangan binolarni loyihalash, qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va barqaror ishlab chiqarishni ta'minlash uchun eng samarali usullardan biri hisoblanadi.

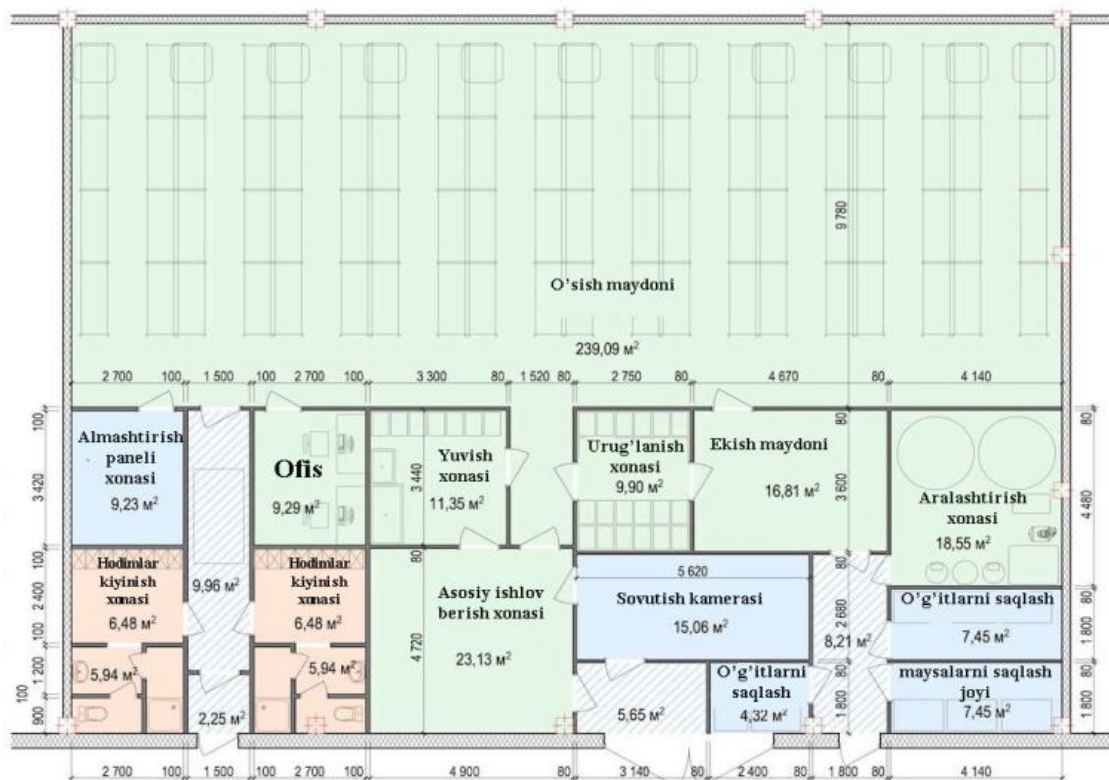
Hozirgi kunda O'zbekiston qishloq xo'jaligida intensiv texnologiyalarni joriy etish, sabzavot va donli ekinlarni zamonaviy usullar bilan yetishtirishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, sabzavot va donli ekinlar yetishtirishga mo'ljallangan maxsus binolarni loyihalash masalasi mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sifatini oshirish va eksport salohiyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bunday loyihalar nafaqat ekologik toza va energiya samarali, balki iqtisodiy jihatdan ham foydali bo'lishi ko'zda tutilgan.

O'zbekistonning agrar sohasida zamonaviy qishloq xo'jaligi texnologiyalariga bo'lgan talabni qondirish va ular orqali ishlab chiqarishni yaxshilash masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida, hududiy iqlim va iqtisodiy sharoitlar asosida optimal loyihalarni ishlab chiqish zaruratini taqozo etadi. Shu bilan birga, sabzavot va donli ekinlarni yetishtirishga mo'ljallangan binolarni loyihalashning ilmiy tadqiqotlar asosida olib borilishi, bu sohada samarali va innovatsion yechimlarni joriy etishda katta ahamiyat kasb etadi [1].

Tadqiqot mavzusi bo'yicha xorijda amalga oshirilgan loyihalar bilan tanishar ekanmiz unda 2 xil turdagi binolar mavjudligiga iqrar bo'ldik. Bunda faqat sabzavot va donli ekinlarni yetishtirishga mo'ljallangan bino va ushbu jarayonga qo'shimcha yondosh holatda o'rta qavatli aholi turar joylari qo'shilgan holatdagi loyihaviy takliflar ilgari surilgan (1-2-rasmlar).

1-rasm. Sabzavot va donli ekinlarni yetishtirishga mo'ljallangan bino.

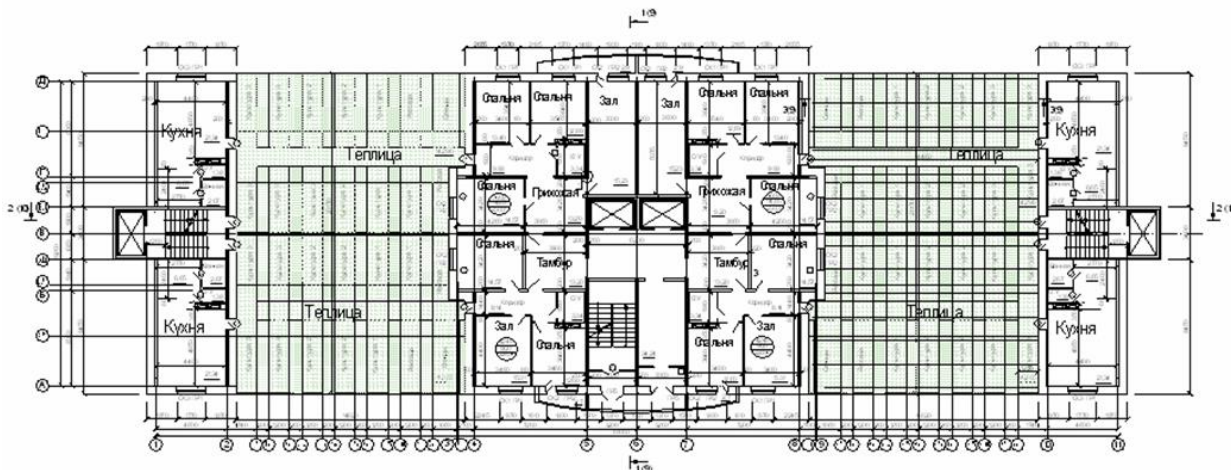

2-rasm. Sabzavot va donli ekinlarni yetishtirishga mo'ljallangan bino.

Ushbu bino turini loyihalashda binoning ko'ndalang va bo'yama holatini inobatga olgan holda tipologik yechimda loyihalash tavsif qilinadi. Unga ko'ra O'zbekistonning 4 ta hududiga (tog',

tog'oldi, cho'l va yarim-cho'l) binolarni loyihalashda alohida yondashuvlarni e'tiborga olgan holda takliflar ishlab chiqiladi. Bunda ushbu hududlarning yozgi eng issiq havosi va qishning eng sovuq havosi 25 yillik o'rtacha aniqlangan holatlar tahlil qilinadi. Bunga ko'ra ushbu binoni quyosh nurida isishi va yashil arxitektura o'zini o'zi energiya bilan ta'minlash tizimi yaratiladi. Unga ko'ra aqlli boshqaruv tizimi yo'lga qo'yilib kerakli miqdordagi issiqlikni yetkazish bo'yicha aqlli derazalarning o'zgaruvchan shishalari, quyoshdan himoyalar qurilmalarining aqlli ravishda boshqarilish tizimlariga alohida e'tibor qaratish nazarda tutiladi.

Sabzavot va donli ekinlarni yetishtirishga mo'ljallangan o'rta qavatli binoda turi xildagi xonalar guruhi joylashtirilishi va ularning vazifasiga ko'ra yerto'lada, qavatlarda va texnik qavatlarda bo'lishi rejalashtiriladi. Binoda liftlar aholi uchun va agrosanoat uchun alohida loyihalanishi rejalashtirilgan [3]. 3-rasm

3-rasm. O'rta qavatli aholi (markaziy qismida) turar joy qo'shilgan holatdagi sabzavot va donli ekinlarni yetishtirishga mo'ljallangan bino.

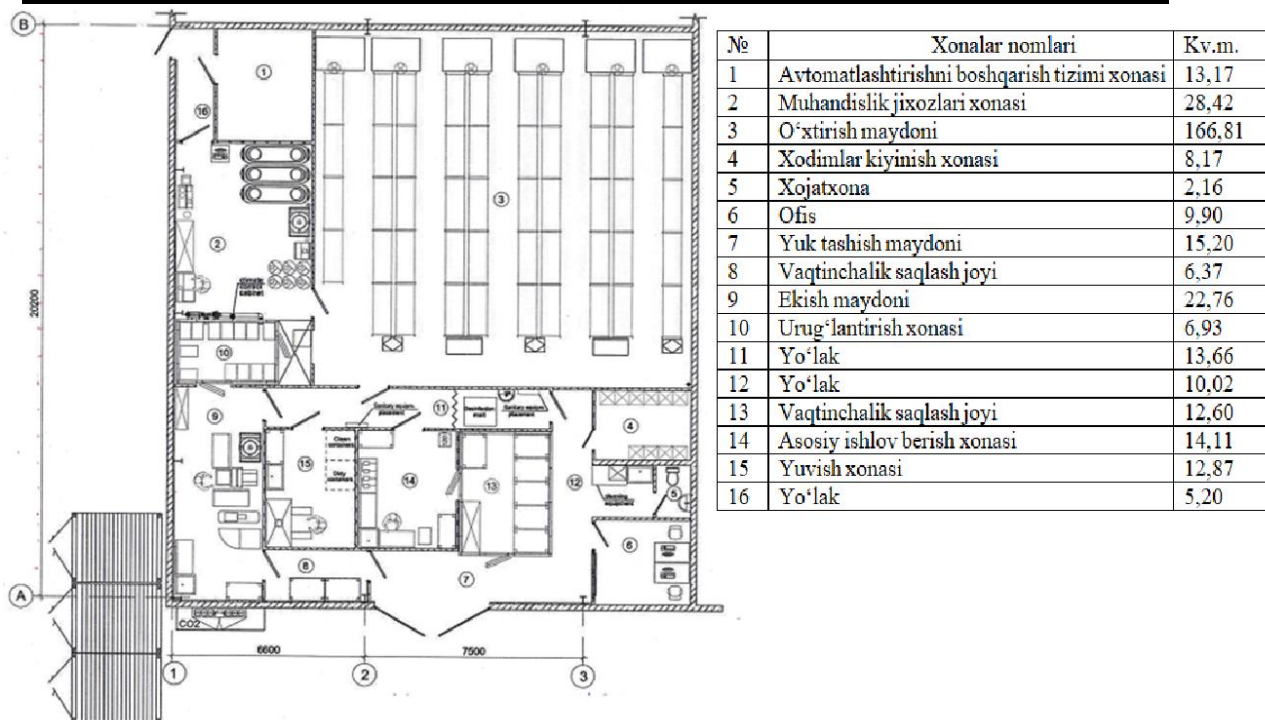
Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda dunyo olimlari va tadqiqotchilari tomonidan yaratilishi lozim bo'lgan loyihalar QMQ ga kiritilishi va hudud uchun alohida energiya samaradorlik sinfiga ega bo'lishi, u bilan materiallar sarfiga alohida yondashuv belgilanishini taqozo qiladi. Bu borada olib borilishi lozim bo'lgan ishlarimizdan biri binodagi namgarchilik va unga tegishli bo'lgan chora-tadbirlarni amalga oshirish, undan tashqari, binoni isitish tizimida chiller texnologiyalarini qo'llash, shamollatishda alohida aqlli shamollatish tizimlarini avtomatik tarzda tom qismining ochilib yopilishi kabi masalalar o'z yechimini topishi lozim bo'ladi. Bunday binolarni amaliyotga tatbiq qilishda biologiya, tuproqshunoslik, kimyo soha mutaxassislari bilan hamkorlikda ishlarni amalga oshirish o'simliklarning genofondi o'sish sur'atlari va boshqa omillarini inobatga olgan holda loyihalarni amalga oshirishni taqozo qiladi.

Bunday binolarni har ikkala variantda loyihaviy takliflar berish rejalashtirilgan bo'lib, markaziy qismida turar joy bino joylashtirsa va ikkala chekkasida, aksincha, turar joy joylashtirsa, iqtisodiy samaradorlik masalalari texnik tizimdagi yetkazib berish jarayonlari tahlil qilinadi va loyihaviy takliflar beriladi.

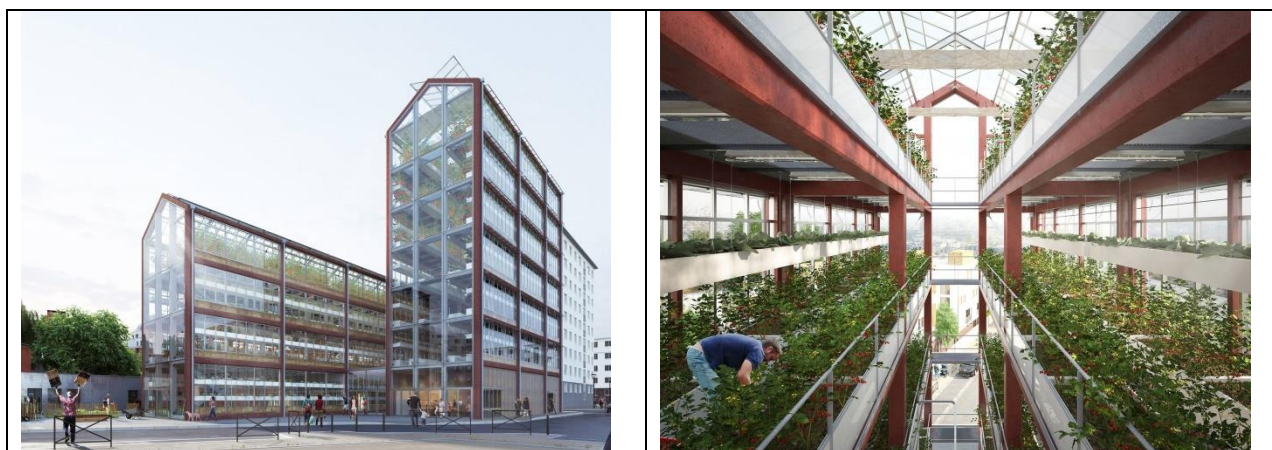
Bu tadqiqotimiz ekin ekish binosi bilan yonma-yon holatda bo'lganida aholiga qanday salbiy ta'sirlar (hid, dorilar ta'siri va boshqa) yuzaga kelishi mumkinligi, qanday ijobiy ta'sirlar paydo bo'lishi to'g'risida muhokamalar tahlil qilinadi.

Zamonaviy dunyoda sifatli, ekologik toza qishloq xo'jaligi mahsulotlariga talab yil sayin ortib bormoqda. Rossiyada uzoq vaqtdan beri xorijda qo'llanilgan gidroponikadan foydalangan holda sun'iy ravishda yaratilgan sharoitlarda sabzavotlarni yetishtirish texnologiyasi mashhurlik kasb etmoqda [2].

Ixtisoslashgan ilmiy-tadqiqot muassasalarining ilmiy salohiyatini jalb qilgan holda agrosanoat majmuasi sohasidagi qator muammolarni hal etish zarur. Kelajakda aholini yuqori sifatli oziq-ovqat mahsulotlari, donli ekin mahsulotlari bilan ta'minlash muammosi juda dolzarbdur. Bu mavzuni amaliyotga tatbiq qilish borasida tadqiqotlarimiz natijasida bino loyihasiga takliflar beramiz (4-rasm).

4-rasm. Sabzavot va donli ekinlarni yetishtirishga mo'ljallangan bino tarhi.

Bunday binolarni yaratishda agrosanoatda qo'llaniladigan ekish turlari: Gidroponika, aeroponika, akvaponika kabi uslublariga mutaxassislar bilan alohida yondashuv talab qiladi. Bu borada bunday usulda yetishtiriladigan bino turini yaratish unga kerakli miqdorda quyosh tushishini ta'minlash, bino eni va uzunligini belgilab olish, xonalar guruhini belgilash va QMQ asosida rejalashtirishni taqozo qiladi.

Ekologik toza qishloq xo'jaligi mahsulotlariga talab yil sayin ortib borishini inobatga olsak, kelgusida bunday binolar qurilish ko'lami har bir mahallada bo'lishi mumkin. Energiya samaradorlikka erishib mo'l hosil olishni yo'lga qo'ysak, samaradorlikka erishish borasidagi g'oyalarimiz o'z yechimini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://dwgformat.ru/2018/01/15/%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0-%D0%B2-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%BB%D0%B5-%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%BD/>
2. М. Еловая, А. Григорьева, Электроника наука бизнес. Выпуск4/2018. Статья. Системы для выращивания овощной продукции в искусственных условиях: мировой и российский опыт.
3. https://www.promgidroponica.ru/obosnovanie_jeffektivnosti_mnogojarusnoj
4. https://www.promgidroponica.ru/vsjo-o-gidroponike/samookupaemyj_agrodom
5. <https://best-crop.com/teplitsy/vertikalnyye-fermy/>

YASHIL ARXITEKTURA ASOSIDA YANGI KO'P QAVATLI BINOLARNI YARATISH BO'YICHA TADQIQOTLAR

(Jahon tajribasi)

M.B.Setmamatov, arx.f.n, dotsent, Urganch davlat universiteti, Urganch

A.E. Olimov, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada o'zini o'zi energiya bilan ta'minlaydigan chet-el tajribasida o'z ifodasini topgan ko'p qavatli turar joylar va O'zbekiston sharoitida ularni shakllantirishga qaratilgan loyihaviy takliflarni ishlab chiqishga qaratilgan g'oyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: texnologiya, innovatsiya, energiya, modernizatsiya, muqobil, egzoz, burma, Aerodinamik, turbina, generator, konfiguratsiya, kompozitsion.

Аннотация. В статье рассматриваются идеи, направленные на разработку проектных предложений по созданию многоэтажных жилых зданий, обеспечивающих себя энергией, которые получили свое отражение в зарубежной практике, а также их формирование в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: технология, инновация, энергетика, модернизация, альтернатива, выхлоп, складка, аэродинамика, турбина, генератор, конфигурация, композиционный. (выхлоп и складка- не сходится по смыслу)

Abstract. The article puts forward ideas for the development of multi-storey residential buildings, reflected in foreign experience of self-sufficient energy, and project proposals aimed at their formation in the conditions of Uzbekistan.

Key words: technology, innovation, energy, modernization, alternative, exhaust, fold, aerodynamics, turbine, generator, configuration, composite.

Bugungi kunda iqtisodiyot, ijtimoiy soha va qurilish sanoatiga energiya tejovchi texnologiyalarni va muqobil energiya manbalarini keng joriy etish O'zbekiston hukumatining asosiy ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 24-noyabrda PQ-4028-sonli Qarori asosida energiya tejamkor (ET) va kam uglerodli (KU) uy-joylariga talabni oshirish maqsadida subsidiyalik yashil ipoteka kreditlash sxemasi ishlab chiqildi. 2019-yilning noyabr oyida Toshkentda "O'zbekistonda energiya tejamkor yechimlar: joriy holat va rivojlanish istiqbollari" mavzusida biznes-forum bo'lib o'tdi. Tadbir o'zaro fikr va tajriba almashish, "yashil qurilish" va "yashil iqtisodiyot" istiqbollarini muhokama qilish imkonini berdi. Ko'pgina qurilish kompaniyalari allaqachon o'z loyihalariga yashil texnologiyalarni joriy etib, ajoyib natijalarga erishmoqda. Ushbu texnologiyalar tufayli aholi ekologik toza uy-joylardan foydalanish imkoniyatiga ega [1].

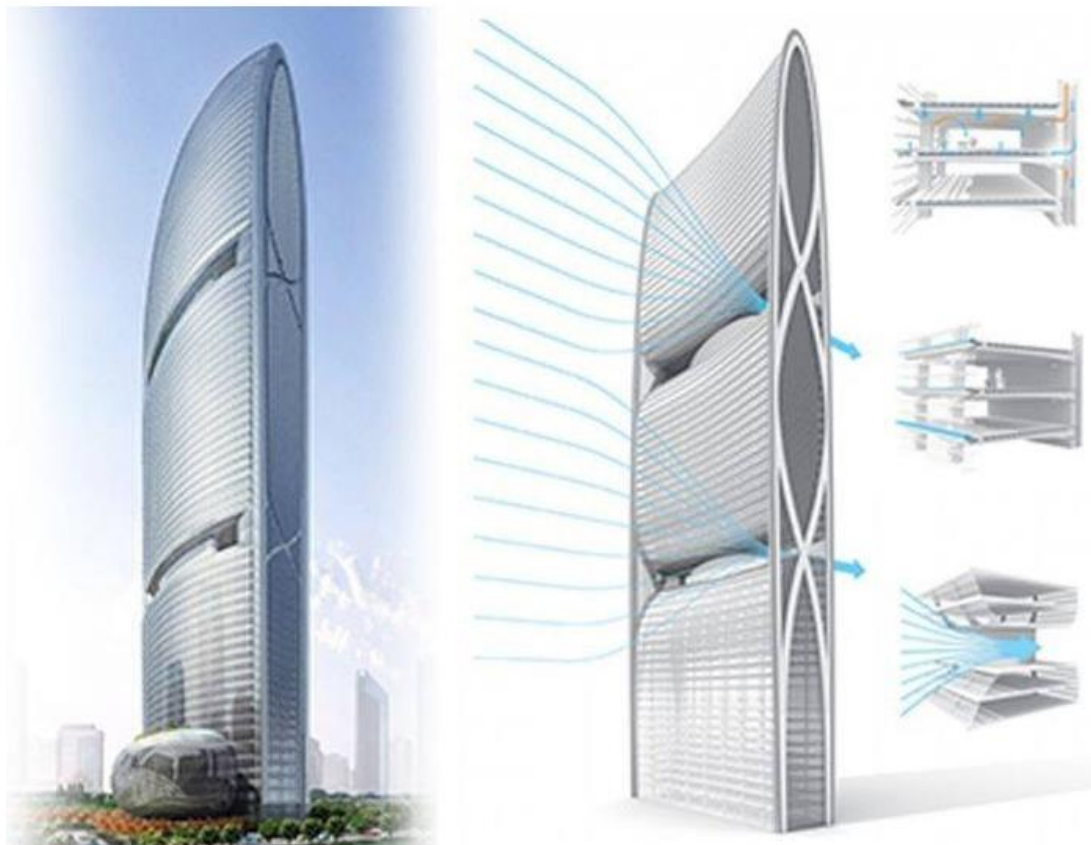
Energiyani tejash - bu binolar va majmualarni isitish, havoni tozalash va sovitish uchun xarajatlarni kamaytirish turlaridan biri. Jahon amaliyotida binolarni ekspluatatsiya qilishda energiya xarajatlarini kamaytirish uchun usullar ishlab chiqilgan, bularga quyidagilar kiradi:

- ko'p qavatli binoning hajmli-fazoviy shaklining ixchamligi;
- energiya tejovchi texnologiyalar hisobiga bino ichidagi energiya sarfini kamaytirish;
- janubiy jabhada joylashgan qiya quyosh qabul qiluvchilar tomonidan quyosh energiyasidan samarali foydalanish, insolyatsiya va optimal yoritishni hisobga olgan holda binoning oqilona yo'nalishi;
- tashqi to'siqlarning yuqori issiqlikdan himoya xususiyatlari;
- issiqlikni qayta tiklash va qayta tiklash tizimlaridan foydalanish;
- ratsional suv iste'moli — ichimlik suvi o'rniga yer osti suvlaridan binolarni isitish va sovitish uchun foydalanish;
- energiya tejamkor yoritishdan foydalanish;
- ichki mikroiklimning qulayligi (mexanik ta'minot va egzoz ventilyatsiyasi);
- muqobil energiya manbalaridan foydalanish;
- qattiq maishiy chiqindilar hajmini kamaytirish;

- tabiiy resurslarni saqlash.

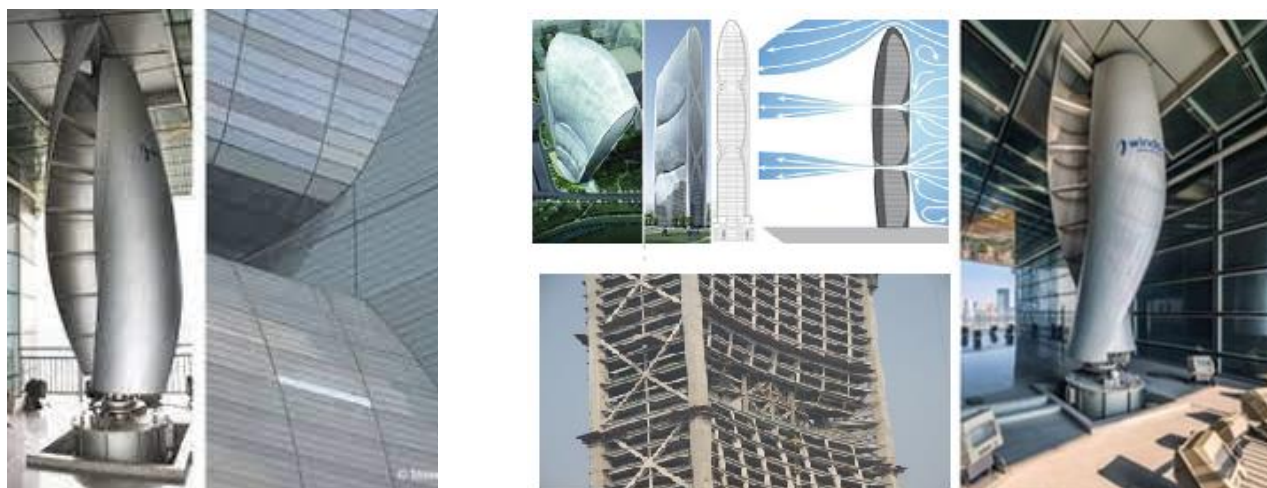
Yuqorida qayd etilgan usullarni o'zida mujassam qilgan dunyoning 4 ta binosi haqida ma'lumot beramiz.

Guanchjoudagi 309 metrli Pearl River Tower minorasi dunyodagi eng energiya tejamkor o'ta baland binolardan biri bo'lib, tashqi energiyani deyarli iste'mol qilmaydi. To'liqlik fasad va oqimli devor dizayni havo massalari energiyasidan eng samarali foydalanish imkonini beradi: devorlarning shakli havo massalarining ikkita pastki texnik qavatda joylashgan shamol generatorlari kanallariga yo'nalishini ta'minlaydi. Asosiy fasadning shahardagi hukmron shamol tomon yo'nalishi. Bu yerda nafaqat quyosh energiyasini ushlash, balki binoning isitilishini ham kamaytiradigan yangi avlod quyosh panellaridan ham foydalanilmoqda. Shunday qilib, bino o'zi energiya ishlab chiqaradi va konditsionerlik uchun energiya xarajatlarini kamaytiradi [2]. 1-2-rasm.

1-rasm. Guanchjoudagi 309 metrli Pearl River Tower minorasi

Barcha arxitektura va muhandislik yechimlari tufayli minoraning o'zi ishlab chiqarilgan energiyaning atigi 40 foizini ishlatadi, qolgan qismi esa shahar xizmatlari tomonidan qo'llaniladi [2].

2-rasm. Guanchjoudagi 309 metrli Pearl River Tower minorasi

Manchesterdagi 25 qavatli MDH minorasi (Angliya) Ushbu ko'p qavatli uyning fasadi quyosh panellari bilan qoplangan — ularning 7000 dan ortig'i panellar binoga yiliga 180 megavatt-soatgacha elektr energiyasi ishlab chiqarish imkonini beradi, bu esa bir yil davomida 1000 ta kompyuterni quvvatlantirish uchun yetarli. Bundan tashqari, minora tomonida 24 ta shamol tegirmoni mavjud bo'lib, ular hali ham butun binoni ishlatish uchun zarur bo'lgan elektr energiyasining taxminan 10 foizini ishlab chiqaradi. Osmono'par binoda 2004 yilda quyosh panellari va tegirmonlarni o'rnatgan Britaniya sug'urta kompaniyasi CISning bosh qarorgohi joylashgan [2].

Bonndagi (Germaniya) 163 metrli Deutsche Post minorasi o'n yillikning eng yaxshi energiya tejankor binosi unvoniga ega. Ushbu osmono'par bino xuddi shunday balandlikdagi an'anaviy binolarga qaraganda 79% kamroq energiya sarflaydi. Bunday energiyani tejash maxsus dizayn tufayli mumkin bo'ldi: bino shamolning ustun yo'nalishi va asosiy yo'nalishlariga nisbatan qurilgan, bu konditsionerlik va sun'iy yoritish xarajatlarini minimallashtiradi [2].

Shuningdek, yozda issiqlikni olib tashlaydigan va qishda tizimni isitish uchun uni saqlaydigan maxsus yer osti nasosi. Bundan tashqari, ko'p qavatli uyning o'zi tomdagi quyosh panellari orqali energiya ishlab chiqaradi. Loyiha muallifi nemis va amerikalik arxitektor Helmut Jan [2].

San-Fransiskodagi Dinamik Mira minorasi (AQSh) Bu balandligi 122 metr va "burma" fasadi bo'lgan turar joy energiya tejovchi osmono'par bino. Minora balandligi bo'ylab asta-sekin aylanadigan derazalari har bir xonadan deyarli 180 graduslik ko'rinishni, shuningdek, tabiiy shamollatish va yuqori samarali yoritishni ta'minlaydi.

Qizig'i shundaki, derazalarining o'zi an'anaviy San-Fransisko arxitekturasiga xos bo'lgan klassik shaklda — baland qavatli qurilish uchun o'zgina o'zgarishlar bilan qilingan.

Zamonaviy oqava suvlarni yig'ish va qayta ishlatish tizimi va yashil tomli terassalar bilan bir qatorda, aviatsiya sanoatidan qarzga olingan maxsus qurilish texnologiyasi qurilish vaqtida minora kranlariga bo'lgan ehtiyojni va shu bilan energiya sarfini va atrof-muhitga ta'sirini kamaytirdi [2].

Loyihani dunyodagi eng mashhur ayol arxitektorlardan biri Studio Gang Architects kompaniyasi yakunladi. Bu Gangning birinchi energiya tejankor loyihasi emas, u shuningdek, Chikagodagi to'liqlik Aqua Tower, Parkdagi Solstice va Nyu-Yorkdagi Solar Carve Tower muallifidir [3].

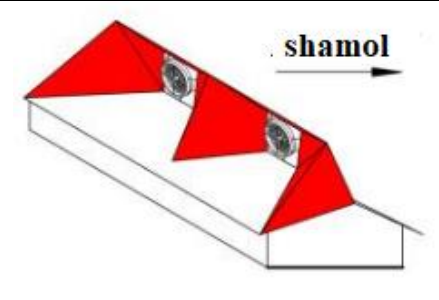
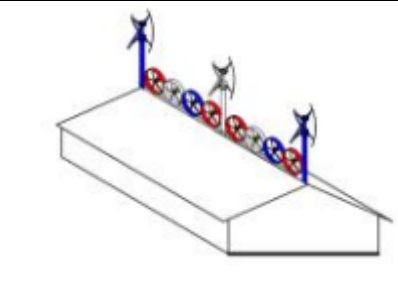
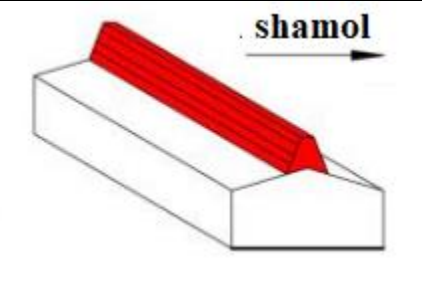
Yuqorida nomlari keltirilgan binolar yashil arxitektura sifatida o'zini o'zi energiya bilan ta'minlash imkoniyatiga ega bo'lib, ularning tarh va kompozitsion yechimlari boshqa binolardan farq qiladi. Bunday izlanishlar dunyo olimlari va tadqiqotchilari tomonidan yangi binolarni ixtiro qilish va amaliyotga tatbiq qilish borasida izlanishlar olib borilmoqda.

Yuqorida qayd etilgan binolar joylashgan hudud iqlimi namli havo bo'lgani uchun qishda juda sovuq havo harorati kam holatlarda bo'lishi, shamol doimiy esib turishi va quyosh tushishi bulutli havo bo'lgani bois juda isib ketish jarayonlari kam uchraydi.

O'rta qavatli yashil arxitektura energiya tejankor turar joy binolarini Xorazm iqlim sharoiti uchun loyihaviy takliflarni berishda alohida yondashuvni talab qiladi. Bunda yozning jazirama issiqligi $+60^{\circ}$ S qishda esa juda sovuq namlik miqdori ham juda kam -25° S bo'ladigan ob-havo sharoitida qurilish jihozlariga bo'lgan sertifikatlashtirish va joriy qilish jarayonlari alohida yondashuvni talab qiladi.

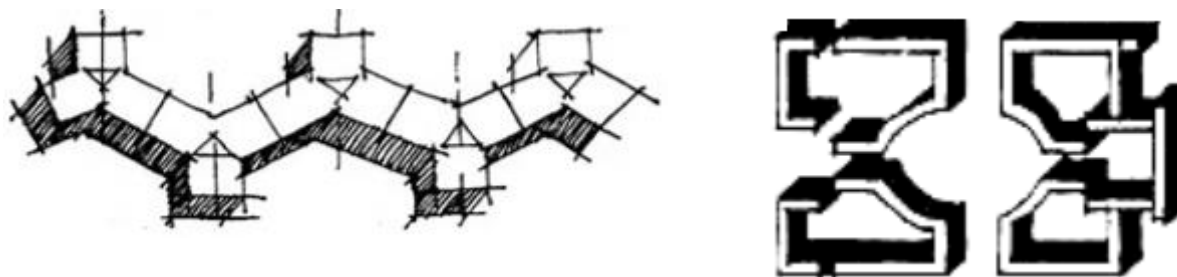
Binoning tipologik yechimini tanlashda shamoldan yoki quyosh panellaridan foydalangan holda energiya olish yechimlari alohida ahamiyat kasb qiladi. Xorazmda shamol oqimi tezligi katta bo'lmagani bois bino kompozitsion yechimlarini shamol yo'nalishiga to'sadigan holatda qilib, ushbu binoning energiya ishlash moslamasi joylashgan maxsus teshigi orqali qisilgan havo oqimini o'tkazishga qaratilgan yoki maxsus uskunalar yordamida bino tomi ustiga qurilgan shamol parraklarini joylashtirish bo'yicha loyihalarni yaratishni taqozo qiladi [4].

3-rasm. Ilmiy tadqiqotlarimiz natijasida xalqaro tajribadan va ota-bobolarimiz yaratgan ayvon va dolon kompozitsion yechimlarini zamonaviy atriumlarda shakllantirgan holda binolarni yaratishimiz va Xorazm iqlimi uchun maxsus loyihalarni yaratish tadqiqot ishimizning asosiy maqsadidir.

		
		
Aerodinamik qoplama shakli	Shamol turbinalari va quyosh panellarini birgalikda o'rnatish	Tom tizmasi bo'ylab o'rnatilgan himoya korpusidagi shamol generatori

3-rasm. Bino tomi ustiga shamol parraklarini joylashtirish variantlari

Binolarni rejaviy kompozitsion yechimida shamol oqimidan to'la foydalanishni inobatga olgan holda joylashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda bloklangan va guruhlangan kompozitsion yechimda loyihalash va shamol oqimidan samarali foydalanish nazarda tutiladi. Bunday binolarda yotoqxonalariga quyosh tushishini ham inobatga olgan holda loyihaga alohida yondashiladi [5].4-rasm.

4-rasm. O'rta qavatli turar joy binosining turli konfiguratsiyalangan bloklangan va guruhlangan kompozitsion yechimi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 24-noyabrda PQ-4028-sonli Qarori.
2. <https://www.welhome.ru/blog/10-energoeffektivnyih-neboskryobov-mira>
3. <https://www.archdaily.com/289562/solar-carve-tower-studio-gang-architects>
4. <https://elima.ru/articles/?id=631>
5. Т.Н.Кондратьева, Е.А.Баранская. «Жилые дома средней этажности» Методические указания и задание к курсовому проекту. Волгоград ВолГАСУ 2013. 8-стр.

УЎК: 72.03

ҚУЙИ АМУДАРЁ МИНТАҚАСИ ҚАРВОН ЙЎЛЛАРИ ИНШООТЛАРИ
ТИПОЛОГИЯСИ

А.Б.Джолдасов, катта ўқитувчи, Қорақалпоқ давлат университети, Нукус

Аннотация. Мазкур мақолада Қуйи Амударё минтақасида қарвон йўллари ва улар билан боғлиқ иншоотларнинг типологияси ўрганилади. Қарвонсаройлар, кўприklar, мажмуалар ва савдо марказларининг тарихий аҳамияти ҳамда уларнинг меъморий хусусиятлари таҳлил

қилинади. Шунингдек, ушбу объектларнинг ҳозирги ҳолати ва уларни муҳофаза қилиш бўйича тавсиялар берилади.

Калим сўзлар: Қуйи Амударё, карвон йўллари, тарихий архитектура, карвонсаройлар типологияси, савдо марказлари, маданий мерос, археологик тадқиқотлар, Буюк Ипак йўли, савдо инфратузилмаси, туризм салоҳияти.

Аннотация. В данной статье изучаются караванные пути в регионе Нижнего Амударьи и связанные с ними сооружения. Анализируются типология караван-сараяв, мостов, комплексов и торговых центров, их историческое значение и архитектурные особенности. Также рассматривается текущее состояние этих объектов и предлагаются рекомендации по их сохранению.

Ключевые слова: Нижняя Амударья, караванные пути, историческая архитектура, типология караван-сараяв, торговые центры, культурное наследие, археологические исследования, Великий шелковый путь, торговая инфраструктура, туристический потенциал.

Abstract. This article explores the caravan routes in the Lower Amu Darya region and the structures associated with them. It analyzes the typology of caravanserais, bridges, complexes, and trade centers, their historical significance, and architectural features. Additionally, the current state of these objects is examined, and recommendations for their preservation are provided.

Keywords: Lower Amu Darya, caravan routes, historical architecture, caravanserai typology, trade centers, cultural heritage, archaeological research, Great Silk Road, trade infrastructure, tourism potential.

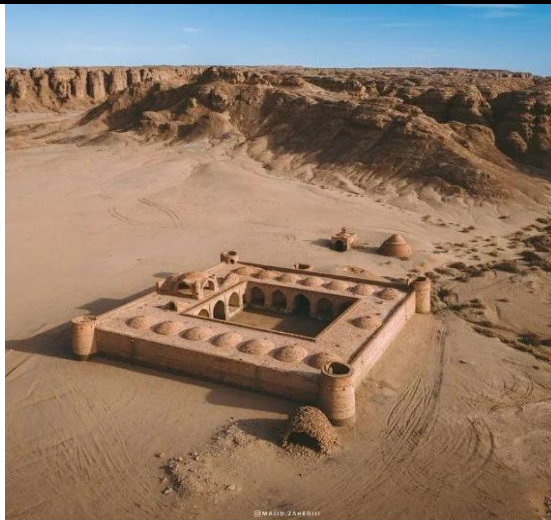
Қуйи Амударё минтақаси азалдан савдо йўллари ва кўплаб тарихий иншоотлар билан боғланган муҳим ҳудуд ҳисобланади. Бу минтақадаги савдо йўллари ва архитектура ёдгорликлари нафақат маҳаллий, балки бутун Ўрта Осиёдаги хўжалик тизимлари ҳамда маданий алмашинувлар билан боғлиқ бўлгани сабабли алоҳида аҳамият касб этади. Географик жиҳатдан Қуйи Амударё кўплаб савдо йўлларининг туташган нуқтаси бўлиб, у ердаги иқтисодий ва маданий муносабатлар жуда муҳим ўрин тутди.

Айниқса, Буюк Ипак йўлининг таркибий қисми сифатида Қуйи Амударё савдо йўлларининг кесишув нуқтаси сифатида намоён бўлади. Қадимги даврларда Ўзбекистон ва Қозғистондан Афғонистон ва Эрон орқали Хитой ҳамда Ҳиндистонгача товарлар олиб ўтилган. Бу йўллар орқали фақат моддий бойликлар эмас, балки илмий ва маданий ғоялар, билимлар ҳам тарқалган. Карвон йўллари ва уларга боғлиқ иншоотлар савдо жараёнларининг самарадорлигини оширишда муҳим ўрин тутди.

Кейинги асрларда Қуйи Амударё минтақасидаги савдо йўллари маданий ва ижтимоий алоқаларни мустаҳкамлашда, ҳунармандчилик, тўқимачилик, металлургия ва санъат соҳаларида алмашинувларни ривожлантиришда муҳим роль ўйнаган. Минтақадаги тарихий архитектура ва маданий мерос жаҳон цивилизациясига катта таъсир кўрсатган.

Ушбу мақолада Қуйи Амударё минтақасидаги карвон йўллари ва уларга боғлиқ иншоотларнинг тарихи, архитектураси ва типологияси ҳамда уларнинг ҳозирги ҳолати таҳлил қилинади. Шунингдек, ушбу обидаларнинг сақланиши ва тикланишига доир тавсиялар ҳам берилган. Карвон йўллари ва уларга боғлиқ иншоотларнинг тарихини олсак, бу ҳудуд азалдан муҳим савдо марказларига эга бўлган ва географик жиҳатдан кўплаб карвон йўлларининг кесишган нуқтаси ҳисобланади.

Археологик тадқиқотларга кўра, бу ердаги савдо инфратузилмалари милoddан аввалги бир минг йилликдан бошлаб мавжуд бўлган. Карвон йўллари орқали нафақат товарлар, балки маданий ғоялар ҳам тарқалган. Савдо ва иқтисодий алоқаларни мустаҳкамлаш мақсадида кўприклар, бозорлар ва карвонсаройлар қурилган.

Чехел пейех, карвон сарой ва маёк минора. (Хуросон Эрон)

Қуйи Амударё минтақасидаги карвонсаройлар типологияси. Карвонсаройлар карвон йўллари орқали саёҳат қилувчи ва савдо қилувчи шахслар учун асосий пана жой бўлган. Уларнинг архитектураси турли ҳудудлар ва мақсадларга қараб фарқ қилган. Қалъа-услубидаги карвонсаройлар юқори мустаҳкамликка эга бўлиб, ташқи хавфлардан ҳимоя қилиш мақсадида қурилган. Деворлар ва қўриқчи миноралар билан жиҳозланган. Шаҳар ичидаги карвонсаройлар савдо марказлари яқинида жойлашиб, тижорат фаолиятига мослаштирилган. Улар товар сақлаш ва меҳмонхона сифатида хизмат қилган. Йўл бўйи карвонсаройлари узок сафарга чиққанлар учун қулай маскан бўлиб, уларга дам олиш ва хавфсизликни таъминлаб берган.

Кўприклар ва уларнинг архитектураси. Қуйи Амударё минтақасида кўприклар карвон йўлларининг ажралмас қисми бўлиб, улар орқали дарё ва сув йўллари кесиб ўтилган. Кўприклар асосан тош ва хом гиштдан қурилган, мустаҳкам ва узок фойдаланиш учун мўлжалланган. Улар товар ва саёҳатчилар хавфсизлигини таъминлашда муҳим вазифа бажарган. Сув ресурсларини самарали бошқариш мақсадида қурилган ирригация иншоотлари қўшни ҳудудлардаги аграр фаолиятни қўллаб-қувватлаб, хўжалик ва савдо ривожига катта ҳисса қўшган.

Савдо марказлари ва мажмуалар. Қуйи Амударё минтақасидаги савдо марказлари, бозорлар ва мажмуалар тарихан савдо алмашинувининг асосий нуқталари бўлиб хизмат қилган. Бозорлар, асосан, турли савдо йўлларининг ўзаро боғланиши ва иқтисодий фаолиятнинг самарали ташкил этилишига мувофиқ ҳолда шаклланган. Савдо марказларининг функционал тузилиши эса савдо ҳудудларининг самарали фаолият кўрсатишини таъминлаган. Бундай марказлар на фақат товарлар ва хизматлар алмашинуви, балки ижтимоий ва маданий алоқалар учун ҳам муҳим майдон ҳисобланган. Карвон йўллари бўйлаб саёҳат қилувчилар учун махсус хизмат бинолари, меҳмонхоналар, дам олиш жойлари ва товарлар сақлаш учун мўлжалланган омборхоналар барпо этилган. Шу билан бирга, масжидлар ва меҳмонхоналарнинг бирлашган ҳолда қурилиши маданий ва диний эҳтиёжларни қондиришда муҳим ўрин тутган.

Ҳозирги ҳолат ва муҳофаза масалаларида Қуйи Амударё минтақасида археологик тадқиқотлар ва қайта тиклаш ишлари тобора фаоллашмоқда. Ушбу тадқиқотлар карвон йўллари ва уларга боғлиқ иншоотларнинг тарихи, маданий аҳамияти ва сақланиш ҳолатини чуқур ўрганишга йўналтирилган. Замонавий илмий-методологик ёндашувлар асосида амалга оширилаётган тиклаш ишлари нафақат тарихий ҳақиқатни тиклаш, балки маданий меросни асраб-авайлаш учун ҳам муҳимдир. Маданий ва тарихий меросни муҳофаза қилиш билан бирга, туризмни ривожлантириш масалаларига ҳам жиддий эътибор қаратиш лозим. Туризмнинг ўсиши ушбу иншоотларнинг қайта ҳаётга қайтиши, улар орқали миллий қадриятлар ва тарихни кенг жамоатчиликка етказиш имконини яратади. Карвон йўллари ва тарихий объектлар ҳозирда туризмни ривожлантириш учун улкан салоҳиятга эга.

Хулоса ўрнида шунини айтиш жоизки, Қуйи Амударё минтақасидаги қарвон йўллари ва уларга боғлиқ архитектура иншоотлари қарвонсаройлар, қўприклар, савдо марказлари ва мажмуалар тарихий ва маданий мероснинг ажралмас қисмидир. Улар нафақат иқтисодий алоқаларни таъминлашда, балки маданий ва ижтимоий муносабатларни ривожлантиришда ҳам катта роль ўйнаган. Ушбу мақолада мазкур иншоотларнинг тарихи, архитектураси, функционал хусусиятлари ва ҳозирги ҳолати таҳлил қилинди. Шунингдек, уларни сақлаш ва тиклашга доир таклифлар илгари сурилди.

Тақдим этилган таклифларда Қуйи Амударё минтақасидаги тарихий ёдгорликларни сақлаш ва қайта тиклаш ишларини янада жадаллаштириш зарур. Замонавий илмий усуллардан фойдаланган ҳолда реставрация ишларини амалга ошириш, иншоотларнинг асл шаклини сақлаб қолиш муҳим аҳамиятга эга. Туризмни ривожлантиришда эса минтақадаги қарвон йўллари ва тарихий иншоотлар катта салоҳиятга эга. Уларни кенг тарғиб қилиш, махсус туристик маршрутлар ва кўргазмалар ташкил этиш, маданий тадбирлар уюштириш орқали маҳаллий ва халқаро туристларни жалб қилиш мумкин.

Илмий тадқиқотлар ва маълумотлар базасини яратиш. Қуйи Амударё тарихи ва маданий меросини чуқур ўрганиш мақсадида комплекс археологик ва тарихий тадқиқотлар олиб бориш лозим. Бу жараёнда тарихий объектлар, ҳунармандчилик, иқтисодий муносабатлар ҳақидаги маълумотларни жамлаган электрон маълумотлар базаси яратилиши мақсадга мувофиқ. Халқаро ҳамкорликни кучайтиришда Буюк Ипак йўли ва Қуйи Амударё савдо йўллари билан боғлиқ меросни муҳофаза қилиш ва мустаҳкамлаш лозим. Мутасадди идоралар ва халқаро экспертлар иштирокида қўшма лойиҳаларни амалга ошириш зарур. Маҳаллий аҳоли учун қулай шароит яратишда тарихий объектлар атрофидаги инфратузилмани ривожлантириш, янги хизмат турларини жорий этиш ва замонавий жамоатчилик билан ишлаш усулларини қўллаш лозим. Бу аҳолининг тарихий меросга нисбатан ҳурматини оширишга хизмат қилади. Маданий ва таълимий дастурлар ташкил этиш. Мактаб, колледж ва университетларда тарихий мерос ҳақидаги билимларни ошириш, маҳаллий аҳолини ўргатувчи махсус курслар ва семинарлар ўтказиш, ёш авлоднинг маданий қадриятларга қизиқишини ошириш мақсадида таълимий лойиҳаларни амалга ошириш керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. А.Абдуллаев. “Ўрта Осиёнинг тарихий савдо йўллари: географик ва иқтисодий таҳлил”. Тошкент: ЎзМУ нашриёти. (2010)
2. Ш.Жумаев. “Қадимги савдо йўллари ва Ўрта Осиёдаги қарвонсаройлар”. Тошкент: Ғарбий мамлакатлар матбуот маркази. (2012).
3. Б.Ташпулатов. “Қуйи Амударёдаги археологик ёдгорликлар ва уларнинг аҳамияти”. Самарқанд: СамДУ нашриёти. (2015).
4. Р.Муслимов. “Буюк Ипак йўли: тарихий ва маданий алмашинувлар”. Тошкент: Ўзбекистон тарихий ва маданий тадқиқотлар институти. (2007).
5. К.Паровозов. “Қарвон йўллари ва иқтисодий алоқаларнинг ривожини”. Душанбе: Ҳосил нашриёти. (2009).
6. А.Гуломов. “Ўрта Осиё архитектурасидаги қарвонсаройлар: типология ва тарихи”. Тошкент: Архитектура ва қурилиш институти. (2018).
7. В.Лукашенко. “Савдо йўллари орқали маданий алмашинув”. Москва: Халқаро иқтисодий муносабатлар институти. (2013).
8. И. Каримов. “Ўзбекистон тарихий мероси ва унинг замонавий аҳамияти”. Тошкент: Ўзбекистон ноширлиги. (2000).
9. А.Султонова. “Қадимги савдо йўллари ва уларнинг фаолиятидаги маданий ривожланиш”. Тошкент: Ўзбекистоннинг маданий мероси. (2017).

УЎК 72.01

ЗАМОНАВИЙ АРХИТЕКТУРА ВА БИОНИКА

С. А. Машарипова, доц., Тошкент архитектура ва қурилиш университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақола Европа давлатларидан жамиятимизда аста секинлик билан кириб келаётган архитектурада бионик услублар, унинг ривожланиши тамойиллари ҳақида бўлади.

Калим сўзлар: Бионика, ижтимоий-эстетик, бино ва иншоотлар, сайлгоҳлар, боғ ва парклар, хиёбонлар, рекреацион ҳудудлар, ландшафт, интерьер.

Аннотация. В данной статье речь пойдет о бионических стилях в архитектуре, которые постепенно проникают в наше общество из европейских стран, и принципах их развития.

Ключевые слова: Бионика, социоэстетика, здания и сооружения, парки, сады и скверы, аллеи, рекреационные зоны, ландшафт, интерьер.

Abstract. This article will be about bionic methods in architecture, which are slowly entering our society from European countries, and the principles of its development.

Key words: Bionics, socio-aesthetic, buildings and structures, playgrounds, gardens and parks, avenues, recreational areas, landscape, interior.

Ҳозирги даврда, жаҳон миқёсида архитектура ва дизайн амалиёти кўплаб турли ижодий йўналишларни ва улар билан бирга, турли хил янги шаклларни ҳам келтириб чиқармоқда. Инсон табиатнинг олий даражадаги онгли маҳсулидир. Айни пайтда, табиат, инсон турмуши ва фаолиятининг бош ҳомийси ҳамдир. Табиат тухфаларидан баҳраманд бўлиш, завқ олиш, улардан илҳомланиш, атроф-муҳитни ўзининг ижтимоий-эстетик талабларига мос тарзда, унга зарар етказмасдан ўзлаштириш ва ўзгартириш фақат инсонгагина хос бўлган фаолият ҳисобланади. Ушбу нуқтаи назардан, инсон фаолияти жараёнини таҳлил қилиб, унинг ҳайратланарли, мўъжизавий бунёдкорлик ишларига гувоҳ бўласиз. Шу ўринда, инсон меҳнати, онги ва тафаккурининг нодир дурдоналари бўлган ноёб меъморчилик ишлари билан бир қаторда, оламнинг етти мўъжизасини эслашнинг ўзиёқ, фикримизнинг далили бўла олади.

Замонлар ўзгариши билан, давр талаблари ҳам ўзгариб боради. Янги давр талаблари ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб, янада такомиллашган, янги-янги ихтиролар, янгича технологияларга асосланган қулай, сифатли, чиройли, нафис ва арзон усуллар, таклиф ва тавсиялар вужудга кела бошлайди. Бу мутлақо табиий-қонуний жараёндир. Замонавий архитектура ва дизайн объектларини лойиҳалашда бионика мавзусининг пайдо бўлиши, ана шундай – замон талаби асосида юзага келган табиий эҳтиёждир.

Сўнгги йилларда, республикамизда, архитектуранинг бионика йўналишида бир қатор эътиборли ишлар амалга оширилиб, уларнинг аксарияти асосан, республикамиз пойтахти Тошкент шаҳрида қад кўтармоқда. Бундан ташқари, Самарқанд, Бухоро, Андижон, Фарғона, Навоий, Наманган ва бошқа шаҳарларда, шунингдек, кичик қўрғончалар ва шаҳарчаларга айланаётган туман марказларида ҳам жонли табиат шаклларида андоза олган ҳолда меъморий объектларни қуриш, уларга замонавий эстетик ва техник қўринишлар бериш, ўзига хос янгича жиҳозлаш ишлари ҳам олиб борилмоқда. Аммо, бионика йўналиши ҳали етарлича ўрганилмаганлиги ҳамда бу йўналишни ривожлантиришга қаратилган ҳаракатларимизнинг нисбатан сустлиги натижасида, бир қатор муаммо ва етишмовчиликлар кўзга ташланмоқда. Республикамизда қурилаётган замонавий архитектура ва дизайн объектлари (бино ва иншоотлар, сайлгоҳлар, боғ ва парклар, хиёбонлар, рекреацион ҳудудлар ва ҳ.к.)да биоёндашувнинг нисбатан камлиги, уларнинг қиёсий ўрганилмаганлиги, лойиҳалашда замонавий инновацион йўналишларнинг қарийб қўлланилмаганлиги, бундан ташқари, саноат ва меъморий муҳит дизайни, ландшафт ва интерьер дизайни соҳаларида ҳам бионик шаклларни қўллашдаги айрим камчиликлар, қолаверса, мавзунинг кам илмий таҳлил этилганлиги ва айни пайтда, унга бўлган замонавий эҳтиёжлар шулар жумласига қирадики, буларнинг барчаси тилга олинган мавзунинг долзарблигини белгилайди. Бугунги кунда, биониканинг зарурлиги инсон фаолиятининг турли соҳаларида, шу жумладан, архитектура ва дизайнда ҳам тобора кўпроқ фойдаланилаётганлиги билан ҳам изоҳланади.

Республикада замонавий архитектура ва дизайн объектларини қуришда ҳамда архитектура ва шаҳарсозлик, саноат дизайни, ландшафтлар архитектураси, ландшафт дизайни, интерьер дизайни, меъморий муҳит дизайни ишлаб чиқариш ва лойиҳа ташкилотларида бионика услубининг лойиҳа таклифларини бажаришда катта аҳамиятга эга эканлиги ва амалий фойдаланилиши билан асосланади.

“Бионика” атамаси юнонча “bios” сўздан келиб чиққан бўлиб, «ҳаёт» деган маънони англатади. Қўшимча «nisa» сўзи электроника, механика, клиника, техника ва ҳоказо атамалардаги каби илм-фан соҳасини англатувчи махсус умумлаштирувчи қўшимчадир. “Бионика” атамаси дастлаб, америкалик олим Джек Эллвуд Стилл (1924-2009) томонидан таклиф қилинган ва 1960 йил Дайтон шаҳрида (АҚШ) ўтказилган бионика бўйича биринчи анжуман-симпозиумда расмий равишда қабул қилинган. [1; 4-6].

Архитектуравий бионикага эса, 1960 йилда, СССРнинг ЦНИИТИА (Центральный научно-исследовательский институт теории и истории архитектуры)га ёш архитекторлар: Ю.С. Лебедев ва В.В. Зефельдларнинг муҳокама учун тақдим этилган “Конструктивные структуры в архитектуре и в растительном мире” мақоласи сабаб бўлиб, унда биониканинг архитектура йўналишига асос солинган эди [2; 8 б]. Лекин, дастлабки пайтларда, амалиётга нисбатан кўпроқ назарий лойиҳалар ўрганилди. Амалий лойиҳаларни амалга ошириш учун эса, илғор технологиялар керак эди.

1966 йил Италияда денгиз ва қуруқликдаги ҳайвонларнинг эҳолокация тизимини ўрганишга бағишланган симпозиум ташкил этилди. 1982 йили Москвада, табиатни муҳофаза қилиш ташкилоти билан ҳамкорликда, архитектор Ю.С. Лебедев ташаббуси билан “Архитектуравий бионика — 1982” симпозиум-қўргазмаси уюштирилди. Шундан кейин, бионика соҳасидаги тадқиқотлар дунё бўйлаб, айниқса, Германияда тез тарқала бошлади. 2005 йилда, Япониянинг Аиши шаҳрида бўлиб ўтган бутунжаҳон қўргазмаси доирасида, Германия павильони бутунлай бионикага бағишланганлиги ҳам фикримиз далилидир [3; 11-186].

Биониканинг ўзига хос рамзий белги (эмблема)си бўлиб, унда учта расм, яъни “скальпель”, “паяльник” ва “интеграл” лар тасвирланган. Бундан кўриниб турибдики, бионика жуда кўп соҳаларда – математика ва тиббиётдан тортиб, то техника ва технология, архитектура ва дизайн, муҳандислик, каби соҳалар учун ҳам хизмат қилади.

Бионикада, умумий тарзда учта йўналиш мавжуд: **биологик** йўналиш — биологик тизимлардаги жараёнларни ҳисобга оладиган; **назарий** йўналиш — ушбу жараёнларнинг математик моделларини яратиш билан шуғулланадиган; ва муҳандислик иншоотлари ёки машиналарини яратиш орқали амалга оширишга мўлжалланган, бионик моделлардан фойдаланишга қаратилган **техник** йўналиш. Айнан шу ерда, яъни, биониканинг назарий ва техник йўналишлари тўқнашган жойда, архитектура соҳаси жойлашган ва у **биоархитектура** деб аталади.

Жумладан, архитектура ва жонли табиатнинг ўзаро таъсири, унга узлуксиз жараён сифатидаги қарашлар, баъзи тарихий обидалар ва табиат шакллариининг ўхшашлиги ва ҳоказолар ўзига хос илк кашфиётлар эди, — дейишимиз мумкин [4; 6 б.].

Бионика дастлаб илмий, кейин, ижодий-бадиий амалий йўналишдир. Архитектурага нисбатан бу, биноларни лойиҳалаш ва қуришда тирик организмлар шакли ва ҳаракатларига тақлид қилиниб яратилган, жонли организмлар ва шаклларнинг ташкил этилиш тамойиллари ва усулларида фойдаланишни англатади.

Инглиз тилида ва рус тилига таржима қилинган адабиётларда “биомиметика” атамаси кўпроқ ишлатилади (bios – ҳаёт, mimesis — тақлид). Бу атама, техника ва технология ускуналарининг яратилишидаги ўзига хос янги ёндашув бўлиб, бунда, объектнинг ғояси ва асосий элементлари жонли табиатдан олинадилар [5; 115 б].

Бионик архитектура ёки биоархитектура объектлари, одамнинг жонли табиатга бўлган эҳтиёжлари асосида қурилган бўлиб, бундай бионининг ички муҳити, инсон турмуши фаровонлиги, кайфияти ва руҳиятига ижобий таъсир кўрсатади, унинг ижодий қобилиятларини очиб юборади. Бионик архитектура, гўё табиатнинг бевосита давоми бўлган биноларни яратишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди.

“Биониканинг отаси” унвони, ҳақли тарзда, Леонардо да Винчига тегишлидир. Инсоният тарихидаги афсонавий бу олим, биринчи бўлиб, техноген машиналарни қуришда, табиат тажрибаси ва структураларидан фойдаланди. Бироқ, Да Винчининг бу ғоялари ўтган асргача, яъни, кибернетика ривожланиши таъсирида, олимлар “тирик тизимлар”нинг фаолиятига зарур эътибор беришганига қадар, тан олинмаган.

“Биониканинг отаси” унвонини олган яна бир буюк архитектор Антонио Гауди, инсоният тарихида биринчи бўлиб, табиат тажрибасидан архитектура объектларида фойдаланишга ҳаракат қилди. Дастлаб, у яратган “тошда қотган табиат” деб баҳоланган, Парк Гуэль ёки Каса Батло ва Каса Мила хусусий виллаларининг ажойиб архитектурасини Европа ҳам, бутун дунё ҳам бу тарздаги услубни ҳали кўрмаган эди. Бу, ўзига хос жасорат, инқилоб эди. Буюк даҳонинг ушбу дурдона асарлари, биоархитектура ривожига кучли туртки берди. Архитектурани табиатнинг бир бутун ажралмас қисми деб ҳисоблаган Антонио Гаудининг машҳур асарлари: (Каса Батло (1904-1906 йй), Каса Мила (1906-1910 йй), Саграда Фамилия (1882 й. Барселона яқинидаги Монтсеррат тоғлари мотив бўлган), Парк Гуэл (1900-1914 йй), Каса Висенс (1880-1883 йй) ва бошқалар) шавқидан дунё ҳамон ҳайратда қолмоқда [6; 144 б].

Бионика, қурилиш учун табиат қонунлари асосида тавсия этилган янги материаллар яратишни ўз ичига олади. Бугунги кунда, бионикага оид кўплаб мисоллар келтириш мумкин, уларнинг ҳар бири ўз тузилиши ва шакллариининг ажойиб хусусиятлари билан ажралиб туради. Бионикада ҳар хил ўлчамдаги иншоотларни қуриш учун табиатдан янги конструктив тузилмалар ва қўшимча имкониятларни олиш мумкин.

Сўнгги пайтлардаги меъморий ҳажмлар анъаналарига кўра, биоархитектура – бу келажак архитектураси, табиат ва атроф-муҳит билан узвий боғлиқ бўлган архитектурадир. У инсон фаолиятининг янада гўзал, қулай, уйғун, янада ишончли, жонли табиатга яқин бадий экологик меъморий муҳитни шакллантириши билан ҳам аҳамиятлидир.

Гўзаллик ва нафосат нуқтаи назаридан ҳам, ташкилий ва функционал жиҳатдан ҳам энг мукамал шакллар табиат томонидан яратилган ва эволюция жараёнида ривожланган шакллардир.

Бугунги кунда, биониканинг архитектурадаги ўрни — бу шунчаки шаклларнинг эгри-бугрилиги, моллюска чиғаноқлари, кушларнинг тухумлари, асалари уйлари, ўрмондаги қуюқ шохлар ва бошқаларга ўхшашликларигина эмас, балки, биз юқорида эслаб ўтганимиздек – инсоннинг ўз яшаш маконини ташкил қилишидаги жонли табиатга тақлид ва шу асосда шаклланаётган барча инновацион ишланмалари ҳамдир.

Бу йўналиш, табиат билан архитектурани ҳамда дизайнни мавҳум тарзда бирлаштирди, катъий стереотип қонунларни янги эстетик далиллар ва инновацион ишланмалар билан синтез қилди. Инновацион замонавий архитектура лойиҳалари сифатида: “Ақлли архитектура” (Smart City, Smart House – “Ақлли шаҳар” ва “Ақлли уй”лар), энергия тежамкор архитектура (энергия тежамкор бино ва иншоотлар), биоиклимий архитектура (Bioclimatic Architecture), юқори технологияли, табиат билан уйғунлашган, шовқиндан ҳимояланган, шамоллатиш ва иситиш тизимлари йўлга қўйилган ва бир неча қаватли ойналар ишлатиладиган янги инновацион архитектурани айтишимиз мумкин [7; 378-382 б].

Инсоният қадим замонлардан буён, ўзининг технологик муаммоларини ҳал қилиш учун барча зарур элементлар ва имкониятларни табиатдан олиб келмоқда. Ҳозирги вақтда техноген цивилизация, табиатнинг катта ҳудудларини эгаллаб олмоқда, тўртбурчакли гугурт қутисига ўхшаш шакллар, пўлат, шиша ва темирбетондан шакллантирилган меъморий муҳит атрофимизда ҳукмронлик қилмоқда ва биз шу ҳудудларда яшаб келмоқдамиз. Йил сайин инсоннинг ҳаво, ўсимликлар ва жонли табиат элементларига бой бўлган муҳитга эҳтиёжмандлиги тобора ортиб бормоқда.

Замонавий бионика, математик моделлаштириш, ҳисоблаш ва визуаллаштириш учун кенг кўламли дастурлардан фойдаланган ҳолда, янги синтезлаштириш ва синергетика усуллари асосланмоқда. Унинг асосий вазифаси — бу билимларни архитектурага татбиқ қилиш учун тирик организмларнинг тўқима тарзда шаклланиш қонуниятларини, уларнинг тузилишини, моддий ҳамда бадий хусусиятларини ўрганиш ва шу асосда уларни архитектурада жонлантиришдир. Жонли тизимлар — бу оптимал ишонччиликни таъминлаш, энергия ва материалларни тежашда мақбул шаклларни вужудга келтириш тамойиллари асосида ишлайдиган био ва эко тизимлардир.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки унинг асосий вазифаси — бу билимларни архитектурага татбиқ қилиш учун тирик организмларнинг тўқима тарзда шаклланиш

конуниятларини, уларнинг тузилишини, моддий ҳамда бадиий хусусиятларини ўрганиш ва шу асосда уларни архитектурада жонлантиришдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мансуров. Я. Архитектуралар бионики. Ўқув қўлланма. Т 2015.
2. Лебедев Ю.С., Рабинович Ю.И., Положай Е.Д. Архитектурная бионика / Под ред. Ю.С. Лебедева. — М.: Стройиздат, 1990. — 269 с.
3. Гийо А., Мейе Ж. А. Бионика. Когда наука имитирует природу. — Litres, 2019. Стр.11-18.
4. Гребенников А. В., Умориная Ж. Э. Бионика как природный катализатор в архитектуре //Архитектон: известия вузов. — 2018. — №. 2. — С. 6.
5. «Нанотехнологии. Азбука для всех.» М.: «Физ.-мат. лит.», 2007.
6. Антонио Гауди /Дж. Гилл; пер.с англ. Ю.Тулаковой. М.: Астрель, 2008-144с.
7. Умориная Ж. Э. Природоподобные конструкции бионической архитектуры //Новые идеи нового века: материалы международной научной конференции ФАД ТОГУ. — Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования "Тихоокеанский государственный университет", 2017. — Т. 3. — С. 378-382.

УДК 727

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ В АРХИТЕКТУРНОМ ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ШКОЛ ИСКУССТВ

М.С.Тухтаева, ассистент, Ташкентский архитектурно-строительный университет, Ташкент

Аннотация. Ушбу мақолада санъат мактабларининг шаклланиши ва ривожланиши босқичлари, хусусан, архитектуравий-композицион, тархий ечимлари хориж тажрибаси асосида маълумотлар ёритилган.

Калим сўзлар. Санъат, мактаб, муассаса, архитектуравий, мусиқа, бино, композицион, тархий, конструктив, хорижий.

Аннотация. В данной статье освещены сведения об этапах становления и развития художественных школ, в частности, архитектурно-композиционных и конструктивных решениях, основанные на зарубежном опыте.

Ключевые слова. Художественное, школьное, институциональное, архитектурное, музыкальное, строительное, композиционное, историческое, конструктивное, зарубежное.

Abstract. This article covers information about the stages of formation and development of art schools, in particular, architectural, compositional and constructive solutions based on foreign experience.

Key words. Artistic, school, institutional, architectural, musical, construction, compositional, historical, constructive, foreign.

Образовательные учреждения играют большую роль в формировании ребенка, как личности. Дополнительное образование, а именно музыкальные, художественные школы или школы искусств, берет свою важность в воспитании культурной сферы человека.

Школа искусств — это учебное заведение, в котором основное внимание уделяется практике и связанной с ней теории в области изобразительного искусства и дизайна. Сюда входит изобразительное искусство, особенно иллюстрация, живопись, современное искусство, скульптура и графический дизайн. Они могут быть независимыми или работать в рамках более крупного учреждения, например университета. Некоторые могут быть связаны с художественным музеем.

Школы искусств могут предлагать начальные, средние, послесредние программы, программы бакалавриата или магистратуры, а также могут предлагать широкий спектр программ (например, гуманитарные и естественные науки). Художественные школы также обучают многих учащихся различным неакадемическим навыкам.

Школы искусств начали восприниматься как законные университеты в 1980-х годах. До этого любые художественные программы использовались исключительно как внеклассные мероприятия, и не было никаких методов оценки работ. Однако после 1980-х годов

художественные программы были интегрированы во многие различные школы и университеты как законные курсы, которые можно было оценить.

Мы наблюдаем период глобализации, когда роль внешних факторов стремительно возрастает, потребности общества в современных условиях постоянно изменяются. В связи с этим становятся актуальными новые методы проектирования и строительства, где поиск архитектурной формы, в первую очередь, учитывает изменения требований общества и позволяет предусматривать изменение и адаптацию в зависимости от функциональной значимости объекта и окружения. Арсенал средств формообразования в архитектуре изменяется под воздействием социального и научно-технического прогресса, новых потребностей и возможностей человека; техника позволяет подойти к достаточно гибким и сложным приемам образования архитектурных форм. В этой связи, предпринимается попытка адаптации общественных сооружений к актуальным тенденциям светской архитектуры.

Далее рассмотрим архитектурно-планировочные и композиционные решения зданий школ искусств в зарубежном опыте.

Новое расширение Калифорнийского колледжа искусств, спроектированное Studio Gang, завершилось инновационной гибридной конструкцией из массивного дерева. Задуманное как творческая экосистема, где различные дисциплины могут продуктивно взаимодействовать и пересекаться, здание площадью 82 305 квадратных футов (7646,4 кв.м) предоставляет новые возможности для творчества, учебные пространства и зеленые насаждения, которые поддерживают его разнообразное сообщество (Рис.1).

Рис.1. Общий вид нового здания Калифорнийского колледжа искусств (Калифорния, США).

На первом уровне нового здания, выполненного из бетона, расположены мастерские и зоны для интенсивной работы с оборудованием. Пространства обеспечены солнечным светом и вентиляцией, что делает их идеальными для совместной работы художников и дизайнеров. Два деревянных павильона выше предоставляют аудитории и студии, открывая доступ к террасной зеленой среде для неформальных встреч и учебы на открытом воздухе.

Существование этого гибридного сооружения уменьшает углеродный след здания почти наполовину по сравнению с традиционными строениями. Устойчивые решения, такие как фасады с само-затенением и ночная вентиляция, обеспечивают естественное охлаждение и снижают энергетические затраты. (Рис.2).

Рис.2. Главный и боковой фасад Калифорнийского колледжа искусств.

Из основания здания выходят два массивных деревянных павильона, в которых размещаются классные комнаты, художественные студии и новый дом Института современного искусства CCA Wattis. Оба павильона выходят в зеленый террасный ландшафт, объединяющий нижний и верхний уровни здания. Их глубокие балконы обеспечивают внешнюю циркуляцию, а также неформальное обучение, работу и социальные пространства, где сообщество CCA может наслаждаться мягким климатом Сан-Франциско. Их конструкции, которые являются одними из первых открытых массивных деревянных конструкций в Калифорнии и включают в себя единственную в своем роде эксцентриковую каркасную систему, позволяют видеть их естественную материальность, а также боковые и гравитационные нагрузки (Рис.3).

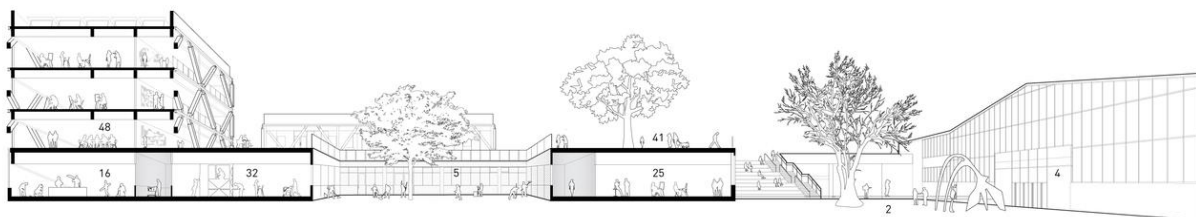

Рис.3. Разрез здания Калифорнийского колледжа искусств.

Рис.4. Общий вид здания Школы искусств Bedales, Питерсфилд (Объединенное Королевство).

Школа искусств Bedales расположена в районе выдающейся природной красоты на окраине национального парка Саут-Даунс в деревне Стееп недалеко от Питерсфилда (Объединенное Королевство). Построенное вокруг массивного и красивого дуба в новом дворе и центральной лужайке, новое здание искусства и дизайна имеет сильное чувство места.

Дизайн здания черпает отсылки к традиционным сельскохозяйственным постройкам с обрезанными фронтонами и простыми металлическими крышами со стоячим фальцем, определяя ряд соединенных форм амбаров. Материалы были использованы в их естественном

состоянии по всему периметру: решетчатый деревянный экран, укрытия, входной навес и внешняя дорожка, создающие приветственный жест при приближении к зданию (Рис.4).

Планировка на верхнем этаже представляет собой серию тщательно продуманных открытых и взаимосвязанных художественных студий с северным освещением, которые позволяют преподавать и самостоятельно учиться в самых разных группах и видах деятельности. На первом этаже преподаются более тяжелые предметы ремесленного дизайна, ювелирные изделия и дизайн одежды (Рис.5 и 6).

Связь с природой характеризует большую часть жизни Bedales, и, следовательно, вся циркуляция происходит снаружи, через крытые палубы по обе стороны здания, которые также служат местами для рисования, живописи, лепки или просто отдыха и созерцания окружающей среды.

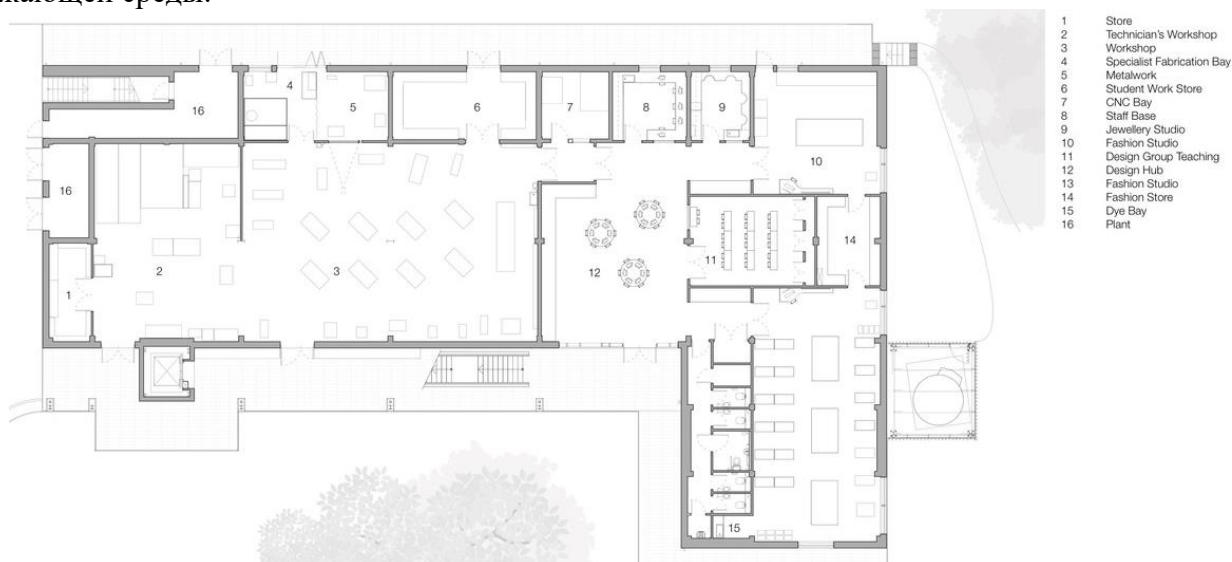

Рис.5. План первого этажа Школы искусств Bedales, Питерсфилд (Объединенное Королевство).

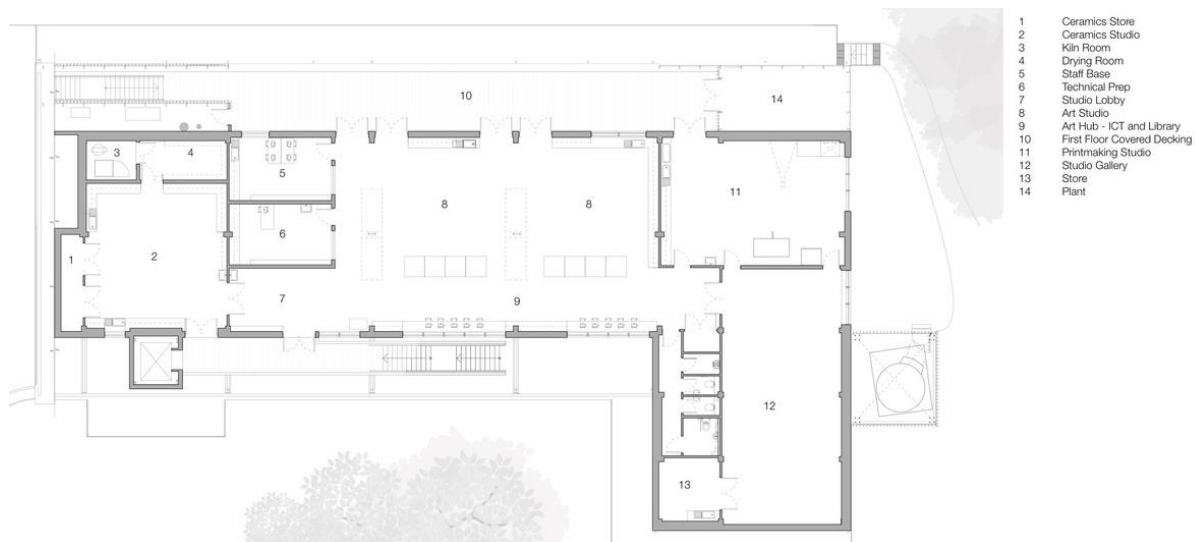

Рис.6. План второго этажа Школы искусств Bedales, Питерсфилд (Объединенное Королевство).

Форма и ориентация с востока на запад пяти скатных крыш здания определяют серию тщательно продуманных, освещенных севером студийных пространств внутри. Это максимально увеличивает естественное дневное освещение и снижает потребность в искусственном освещении.

В здании тепловая масса открытых бетонных поверхностей способствует более стабильной внутренней температуре. Деревянные решетчатые экраны и сохраненный большой дуб обеспечивают солнечное затенение в летние месяцы. Возобновляемые природные материалы, в том числе древесина из экологически чистых источников для

облицовки и акустические панели из древесного волокна, снижают содержание углерода в конструкции (Рис.7).

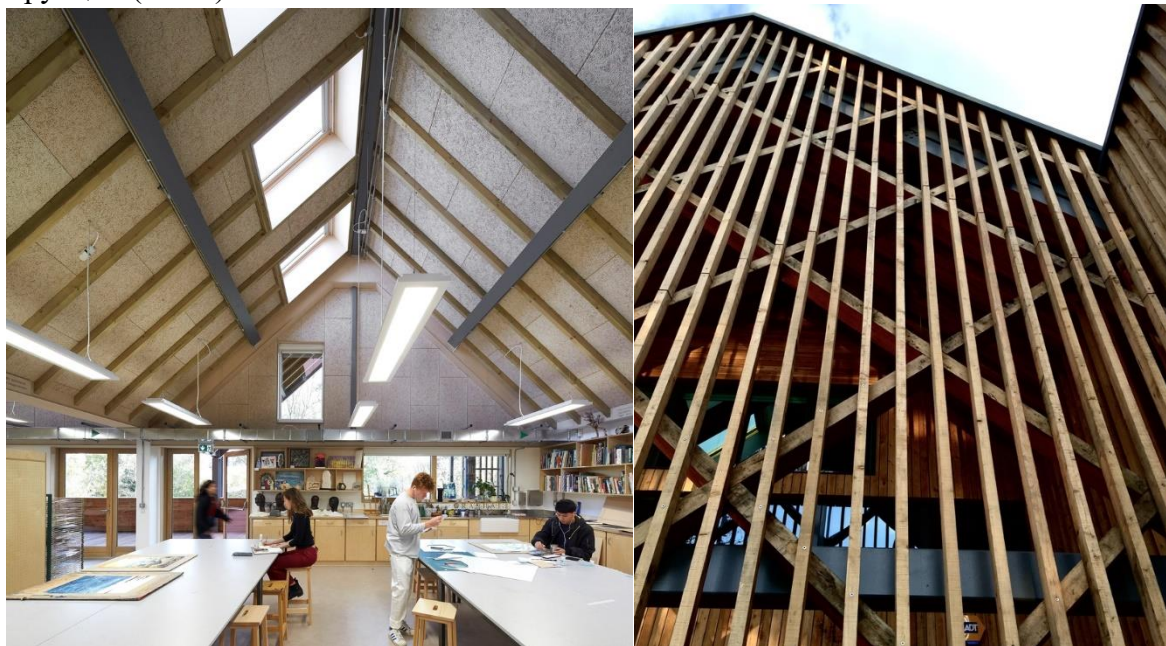

Рис.7. Скатные крыши и деревянные решетчатые экраны в Школе искусств Bedales, Питерсфилд (Объединенное Королевство).

Архитектура учебного заведения должна отражать современность и специфику здания. На сегодняшний день мы видим положительную динамику в строительстве школ искусств. В таких проектах предложены нестандартные конструктивные решения, функциональное зонирование, грамотная расколеровка фасадов, применение современных технологий и материалов. Отказ от шаблонности, приводит к появлению уникальных проектов, устремленных в будущее. С точки зрения архитектурно-планировочного решения популярным остается использование простых форм. Сочетание несложных геометрических конструкций и элементов в архитектуре формирует целостный и эстетичный образ. Сдержанность и лаконичность форм способствует возможности изменять пространство под различные цели.

В школах искусств должна быть создана особая среда художественного творчества, общения, воспитания. В архитектуре это выражается в особом планировочном решении организации пространства школы и художественно-образной проработке формы здания.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Mark Dudek, Architecture of Schools: The New Learning Environments, 1st edition, London, Routledge, 2000 у.
2. www.archdaily
3. www.cyberleninka.ru
4. www.lib.ulstu.ru

УЎК 725.94:711.4

ҚИШЛОҚ АҲОЛИ ПУНКТЛАРИНИНГ ЖАМОАТ МАРКАЗЛАРИ ХУДУДЛАРИНИ ОБОДОНЛАШТИРИШ ВА ҚЎКАЛАМЗОРЛАШТИРИШ

*В.А.Хамидова, катта ўқитувчи, Тошкент архитектура қурилиш университети,
Тошкент*

Аннотация. Ушбу мақолада жамоатга мўлжалланган қишлоқларнинг бадий образини шакллантиришида қўқаламзорлаштириши ва Ободонлаштиришнинг архитектуравий воситалари ва уларнинг ечимлари.

Калит сўзлар: обод қишлоқ, жамоат бинолари, қўқаламзорлаштириши, композиция.

Аннотация. В данной статье рассматриваются архитектурные средства озеленения и благоустройства и их решения в формировании художественного образа села,

предназначенного для общественности.

Ключевые слова: благоустроенная деревня, общественные здания, озеленение, композиция.

Abstract. This article examines architectural means of landscaping and improvement and their solutions in the formation of the artistic image of the village intended for the public.

Keys words: Well-maintained village, public buildings, landscaping, composition

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 мартдаги “Обод қишлоқ” дастури тўғрисидаги, ҳамда 2019 йил 29 мартдаги “Урбанизация жараёнларини тубдан такомиллаштириш тўғрисида” фармонлари айнан шу масалаларни амалга оширишга қаратилган. Бугунги кунда аҳолининг томоркага муносабати, шундан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқариш ва ижтимоий — маданий хизматни шакллантириш, йўллар тизимини ташкил қилишни аниқлаш керак бўлади. Қишлоқларнинг бадиий образини шакллантиришда кўкаламзорлаштириш алоҳида ўринни эгаллайди. Замонавий аҳоли турар жойларида яшил ўсимликларни ўтказиш ташқи ободонлаштиришнинг мажбурий кўриниши ҳисобланади. Шу билан бирга ижтимоий инфраструктура объектларини, давлатимизнинг мафкуравий сиёсатини амалга оширишга йўналтирилган жамоат марказларини шакллантиришга ва уларнинг архитектурасини яратиш йўллари долзарб муаммолардан ҳисобланиб келмоқда. [1]. Қишлоқ қурилишининг агросаноат билан интеграциясини амалга оширишда аҳолига хизмат қилувчи кўп функцияларни қамраб олган, бирлашган жамоат биноларининг пайдо бўлиши айнан шу муаммоларни ечишга қаратилган йўналишлардан бири деб ҳисоблаш мумкин. Шаҳар ва қишлоқ аҳоли пунктлари ҳудудларини ривожлантириш ва қуришни режалаштиришга мувофиқ кўкаламзорлаштирилган ҳудудлар остида қуйидагилар жойлашган табиий комплекснинг бир қисми тушунилади: сунъий равишда яратилган боғ-парк комплекслари ва объектлар, яъни парк, боғ, хиёбон, бульвар; майдонининг камида 70% дарахтлар ва бошқа ўсимликлар билан банд бўлган тураржой, жамоат-ишбилармонлик ҳудудлари ва бошқа ҳудудий зоналар. (1 –жадвал) ШНҚ 2.07.01-03* Шаҳарсозлик бўйича қабул қилинади. [2]. Ободонлаштиришнинг архитектуравий воситалари — монументал – декоратив санъат, кичик архитектуравий ва ташқи ободонлаштириш элементлари. Жамоат марказлари чегарасида яшил ўсимликларнинг роли биринчи навбатда меъморий – декоратив функцияни бажаришга олиб келади, сўнгра санитар –гигиена вазифасини бажаради.

Жамоат марказларини кўкаламзорлаштириш тизимининг муҳим элементлари скверлар, кўчалардаги аллеялар ва булварларнинг манзарали буталари ва гуллари ҳисобланади. Манзарали шакл берилган буталар Маданият марказлари ва маъмурий биноларга бориш йўлакларини безаш билан биноларнинг маҳоратини оширади (2 расм). Маданият, савдо ва дам олиш марказларига олиб боровчи барча асосий кўчаларни қулай кўкаламзорлар ва қизиқарли кўринишдаги перспективалар билан шакллантирилади. Бу ҳолат, айниқса, мураккаб рельефли жойларда, кўп нукталардан қишлоқнинг манзарали кўриниши ва уни ўраб турган фазовий атроф муҳитнинг очилишига имконият берадиган ҳолларда яққол кўринади.

1-жадвал

Аҳоли пунктнинг тури	Умумий фойдаланиш кўкаламзор нормалари, м ² /киши, қишлоқ аҳоли пунктлари аҳолиси интилувчи аҳоли билан биргаликда сони, киши, бўлганда				
	500 гача	501-1000	1001-2000	2001-5000	5000 ва ундан ортиқ
Хўжаликнинг ёрдамчи посёлкаси	10-12	8-10	6-8	4-6	-
Хўжаликнинг марказий қўргони	-	12-15	8-10	6-6	4-6
Қишлоқ аҳоли пунктлари – жойлаштириш тизимларидаги хизмат кўрсатиш марказлари	-	-	10-12	8-10	6-8

Изоҳ: 1- рақам — саҳродаги воҳаларда кўкаламзорлаштириш нормаси, 2- рақам –текислик ва тоғолди воҳаларида.

Қишлоқ аҳоли ҳудудларида, жамоат марказларини шакллантирувчи жамоат бинолари олдида, одатда, бош фасадлари томонидан кенг очик яшил муҳит, шакллантириш тавсия

этилади. Агар бунинг учун етарлича майдон бўлмаса бош фасад ва бинога кириш йўлаклари олдида манзарали гулзор ташкил этилади (2 расм). Унинг ечими турлича: партер усулида ёки клумба кўринишидаги гулзор бўлиши мумкин. Бинонинг отмокеси ва йўлаklar орасидаги энсиз, одатда чўзинчоқ жойга 2 — 3 қатор қилиб бир йиллик ёки кўп йиллик гуллардан экилади. Бунда деворга яқин қаторга бўйи баландроқ, тротуарга яқин қаторга эса паст бўйли гуллар, масалан хушбўй гуллар экилади. Йўллар четидаги кенгрок ҳудудларга кўп йиллик ўсимликлардан ташкил топган миксбордер гулзор композициясини яратиш мумкин. Агар бунинг учун ўсимликлар тўғри танланса, у эрта баҳордан то кеч кузгача гуллаб туриш имконини беради. Агар бино қирликда, атроф муҳитдан тепароқ жойда қурилган бўлса унинг олд қисмига табиий тошлар ва ўсимликлар билан безатилган локал ёки тиргак деворларни шакллантириш, зинапоялар ўрнатиш мақсадга мувофиқдир.

1 — расм. Жамоат марказларини шакллантирувчи яшил муҳитлар [7]

2 — расм. Жамоат бинолари олдини кўкаламзорлаштириш [8].

Агар бино унга ажратилган ҳудуднинг куйи қисмида, қизил чизикдан анча ичкарида жойлашган бўлса, бино фасади ва йўлак орасидаги кенг майдонга майсазор устида 3 — 5 та дарахтдан гуруҳ композицияси, чиройли гулловчи буталар ва кўп йиллик гуллар экилади. Бу муҳитда бирорта декоратив бассейни ёки фаввора бўлишлиги унга яна ҳам жозиба беради, муҳитда ёқимли микроклим яратади. Маъмурий бинолар олдиларидаги ҳудудларнинг ландшафт ечими кўпинча мунтазам режавий услубда, симметрик ўқ атрофидаги, такрорланувчи яшил композициялардан тузилиши мумкин. Бундай кўкаламзор муҳитлар маъмурий бинолар, дўконлар, маиший хизмат кўрсатиш объектлари ва бошқа жамоат бинолари олдиларидаги ҳудудларда ҳам бўлиши зарур. Агар бино олдидаги майдон йирик бетон плиталар билан қопланган бўлса уни ҳам манзарали гуллар билан безатиш имконияти мавжуд. Бунинг учун кўчувчи гуллардан ёки вазалар ҳамда модулли туваклардан фойдаланиб, бир йиллик гулзор вазалар ёки модулли боғ, чаман ташкил қилиш мумкин.

Агар туваклар катта бўлса, уларга кўп йиллик ўсимликларни ҳам экиш мумкин. Гул вазалари ва туваклар бир хил ёки турли ўлчамларда, бироқ бир тур рангдаги материалдан ишланиши шарт. Жамоат биноларини ободонлаштиришнинг яна бир оддийроқ самарали услубларидан бири тик кўкаламзорлаштиришдир. Тирмашиб ўсувчи лианалар тик тиргаклар ёки деворлар бўйлаб кўкка интилиб биноларга мафтункор манзара бериши мумкин. Ҳар

қандай ҳолатда ҳам қишлоқ марказининг архитектурасини кўпроқ ифодали қилиб ечиш учун кўкаламзорлаштириш ўзига ажратилган ролни бажариши керак.

Хулоса: Қишлоқ аҳоли пунктларини архитектуравий – режавий шакллантиришнинг бош йўналишлари қишлоқдаги атроф муҳит тузилиши, ландшафти, қадимий анъанавий одатларни ўрганиш асосида янгича, бетакрор миллий кўринишларни излашга ва бу изланишда қишлоқнинг ансамблини яратувчи жамоат марказларининг роли ва ўрнини очиб беришга қаратилган бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ш.М. Мирзиёев 2018-2022 йилларда аҳоли пунктларини бош режалар билан таъминлаш, лойиҳа ташкилотлари фаолиятини яхшилаш, шунингдек, шаҳарсозлик соҳасида мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарори.

2. ШНҚ 2.07.01-03* Шаҳарсозлик. Шаҳар ва қишлоқ аҳоли пунктлари ҳудудларини ривожлантириш ва қурилишни режалаштириш. Т. Ўзбекистон Республикаси Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси. 2009

3. Х. М. Убайдуллаев, М.М. Инагомова «Турар жой ва жамоат бинолари типологик асослари» Т. 2009 г.

4. Х.К.Турсунов, М.У.Умаров, Ш.Д.Ачилов Ўзбекистон қишлоқ аҳоли пунктларини меъморий-режали ташкиллаштириш. Ўқув қўлланмаси 2011й. Т.

5. Бакирханов Ф.Ф, Турсунов Х.К Градостроительный потенциал регионального расселения — Ташкент: АКАТМ, 2001-112 с.

6. М.Б.Худоярова (Қишлоқ аҳоли пунктларининг жамоат марказларини меъморий-лойиҳавий ташкил этиш). Ўқув қўлланма. 2022й.Т.

7. <http://www.ziynet.uz>

8. ок. <http://www.lex.uz>

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№4/2 (125)
2025 y., aprel

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 07.04.2025
Bosishga ruxsat etildi: 14.04.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 12.9 b.t. Buyurtma: № 4-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18